

J 68

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

43.

JÓKAI MÓR

BÁLVÁNYOSVÁR
(1883)

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1964

Sajtó alá rendezte
TÉGLÁS TIVADAR

Lektorálta
MOLNÁR JÓZSEF
SZATHMÁRI ISTVÁN

~~22324~~

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1964

AK 457 k 6467

Printed in Hungary

A FERGETTYŰVÁR

Még csak a negyedik százada járta, hogy a magyar nép Árpád alatt elfoglalta Magyarországot. Két király ült egyszerre a magyar trónon: II. Endre és fia, IV. Béla. — Túros is volt annak a lónak a háta. — Már *akkor* nagy volt a panasz az adószedők ellen. — Izsmáel fiainak nevezték őket, más néven meg bolgároknak. Annyi bizonyos, hogy pogányok voltak. Még a pápa is felszólalt ellenük függő pecsétes levelében. — (Derék, becsületes pápa volt —!) A pénzverés is az ő kezükben volt: az ország egész kincsesháza. Nagy volt velük a veszedelme a királyoknak is, a nemességnek is, a papságnak is, meg a népnek is.

Hanem mindezekhez a bajokhoz semmi köze sem volt a székely nemzetnek. A székelyek nem jöttek Álmos fejedelemmel meg a hét vezérrel ide be honfoglalni. — Őket még Attila ősapánk hun anyától származott fia, Csaba hagyta itt a maguk országában: ahol már ők ötszáz esztendeje otthon voltak, mikor a „Hetumoger” bejött; nem is keveredtek belé az ősmagyar anyatörzsbe, mint az imitt-amott lappangó jász, palóc, avar, úz ivadék; se nem települtek közé, mint a kun, besenyő, kazár, hanem szövetséget kötöttek vele, erős föltételek mellett. A szövetség két kőpajzsra felvésvé, ószékely betűkkel, ott őriztetik Buda várában: nem abban a Buda várában, ahol a magyar királyok székelnék a Duna mellett, amit még csak mostanában kezdtek el építeni Béla király parancsára, hanem

abban, amit Attila testvére építtetett a Küküllő partján, ahol a nagy Zandirhám tartotta fejedelmi udvarát Árpád idejében.

E kőbe vésett szövetség azt mondja, hogy a székely nemzet soha senkinek pénzbeli adót nem fizet, még a magyar királynak sem, és senkitől parancsolatot el nem fogad, még a magyar királytól sem! Egy szabadság van a világon: ez a székely szabadság! Ezért a szabadságért cserében aztán övé a nagy tartozás: védni Erdélyország határát. — Nagy kötelesség! A havason túl már Ázsia. Onnan jön a minden vad népek vízözöne.

Hanem ezt a nagy munkát végezte is aztán a székely nemzet emberül. Minden ember katona volt: még az asszonyok is. Amely székely faluban az asszonyok fátyolos konty helyett fekete süveget viselnek, ez annak az emléke, hogy az asszonyaik a férfiakkal egy sorban ütötték az ellenséget. Ha összeszedték magukat, százezer embert állítottak fegyverbe, s azoknak fele lovas volt. *Upolet* rabonbán alatt a krími tatár szultánt, *Athlen Girait* a Fekete-tengerig kergették, ott fogták el seregestől. Fegyveréről, lováról s egy hónapra való eleségről minden ember maga tartozott gondoskodni. — Elég nagy adó volt ez! Az elpazarolt vért számba se vették: az ingyenbe ment.

De még azonkívül nagy terhük volt az erődítmények fenntartása. Az volt az erősség! Ide jöhetnének a hadverők várharcok rendszerét tanulmányozni. Nem várnégyszög, de vártömkeleg volt itt felállítva. Ha abba az ellenség beletévedt, úgy ott szorították, mint az ördögöt a boszorkány ákombákbán. Ha a támadás a háromszéki róna felől jött, akkor ott állt a berohanó előtt a síkság közepén kiemelkedő *Várhely*: abba ütötte bele a szarvait, s amíg azt öklelte, addig ráözönlöttek minden oldalról a székelyek lovas dandárai; ha otthagya a várat, s mélyebbre hatolt, akkor ráeresztették a mesterséges tavak vizeit, amiket gátakkal felszorítva tartottak a hegycik közt. Ez a hadifortély még az *agathirsok* hagyománya volt Erdélyben. — Ha pedig a *Rétynék* került a betörő had, hogy a sziklavárakat kikerülje, ott várt rá a legnagyobb veszedelem.

Az egy kietlen homoksivatag az erdők közepett, ahol nem lakik más, mint az elátkozott ördögök, meg azoknak a boszorkány szeretőik; azok, meg a lidérccek belecsalogatják a vakmerő betolakodót a feneketlen dágványokba, hol a sívó homok alatt morotvás lápvíz lappang: a sellők, a vízitündérek a lovagot ménestül együtt lehúzzák a süppeteg homok alá, s ha valakit ottkap az öreg ördög, a *Nemere*, úgy eltemeti fővényfelhőivel, hogy csak a dárdája hegye látszik ki a buckából. S aztán amerre csak szem lát, egyik hegyhát a másik után, csupa rengeteg őserdő, ami tele van bölénnyel, medvével, még párduc is tanyázik benne, s a fertelmes sokatevő; ahogy a székely daliák nyakából lefüggő háti bőrök bizonyítják.

És aztán mindezen a süppedő morotván, e sívó homokbuckáson vonul végig a *Honárka*, egy széles magas töltés, egyenes irányban, keresztül a berkeken, bozótokon; aztán fel a hegytetőknek a rengeteg erdőkön végig; odább már *Kakasbarázdának* híják, majd odább *Csörsz árknak*, *Tündérek útjának*, *Ördög szántásának*, *Óriás töltésének*. Nem is készíthette azt más, mint óriás. Igenis, az az óriás, aki egész Európát végiglépte. Minden lépése egy csatatér volt, minden pihenője egy elpusztult város; ahová a kezét letette, ott egy nép elmúlt. A mesemondók Attilának nevezik; a magyarok Etelének. Az ő rabnépei készítették a hihetetlen sáncokat végig emberjárhatlan országokon, hogy szabadon legyen tartva a hunok előtt a hadak útja.

Most aztán ezt az utat őrizni a székelyek hivatala.

★

A „*Fergettyűvár*” egy messze kimagasló hegyfokon áll a rétyi nyír kietlen bejárata előtt; a szirtfokot két rohanó hegyi patak veszi körül, a Borosnyó és a Kurta.

A hegyorom legmeredekebb ponkját koronázza egy kerek, egyszerű, óriás rakású kőfal, s azon belül van egy torony, mely ezt a kőfalat egészen betölti. A torony hasonlít a világító-

toronyokhoz: csakhogy megfordított idomban; nem középett karcsú s alól-fölül széles, mint a tengeri jeltornyok, hanem a közepén kiöblösödő, mint egy korsó, s aztán teteje is van, mint a korsónak. A torony körülete hatvan lépés, a magassága, amilyen csak egy szál fenyőé lehet.

Az egész torony fából van, az oldalai és teteje rézpléhvel borítva, körös-körül rikító zöld már a rézrozsdától.

Ajtaja vagy kapuja ennek a toronynak sehol nem látszik.

Hanem ahol a teteje a párkányát éri, ott van rajta körös-körül egy sor ablak: éppen mint a csurgómáknak a tokján. Azoknak némelyike nyitva van, némelyik pedig csukva. Éjjel a nyitott ablakokon tűz világít keresztül.

S ez a kerek torony éjjel-nappal folyvást forog. Azért a neve „Fergettyűvár”.

Ennek a toronynak az ablakaiból végiglátni egész Háromszéken, az Olt völgyén: Szent-Lélektől Kökösig, Zágontól Zalánig, s aztán be a bodzai völgybe, s a Fekete-Úgy helységre. Valamint hogy aztán ennek a toronynak az ablakaira rálátnak a Biharc-hegytető váráról, aminek „Ordítóvár” a neve, másfelől Szacsva váráról, harmadik felől Barabás váráról, ahonnan azután egy ordítással jelt lehet adni *Bodza* várába, s a hatalmas központi sasfészekbe, *Várbércre*. — A Fergettyűvár a székelyek távirója. A nyitott és csukott ablakok tudatják a hírt a szomszéd várak őrtállójával, aki a jeleket rovásra faragja, s a várnagynak átadja. Ha porfelleg vagy véstűz tűnik fel a távolban, azt a Fergettyűvár azonnal tudatja a körülfekvő várakkal, s elébb, mint a támadó megjelent a háromszéki síkon, készen álltak az elfogadására az ekeszárját karddal, kopjával felcserélt harcosok.

Ilyen körben forgó várak vannak még *Eresztevénynél*, az „*óridsok pincéje*” fölött; *Aldobolyon a Vecel-tetőn*, s *Bikfalvánál a „Csigaváron”*.

A Fergettyűvár egészen székely találmány. Ennek a népfajnak a vízajtotta szövőszéktől a zengedező kútig mindenhez

van esze. S a nyilak és követő gépek korszakában a Fergettyűvár nevezetes hadi furfang. Annak nem lehet a kapuját betörni, mert nincs kapuja. Azt nem lehet kanócos nyilakkal felgyújtani, mert rézzel van körül befedve. Azt nem lehet lábtókkal megostromolni, mert alul-felül keskeny, derékban domború, s aztán nem áll egy helyben, mindig forog, mint a fergettyű. Ez a tündérmesebeli „Kakassarkon forgó rézvár”.

De hát mi forgatja ezt a kakassarok körül? Ez a kérdések kérdése.

Az önmozgó gép még nincs feltalálva. — Talán belülről állati erővel hajtják körül, talán bivalyokkal, ahogy a szárazmalom kerekét, vagy éppen embererővel; tán igába fogott férfiak egész csoportja tolja körbe folyton-folyvást, éjjel-nappal ezt a nehéz alkotványt, egymást felváltva a sanyarú, egyhangú rabmunkában, míg mások azalatt ott gunnyasztanak a réztető ablakai mögött, a szemek előtt folyvást körben forgó nagy tájképre meredve, mely hegyeivel, völgyeivel, folyóival, erdejeivel, falvaival, váraival soha meg nem áll, jobbra elmegy, balról megint visszatér: — hogy jelt adjanak valakinek a parancsszavára, amit a távolban megértenek. — Hogyan kerültek azok ide be? Ki hozta őket ide? Hogyan látják el őket étellel, itallal? — Mit véthettek ezek, hogy ilyen elkárhozottak robotjára lettek elítélve? — Miféle csáb, varázslat, kényszerítés bírja őket arra, hogy ezt a keserves öröködést szakadatlan folytassák, soha félbe ne hagyják? Ki az, aki ezeknek parancsol, s kik azok, akik engedelmessékednek?

A fénylő rézöld torony messze kimagaslik a sötétzöld erdők közül, nappal fénylő fehér, éjjel izzó tűszemeivel öröködvé, mint egy örökké éber szörnyeteg, a világ fölött.

Másféle torony még nem látszik a vidéken. A legelső keresztyén egyházat, aminek tornya is van, most építették fel Torján, de az a hegyektől nem látszik ide.

Csak olyankor van pihenése a Fergettyűvárnak, mikor beborítja a felhő, mikor elfekszik a tájat a köd. Ez neki az alvás ideje.

A VÁNDORLÓ NEMZET

Hogy valami nagy változás készül ezen a világon, azt már régóta mutatták a jelek. A *Déli*ből gyakran fitogtatott tengert a rétyi sivatag szélén, ahol pedig csak homokbuckák vannak, ellenben felfordított városokat vetett fel a barcasági havasok fölött, mintha tornyaikkal lefelé csüngnének az égből alá. A *nyolcforintos* tóból egyszerre úgy kiáradt a víz magától, hogy minden rétet elöntött: a *szörényi kútnak* a vize pedig éppenséggel vérré változott, ami *kirdlyhaldt* jelent. — Nagy, ismeretlen madarak jelentek meg napkelet felől, amik olyan vakmerők voltak, hogy még az embereket is megtámadták a mezőn. Az erdőkön rémítették a pásztorokat a *farkaskoldusok* meg a *veszett csikók*, amik embert és lovat összemartak, s megint odább futottak. A bálványosi kokojszáson *tüzes embereket* láttak táncolni éjszaka karéjban, s reggelre ott, ahol táncoltak, egész karikában bújt ki a veres gomba a földből. Nappal egyszerre két nap rémlett az égen; éjszaka pedig éjfél tájában egyszer csak kigyulladt az egész égbolt, s úgy égett, mintha tűzlángba volna borulva. Azután meg oly sűrűen hullottak alá a csillagok, mintha a Göncöl szekere, a Fiastyúk, az Álmatlan csillag, a Bujdosók lámpása, az Árvalyán szeme, a Hadvezető, a Kincslátó, a Mennyország határa, az Ostoros, a Pásztorserkentő, a Rónaőrző, a Vérszemű csillag, de még a székelyek csillaga is egyszerre alálőtt volna a Hajnalszakadékból (ahogy a Tejútát nevezik a magyarok). Végére pedig egy

tüzes sárkány rohant alá, nagy mennydörgéssel az égből, hosszú sziporkázó farkát csóválva messzire, egész apró ifjafia csordájával együtt, s belebukott az Istentavába, mire a tónak a partján mindjárt egyszerre kinőtt a sok *tatorjángyökér*, ami megint éhínséges időknek a bejelentője!

Amit a jelek előre mutattak, az valójában be is teljesedett. A *fecskevdő* hóban, amikor e két hazában lakó madarak útra készülnek, a Fergettyűvárból az a hír repült szét, hogy Bodza meg Ojtoz felől nagy népségek jönnek. A porfellegek, amiket fölverték, az őrtüzek, amiket a dombokon raktak, előre hirdetik jövetelüket. A várak ormain megszólaltak a fegyverbe hívó kürtök, s a föld népe hazatakarodott; a mezőkről; mindenki tudta jól, hová tartozik, hol a gyülekezőhelye. A tavaknak a gátjait megszállták, a hegyszorosokat ellátták kőhalmazokkal, s a lármafákat felállították a hegyormokon. Ezalatt a *perestáldók* körülhordták a véres pallost Sepsi, Csík és Háromszékben, s kihirdették, hogy idegen népek jönnek, minden férfi, asszony talpon legyen, fegyvert fogjon.

A nádorispán leveléből megértették a rabonbánok és főkirálybírák, hogy a kunok nemzetségei szándékoznak bejönni az országba, ezúttal nem ellenséges szándékkal, mint máskor, hanem a két király engedelmeivel: nem is azért, hogy Erdélyben maradjanak, hanem hogy tovább költözzenek be Magyarországra, a *két víz közé*, ahol nagy pusztaságok vannak; egészen nekik valók, akik nem szeretnek várakat építeni, hanem a szabad ég alatt gulyáikkal, méneseikkel együtt tanyázni. Azért eresszék őket a székelyek szabadon, hagyják átkelni a Hunárkán, az Eteleútján; ellenben vigyázzanak rájuk, hogy útközben el ne pusztítsák az országot.

A kunok! Régi ellenség; pedig testvérnemzet!

A sokféle magyar népcsalád között a székely magát tartja a *legelsőnek*, azután ereszti a többit, legutolsónak hagyja a *kunt*. És méltán. Őneki van itt legrégebb hazája: igazi megerősített országa, aminek idegen soha talpalatnyi földjét se vette

meg, se véren, se pénzen; akinek a hét nemzetségét, s az abból származott huszonegy ágát még házasság útján se keverte meg idegen származás; akinél ereklyében tartogatják Etele égből esett kardját, *Csaba* vezérnek ökörbőrre hun betűkkel írott *vég hagyományát*, *Zandirhám kőpajzsait* az öt alaptörvénnyel, s a *hét vezér kókuszdió* serlegét, amibe azok a szövetségkötésnél vérüket csorgatták. Ez mind a székelyek kincse. Az ősvallás is náluk maradt meg eredeti szittya tisztaságában. — A kun pedig egy pusztáról pusztára csavargó ivadék, összekeveredve a kóbor népcsoportok minden töredékével, a nyelve is azokéval zagyvalítva; se hite, se törvénye, se erkölce, még a vallása is csak olyan, hogy amely országot meglakott, annak a bálványait elhozta magával s azokat imádja, — amíg össze nem töri.

S most ezek jönnek egész nemzetségestül, mint a sáska-járás, mint az elszabadult erdei manók csordája Székelyországba.

Már itt vannak a hegyek közt, jelenté a Fergettyúvár.

A kunok vándorjártában furfangos rendszer van.

Amit előretolnak előhad gyanánt, az egy nem annyira félelmetes, mint utálatos gyűlevész. Valamennyi csúf *vén banya* van a nemzetükben, az mind egy rakáson; vezérük maga a valóságos „*Vasorrú baba*”. Ezekkel egy társaságban az őrzöngő bolondok, a holdasok, az ördögösök baromsokasága; meg az apró gyerekek, akiket az anyjaik elhagytak, vagy akiket tán idegen földről elloptak. Bivalyokon lovagolva jönnek a banyák, elől-hátul csimpajkozó meztelen porontyokkal, a ronda, boglyos, vadállat arcú nederesek hajtják a csordát, s előtte-utána száguldoznak ordítózza; öltözetük állatbőr, beszédük röhögés, üvöltés, makogás, hőrogetés, nem emberi szózat; maguk a vén banyák is egymás közt, meg a kísérőikkel olyan szavakon beszélnek, amik az ördögidézéshez hasonlítanak; s azoknak az értelmét csak ők maguk tudják.

Mikor ez a bivalycsordán nyargaló gyűlevész szétterül a Feketeügy lapályán, olyan az, mintha egy óriási hangyabolyt rúgott volna fel valaki.

A székelyek gondoskodtak már a fogadtatásukról.
Az Olt, a Feketeügy tavainak megnyitották a gátjait, a vizek elöntötték a mezőket egész a Várhegy dombjáig.

Csakhogy a mocsár nem gát „ennek” a hadnak!

A bivalynak éltetője a posvány. Amint a bivalycsorda a szétterült vizeket meglátja, rohan beléjük, s viszi magával a hozzánőtt csöcseléket; manók és boszorkányok, a sívó-rívó porontyhaddal, mind bele a mocsárba: ott azután megragadnak, elfeküsznek: a bivalyoknak s a beléjük kapaszkodó emberrajnak csak a fejeik látszanak ki a vízből, azokat onnan semmi ösztökélés ki nem veri, amíg meg nem éheznek.

Azzal, amint ez a riadozó gyülevész félrekostródik, kezd kibontakozni a hegyszorosokból maga a vándor nép zöme, rendbe szedett tömegben. Egy óriás kígyó, mely kanyarogva kúszik előre: a fejét már a róna közepéig tolta, s a dereka még nem jött elő a mély útból. Olyan az, mint egy eleven folyam.

Elöl a válogatott sereg, hétezer lovas, akiket a fejedelemsfi Kuthen vezet. Ez a dandár egy kúrtszóra azonnal félhold alakú karéjba tud felállni: ez a kunok megszokott csatarendje. Mögöttük jön azután a hét nemzetségre felosztott nép, három nemzet elöl, négy hátul; közepett a kun fejedelem, a vénekkal és a *bokolabrsokkal* (ez volt a papjaik neve). A férfiak mind lóháton elöl; azután az asszonyok, leányok, ökörvontatta szekereken, amik ernyővel vannak fedve, zöld gallyakkal körülűzködve; a sihederek a szekér mellett ballagnak a kutyáikkal együtt. Utánuk hajtják az ostorosok a tejelő borjas teheneket s a csikós kancákat: azoknak a tejéből készíténeek, ahol letelepszének, mámorító italt. A rengeteg sokaságú rideg gulyákat, a szilaj méneseket, a hosszúgyapjas, csavart szarvú juhok nyájait s a szarvaslábú rőt sertések csordáit aztán leghátul terelik az íjász pásztorok, hosszú kongató ostoraikkal, hegyes dárdáikkal; s a marhával együtt terelik a gyalog maradt rabszolgahadat, akit a világ minden népei közül magukkal

hurcoltak: csupa férfiból és fiúból áll az. A rab nőt, ha szemrevaló, kockára bocsátják, ha nem az, elpusztítják.

Aztán legeslegvégül bezárja a hosszú vándorhadat egy undokul vonító csikasz farkascorda, amit az útfélen elmaradt hullák csalogatnak a vándor nemzet után. Ez az állandó kísértője a vándor nemzetnek, pusztákon, erdőkön keresztül; ennek az üvöltéséből jósolnak a papok.

Mikor ez a néptömeg végighúzódik a nagy háromszéki rónán, sebes nyári zápor vonul el a hegyek fölött, s az alkonyodó napnál fényes kettőzött szivárvány támad, melynek egyik vége a Várbercen, másik vége a Cenken támaszkodik a mesemondta aranytálba, s a vándornép mind ezen a szivárvány kapuján keresztül vonul be Erdélybe. — Azt pedig mindenki tudja, hogy a szivárványon nem jó keresztülmenni; mert ami ember, állat azon keresztülmegy, a nő hímmé, s a hím nővé változik át. A hétszínű bábabukrára még ujjal mutatni sem jó, mert a rámutatónak az ujját megragadja a „kék kelevény”.

Az egész vándor nemzet háromszázezer emberfőt számolt, azok között volt negyvenezer harcos férfi.

A három székel széknek ugyan össze kellett szedni az erejét, hogy ezt a kelleetlen vendégsereget korlát közé foghassa. De nem volt ebben hiányosság.

Bálványosvár felől ott állt hadirendben a székel lovasság, akiket az öreg rabonbán, Opour vezetett, a három fiával, akik közül a legöregebb neve *Szilamér*, a középsőé *Zsombor*, a legkisebbé *Iszla*. Budavár vidékéről lejött Sándour rabonbán a maga hadaival, akinél van Attila turulos zászlója, s körülé azok a vitézek, akiknek az ősei azt a zászlót a népeltörlő harcokból elhozták: a Barcaság felől elállják az utat a „német lovak”, kiket Jeruzsálemi Endre hozott ide Szíriából. A sík róna közepén pedig ott áll a Várhely, mind a négy bástyája csak úgy berzeng a kopjahegyektől, s feketélik a süvegektől; az is haddal van megrakva.

Kuthen vezér egész a várig eljött a hadával, amit mély vízárkok vettek körül, beszélve hegyes sánckarókkal.

Itt tanácsolá neki Kájon „horkáz”, hogy maradjon meg egy áldomásra a vár alatt: bizony hasznára lesz.

Ez a Kájon, bálványosvári horkáz volt, Opour embere; akit a rabonbán a nádorispán parancsára eléje küldött a kun népnek, hogy lenne kalauzóljája a Székelyföldön keresztül, s ha a két nemzet egymásnak a nyelvéből valamit meg nem értene, azt tolmácsolná, s a szokásaikat is egymással megismertetné, nehogy csupa félreértésből még egymás ellen kardra kapjanak.

Hanem a kun vezér agyafúrt volt: nem vette be a tanácsot, azt mondta, mit neki ez a vakandtúrás itten, s azt gondolta, hogy majd ő most a maga előhadával szépen elmegy a vár mellett, a szakadó zápor oltalma alatt: a tegez idege ilyenkor megázik, nem lőhetnek rá a vár bástyáiról, s ha egyszer aztán túl lesz a váron, ő állhat majd a kert felől, s ő szabja meg az átkelési szövetség feltételeit, nem a székelyek.

Hanem amint a vár elé ért, csak jött ám eléje nagy süvöltve a levegőn keresztül egy hordónyi nagy gömb égetett agyagból, amit a sánc fokáról hatalmas hajítógéppel röpítettek alá, s amint a kun lovasság közé leesett, s cserepekre törött, egyszerre ördögös méhraj zúdult ki belőle, ami nekiesett a lovasok arcának, s fullánkjával összecsípte-marta, s védekezni hiába ellene. Azután meg jött nagy bűgva egy másik nagy bolond cserépkobak, abból meg mérges vízikigyók gomolya hemizsegett elő, ami a lovak lábaira tekergőzött, s azokat összemarta úgy, hogy a megdühödt állatok egymást harapták kínjukban és rémületükben.

Ebben a kunnak még az a veszedelme is volt, hogy viselkedésben a török szokást követve, hátul kopaszra nyírta a fejét, csak elöl hagyta hosszan lecsüggni a haját, aztán hosszú kantust viselt; méh, darázs a tarkóját, kígyó a lábszárát könnyen csípte, marta.

Ez csak *intés* volt, hogy „lassan a testtel”.

Kuthen átlátta, hogy legjobb leszállni a lórul s béke-
üdvözléssel járulni a várkapuhoz.

Akkor aztán a vár kapuja is megnyílt, a csapóhidat
leeresztették, s előjött belőle a vár parancsolója, ugyanannyi
emberrel, mint amennyi a kun vezért kísérte gyalogsorban.

Emberrel ám; de asszonyemberrel. Maga is olyan volt.

Valamennyi dárdásnak volt bivalybőr melledzője és fekete
süvege; de szoknyája hozzá: bajusza pedig nem volt.

— Hát asszonyokat üdvözöljek én? — kiálta nagy haraggal
a kun vezér, amint megismerte a fegyveresek sima arcáról,
hogy azok nők.

— Mit bámulsz úgy rajtunk? — szólt a parancsoló asz-
szony — van kardunk, mint neked; van süvegünk, mint neked;
van szoknyád, mint nekünk.

A kun vezér megvető negéddel fordult Kájon horkázhoz.

— Hát olyan kevés a székelyek közt a férfi, hogy még az
asszonyoknak is jut süveg, viselni való?

— Tudd meg azt vezér — mondá neki Kájon horkáz —,
hogy a fekete süveget a székely menyecskék annak az emlékére
viselik, mikor Felcsíknál a tatár sereget tönkreverték, az
uraikkal versenyt küzdve.

— Sohasem szerettem az „örpatával” harcolni — dör-
mögé a kun vezér. — Az asszonyvágta seb sohasem gyógyul
be. — Asszony parancsol hát e várban?

— Nem asszony, hanem fiúleány — igazítá helyre a
horkáz. — Ha nálunk egy nemességből a fiág kihal, minden
birtok és hatalom rászáll a leányra, az ősi névvel: az viseli,
fiúleány lesz. Hatalmas asszonyurak neveit emlegetik hagyomá-
nyaink! Majd meglátod még az utadban Rapsonné várát,
Veneturné várát, ott is asszony viseli a süveget, s sort ül a
tanácsban.

— Bolond szokás! A húst vérben, a köleskását tejben
főzik, nem összevejsza. Mit keres asszony a tanácsban? Hosszú
haj: rövid ész!

— Már pedig ennek az asszonynak az eszétől jobban őrizkedjél vezér, mint a hajától; mert ennek az esze tovább ér, mint mind a kettőnké. Ez a híres *Mike Sára*, aki magát az Ős istent, a *Damasek* istent is úgy hátra szorította, hogy most csak egy kuckóban kuporog. Ez hozta be a *keresztrefeszített* hitét a Székelyföldre, s olyan tornyos házat épített neki, mint egy vár. Valamennyi *alirumdja* a nap vallásának, mind elványadt előtte. Rettegj a tekintetétől.

Mіндеzt kun nyelven beszéltek egymás közt a kun vezér és a horkáz, alig értett meg abból valamit, aki meg nem szokta.

Egy vízárók állt a nő és férfi vezérek között, annak a dobogója fel volt húzva.

— Szólj! Mit kívánsz? — kiálta át erős, csattanó hangon az asszonyúr.

ESKÜDJÉL MEG A KUTYÁRA!

A kun vezér levette a válláról a kürtjét, s megmerítve azt a sáncárok vizében, felvetette a vizet az ég felé, azután a görbe késével egy marok fűvet vágott le, azt is a feje fölé szórta; harmadszor pedig egy marok porondot vett föl, s azt a tenyerén fölemelve, szerteszét hagyta a szétnyílt ujjai közt omlani. A vándor népeknél ez volt a bizonyossága, hogy békés szándékkal jönnek, nem kívánnak se vizet, se mezőt, se földet elfoglalni. — Ez volt az üdvözlét.

— Fogadjon Isten! — válaszolt rá az úrnő, s azzal egy intésére lebocsátották a dobogót a vízárkon keresztül; s akkor négy felövezett asszony kenyeret, sót, bort és tüzet hozott át a kun vezérhez, fatálakon, tökkobakban, rézserpenyőben. A szívesen látás jelvényei ezek.

Ekképpen kicserélve a hagyományos üdvözléteket egymás közt, a jövevény szólt előbb:

— Az én nevem *Kuthen* vezér, kunok főcsakánja, *Thatha* fejedelem fia: a *hét nemzetség* választotta. Ez itt jobb kezem fölől *Zezárma*, jós és három fia, *Osá, Zab, Bod, garaboncok*. Kívánságunk, hogy minket és népünket és minden marháinkat a *tuhudunok* földjén keresztül bocsássatok: se népünkéből, se marháinkból senkit le ne vágjatok, el ne fogdossatok; víz mellett legelőt, erdő mellett tüzet adjatok; ha egy emberünket vétekben találjátok, az egész népet érte meg ne átkozzátok;

isteneiteket miránk ne haragítsátok, rossz lelkeket csillagesés alatt, harmathullás alatt ránk ne bocsássatok. Kalákába tőlünk egy karika *orsót* szívesen fogadjatok.

Az úrasszonynak nem volt szüksége tolmácsra, hogy megértse a kun vezér beszédét: közel atyafiság voltak, sokszor találkoztak egymással, ha nem is rokonni lélekkel.

— Úgy lesz minden, ahogy kívánjátok. A nevemet már tudjátok. Aki jó, ahhoz jó vagyok, aki rossz, ahhoz rossz vagyok. Többet magamról nem mondhatok. Amíg a mi földünkön jártok, minden jóban részesüljete, amit ez a föld adott. Aki benneteket megbánt, azon bosszút ne álljatok, a maga bírójával megtoroltassátok. Karikára fűzött orsópénzeitekért cserébe a mi országunkban járó pénzt fogadjátok. És azután ti is az ország békéjét meg ne háborítsátok, se testében, se lelkében e népet meg ne károsítsátok. Nekünk csak jó Istenünk van, attól ne féljete; a rossz lelkeket ne káromoljátok, nem támadnak fel. A ti csakánjaitok a mi rabonbánjainkkal tűzzék ki a határt, ahol táborozni fogtok; és azután gondotok legyen rá, hogy a ti kakasaitok a mi tyúkjaink közé ne keveredjenek; viszont mi is vigyázni fogunk az erkölcsre. Ha tetszik a kötés: esküvel megerősítjük innen is, túl is.

A kun vezér elfogadta a kötetést.

Erre jelt adott az úrnő a várba zászlólobogtatással, s akkor ott benn megkondult a harang a kis kápolnában, s arra a várkapun kijött az egyház embere, az esperes, a feszülettel a kezében.

Az ószékelyeknél a keresztyén papnak csak olyan viselete volt, mint a többi előkelőknek: süveg a fején, kard az oldalán. Hogyne? Ha dulakodásra került a dolog, neki kellett elől menni mint vezérnek. A különbség csak az volt nála, hogy amíg a székely hadnagyok csákánt emeltek a kezükben, az esperes a feszületet hordta a markában, egyébiránt rézből volt az is, s szükség esetén azzal is lehetett áldást osztogatni a pogányok tar koponyájára. Az esperest Domonkos atyának nevezték.

Sok külső egyházi szertartást még ekkor a székelyek nem ismertek. Templomaik még csak fából voltak, mint az oláhok beszerikái, az irhabőr zászlóra szironnyal volt a Szűz Mária-kép kihímezve: remekmű volt!

Nem is papoltak, se nem énekeltek a régi magyar keresztényen esperesek, gyiakónusok semmiféle idegen nyelven. Egyszerű szavakkal beszéltek a néphez, mint a régi halotti szózat bizonyítja: „Latiatvc feleim zwmtwkhel mic wogmvc! Isa por es chomvw wogmvc.”

Az esküvés is igen egyszerű volt: a harang egyre kongott alatta. Az úrnő bal kezét a feszületre tevő, jobbját felemelte az ég felé, s tartózkodás nélkül mondá:

— Én, özvegy Mike Istvánné, Szováth Sára, Várberc, Várhely, Torja úrasszonya, esküszöm az atya, fiú, szentlélek egy Istenre, a boldogságos Szűz Máriára, s égnek minden szenteire, hogy amely kötést a mai napon kun atyánkfiaival szereztem, azt, amíg az én földemen járnak, minden részében megtartom. Isten engem úgy segéljen. Amen.

Kuthen vezér a fejét rázta: hát nem jön több? Semmi áldozat, kehely, vérbocsátás, nyílbemártás, ami a *magyar eskü*höz tartozik? *Kájon* felvilágosítá, hogy az csak az ősvallás híveinél dívott; akik az új vallást vették fel, azok a *keresztre feszítettre* esküsznek.

— No, hát hozzák ide azt a keresztre feszítettet: én is megesküszöm rá! — mondá *Kuthen* vezér.

— Nem úgy lesz az, vitéz csakán! — monda az asszony. — Ki miben hisz, abban idvezül. Te esküdjél meg a kun szokás szerint: *esküdjél meg a kutyára!*

A kun vezér megrázta a lelógó üstőkeiket haragosan.

— Te a nagy esküvést kívánod tőlem?

— Az egész esküt. Az esküt a felemelt karddal, ásott gödörben állva; az esküt a négy *éltetőre*; az esküt a kutyára: ahogy nálatok szokás.

— Nagy a te eszed, asszony.

— Megmondtam! — dörmögé a vezér fülébe Kájon horkáz.

Kuthen vezér azt hitte, hogy az ő esze még nagyobb.

— Megkapod ezt az esküt, úrasszony; ámde a nagy esküt maga a fejedelem tegye meg: apám, Thatha; ő a kun nemzet feje.

— Nem fogadom el — mondá határozottan *Mike Sára*. — Ismerem jól a kunok szokását. Mikor a fejedelmük megvé-
nül, a fia pedig férfivá lesz, akkor a vén fejedelmet meg szokták ölni. Ezt olyankor teszik, mikor egy idegen ország határán belépnek. Akkor aztán az ifjú fejedelmet nem köti az eskü, amit az öreg tett. Az öreg békét, barátságot esküdött, azt haza küldik az örök békességbe, barátkozzék a férgekkel; az ifjú fejedelem aztán kezdheti a harcot, az ellenségeskedést. Neked kell *a kutyára esküdnöd*, a fejedelemfinak, akinek a kezében van az *új hold*.

Kuthen vezér a rézpajzsára ütött az öklével.

— Ennek az asszonynak alirumna szeme van; a beleimbe lát! Legyen meg! Leteszem az esküt a kutyára! Készüljetek a szerhez!

A három garabonc erre a kapa alakú nyeregvasakkal négyszögű gödröt kezdé ásni, míg a bokolabrás elment, az eskütételhez való ebet elhozni. Annak hímneműnek kellett lenni és tiszta fehérnek.

Mikor a gödör meg volt ásva, úgy, hogy egy embernek derékig ért, akkor szállt belé *Kuthen* vezér; kivonta a kardját, s kinyújtott karjával feltartá hegyével az égre. És aztán elmondta a rettenetes esküt, amivel a pogány ősök meg szokták erősíteni a szövetséget.

„Én, *Kuthen* vezér, fia *Thatha* fejedelemnek, kunok főcsakánja, a hét nemzetség választottja, esküszöm a *négy éltetőre*, hogy ami szövetséget ma a székely nemzettel kötöttem, azt mindenben megtartom, amíg a Székelyföldön járok: ha e szövetséget megszegném, föld elnyeljen, hegy betemessen, víz

elborítson, tűz megemésszen, ég rám szakadjon; magam és egész nemzetem fegyver miatt elpusztuljunk.”

E kegyetlen átokmondás alatt a nagy fehér kutyát ott tarták az eskütevő előtt kinyújtóztatva; négy garabonc fogta a négy lábát, a bokolabrás a fejét, a horkáz a farkát.

Ekkor a kun vezér megsuhintá a kardját a levegőben, s úgy csapott le azzal a széttartott kutyára, hogy azt derékban kettészelte. Az eb egyik fele a fejével ottmaradt a *Zeždarma* kezében, a másik fele a farkánál fogva a *Kájonében*.

„Így legyen kettévágva mindenki, aki e szövetséget megszegné! — szólta a vezér, kilépve a gödörből.

Akkor a garaboncok hirtelen megtölték a vermet szurokfenyő gallyakkal, s a kettévágott ebet máglyára vetve, meggyújtották azt alatta.

„Így égjen porrá mindenki, aki e szövetséget megszegné, ahogy e kutya porrá fog égni!”

Ez volt az eskü végmondata.

Annak a kutyának a két lapockacsontját pedig a két pogány pap, a bokolabrás és a horkáz egymás közt felosztják majd: az égett csontokon fehér foltok szoktak maradni, s ők azokból majd megjósolják a jövőndőt. Ez az ő tudományuk.

E nagy esküvést megtéve, *Kuthen* vezér odajárult a dobogóhídra: *Mike Sára* asszony fele útján eléje jött, a híd közepén találkoznak, s ott kezét nyújtottak egymásnak, ősi szokás szerint.

Mike Sára asszony délceg, száltermetű alak volt, fénylő fekete haja, villámló két szeme, barnapiros arca; nem volt még idősebb, mintha két menyasszony korát együvé tennék. — *Kuthen* vezér a férfikor delét élte: a száldokfa, amit születésekor ültettek, negyven karikát nevelt már.

Jól odanézett az asszonynak: az is megállta lelkesen.

— Minthogy már így egymás kezét tartjuk — szólta a kun vezér — mondanék én neked egy szót. Még én soha e világi életemben ilyen asszonnyal nem találkoztam, mint te. Egészen

hozzám való vagy. Jöjj énhozzám feleségül. Adok neked kétezer tulkot, tízezer juhot, arany kősonnyút, gyöngyös főkötőt, sávolyos gyapjúsátort. Több feleséget nem veszek melletted.

Mike Sára asszony tűrte a vezér vasmarkának szorítását, s asszonyi szelídséggel felelt a nászkérésre:

— Nagy becsületnek veszem szívbeli ajánlatodat, vitéz csakán! De három okom van rá, hogy megköszönjem, el ne fogadjam.

— Halljam! Igazak-e?

— Az egyik az, hogy mint igaz székely asszony, az én megboldogult uramhoz még alvó porában is megtartom hűségemet.

— Majd elfelejtenéd azt, ha engem megismernél!

— A második okom, hogy ha feleséged lennék, vagy énnekem kellene teveled bujdosóba mennem, vagy teneked kellene velem itt maradnod. Nálunk pedig az a törvény, hogy amely székely asszony idegenhez megy nőül, azt a birtokából a szomszédai kibecstültek.

— Adnék én neked tízannyi birtokot, tejjel-mézzel folyó termőföldön, nagy Magyarországon, ami nekem van adva a két víz között.

— A harmadik okom pedig az, hogy te bálványimádó vagy, én pedig az egy igaz Istennek és az ő szent fiának a híve.

— Megengedném én, hogy te a keresztre feszítettnek az oltárát az én áldozatkövem mellé építsd.

— De én nem engedném meg, hogy te odaállítsd a te bálványodat az én Jézusom mellé.

S ezzel visszaszorítá a kun csakán kezét *Mike Sára* asszony, hogy csak úgy ropogott bele. Tudja meg, hogy ha az ő keze vas, ezé meg acél.

— És most már, miután egymás kezét így tartjuk — folytatá az úrasszony —, én is mondok teneked egy szót. Te megesküdted rá, a nagy esküvéssel, hogy az én kötésemet

bizony mindenben megtartod. Az én kötéseim pedig így szölk: „Az én népemet se testében, se lelkében meg ne károsítsátok”. Megértetted-e jól?

— Bizonyal így mondtad.

— S te erre esküdtél. Azt pedig jól tudod, hogy az én népem az új vallás híve; az egy igaz Istené, a keresztre feszített Jézusé. — Ha te most itt a te bálványistencidnek áldozatot tartasz, ha a tűzhalmokon tüzet gyújtasz, ha kürtöléssel, énekléssel, táncolással bálványiszteletet támasztasz, ezzel te az én népemnek a lelkét megkárosítod. Még nem múlt el egy emberöltő idő, hogy keresztyén királyunk itt a Székelyföldön az ősvallás miatt fellázadt népeket fegyverrel és nagy vérontással engedelmességre hajtotta: több vidékében a Székelyföldnek még most is ragaszkodnak az ősvalláshoz, a *Had istenhez*, a *Damasek úrhoz*, s a rejtett szent berkekben áldozatokat tesznek. Ha most egyszerre a te nemzedet meggyújtja az oltártüzekeket, ez az egész nép fel fog háborogni miatta, a *szakadárook* fellázadnak, s az igazhívőket megrémítik. A babona könnyen terjed. — Azért, ha a szövetséget meg akarod tartani, úgy bizonynal megtiltod papjaidnak és bokolabrásaidnak, hogy amíg a Székelyföldön keresztülmennék, bálványisztelő áldozatokat tartsanak a székely nép nyilván láttára.

Kuthen vezér szóltanul rázta a fejét; de annál hangosabban rivalltak fel a kun papok és garaboncok e szavakra; még a székely horkáz, Kájon is haragba jött és odakiálta:

— Még ebbe majd a bálványosi rabonbánnak is lesz beleszólása!

— Hallod-e, úrasszony! — monda Kuthen — ez nem az én dolgom, ez a papok ügye. Erre engemet ne kényszeríts!

— Jól van. Nem kényszerítelek. Én sem beszélhetek az egész székely nemzet nevében, csak a magaméban. Talán megérthetjük egymást. Jöjjetek fel a ti bölcseitekkel és papjaitokkal holnap hajnalban a *Tanácsdombra*; mi is lejövünk a mi

előjáróinkkal, s együtt megtartjuk a *körüldajt*: a közös nemzetgyűlést és abban határozunk. Addig Isten közöttünk!

A vezér ráhagyta. Azzal mindkét csapat visszatért: az egyik a várba, a másik a táborhelyre. — Az est leszállt, a megtelepült kun nép ezernyi tábortüze, mint a földre szállt csillagsereg, borította el a mezőt. A Fergettyűvár, változó tűzszemeivel, gyorsított keringéssel forgott körül a tetőn, szétküldve a Tanácsdombra hívó üzenetét az egész vidéknek.

Éjszakára kelve, a mocsárban lakást megunták a banyák, s a vad férfiak nyakába ülve, kicepeltették magukat a rétyi nyír bozótjaiba, ott tüzet raktak, ruháikat szárították; s megszedték a ciherről az ehető bogyókat, a homokból a kucsmagombát, a mocsárból az ehető kecskebékát; összehányták, összefőzték; olyan bogyó is volt közte, amitől az embert bolondság szállja meg; mikor abbul ettek, olyan bakugrásnak, tivornyának mentek végére a lobogó tüzek mellett, hogy az odatévedt pásztorlegényt, ki ezt egy faodúból nézte, a láz törte ki rémületében: soha el se hagyta.

Az Olt és Feketeügy partját pedig meglepték a szép kun leányok: a holdvilágnál ott fürödtek, s fürdés után, a vízből kikelve, a zöld mezőn karéjban táncoltak, karban énekeltek; tündérszépek voltak: — a sás közt elrejtőzött halászlegény, aki őket nézte, holdassá lett e látástul egész életére.

A KÖRÜLTÁJ

Micsoda Belzázár palotájának a pompája a székely ősök tanácsdombjához képest!

Egy kerek domb tetején száz hársfa körbe ültetve, ötszáz éves valamennyi, a távolból olyan, mint egy boltkupolás szentegyház. A száz élő oszlop oly terjedelmessé vastagodott az idővel, hogy a két fa közei csak ablakoknak látszanak már; a vastag gyökerek messze elnyúlva, egymásba fonódva a földszín felett, az egész belsejét a körnek betérítik, míg lombsátoraik fenn a magasban összeborulnak, s oly mennyezetet képeznek, amin napsugár át nem tör, zápor keresztül nem ver. A székely tuhudun vallás szent fája, a *száldok*, mikor virágjában van, arannyal húzza be ez egész kupolát, s illatával az egész rónát betölti; alatta az ezernyi fülemüle, pacsirta zengi dalait az Úrhoz. Nem volt ennél szebb istenháza Salamon királynak!

Egy oldalán tág kapu van hagyva a száldokfás körnek, olyan nagy, mint egy diadalív. Azon keresztül a székely havasokra látni, a várakkal koronázott hegyormokra: — föl-séges egy látvány; és körös-körül a hársfák között minden élő közle új meg új tájt mutogat a gyönyörű háromszéki rónán, kanyargó folyamokkal, kéklő bércfalakkal, kacagó mezőkkel. Talán ezért nevezték a gyűlés helyét Körültájnak.

E nyitott boltív bejáratánál van az áldozatkő; egy óriási koloncra egy még roppantabb kőlap fektetve. Benn az élő teremben pedig a boltívvel átellenes félkörben van elhelyezve

huszonhárom fehér lapos kő. Ez a huszonhárom székely törzsnek az ülőhelye. Középen a legmagasabb kő a főrabonbán ülőszéke.

Ez volt az ősvallás korszakában az áldozatok helye. (A legrégibb hagyományokban Moya, majd Moxa: mai nap *Maksa* a neve.)

A tűzáldozatokat hitbuzgó királyaink törvény által megtiltották, hanem azért a tanácsdomb meg lett hagyva gyülekezési helynek, s azt is még hosszú időn át „áldozatnak” nevezték. — Pedig már nem gyűjtötték meg a *gyulák* (a tuhudun főpapok) a szent tüzet *kerékfogatással* az oltárkövön; nem ölték le a fehér lovat a *táltosok*; nem itták meg a vérét a daliák a szent forrás vizével keverve; (ámbár még voltak számosan, akik emlékeztek azokra az időkre, amikor így tisztelték az Istent; sőt némelyek még most is így végzik azt titokban.) — Ez idő szerint az oltárköre csupán a nemzeti ereklyék vannak elhelyezve, Bálványosvárból a kőpajzsok az alaptörvényekkel, Bondavárból az áldozatkehely, Torjáról a turulos zászló: mindezeket a legjobb vitézek őrzik, akik dárdahegyeikkel távoltartják a sokaságot. Két óriási dalia, keresztbe tett alabárdokkal tartja elzárva az oltárköhöz vezető lépcsőket.

A sziklák tetején még ott látható az a három, egymásra tett pad alakú *csompó*, amit *Kupa kövének* neveznek; a magas völgyből még egyre szakad alá a zúgó patak, mely az „*Úr kútjából*” támad, ott, ahol az az óriási *bükkfa* látszik; de már sem a kövön, sem a forrásnál nem áldoznak; lenn a völgyben építik az új vallás templomát (ma is fennáll). Ám azért az emléke az őshitnek még a mai ivadéokra is átszállt: az Úr kútja főfáját gyógyít, s aki iszik belőle, csomót köt a bükk ágára.

Amint az első hajnalsugár kilövell a havasok mögül, szerteszét az egész vidéken megszólalnak a kürtök, s minden oldalról érkeznek a székely törzsök fejei, erős kíséreteikkel. Legelsőnek érkezik meg az udvarhelyi főrabonbán *Káldor István*. Törvény szerint ugyan *székelyek grófja* volna már

a címe; de még mindig a régít tartják. Öreg ember már: három tatárjárást megért: ha levágnák a száldokfát, amit születésekor ültettek, megtudnák a gyűrtüiből, hogy csak egy esztendő hiányzik neki a százból. Azért még egyenesen áll, mint a fenyőszál, s nem is támaszkodik az aranycsákányára; övéig rengő szakálla olyan fehér, mint az ezüst, s sűrű hótiszta haja befonatlan omlik vállaira: *a keresztyének így viselik.* A szemei oly élesek még most is, hogy a félsötétben is megismer minden arcot. Tiszteli őt minden ember, mert tudják, hogy igazságos. Két horkáz cipeli utána a „varázsdobot”, mely hajdan az áldozatnál szolgált, most pedig az ítéletkimondáshoz ad jelt.

Azután rendben érkeznek a Zelemérek, a Vacmán-törzsből, Kalandos, Dindár a Megyesekből, Bánd, Ropó, Libancs a Pethes-ágból, Sámsond a Telegdek sarja, Maka a rabonbán, Kada, Zaklató, Ozdor a Szomorú-ágból; — a királyi udvarnál a száz székely testőr mellett vezérkedett Ika, Póka, az Opoulet unokája, Domboru a Zábrán nemből, Nyújtód, a Domonkosok őse. — Az a rend, hogy a család feje az őt megillető kövön helyet foglal, a hozzátartozók, a levante fiak pedig a háta mögé állnak kivont kardokkal. Maguk a családfők, a hatalom és tisztség jelvényetül egy-egy arany csákányt viselnek, hosszú, görcsös vadkörtefanyéllal.

Kívül a hárskörön gyülekezik a nép, férfi, asszony, gyermek, mindenki hallgatja a tanácstartó áldozatot; de ide a szentélybe csak a családfők és azoknak a felnőtt fiai jöhetnek be. Panasztevő felek, idegenek a kör elején állanak fel, azoknak a számára nincsenek ülőhelyek.

Nagy pompával érkezik meg a hatalmas Sándour János rabonbán is, fiával Ompollyal, aki tisztében következik, a másikat, Ipolyt, papnak nevei, mert buzgó keresztyén.

Csak négy kőszék maradt még betöltetlen: az egyikről mindenki tudja, hogy az a fiúleány Veneturné helye, akit gonosz tetteiért a tanács megfosztott attól a tisztességtől, hogy

a törzsét itten képviselje. A másik hely szintén fiúleányra vár. Az a hírhedett *Rapsonné* helye, akinek elég oka van késedelmeskedni; mert messze lakik, s öreg asszony már. Még akkor tündérek és óriások világa volt Erdélyországban, amikor Rapsonné meg az ő öccse, Firéne csodaszép menyecskeké valának: bizony, most már a százesztendőn régen túl van. S csak zselyeszékben tud idáig jönni, s mikor leültetik a helyére, az orra hegye majd a térdit éri.

Héj Rapsonné asszony, hol van az már, mikor kegyelmed tündéri szépsége még az ördögöt is úgy elbolondította, hogy kívánságára kőutat épített a várától egész Kolozsvárig. Régen volt ez már. De azért, hogy Rapsonné asszony fiatal korában az ördög arája volt, most igaz keresztyén hitű lélek; az ördöggel is csak azért csináltatta azt az utat, hogy Kolozsvárra bejárhasson misére: most pedig már maga tart kápolnát, abban dominikánus baráttal miséztet, s egész nap imádkozik és kuruzsol. Nagy tudománya van benne, hogyan kell a pogány babonákból keresztyén babonákat formálni. Azonban egy körülményről el nem maradna, s a gyülekezetben mindig övé az első és utolsó szó. Ékesszólásától rettegnek a magyarok!

Még Mike Sára asszony maga van hátra; de az ő késedelmét megértheti, aki tudja, hogy neki az Olt átjáratait kell őrizni, amíg a kunok fejei megérkeznek, akik a Körülményre híva vannak. Ő csak azoknak a kíséretében jó fel majd.

Hanem, hogy Opour Kevend rabonbán uram legutoljára marad, az tőle tiszta kevélység; mivelhogy csak a szomszédos Bálványosvárból kell alájönnie: ő bizonytal előbb áldomást tartott odahaza. Mindenki tudja felőle, hogy ő még az ősvallás híve, s Bálványosvárbán a *Damaseket* imádják, s a *forrásnál* áldoznak; de senkinek sincs kedve ezért belekapcáskodni, mert mind maga, mind a három fia igen hatalmas emberek. Ő ül a balról levő legszélső kövön, s közte és a szomszédja közt van a Veneturné üres ülőhelye, aminek a szomszédja eléggé örül. Az átellenben levő szélső kőpad pedig a Mike Sáráé.

Azért örül pedig az Opour Kevend szomszédja olyan nagyon annak, hogy messze esik tőle, mert a rabonbán nemcsak a három fiát szokta elhozni magával, hanem még azonfölül a hím oroszlányát is, amit a szájába vetett zablánál fogva bocsát a kezén. Ámbátor a székely nem szokott megijedni a medvétől és a mándructól sem, de mégis egy oroszlán nem kellemetes szomszéd, ha mindjárt tejes haricskán nevelték is fel.

Kevend úrnak nagy gyönyörűsége van abban, hogy ő egy oroszlánt vezethet pórázon. Bír vele: ő annak az ura. Amerre megy, az emberek félve kotródnak előle szerteszét, — s mikor leül, zsámolyul használja a lába alá az oroszlán fejét. — Pedig az ábrázata is elég marcona volna arra, hogy a rátekintőben feltámassza a félszt. Összevissza hasogatva sebhelyektől, amiket nem ellenség vagdalt oda, hanem a saját keze. Az ősvalláskövetők a kedves halottaik temetésénél az arcukat szokták felhasogatni: vérrel siratták el, nem gyáva könnyel. Kevend sok ilyen kedves halottat elsiratott már. S aztán minden sebhely egy emlékeztető jel a halottnak megnyugtatót adó bosszúállásra. Neki és a fiainak három farkocsa fonva csüng a haja kétoldalt és hátul, elől a homlok leborotvólva. Az álla közepén hiányzik a szakáll, azt a helyet az újszülött gyermeknél tüzes vassal égeti meg a *billogos* (bilochus). Ez az őshittűeknél a felavatás; mint a Jézus-követőknél a keresztség.

Amint az öreg Kevend úr, senkit nem üdvözölve a tanácsban, nagy dölyfösen leül a tanácskörre, lábát elnyújtva az oroszlán sörényes nyakán, a három legényfia odaáll körüle, jobbról a *Szilamér*, balról a *Zsombor*, háta mögött az *Iszla*.

Szilamér a legidősebb; délceg, magas alak, hosszúkás tojásdad arccal, szép, szelíd tűzű barna szemekkel: gesztenyeszín haja és szakállja. Ez bizonyosan az anyja képmására ütött, mert az apja szegletes vonásaiból alig van benne valami; — ellenben a középső, *Zsombor*, szakasztott mása az apjának, mintha csak a száján köpte volna ki: ugyanaz a tömzsi, széles

vállú termet, azok az előreülő pofacsontok, az a kettős áll, agyarkodó száj, villogó parázsszemek, az egyik szemöldöke éppen úgy húzódik lefelé, a másik meg fölfelé; még a hangja recsegésével is úgy utánozza az apját; azért is ő az igazi kedvence. A legifjabb, *Iszla*, széles képű, vastag ajkú kamasz; kiülő bikaszemekkel, alig serkedő bajusszal, kenderszöke hajjal, a bal arcán van egy nagy fekete szemölcs. Három különböző anya szülte ám ezeket! Kevend úr úgy bánt az asszonyfélével, hogy „adom s veszem”.

Végre jelenté a kúrtszó, hogy a huszonkettedik „ág” is megérkezett.

A zöld boltíven át közeledett, lováról leszállva, Mike Sára asszony. Neki is a hosszú nyelű aranycsákány volt a kezében.

De nemcsak egyedül jöve el; hanem a leányát is magával hozta.

Teremtő szent Isten! De megremekeltél, mikor ezt alkotad; akárkinek az oldalbordájából vetted! Milyen délceg termet; karcsú, de hatalmas; minden mozdulata csupa ideg, minden tekintete csupa lélek; aranyszínű haja sarkáig takarja; szája akkor mond legtöbbet, amikor csukva van; de a két szemének a tüzét ember legyen, aki kiállja. Nem is jó ránézni erre az alakra: mert aki meglátja, hogy a keble azt a bőrpáncélt hogy feszíti széjjel, még eszét veszti bele.

A leány oldalán kard volt; mikor az anyja leült a tanácskőre, ő is kihúzta azt, mint a többi legények, s odaállt az anyja mellé.

— Ki az ott?

— Mit keres az ottan? — kiálta fel egyszerre *Rapsonné* és *Kevend úr*; de *Rapsonné* még egy szusszal hamarább.

Mike Sára asszony nagy nyugodtan felelt.

— Ez az én leányom: *Imola*.

— Mit keres egy leány az áldozathelyen? — kiálta *Kevend úr*.

— Azt, amit a legényfiak. Olvastassa fel kegyelmed magának, rabonbán uram, Szent László királynak törvényét, abból megértheti, hogy ha egyike a székely ágnek fiban kihal, annak minden birtoka és hatalma szálljon a leányágra, s akit fiúleánynak neveznek, csak olyan legyen mindenekben, mint a férfi.

— Köpök az ilyen törvényre!

— Akkor köp kend az egész székely nemzetre, aki ezt a törvényt maga hozta a csíkrákosi mezőn, maga László jelenlétében, aki még akkor csak királyfi volt.

— De a tuhudunok ezt soha el nem ismerték. Tudva van, hogy a *bágyi* lakodalomban *Sándour Están* rabonbán uram menyasszony-leánya, *Druzsilla* inni akart ám áldomást a fiúleányok törvényére az áldozatkehelyből; de *Burzon* rabonbán ki is kapta a kezéből a szent kelyhet: asszony nem iszik abból.

— De le is szúrta *Burzon* rabonbánt *Sándour Están* ott abban a nyomban. Megolvashatja kegyelmed a *csíki rovatosban*.

A dob közbehangzott. Káldor István főrabonbán igazságot tett a perlekedők között.

— A törvény: törvény; az ellen nincs szó, sem beszéd. A fiúleánynak mindenütt helye van ott, ahol az ágból való fiúnak.

— Te mondad — pattogott vissza *Opour Kevend*. — A törvény: törvény. De azt is apáink erősítették meg, hogy aki az áldozathelyre bejön, annak a háromban kell igaznak lenni: *legyen erős, bátor és tiszta*.

— Az én leányom bizonytalán mind a háromban igaz — monda *Mike Sára* asszony.

— De annak előbb bizonyosságot kell tenni ősi szokás szerint, igaz tuhudun szokás szerint.

Erre *Sándour* rabonbán kiáltá közbe indulatosan:

— De mi nem vagyunk többé tuhudunok, hanem keresztyének.

— Korcsok vagytok! — ordítá *Opour Kevend* a fiával együtt, s a megrúgott oroszlán is beleordított a zajba. — Mind keresztülmentetek a szivárványhídján! Az asszonyokból tettetek férfiakat, s a férfiak lettek asszonyokká!

— Igazad legyen! — szólt felcsattanó hangon *Mike Sára*. — Úgy van! Ahol férfimunka vár a székelyekre, nincs különbség férfi és asszony között. Az oroszlán nőstényének, azért, hogy sörénye nincs, az mégis oroszlán. Én nem féltém a leányomat a tuhudunok próbáitól. Neked is látom itt egy fiadat, rabonbán, aki a három bizonyság letevése nélkül jött ide a tanácsalomra. Ami bizonyságokat ő le tud tenni, az én leányom bizonynal megcselekszi azt mind.

Az *Opourok* éktelen kacagást támasztottak erre a felhívásra, aminek csak *Káldor* hatalmas dobütése vetett véget.

— No, hát álljatok ki a próbára! — mondá *Opour Kevend*, hosszú palástjával eltakarva az oroszlán fejét. — Kezdd el *Iszla* fiam. Mutasd meg, milyen a székely erő! Tégy fogadást.

Iszla kérkedően felvetett fejjel lépdegélt fel az oltárköre, s ott a két nehéz kőpajzst, amikre a székely nemzet alaptörvényei vannak vésvé, a két kezébe véve, felemelé azokat rengő karjaival, az arca csak úgy fénylett bele. És aztán elmondá a fogadást: „Ahogy most feltartom a székely nemzet törvényeit, úgy fogom azokat életemmel, véremmel mindenkor megtartani”.

— Jól van fiam! — dörgé *Opour*, az öreg; — hát a leány hogy mondja ezt?

Imola szép csendesen odajárult az áldozatkökhöz, a két márványvértet egymásra fektette, s úgy egyszerre emelte fel azokat a feje fölé. De meg sem látszott az arcán, hogy ez erejébe került, meg sem érzett a hangján, mikor a fogadást elmondta, hogy a keble szorul; még csak az arca sem volt kigyulladva, mikor a lépcsőkön alászállt.

A rabonbánok a fokosaik nyelével dobogtak a földön, helyeselve.

— Alirumna vér van benne! — dörmöge bosszúsan a vén *Opour*.

Amint a tündéri alak a fényes napvilágtól körülsugározva belépett a hárskörönd ünnepélyes sötétjébe, *Iszla* szájátva bámult reá, *Zsombor* vasvillaszemeket vetett feléje; de *Szilamér* egészen rajta felejté a lelkét.

— Hát lássuk a másodikat! — szólt *Opour*; — vajon csakolyan bátorság lakik-e a fiúleány szívében, mint az igazi legényében?

Intésére egy garabonc egy kecskegödölyét hozott, s azt átvette tőle a rabonbán.

Akkor lerántá a palástja szárnyát *Opour* az oroslán fejről, mire az, meglátva a gödölyét, hirtelen fölemelte a fejét, s megrázta a serényét, veszedelmes mormogással. — *Opour* odahajítá eléje a reszkető áldozatot, s az oroslán lenyomta azt a földre hatalmas tányértalpával. *Opour* inte *Iszla* fiának.

Erre *Iszla* kirántott a puzdrájából egy nyílvezzőt, s odalépve az oroslánhoz rárivallt, s lábával nagyot dobbantva, fejére vágott a nyílvezzővel a nagy fenevadnak, s ugyanabban a percben a másik kezével kirántotta annak a talpa alól a gödölyét, s magasra fölemelve tartá. Az oroslán ordított dühében; de az igaz, hogy *Opour* maga is visszatartotta azt hatalmas karjával a szájába vetett éles zablánál fogva.

— Csináld ezt utána! — szólt *Opour* *Imolához*, ismét odadobva a fenevad elé a gödölyét.

Imola még el sem sápadt. Odalépegetett az oroslánhoz szelíden; még csak vesszőt sem hozott magával, csak a szemébe nézett a nagy fenevadnak, azokkal a bűbájt sugárzó nagy égvirág-szemeivel, s attól a nézéstől az oroslán pofájáról elsimultak a harag ráncai, az a nagy bolond vadállati ábrázat valósággal mosolyogni kezdett, még a fülét is hátrahúzta; s mikor a leánynak a varázstevő keze hozzáért a fejéhez, hogy azt megsimogassa: az oroslán féloldalt fordította neki a fejét, mintha azt mondaná: „no még itt is”; a szemeit is összehunyta.

a körmeit behúzta a talpa közé, csak a loboncos farkával veregette a földet, utoljára hanyatt fordult, mint a macska, s játszani kezdett. — S mikor aztán a leány kezébe fogta a gödölyét, az oroslán megnyalta a gödölyének az orrát a nyelvével.

— Alirumna volt az anyád! Az tanított erre a varázslatra! — kiálta szörnyűködve *Opour*; míg a többi rabonbánok nagy tetszésre riadták körös-körül. — Az oroslánomat is megigézted!

Hej, de ha még csak az oroslánát igézte volna meg tekintetével ez a leány; de a legnagyobbik fia is beleesett annak a bűbájába. Abban is kicserélte a lelket. E szemek varázslata alatt elfeledte Szilamér, hogy az *Opourok* és *Mikék* örök ellenségek, s bizony azzal a szándékkal irányozta a kardja hegyét az oroslán felé, hogy ha az *Imolát* meg találja tépni, rögtön halálra szúrja vele.

Mike Sára büszkeségtől tündöklő orcával ölelte keblére leányát. Nem válik ez szégyenére a nemzetségének.

— No, de hátra van még a harmadik igazság! — mondá *Opour* — a tisztaság próbája.

Már erre a szóra haraggal dobbant fel az úrasszony.

— Kell azt még bizonyítani az én leányomnak?

— A törvény: törvény — monda keserű gúnnal *Opour*.

— Akik a törvényt hozták, csak férfira gondoltak; hajadon szűzleányt egy ilyen kérdéssel illetni is véték!

A férfiak mind helyeselték ezt. Az ilyen próbát hajadon leánynak nem szükség letenni. De *Rapsonné*ből kitört az irigység: neki nem volt leánya.

— De csak tartzuk meg a törvényt. Az ember esendő. Ilyen idős hajadonnak már sokféle lehetett az útja.

— Magáról tudja kegyelmed? — veté oda gorombán *Mike Sára* asszony. — Nohát hozzák azt a próbatevő üstöt! Nem féltém tőle a leányomat.

Abban az időben gazdag ezüstbányájuk volt a hegyekben a székelyeknek, ott állt a hatalmas kohó, ahol az érceket

kiolvastották. — Nagy négyfülű üstben felhozta négy hevér az olvasztott ezüstöt, s odahelyezé az oltárköre.

Az volt a tisztaság próbája, hogy a bizonyító ezekkel a szavakkal: „amilyen tiszta a szívem, olyan tiszta legyen a kezem is”, belemártotta kezét az olvadt ezüstbe.

Isten csodája-e, vagy valami bűbajos mesterség, hogy voltak sokan, akik ebben a próbában a kezüket össze nem égették? Abban az időben ez volt a rendes bizonyítás: ahol nem volt olvadt ezüst, tüzes vasat hoztak; törvény rendelte így; a körüljáró billogosnak ez volt az igazságszolgáltatása.

Izla csak egy rövid káromkodásig, de Imola egy üdvözlégy Máriáig tartotta benn a kezét az olvadt ezüstben, s azalatt nem az ő arcán folyt végig a könnyű, nem is az anyjácán, hanem a Szilamérén. Az ifjú dalia azon gondolkozott, hogy ha Imolának összeég a keze, felrúgja az oltárkövön az áldozatkondért az egész ezüsttel.

De nem égette meg.

A főrabonbán dobütés után kimondá a tanács ítéletét, hogy *Opour Izla* levente és *Mike Imola* fiúleány helyet foglalhatnak a Körültáj gyülekezetében a szárdokfákon belül.

— Magad is alirumna vagy — dörmögé bosszúval *Opour* Kevend.

A főrabonbán ekkor *Mike* Sárahoz fordult.

— És most add elő, miért hívattad össze a Fergettyűvívással a székely nemzet tanácsát a maksai dombra?

— Elmondom. Értsétek meg. A kun nemzet hét nemzetiséggel vonul keresztül a Székelyföldön Magyarországra, a királyok engedelmével. Béla király megparancsolta a székelyek grófjának, hogy békében engedje őket elvonulni a Honárkán, az Etele útján, a Rapsonné útján egész Kolozsvárig. Én, a rétyi nyírnek és a Honárkának örökös úrasszonya, kötést szerzettem a kunok vezérével, Kuthen fejedelemfival, hogy én is békében engedem őt seregestől, népestől, minden jószágostól egész birtokomon keresztülvonulni, de ő is békében hagyja, meg

nem háborítja az én népemnek se testét, se lelkét, se semmiféle jószágát. Kuthen vezér ezt a kötést megerősíté a nagy esküvessel a négy éltetőre, a szétvágott kutyával. És arra kérdés támadt közöttünk, hogy ha a kunok itt a mi székely földünkön az ő áldozataikat végezni fogják: ez nem lesz-e majd lélekháborodás a keresztyén hitű székely népre nézve, nem rontják-e meg az én nemzetségemet az ő szokásaik?

— De bizony megrontják! — rikácsolt közbe Rapsonné asszony, akinek már majd kifúrta az oldalát a szó, abbeli kínjában, hogy egy másik asszony annyi ideig beszél *előtte*; nem hagyta Mike Sárának végigmondani a magáét, hanem közibe vágott, s akkor aztán semmi gát az ő beszéde árját fel nem tarthatá vala. — Hogyne rontanának meg bennünket. Cudar, rusnya, riha nép ez. Alighogy letelepedtek, boszorkánygyűlést tartottak a rétyi nyíren. Ezeren is voltak, vízen keresztül jöttek, vízben el nem merültek, férfiakat megnyergeltek, azokon lovagoltak, apró gyermekeket víz fenekéről felhoztak, tüzet fábul csináltak, tűzön átugráltak, kis gyerekeket tűzön keresztül dobáltak, kígyót, békát összeszedtek, üstbe hánytak; azt megfőzték; ördögökkel táncot jártak; összeszedték a harmatot, s zsákba dugták; a kútágasba kést ütöttek, azon keresztül a vidéken minden tehenet kifejtek, az én teheneim is mind véres tejet adtak az éjjel: látta őket, ott volt Darkó juhászom, azt megéreztek a szagáról, pedig elbújt faodúba, de kihúzták, s csak úgy kegyelmeztek meg neki, hogy megígérte, hogy sót hoz nekik. Éjjel sót csak a boszorkányok kérnek. Azzal úgy elfordították a nyakát a pásztorlegénynek, hogy most is oldalt áll a feje. Még nagyobb gonoszsgót követtek el az Olt mellett. Egy halászegény megleste őket, mikor mint hattyúk meg vadludak odarepültek a leányaik a partra, ott levetették a hattyúruhát, a holdvilágnál megfürödtek, hajaikat szétbontották, énekeltek, karéjban táncoltak; a halászegény reggelre holdas lett a varázslatuk miatt. Az ördögökkel vannak. Én az én utamon keresztül nem hagyom őket *vegyegni*.

Opour Kevend goromba kacagással kiálta közbe.

— Talán bizony fél kend, *nénémasszony*, hogy amely utat az ördög csinált oda kendnek, azt az utat megint elviszi az ördög?

Rapsonné mérgesen förmedt a háborgatóra.

— Teneked meg, vén bak, jobb lesz, hogyha hallgatsz az ördögről! Hiszen három fiad közül kettő *váltott gyerek*. Azt mindenki látja. Csak a középső a te képed. A legnagyobbikat a *Furusina* tündér cserélte ki a magáéval, a legkisebbet meg a *Drómó* ördög tette a fészkedbe; ott a pofáján a fekete jegye!

Hajh, micsoda viheder keletkezett erre! A négy Opour férfi mind visszakiabált Rapsonnéra, aki meg, száz ráncba vigyorítva az ábrázatját, csak úgy vicsorgatta azt a harmadfél fogát reájuk. Legdühösebb volt az öreg Opour, aki nemcsak a három fiát buzdította Rapsonné ellen haragra, de még az oroslánját is rásúztotta; de amitől Rapsonné meg nem ijedt, hanem ő is előrántá a palástja alól a három singnyi hosszú fekete kígyóját, s azt farkánál fogva kibocsátá a rátámadók ellen; a kígyó sziszegve emelte fullánkos fejét az oroslán ellen, aki visszahőkölt előle ijedten, és se ember, se állat nem mert Rapsonnéhoz közelíteni, úgy félték tőle meg a kígyójától. Ellenben a tanácsstagok lábainál levő szelindekek mind beleavatkoztak hangos csaholással ebbe a perpatvarba. (Mivelhogy a hű medvefogó ebét, kivált táborjárásakor, mindenki maga mellett tartotta szüntelen.)

Csak a főrabonbán hármás dobütése tudta elcsitítani ezt a szörnyű lármát.

— Hallgatás legyen a szent tanácsdombon! Kussodjanak el már ez oktalan állatok! Nem áldozat helye ez már, ahol kutyákra, medvékre van szükség, hogy az áldozatmén belein osztozzanak. Itt most ember tanácskozik, ésszel, nem fegyverrel. Te Opour rabonbán olyan fegyverrel támadtad meg Rapsonnét, amiben ő náladnál erősebb, a *nyelvipirittyel*. Ami sebet kaptál, viseld. Máskor ne hagyd a nyelvedet *kiguvadni* a tokjából. Te pedig Rapsonné húgomasszony, ne szólj, amíg nem

kérdeznek, akkor is beszélj ész szerint, s ne légy minden lében kanál. Nem kérdezte itt azt senki, hogy vannak-e boszorkányaik a kunoknak! Kálmán királyunk kimondta törvényben, hogy *nincsenek*. S a törvény: törvény. Hogy a te juhászod látott sok vén banyát, azt elhiszem: a kunoknak az a szokásuk, hogy a vénasszonyokat félrecsapják, s a kis porontyaikat is azoknak a nyakukba dobják. Nem szeretik a vénasszony-pöرت meg a gyereksírást. Hogy ezek a férfiak nyakában ülve jöttek ki a vízből, abban semmi varázslat sincs: kénytelenek voltak vele, ha bevitték a mocsárba a bivalyok. Ha tüzet raktak, melegedtek nála. Azt hányták üstre, amit útban találtak, s ha megfúrták a nyírfát, annak a levét csapolták le, nem a te teheneidét. Ha véres tejet fejtek nálad, csapasd meg a gulyásaidat, miért hajtották a csordát szirontákos legelőre? Amit pedig a halászlegényed látott, azt nem kellett volna neki meglátni. Ha éjjel van, aludjék, s ne leskelődjék a kunok szép leányai után, mikor azok a vízre járnak, s ne bámulja a holdat: hiszen hallhatta az anyjától, hogy nem jó a holdba nézni, mert abban egy ember hegedül, s ha annak a hegedűjéről egy húr lepattan, megüti a *mafláskodó* szemét. Bolondnak bolond a tanácsa. — Az ide nem kerül. Azonban a mi tisztünk afölött igazságot tenni, hogy a kun jövevényeknek a bálványáldozata nem háborítja-e meg népünk lelki békességét: nem ragadja-e a bálványimádás sötét berkeibe vissza székely nemzetünket, amiből bizony nagy háborúság lenne! S ha a székely a fejedelmek ellen, a magyarok ellen támad, csak ő vallja kárát. Székely támad: székely bánja! Azért igazság, hogy Mike Sára asszony kívánsága szerint a kun atyafiak idehívassanak, s adják elő, mi az ő bálványáldozatuk! Ha nagy lármával jár, sípszóval, dobveréssel, tűzrakással, botránkoztatással, tiltassanak el tőle; ha titokban tehetik, hogy senkit se háborítanak vele: az ő lelkük rajta! Gondoljátok meg, hogy a kun nép a mi vérünk: egy *ükeink* voltak: most egy haza fiai leszünk. Egy fonálnyi szeretettel többet meg lehet kötni, mint egy pászma haraggal. — Ezt gondoljátok meg!

Általános zúgás hagyta helyben az öreg szavait. Még Rapsonnét is megnyugtatta a „*húgomasszony*” megszólítás.

Azzal a székely gróf jeladására minden oldalról megszólaltak a kürtök, behívogatva a népet s felszólítva a kunok követéseit a közeledésre. Mikor a körüljájt tartották a maksai dombon, akkor az volt a szokás, hogy a nem harcra való nép elfoglalta a hársfák *közléit*, asszonyok, öregek onnan hallgatták a nagy zöld boltozat alatti tanácskozást; a gyermekek pedig felmásztak a fákra, s egész csoportostul elhelyezkedve a benyúló ágakon, ott szájukba vett falevelekkel és cserépsíppokkal utánozták a madarak éneklését. (Még maig is fennmaradt ez a szokás a ditrói egyházban a karácsonyéji szertartás alatt.)

Mint afféle keleti pusztázó nemzetnél szokás, minél rongyosabb az alsórendű népség, annál nagyobb pompával jár az előkelő rend; a kunnál is a vénasszony rongyot aggatott magára, a gyermek és a rabszolga mezítelen szaladgált, a gyalog embert, a pásztort állatbőr takarta; hanem aztán a fegyveres lovagokon ragyogott négyféle ország viselete, a papok aranyos kantusban jártak, s a fejedelem körül levő mindenféle hivatalosok azt sem tudták, miféle csodapompával különböztessék meg magukat.

Legelől jöttek a kakastollas garaboncok, teveháton, tele aggatva csengettyűkkel, körülfonva rézláncokkal: csupa zenebona volt a megjelenésük; utánuk a főtáltos a bokolabrás, nyolc fehér ló húzta szekéren: egész vég selyem volt tekerve a termete körül, válltól sarkig, alig tudott tőle lépni; a fején hegyes süveg, a nap aranycsillagával, kezében a kőfejsze, az áldozathoz való, a két karja vállig meztelen, vas és ezüst karperecekkal átszorítva. Szekerének a hosszú lőcseire lókoponyák voltak tűzve. Azután jött tizenkét fehér kutyától vont kétkerekű talyigán a jövőmondó horkáz, hosszú, földig érő palástban, fejére farkasfej bőre van húzva, kezében a kígyóbőrrel bevont bot, oldaláról aranyláncon csüng alá az áldozatkehely, ami emberkoponyából van formálva; mellette lovagolnak fehér lovakon a „szűz legények”, akiknek hivataluk a szent tüzet forgatott kerékkel meggyújtani. A fejeken fazék forma sisakokat viselnek, amik-

től csak lefelé lehet látniok, hogy asszonyra ne nézhessenek: a lovaikat úgy vezették púpos hátú törpék. Majd a főcsakán jött fényes kíséretével, mindannyian délceg paripákon, amiknek a sörénye szirony közé volt fonva: még a nyerge is drágakövekkel volt kirakva valamennyinek, a dolmányuk boglártól ragyogó, selyemvirágokkal hímes.

Csak azután következett maga a fejedelem, Thatha, nyolc fehér bivalytól vontatott szekéren, — aminek abroncsra vont bíborkárpitjai voltak; rúdja és kerekei fényesen megaranyozva; a bivalyok nyakán csengő-bongó ezüstkolompok. Mikor megérkezett, hét kürtös fújt riadót, s a bokolabrás üdvözlő szókat mondott; de mindazt felülmúlta az a nagy rivallás, ami a köröndön belül fogadta az érkezőket; keverve volt abban a nevetés az üdvözlő szóval; de még a kutyaugatás sem maradt el belőle, s amilyen nehéz volna elhatározni, hogy a székely tanácsfők szelindekjei a maguk vad üvöltésével barátságos indulatukat akarják-e kifejezni a kunok szekérbe fogott ebei iránt, vagy az ellenkezőt, éppolyan bajos lenne kimondani, hogy a székelyek elfogadó zajában annak az örömnél volt-e meg a hangja, amit az ősvallásra visszaemlékezők érezhettek, mikor ezt a pogány szertartáshoz való ember- és állatsokaságot újra meg látták jelenni hazájukban, vagy pedig az elszörnyedés tört ki e hangokban az új tiszta hit megháborítása miatt?

A zaj csak akkor csendesült el, mikor a főcsakán és a fejedelem belépegetett a száldokfa köröndbe.

Minden székelynek visszatetszett az a szokás, hogy Kuthen előtte jött a fejedelemnek, aki neki még azonfelül apja is volt. Úgy illett volna, hogy a fiú az apját gyámolítsa, akinek arra valóban nagy szüksége is volt: öreg volt már és tehetetlen; nagy, potrohos természetét alig bírták a lábai; két karjával jobbra-balra fogózott a vezetőibe; el-elbotlott hosszú, asszonyos kantusában, ami csupa arany szövetből volt, megbélelve drága prémekkel; a feje is csillogó lepellel letakarva, amit zománccos aranyabroncs tartott a homlokára szorítva; a szakálla zöldes-

sárga volt a régiségtől; hanem azért gyöngyökkel átfűzve, s a bajusza két végét egy-egy nagy szem gyöngy húzta alá, a füle mögé csavarintva. Duzzadt arca, kimeredt veres szemei, vastag piros ajkai, egész tekintete egy eleven bálványt árultak el benne; akinek nincsen egyéb dolga, mint a gyönyörűséget egymásra halmozni: annak soha fogytát nem érezni. — Szolgái asszonyhajjal, diófalevéllal töltött vánkosokat hoznak utána; azokból csinálnak neki ülőhelyet, s mikor arra elhelyezték, kezébe adják a nagy fejedelmi botot, az aranybuzogánnyal, arra rátámaszkodhatik az állával; nehogy a fejét elejtse valahogy.

Annál délcegebb alak Kuthen vezér: amint rengő léptekkel a székely tanácsfők elé dobban, s ezüst nyelű kopijájára támaszkodva megáll a középben, üdvözetül hegyével lefelé fordítva a dárdát. Azután körülnéz, s megtalálva akit keres, így szól *Mike Sára* asszonyhoz.

— Te hívtál, mi megjelentünk a Körültájban. Mit kívánsz tőlünk, férfilelkű asszony?

Mike Sára tiszteletből felállt a helyéről, s úgy beszélt a vezérhez.

— Kívánságomat tudattam már veled, kunok főcsakánja; nálunk, Székelyországban törvény tiltja a pogány vallás szertartásait. Az ősi tuhudun hit áldozatait eltöröltük: egyet-értve nemzet és király. Újra kigyulladni az eloltott tüzeket nem engedjük. Ha tehát a kunok áldozása hasonlít a megtiltott tuhudun áldozáshoz, ti jövevények ugyanazon törvény alá estek, mint az itt lakozók: s *tűztől, víztől* eltiltattok.

(Ez volt a székely alaptörvényekben a legfőbb szentesítés.)

Kuthen vezér dacosan felhúzta a vállát.

— Én áldozár nem vagyok, nem tudom megmondani, mi az igazság, mi a bolondság. Láttam a világban bujdokolva hetvenhétféle oltárt, hetvenhétféle áldozással. Egyiket sem értettem meg. Láttam az akacirokat, láttam a kuttigurokat meg a pecsenyéeket, láttam a várkunokat, láttam a kozárokat meg a kabarokat, láttam együtt görögökkel, trákokkal, bolgárok-

kal, tatárokkal; mindeniknek az istenét sorra próbáltam: egy sem segített meg. Én nem hiszek a jó istenekben, csak a rossz istenekben: akik üldöznek, büntetnek, megvernek. Áldozatot nem azért hozok nekik, hogy segítsenek, hanem azért hogy ne bántsanak. Ha tinettek olyan istenetek van, aki jókedvében jót is szokott tenni: adjatok belőle; én itt hagyom nektek az enyimet érette cserébe.

De erre a szóra Thatha fejedelem haragosan kiáltott fel, és vele együtt a táltos, horkáz, a bokolabrás, a garaboncsereg; a kutyák is üvöltöttek, mintha ők is tiltakoznának ez ajánlat ellen; pedig nekik csak veszedelmükre volt a szittyva vallás.

Kuthen hátrafordítá a fejét, s dárdáját fenyegetésre emelve, szólt:

— A kutyák ordíthatnak; de a *többiek* hallgassanak! (Az apját, a fejedelmet még csak kutyába sem vette.)

Aztán két karját a dárda nyelére támasztva, azt mondá Mike Sárának:

— A mi mostani istenünk a *Bábolna isten*. Hallottad-e hírét?

— Sohasem hallottam.

— Pedig hallhattad volna. Sok cifra népe volt; míg én agyon nem vertem. Egész város vette körül, márványkő palotája volt: azt az apám pusztította el. A Bábolna isten aztán velünk jött: mi imádjuk.

— Nem ismerem.

— Pedig fajtád. Asszony. Hát majd mindjárt megismered: aztán majd mondjátok meg, hasonlít-e az a ti ősbálványaitokhoz, akiknek az áldozatát megtiltották a magyar királyok, visszatéríti-e ez a ti népeteket az ős tuhudun valláshoz? Hozzátok ide a Bábolna istent!

A kunok sokasága, mely a száldokfás körönd bejáratát elállta, utat nyitott, hogy a bálványisten előbbre kerülhessen. Azt azonban nem hozták a szabad ég alatt: egy nagy sátor volt föléje alkotva, veres perzsiai szövöttekből; azt huszonnégy garabonc emelte rudakon, úgy, hogy az előre tolt sátor egészen

takarva tartá a bálványt: nem lehetett tudni, gyalog jön-e az, vagy szekéren? — Előtte azonban nagy zeneszóval és énekléssel járultak a dalosok, hegedűsök, a timboraverők, a tilinkó- és tárogatófűvők: s hangicsálták azokat a méla búbánatos dalokat, amik a magyarnak a szívét úgy felcsikládozzák. Hajh, idebenn Székelyországban mind összetörették a hitbuzgó királyok ezeket a hangszereket: igen bölcsen; mert amit három pap a lelkébe prédikál a népnek, azt egy hegedű vagy egy tárogató egyszerre kiveri onnan. Íme most is, hogy dobognak a lábaikkal egy némely rabonbánok, amint ezt a zeneszót meghallják. Nem hiába nevezik a hegedűszót „ördögök litániájának!”

A bejárat előtt aztán megállt a sátor. A garaboncok elől széthúzták a kárpitokat, a dalosok, hegedűsök oldalt álltak, s arra a felnyílt sátorból előtámadt a Bábolna isten. Aranyos szekéren ült, amit tizenkét ifjú szép leány húzott, bíborhámba fogva. Mind mezítelenek: ahogy az Isten megalkotta őket; s amilyenek a papnéi, olyan a bálvány maga is: egy leplezetlen női szobor, aranyozott rézből, a fején napforma küllős koronával; talán Astarte vagy Mylitta, vagy ki tudja, hogy hitták annál a népnél, aki legelőször megalkotta? A kunok tán tizedik kézből vették azt el: megtették a maguk istenének, s elnevezték Bábolnának.

A székelyek csak elnémultak a nagy bámulat miatt, amint a tizenkét észbontó tündéralak elkezdett a zeneszóra a bálvány körül valami varázslattal teljes táncot járni.

Hanem Imola e látványra egyszerre sírva fakadt a sértett szemérem érzetétől, s mintha ő szégyenlené legjobban magát, sűrű hajával eltakarta az arcát, s odaveté magát az anyja keblére.

— Utcu la! — kacagott fel Opour Kevend, s vele együtt nevetett két kisebbik fia is. — A vitéz még sírva fakad! Hát ugye, hogy nem mindenben egyenlő a leány a férfival!

— Nem! — kiáltá Mike Sára, leányát magához karolva. — Ebben az egyben jobb! Ebben fölötte áll a férfinak! S jaj volna a székely nemzetnek, ha ennek a szüzei a Bábolna isten és

fertelmes kíséretének láttára sírva nem fakadnának, s el nem dugnák az arcaikat.

Azzal leányának a fejét még jobban eltakarva özvegyi fátyolával, odafordult Kuthen vezérhez, s keserűen kifakadt ily szókkal:

— Íme, ez az a bálvány, aki titeket hazátlanokká tesz; ez az, aki arra kényszerít, hogy országról országra bujdokoljatok, hogy minden ellenségnek üldözöttei legyetek: mert kilopja ez a férfiak szívéből a lelket, karjaikból az erőt, az asszonyoktól elveszi a hűséget, a gyermekektől a tiszteletet. Vész, pusztulás ez a bálvány annak a népnek, amely azt magával hordja; vész, pusztulás annak az országnak, ahol letelepszik vele! Jóslatot mondok neked, Kuthen vezér! Te derék férfi vagy, hős, vitéz és igaz ember, néped rokonom, mint a magyar: kívánnom kell, hogy boldog légy népeddel együtt a te új hazádban. De te szerencsétlenséget fogsz vinni a magyaroknak és magadnak, s a te dicső fejeddel gurigázni fognak az utcán a magyarok, s gázolni fogtok egymás vérében. És mindennek az okozója ez a fertelmes bálványisten!

S oly nagy volt az elkeseredés az asszony szívében, hogy indulatát nem bírva türtőztetni, a kezében levő aranycsákányral megsújtá a Bábólna bálványt, hogy az ércszobor nagyot csendült utána.

E vakmerő oltársértésre a kunok minden népe felzúdult, maga Thatha király is olyan haragba jött, hogy a buzogányával meg akarta hajítani a bálványát megbántó asszonyt, csakhogy kiejté azt tehetetlen kezéből, s a saját lábát ütötte meg vele. — Ki tudja, minő veszedelem támadhatott volna még ebből, ha egy hatalmas, erőteljes hang túl nem dörgi az egész lármaszivajt, s egy délceg férfi a székelyek közül oda nem lép a kunok és a székely asszonyok közé. Ez Szilamér volt, Opour Kevend legnagyobb fia.

— Engedd meg főrabombán — szólt az ifjú —, hogy szót emelhessek a gyülekezetben.

— Ifjú vagy még — monda Káldor —, nem illette meg a beszéd a tanácsban. Meggondoltad-e, hogy mit akarsz szólni?

— Meggondoltam.

— Gondold meg még egyszer.

— Bizony meggondoltam.

— Akkor beszélj.

Szilamér két karját egymásra téve, úgy állt, hogy a két nőt természetével eltakarja a kunok elől, s aztán beszélt csendesen remegő, de mély zengésű hangon.

— Székelyek és kunok, édes véreim! Halljátok szavamat. Nem messze Bálványosvártól, magas bércek között van egy kerek tó. A tuhudunok *Ividő* tavának hívták azt, az új vallás követői *Szent Anna* tavának nevezik. Szájról szájra hagyva él még a történet, hogy itt két testvér élt, két nagy sziklavárban, nagy pompa, gazdagság, bőség és hatalom lakta mind a kettőt. Egy nap az öregebb bátya várlakában egy nagy úr jelent meg; nyolc délceg paripa, aranyos csajtárral, szekérébe fogva. A várúr szemének megtetszett a nyolc ló: kérte drága pénzen, a vendég nem adta. Aztán ettek, ittak; víg lakozás után kockát hoztak elő. Játszottak ezüstben, játszottak aranyban. „Hopcihér”, az ördög, a várúrral tartott, a pénzt mind elnyerte. A jövevény vendég lovait tette fel: mind a nyolc paripát, az arany csajtárral. Az is odaveszett. Vendég úr gyalog ment világi útjára. Ez pedig nem volt más, mint Damasek isten. Másnap ment a bátya öccsét látogatni, nyolc elnyert paripán. Ilyen nincs senkinek! — dicsekvék előtte. No, énnekem szebb lesz, kérkedék az öccse: fogadásom állja. Fogadjunk mindenbe, egész birtokunkba, várunk, földünk bánja. Ha én hetednapra a te nyolc lovadnál pompásabb fogattal vágatok be hozzád: enyém leszen minden; ha nem, te bírd mindent. Hat nap alatt az öcs előkerestette egész birtokáról a legszebb nyolc szüzet. A hetednap aztán mind levetkőztette a szép nyolc szűz leányt, ahogy anya szülte, és úgy befogatta aranyos szekérébe. De a nyolc szűz leány nem akart indítani. Csak a könnye folyott, csak az arca égett, de

egyik se mozdult. Ekkor a vár ura felugrott a bakra, felkapta az ostort; odavágott véle az ostorhegyesre. Szép szelíd szűz lányka, szöghajú Ividő volt az ostorhegyes. Vére kiserkedt rá, az ostorütésre. A lány felkiáltott: Óh Damasek isten! Te hatalmas isten! Ne hagyd megcsúfolni szűz ártatlanságom! És abban a nyomban rémséges robajjal összeroskadt a vár, a vár palotástól, palota hegyestől; hegy, szikla erdőstől, mind alá-süllyedett, mély tó fenekére, csak a nyolc szűz leány úszott a tó színén, fehér hattyúképpen. Így tett haragjában a Damasek isten! — Ezt a történetet én az anyámtól hallottam; tehát igaz. — Gondoljatok reá, Istenek haragját nem jó felkölteni, gyöngye szűz leányok megcsúfolásával.

Az egész gyülekezet, kun és székely, mind mélyen meg volt indulva Szilamér beszéde után.

— Ez aztán a bölcs ifjú! — monda Kájon horkáz Zezárma táltosnak. — Igazi jó készültségű ifjú. Aki nemcsak a hadakozáshoz ért, de még a régen múlt történeteket is ismeri. S úgy folyik a szájából a beszéd, hogy hegedűvel lehetne kísérni. Csupa vers, amit mond. Ez aztán a helyes beszéd; nem olyan oktalan átkozódás, mint amit amaz asszony elcsergetett. Az asszony csak asszony, a férfi csak férfi.

Még maga Opour is meg volt a fiának a szónoklatával elégedve. Hisz Damasek isten dicsőségére volt az tartva.

Várta mindenki, hogy mit szól erre Kuthen.

Soká gondolkozott, leráncolt homlokkal, s szemenként megnézte az egész gyülekezetet, egyszerre aztán így szólt:

— Halljátok, székelyek! Megértettem eddig, hogy a mi istenünk, a Bábolna isten, itt a Székelyföldön nincs szívesen látva. Amit ez asszony mondott: jövendőbe látó őrjöngő jóslással, az engem fel nem tart. Amit eme derék ifjú beszélt, visszatekintve bölcs hátranézéssel az elmúltak tanulságaira, engem hátra nem ránt. Hanem az a sírás, amit ez a leány hallott itt előttem, az visszariaszt és megtántorít. Sok nagy vízen átkeltem már népemmel és bálványommal együtt, átúsztatam

az Etelt, a Bajkált, a Kürteltót, a Ister hét ágát; de ezen az egy könnycseppen nem tudok keresztülúsztatni. Amely országban a Bábolna istennő láttára ilyen könnycsepp jelenik meg a hajadon leányok szemében, ott az én Istenemnek megszűnt a hatalma. Ebben az egy könnycseppben jobban elsüllyed az, mintha az Arál-tó közepébe volna elmerítve. — Elköltözöm Székelyországotokon keresztül eskü, fogadás, szer mellett, anélkül, hogy áldozatot tennék a magam istenének. Sőt zálogul itt hagyom nálatok a Bábolna istent; tartsátok rekesz alatt, amíg népemnek utolsó csapatja is ki nem tisztult innen: akkor adjátok ki, majd ha érte küldök.

Ez amilyen nagylelkű, éppolyan bölcs elhatározás volt a kunok csakánjától. Ez által egyszerre helyre lett állítva a testvéries egyetértés a kunok és székelyek között, megszüntetve a féltékenység keresztyénnél és őshitűnél — s egyúttal a kun népnek az előrevonulása is meggyorsítva. Most már ezek ugyan sietni fognak keresztülvonulni a Székelyföldön, hogy a zálogban hagyott bálványistenüket mentül hamarább megkaphassák.

Amint azonban ezt a szót kimondá Kuthen vezér, egy székely menyecske, aki a hársfák egyikére felkapaszkodva hallgatá a Körültáj tanácsát, vérszemet kapva, leoldá nyakából a kétujjú zekéjét, s azt ezzel a székely jelszóval: „Jeddre ne!” oly ügyesen hajítá a Bábolna bálvány felé, hogy ez az istennő nyakába kerülve, annak az alakját hirtelen egész combtővig eltakarta, csak a két aranyos lábszár lógott ki alóla, ami nagy neveltséget szerzett nemcsak a székelyekben, de még a kunokban is, s erre a bátorításra minden oldalról előtörének a székely asszonyok, s valamennyien egy akkoriban dívott széles szövetet viselvén a ruhájukon fölül, amit *fótának* neveztek, ezzel nagy hirtelen úgy felöltöztették a Bábolna istennőnek mind a tizenkét szekérvontató leányait, hogy nem volt azokon többé semmi megbotránkozásra méltó.

Csak az öreg fejedelem, a potrohos Thatha nem akart

beleegyezni a fia ítéletébe. A felkapott buzogányával megint csak saját magát vágta hátba, mikor Kuthenre akarta hajítani, azután meg odaveté magát hasra a bálvány lábaihoz, s a szekereinek a kerekeit ölelte át, ordítózva, hogy ő nem engedi azt magától elvételni. — Kuthen intett a kísérő vitézeinek, s azok négyen kezénél-lábánál fogva felkapták Thatha fejedelmet, s hogy ne ordítson olyan nagyon, megittatták egy kulacsból valami varázsitalal, amitől aztán megszűnt átkozódni, s engedte magát a szekerebe cepeltetni.

Íme tehát, amit a vének bölcsessége, a férfiak minden bátorsága nem bírt kivívni, elnyerte egy leány könnyező két szemé.

Maga mondta azt a kunok főcsakánja, Kuthen vezér.

Igaz-e, nem-e, amit mondott? Azt ember nem tudhatja. A szívekbe nem lehet látni. — Vajontén csakugyan Imola könnyrefakadása térítette-e arra a gondolatra, hogy a Bábólna istennőt elhagyja magától? Vagy pedig maga is régen főzte már azt a fejében, s egészen igazat adott annak az asszonynak, aki azzal fenyegette meg, hogy az a bálvány teszi az ő népét hazátlanná, földönfutóvá, s lelkében megrezsent annak a jóslata előtt, bárha nyelvvel tagadta is a hitét benne? Ki felelhet erre? Annyi tudni való, hogy soha Kuthen vezér a maksai száldokfás dombon elhagyott Bábólna istenasszonyért vissza nem küldte a maga embereit, hanem nagy hirtelen átköltözött a Honárkán, az Etele útján, a Rapsonné útján, s mikor Deés alá megérkezett, ott az Őrhalmon nagy máglyát rakatott nyergekből, s azon a vén Thathát, valamennyi feleségével együtt megégetteté; a tevéket is agyonüttette, s együtt elsíroltatá Thatha hamvaival, rézkopját, aranybuzogányt, koronát, sarkantyút mind odarakatott mellé. — Szokás volt ez a vándor népeknél, hogy a megvénhedett fejedelmet nem vitték át az új ország határán, ahol le akartak telepedni, hanem a két ország közötti legmagasabb hegyen megölték, megégették és eltemették. Így tettek a magyarok is Álmos fejedelmükkel.

Hanem azért mégsem kerülhette el a jó Kuthen fejedelem

azt a nehéz jóslatot, mit a székely alirumna ivadék mondott felgerjedésében, hogy a fejével fognak gurigázni az utcán a magyarok. Bizony az lett a vége. S térdig gázolt a két testvér-nemzet egymás vérében nemsokára, ahogy azt Mike Sára megjövendölte.

A száldokfás köröndben pedig ott maradt a Bábólna istennő, papnők nélkül, zenészek nélkül, imádók nélkül: nyakába vetett panyóka zekével megcsúfolt istenszobor. Aki háborúságára született a nemzeteknek, aki miatt irtóháborúkat viseltek trákok, gepidák, szarmaták, massagéták, agathirsok, kunok, egymástól elfoglalták, s meghódoltak előtte, hordozták két világrészen keresztül, míg utoljára egy olyan nép között zátonyoltak meg vele, amely szégyenli magát előtte, s azt mondja az istennőnek: „Eredj, takard el meztelenségedet!” S azzal megszűnt isten lenni.

— Ki fogja őrizni ezt a bálványt? — kérdezé Káldor, a főrabonbán.

— „Én!”

— „Én!”

Egyszerre két szó is hangzott fel.

Opour Kevend és Rapsonné szóltak.

Ha valaki ráért volna megvigyázni a vénhedt tündérnő arcát, attól a perctől fogva, amidőn a Bábólna és papnői a sátor alól kibontakoztak, megdöbbsent volna attól az átváltozástól, ami ez arccal történt. Már maga az alak, mely eddig karikára görbedve gunnyasztott, térdéhez értetett állal, egyszerre kiegyenesedett, a százéves csontok délceg alakká merevültek ki; a beesett szemek elkezdtek ragyogni, a száz ráncú pofák kigömbölyödtek a mosolygástól, s az ígézet alatt a hirtelen oda tekintőnek úgy rémülhetett, mintha előtte állna ismét az a mesés tündér, aki annyi férfiszívet tört egykor cseréppé, — mintha valóban birtokában volna az a bűvös asszony annak a kantéros kenőcsnek, amitől még a legrútabb boszorkány is egyszerre deli cifra asszonnyá változik által. Ez a bálvány, ez a tánc, ez a

zene felkölté benne az emlékezetet. A vér újra felforrott szívében, s csiklandani kezdte alvó érzékeit: kevés kellett volna hozzá, hogy oda szökkenjen a táncolók közé „hopp hírével!”, s rákezdje a „szép asszonyok” táncát. Minden íze apróra reszketett, s őrzöngő mosolygásra nyíltak fel ajkai.

— Én őrzöm meg a bálványt! — kiálta hevesen, Káldor felszólítására.

A főrabonbán csillapító kézmozdulattal inte Rapsonnénak.

— Nem te, hűgám. Az nem neked való. A te váradban már ott van a kápolna, a Szűz Mária-képpel. Ez a kettő egymással meg nem fér. Te csak imádd a Szent Szűzet. — Majd elviszi őrizetre Opour Kevend rabonbán öcsénk a Bábolnáképet a maga várába, a Bálványosba. Ott még helyet találhat, amíg a kunok érte nem küldenek. Most oszoljatok haza békeséggel. Minden indulatot itt hagyjatok, magatokkal semmit haza ne vigyetek.

Ósi szokás szerint mindegyike a jelenlevőknek a nagy száldokfákról egy-egy csivatag sarjúhajtást tört le, s annak a leveleit maga előtt elhinté, annak a jeléül, hogy minden indulatot elszór magától, ami tanácstársai ellen gerjedt a lelkében. S nagyon őrizkedett mindenki csak egy levelet is felvenni a földre hintettekből, mert megeshetnék, hogy az elhajítónak valami indulatát magával vinné el.

Hanem amint Imola elszórta maga elé a hársfaleveleket, voltak, akik megvigyázták, hova hullanak el azok.

Opour Kevend három fia legutolsóinak maradt az eltávózásnál. S mikor egyedül maradtak, mind a hárman oda rohantak, ahol Imola elszórta a hársleveleket. Egyet mindenik felkapott belőle.

— Én ezt a leányt elragadom! — lihegé Iszla.

— Én ezt a leányt megölöm! — dörmögé Zsombor.

— Én ezért a leányért meghalok! — sóhajtá Szilamér.

S elvitte magával mindenik a leányszórta levelet: vajh, ki milyen indulatát vitte el a levélhintőnek?

— *Arx idololatriae*; ahogy Zsigmond királyunk adománylevele nevezi.

A legrégebbi székely várépítészet emléke. Rég túlélte az egyezer esztendőket. Még most is állnak falai. Úgy volt az építve, hogy örökké tartson. A „Magyar isten” számára építették. Itt gyűltek össze hívei még a harmadik századában is a keresztényen vallás uralmának. S a királyok és a vajdák nem mertek arra gondolni, hogy Bálványos várát ostrom alá vegyék, elfoglalják, a régi istent belőle kizavarják. Amit a királyok és vajdák nem mertek megtenni, megtette egy asszony. Meglátjuk, hogy történhetett az.

Még romjaiban elnézve is fölséges egy alkotás ez a vár. Háromezeröttszáz lábnyi magas hegy tetején, aminek három oldala hozzájárulhatatlan, mered föl a tizenkét öl magas torony, aminek falait sem villámverés, sem földrengés nem bírta ledönteni. Körülötte a várost átölelő erős falak: csakhogy az a város most már vadzsályaival van benőve. Tetejéről belátni a fél Székelyországot. Valamikor ennek a toronynak aranyozott teteje volt: csúcán az aranynap sugárküllős képével; — támadáskor, alkonyatkor olyan messze elragyogott az, amilyen messze a horkázók tárogatói elhangzottak. Ez a torony volt bizonyonnyal a bálványok szentélye; a két öl vastagságú falak alig hagynak fenn négy ölnyi belső világot; a toronynak se ajtaja, se ablaka sehol, csak a kiülő párkányzatán keletnek van

rajta egy fülke, faragott gyámkővel, egy ember betölti azt. Föld alatti folyosón jártak ebbe, s napvilág nem érte a benne őrzött ősi ereklyéket.

Négy emeletre volt a torony építve: azokban álltak a bálványok. — A szittya faj nem volt képfaragó. Bálványaitak nem alkotta emberi kéz; maga a négy éltető, a négy „kis isten” készítette azokat — az „Öreg isten” parancsolatjára.

Eszkendőben egyszer, a *csillaghullás napján* (ma *Lőrinc* napjának nevezik) eljöttek a föld alatti úton e toronyba a táltosok, a gyulák, a horkázok és rabonbánok. Ez volt az óév utolsó napja. Az égről is ekkor dobálják le az ócska csillagokat, s újakat gyújtanak meg helyettük; a földön is kioltogatják mindenütt a tavalyi tüzeket, s új tüzet gyújtanak Bálványos várában: onnan osztják azt szét a vidéken élő híveknek. Ekkor hát fáklafénynél végigjárják a vallás fejei mind a négy emeletét a toronynak, s kezeikkel érintik a négy bálványt.

Az egyiket a *Föld isten* adta. Csodálatos, félig ember, félig hal alakú kő az: így termett a földben, senki sem csinálta más, mint maga a föld. A „*Kalandos*” patak nagy áradatkor ma is hord elő még a föld kebléből szeszélyes emberalakokat, miket a természet keze idomított. Egyet most is látni belőlük *Erdő-Szent-Györgyön* a *Zeyk* kastély udvarában. Hajdan imádták azt: most csak *kapubálvány*.

A másik bálványt a *Víz isten* alkotta: mai nap *özönsfnak* nevezik. Óriási fatörzs, ami a Fekete Úgy vizében koromfekete kővé vált. Fejsze nem fogja, s szikrát ad az acélütésre. Ez is a teremtető „kis isten” csodája.

A harmadik a *Lég isten* bálványa: egy roppant nagy lebkő, ami itt esett le a Bálványos mellett, letört darabjából készült az a pallos, amivel a székely fejedelmek megtették a „*napvágást*”.

A negyedik a *Tűz isten* bálványa. A *kovásznai* sárokádó pokolkéménynek egyszer eszébe jutott sár helyett tüzet és olvadt érceket okádni; akkor dobta ki ezt a bálványt; olyan az,

mint egy kétfejű ember, térdén guggolva. Mind a négy bálványt maga az istenség alkotta, az küldte.

Ezek lakják a torony négy emeletét: a négy éltető jelképe.

Maga a rézkupola azokat az ereklyéket rejti, amiket már ember hozott létre. Itt őrzik a *kőkutyát*, amit arannyal töltöttek találtak a föld alatt; az ökörbőrre rovátkolt *végrendeletét Csaba vezérnek* és a „balita” bálványkákat, amik kohóban olvasztott ezüsből alakultak, ahogy az omló érc szeszélye formálta. Ilyent ajándékoz a vőlegény menyasszonyának mátkatálban, s a *javasszonyok* azoknak a hepehupás forradásaiból le tudják olvasni a jövődőt az új asszony számára. Valamennyi Opour családbeli őspanának itt vannak a balitái. Nagy kár, hogy a fő-fő ereklye, a *szerecsendiókehely*, amibe a vezérek vérüket bocsáták, amivel nagy szövetségkötéskor áldozni szoktak, nincs a többiek közt. Az ott maradt Budavár uránál, Sándournál. Az meg már keresztyén. Minek is volna már? Nincs már szövetség. A hét székely vezérből csak egymaga van meg a tuhudunok hitén Opour. Az se soká lesz.

Az idegen bálványokat a torony mellé ragasztott félkör alakú rekeszték őrzi. Erdély földje mindenütt be van azokkal szórva. Kétezer év előtt ez a *római míveltségnek* a hazája volt. Városok, táborhelyek voltak, ahol most buján tenyészik az iharfa. Az ásó, kapa töredezett istenszobrokat vet föl a földből. Ki tudja, hogy hívták őket? Ha szép nő: Tündér Ilona; ha szakállas: Herkó Páter. A buzgó keresztyén még apróbbra töri azt a kapafokkal; hanem az ősvallás követője megbecsüli: istenalak volt! Ki tudja, miről használ? Megmossa a patakban, felhordja Bálványosvárba, s ott egész gyűjtemény szaporodik belőlük; nem imádják, de tisztelik.

Ébbe a rekesztékbe hozták el a kunok *Bábolna* istennőjét is. Talán éppen a babiloni „*Anaitis*” volt. A kun „Bábolna” nevet adott neki; a székely úgy hívja, hogy „*Furuzsina*”; a magyarnál „*Délibába*”.

Annyi bizonyos, hogy a szerelem istennője volt valaha valahol.

Meg is érzett a hatalma azonnal Bálványosvárban, amint ott szállásba fogadták a tuhudun magyarok.

Attól a naptól fogva majd megbomlottak az asszonyféléért Opor fiai.

Pedig bizony itt van az *ótűzoltó*, *újtűzgyújtó* ünnep, s olyankor az ifjú leventékre erős hivatal vár.

Az éjszakai csillaghullást az egész vidék népe ébren alvó szemmel lesi kinn a mezőn, s reggel, mikor a Bálványosvár falain megfűjják a horkázok a hosszú kürtöket, siet fel minden nép a körül levő helységekből, a pásztorakunyhókból Bálványos alá. Ott van egy sík csapinós hegyoldalban a *tűzhalom*, ahol apáink áldoztak, ők is oda sietnek. Minden asszony elhozza magával a tűzhelyén tegnapról megmaradt parazsat fazékban, a férfiak száraz rőzsekötegeket, a lányok kilencféle fűvet és virágot. Otthon minden tüzet eloltottak, egy égő paráznak nem szabad maradni a háznál, mert az veszedelmet hozna.

A várból az első hajnalhasadásra lejönnek a hatalmasak a tűzhalomhoz. A rabonbán fiaival, a táltos, a horkáz, a gyula, a billogos, a perestoldó, a garaboncok, a fegyveres vitézekkel. A tűzhalom két oldalán fehér lapos kövek vannak sorba rakva, azokon az öregek telepesznek le, keletről a férfiak, nyugatról az asszonyok.

Ott az asszonyok mind kiürítik a tűzhalomra a fazekaikban hozott parazsat, s azt a gyula, egy illatos fűvekből készült pemetével tiszta forrásvizet fecskendezve a tűzre, mind eloltogatja. A tűzoltás alatt nem szabad beszélni. Így kell akkor tenni, mikor az eleven parázs hideg, holt szénné átválík. Mi lenne az emberből, ha isten nem adna több tüzet? Ezen jó elkomorodni! Sok öreg asszonynak könnyű szökik a szemébe, mikor tűzhelye utolsó paraszát kioltani látja: azt az ismerős jó szellemet, aki mindennapi perlekedő társa volt. Mert a tuhu-

dunok a tüzet a pestesben kialudni soha nem engedik. Aki a szomszédba megy kölcsönkérni tüzet, boszorkányhírbe jut; acéllal, kovával tüzet gerjeszteni keresztyének szokása; a tűzimádónál ez az Isten megcsúfolása volna.

Mikor a tűzoltás áldozatának vége, akkor előhoznak egy nagy fakereket. Annak a küllői kilencféle fából készültek. Ennek a keréknek az agyán egy hosszú kőrifa rudat tolnak keresztül; ezt kell két szűz legénynek addig dörzsölni a kerék agyán át, míg az meggyulladt tőle, így támad az új tűz.

Ki az a két szűz legény? Ki volna más, mint Opour két kisebbik fia, tavaly is ők lobbantották fel az új tüzet.

Hanem az tavaly volt! Az idén nem megy az áldozat. A két erős ifjú erőszakadtáig dörzsöli a kerékagybana dorongot, de az csak füstölög, szenesedik, kesereg, nem gyulladhat lángra.

— Miért haragszik ránk az Isten? — kérdezi Opour Kevend a gyulától. — Hogy nem tudja a két fiú a tüzet meggyújtani? Bizonyosan eloltatlan tüzet hagyott valaki otthon a házában!

— Hamarább meg tudná azt mondani a Bábolna bálvány — dörmögé a gyula. — Amióta a kun leányok megfürödtek a Torja vizében, nem fog tüzet a kerék a székely ifjak keze alatt.

— Menjete el a keréktől! — rikácsolá Opour; — ti bántottátok meg az Istent. Eredj oda Szilamér fiam: te fogd meg a rudat.

És Szilamér kezében egy mesemondás ideje alatt lobbot vetett a kerék.

A küllőkből kitörő láng aztán egyszerre feloldott minden nyelvet. Eddig csak szájtátva bámulták az ünnepélyes munkát, s rettegve lesték a sikert: amint a tűz kiűtött, mindenki visszakapta a lelkét. Ah, milyen öröm a Tűzistent újra meglátni. Azt az édes áldott istent, aki életet, melegít, ápol, világít; — mikor haragba jön, elpusztít, megemészti; aki nélkül nem

volna a kezünkben se kenyér, se kard. Milyen jó, hogy újra megtért hozzánk!

Amint a gyula meggyújtotta az új tűzzel, a szüzlánggal a négy szegletre felrakott négy máglyát, a leányok is rákeztek az éneket, a táncot: — a szép székely leányok.

Aki még nem látta a székely hajadonokat, nem is tudja, hogy mi az a szép leány Nem is lehet azt szóval elmondani! Tündér legyen, aki azt lefesti, s tündér legyen, akinek a szeme nem káprázik tőle! Nem olyan egyforma szépség az, amilyen más népeknél szokásos; itt minden együtt van: szőke, barna, szőgfekete hajú; egész gyűjteménye Isten remekének. Aki a szemekbe mer pillantani, mindjárt megtanulja a tűzimádást.

Szép pacsirtahangon, rigóhangon énekelik az őspogány éneket:

„Tűzét megrakoljuk, négy szögre rakoljuk,
Egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
Másik szögén ülnek szép öreg asszonyok
Harmadikán ülnek szép ifjú legények,
Negyedikén ülnek szép hajadon lyányok.”

Aztán következik a végnélküli *tűzgráló* nóta:

„Meggyulandó Barta háza!
Jaj ne hagyjuk szegényeket!
Oltuk, oltuk!”

Minden leány annak a nevét mondja, akihez a szíve hajlik, s aztán átszőki a lobogó tüzet; társnői kilencféle illatos fűvet dobálnak a tűzbe, hogy jobban lobogjon, s éneklük hozzá a virágok dalát, amik egymással versengenek az elsőbbség fölött: „*búzavirág* mondja, ne vetekedj velem, mert bizony énvelem széles e világ él; — *szőlővirág* mondja: ne vetekedj velem, mert bizony énvelem áldozatot tesznek; az *ibolya* mondja: ne vetekedj velem, mert bizony énvelem lányok dicsekednek!”

Nem marad egy legény, aki meg ne hallaná a nevét a szép lányok ajkáról, mikor azok az áldozat tűzét átszőkellik.

Csak az egy Szilamér nevére nem énekel senki a dalból. Ő ott áll magában, vadászkelevézére támaszkodva, lehorgasztott fővel, mintha az egész tűzáldozatot, a szép leányok tündérkoszorújával egyben nem látná maga előtt.

Mikor lelohad a tűzrakások lángja, csak az izzó parázs marad ott halomban. Ezt egy lapátnyi nagy vaskalánnal szétosztja a gyula a felseregett nép közt. (Ezt a *tűzosztó kanalat* nemrég megtalálták egy ókútban *Harasztkereken*.)

— Várjatok elébb! — kiált a tűzosztás előtt Opour rabonbán. — Hát már ebben az évben nem született fiúgyermek az egész Bálványos vidékén? Nincs már egy anya sem a székely asszonyok között?

Van biz ott anya is, fiúgyermekcse is elég, hanem hát a buzgóság hanyatlak. A királyok törvényei erősen megtiltják, hogy az újszülött gyermekeket tűzön avassák fel: a keresztyén vallás sokkal szelídebben osztja az üdvösséget; az vízzel kereszttel. A kis porontyokat inkább viszik az anyák a torjai espereshez keresztelni, mint a bálványosvári billogoshoz. Csak egyetlenegy asszony hozta el a csecsemőjét a karján. Ennek még erős a hite.

Odaviszi a kisfiát az izzó parázshalomhoz, s átnyújtja a billogosnak.

Ez a felavató pap. Öltözete bivalybőr páncél, mezítlábra kötött fapapucs, fején børsüveg. Az övé mellett egy görbe kés, aminek a nyele széles billogon végződik. A kés hegye áld: a fogantyúja büntet.

A billogos két kezébe veszi a kis mezítelen porontyot, s aztán az izzó tűz fölé tartva, hangosan hirdeti fölötte az áldást:

„A Tűz-isten oltalmazzon,
Istennyila meg ne sújtson,
Guta, csoma rád ne lessen,
Dobroc, mirigy meg ne lepjen,
Kék kelevény ne találjon,
Rossz bába ki ne cseréljen,
Hopciher rád ne dobbanjon,
Koldusfarkas meg ne marjon,

*Vahor, rossz szem meg ne verjen.
Minden ízed nagyot nőjjen,
Mint a vas, oly kemény legyen.
Nagyobb ember légy apádnál,
Ne sírj otthon az anyádnál.
Mint ez a tűz, oly igaz légy!"*

E hosszú eláldás alatt a pirító tűz fölött kapálózó ártatlan kis ember, aki ezekből mind semmit sem értett, torkaszakadtából visított a billogos kezei között: ami szintén igen szükséges a rossz szellemek elijesztésére. — Mikor aztán vége volt a versnek, akkor a billogos kivette az övéből az áldozattevő kését, megtüzesítette a hegyét a parázsban, s akkor azzal egy félhold alakú karcolást tett a csecsemő állán. Ott azon a helyen nem fog annak szakálla nőni: arról ismernek egymásra a tuhudun vallás hívei.

Opour Kevend megajándékozta egy orsó alakú aranypénzzel a hitbuzgó anyát, amit az rögtön az ordító kisfia nyakába akasztott szironyon: egészen büszke volt rá!

Most azután következett a tűzkiosztás!

Mindenki kapott már belőle: a négy parázshalom szét volt dűlva. Ekkor a horkáz jelt adott a kerítésen kívül ácsorgó pásztoroknak. A tűzhalmot elzáró alacsony kőfal mögött volt összeterelve az egész vidék mindenféle lábasjósága. Azokat csordánkint keresztülhajtották a tűzön. Ez megóvjja azokat métely, dögvész, torokgyík ellen. Az állatsereg szétgázolja a hegynek alá kényszerített rohamában a máglyák parázsát, s ami élő tűz még marad a halmon, az utolsó gulya után, annak nekieresztik a siheder gyermekhadat, a fiúkat, azok aztán mezítláb tapossák el az utolsó parázsát is az áldozattűznek, s a kormával bajuszt festenek maguknak.

A tűzáldozat eltartott késő estig. Már az „áldomáscsillag” is feljött az égre, mire vége lett az ünnepi szernek. Akkor aztán szerteszét minden halmon kigyulladtak az örömtűzek: azokat már az ifjú legények gyújtották; s most már aztán ők

kezdtek el énekelni az ipsilángyi nótát, tüzes kereket eregetve a hegyoldalakon alá, a szeretőjük nevét hangoztatva mellé. — Hegyen-völgyön lakoma volt! — Bálványosvárban is nagy áldomáshoz készültek e szent nap megünneplésére. Csakhogy az első személy, a legszükségesebb, hiányzott az áldomáshoz. A mai nap tűzgyújtója, a szív legény: *Szilamér* sehol sem volt található. A nagy derendócia között úgy eltűnt, hogy észre sem vették. — Azt elnyelte az erdő.

A POKOL TORNÁCA

Bálványosvár körül nemcsak az istenek tartottak ám tanyát, a pokol is ott volt a közelében.

Nyugatról elnézve, a vár fokáról meg lehetett látni a pokol tornácát. Akiket a bölcs horkázok a tuhudun vallásba beoktattak, az mind jól is tudta, hogy annak a rettenetes vidéknek a tájékára sem jó menni; mert az egész átelleni hegyet uralja a *Drómó* ördög. Ugyanaz az ördög, aki a *Rapsonné* szeretője volt fiatal korában. Azt a kis váracskát is az építette az ő számára ott a hegy tetején, de annak se megy közelébe semmi jó lélek; mert még aki csak olyan vakmerő volt, hogy a pokol tornácát megtapodta, mind odaveszett, egy sem került vissza. Minden emberöltő-ivadékban emlékeznek egy olyan esetről, hogy a föld alattiakkal dacoló vadászt, aki arrafelé hajtott vadat, a távolban legeltető pásztorok a hegyekről ott látták másnap fekünni a pokol tornáca szikláin, előtte az elejtett vad, mellette a két kutyája. Aztán mindennap ott látták. — S mikor a hullakeselyű lecsapott az ott heverőkre, maga is ott maradt, mintha csak nyíllal lőtték volna szíven. Madárnak sem jó járni azon a vidéken.

A föld alatti erők csodaműhelye ez. A mai korban ez az egyszerű neve van: a „*Büdös*”. A rengeteg őserdők közepéből tolokodik előre egy óriási bérctömeg, egymásra hányt dülendező sziklák romhalmaza: mintha egy bedőlt tűzhányó volna. Oldalait kiégett likacsok, súrlókövek fedik; ércsalak-maradvá-

nyok: mogyoró-, galagonyabokor csenevész a hasadékok között: azokon is rőt a levél. Csak a pemétfű látszik itthon lenni, s a sírok és romok két virága, a kövirózsa meg a sárga szaka. A halál országa ez.

A bérc oldalán, fenn a magasban ásít egy sziklaodú; félredűlt gúlák képezik óriás kapuját; májszínű rozsdaveres sziklák, fekete erekkel. Hanem a barlangszáda körül sárgán van zománcozva szikla és padmaly; mint a penész, úgy lepi be a halaványsárga nyirok az egész környéket. S a bejárat előtt reszketni látszik a lég, mint a délibáb: a kövek táncolni látszanak; az örökké nyitott kapu reszket, és a föld maga libeg-lobog. Itt van a pokol tornáca.

Mi leheli fel azt a haláladó léget, onnan a szikla mélyéből, amitől még a felette átrepülő madár is leesik? Kinek a szavára nyílt meg ez az üreg, amibe ember ha belépett, többé vissza nem tér?

Ide jött Szilamér.

A horkázok azt verték a fejébe, hogy itt van a halál birodalma: — hívogatta valami szó ebbe a birodalomba!

Beletévedt azokba az erdőkbe, amiket soha emberláb meg nem tapodott. Idejüket régen elfeledt fák egymásra dűledezve, őserdők, a másik őserdő temetőjéből előmagasodva, még a vadnak is útját állják, hát még az embernek. Incelkedő lidérc, kőborgó lobogvány belecсалogatja a feneketlen „Mohosba”. Ott a hegyek tetején tó van; de benőve sűrű ingoványnyal: aki rálép, lerántják a csalóka pázsit alá a vízi hüvelvények. A völgyek mélyében ráijeszt a *Fortyogó* forrás; amint zúgva előtör a tőzegtelepből, sárgásbarna vize fojtó gőzt ereszt ki: amott megállítja a *Hammas* patakja, melynek sötétszürke vizén félelem átlépni. A lépésére szétoszló harasztból egész kígyófészkek gomolyog szertesztét: azok ott fútták a „kígyókövet” a királyuk fejére. A felháborított kígyófejedelem fejét magasra emelve, kanyarog a maguktól világító redves fák odvába.

Menmeg süvegnyi béka állja útját, ami úgy tud üvöltöni, mint egy disznóhajtó kürt, ha árvacsalánnal megveri a hátát: más fegyver nem fogja; majd meg ormóttan, idegen mezőkre bukkan, ahol minden növénynek vörös a levele; ismeretlen szálas lapuk fehér virágpálcáikkal, mint egy hadirend, úgy állnak előtte: s a sötét erdőmélyből tűzvilágú szemek izzanak eléje, s olyan jajszó hallik, mintha elkárhozott lélek nyögne fel a sírból. Ez az ocsmány *sokatevő* hangja. Tanyáját felismerni a sötét erdőben az ott fehéredő nagy halom csontokról.

— No, hát lássuk a szörnyű pofádat! Még rád nem vadásztam!

A sokatevő csak éjjel jár martalékot orozni, s mintha tudná, hogy itt a halál tartománya: ide hordja a zsákmányát, innen ki nem riasztják, mikor jóllakva döglök.

Szilamér ráeresztette az ebeit. — Két hatalmas hosszú szőrű, hegyes fülű véreb volt az, híres medvefajok. — A fenevadat kizavarták tanyájából; az futott fel a hegyoldalnak: a vadász utána.

Az ebek kiverték a vadat az erdőből. A véreb nem csahol, mint a kopó; különben Bálványosvárban meghallották volna, hogy Szilamér merre jár. Mindenütt a sokatevő nyomában volt.

Ahol egyszerre megnyílt az erdő, előtte állt a kietlen meredek bércomladék, meredek falával, melynek tetejéről leszakadni készülő nagy csompók hajolnak lefelé. A kiégett kő törmelékéből támadt ösvény, az útjába hengeredett koloncokat kerülgetve, arrafelé vész el, ahol a pokol tornácának fénylő sárga szája tátong: a sziklák, a kilohelt világoskék légtől olyan libegést kapnak, mintha remegnének.

A sokatevő oda akart menekülni a barlangba.

Amint az odú szádához érkezett, egyszerre ledobbant a földre, hanyatt vágta magát; iszonyú fogait elvicsorította, s aztán többet nem mozdult.

A két véreb utánarohant, egy kutyahosszával megelőzve egymást. Azok is lefeküdtek egymás után, jobbra-balra az üldözött vad mellé. Nekik sem kellett több ringatás, olyan jól elaludtak.

Szilamér megállt fölöttük és elgondolkozott.

— Íme, milyen olcsó ez a halál. Nem kell hozzá mély seb, hosszú kín. Olyan gyors, mint a buzogányütés. S aztán megszűnik minden szenvedés. Milyen csendesen alusznak egymás mellett az ellenségek!

Milyen felséges pompája van a halál országa bejáratának! Az egész kapubolt, s messze körülötte a széles sziklatornác bevonva arannyal versengő sárga kénvirággal. Ez az egyetlen virág itt.

S sorban a fal mellett kőhalmok emelkednek, amiknek az ormába kopjás zászló van tűzve. Az itten megholtak sírhalmai azok. De hát ki temette el őket? Ki tűzte a fejük fölé azt a zászlós kopját? Odabenn a halál! Ki ment oda be értük?

Ebben a korban még kétszerte hosszabb volt a Bűdös kénbarlangja, később döntötték le az előtornácát erős földrengések; ma már csak tíz lépés a hossza.

Szilamért úgy taszította az *Ármány* hátulról, hogy lépjen a barlangba.

Elszánta magát. Még egyszer megfűtta a kürtjét, hogy hallják meg Bálványosvárbán, merre tűnt el, s tudják meg: ne várják többet vissza. A pokol tornácában tűnt el.

E kúrthangra azonban egyszerre világosság jött elő a sötét barlang mélyéből, egy fáklya fénye vetett erős derengést a sárga falakra, mint az átlátszó víz, úgy reszketett a kiömlő kékes lég ebben a fényben.

S nemcsak a tűz jött elő a halálos veremből, hanem egy élőlény is. A szokott emberalaknál felével magasabb; egy óriás alak, fehér palástban. Ez tartotta kezében a fáklyát.

„*Ez a Halál isten*”, mondá magában Szilamér; s amint az arcát meglátta, azt gondolá, hogy milyen nagyon hasonlít

ennek a halálnak az ábrázata a vén *Rapsonné*éhez. Jobb szerette volna azt tudni, hogy a halál *férfi*: miért asszony? Hát annak adja meg magát?

De aztán még a hangja is egész *Rapsonné*é, mikor nevéen szólítja az ifjat.

— Hát te *Opour Szilamér*, mit keressz itten?

— Tégedet. A halált.

— Bolond te! Én nem vagyok a halál. — Hanem *Rapsonné*, öreg nénéd. S neked nem szükség a halált megtalálnod; hanem szükség volt megtalálnod *Rapsonné*t.

— Hogy jössz elő te a pokol tornácából?

— Ez csak a ti bolond tuhudun hitetekben pokol tornáca: másnak élethosszító csodahely ez. Csak érteni kell a titkát. Ez a gyilkos párázat, ami a kőhasadékból feljön, nem emelkedik magasabbra az ember fejénél; aki lábtókon jön be ide, fáklyával a kezében, az végigjárhatja az egész barlangot, és se maga meg nem hal, se a fáklyája ki nem alszik. Alant a halál van, fent az élet.

— Hát te minek jössz ide, az ördögöt kísértetni?

— Mondtam már, hogy ez *élethosszító hely*. Csodatévő titok. Aki ebbe belép, úgy, ahogy én járok, csak a testével a halál országában, a fejével kinn az élet világában: annak minden tagja újra feléled, megifjodik: elalvó vágyai újra fölébrednek, fájdalma mind elmúl; jókedve visszatér; szemeknek homálya eloszlik, vére újra pezsdül, izma zsongul, szíven az ifjúság lángja fut keresztül: egy más világ lakójának érzi magát. Száz esztendőnél több nyomja a vállamat; de mikor itten vagyok, nem érzem a terhét. Rossz kedvem itt hagyom, búbanatomat itt megfojtom: az egészséget hazaviszem. Ez az én nagy titkom: az élethosszítóm.

Ezzel egészen kijött a barlangból *Rapsonné*, s leszállt a lábtókról, amik olyan magassá tették a termetét. Künn a barlang előtt már csak a négy lábon járó állatot fojtja meg a nehéz lég.

— Hát minden fájdalmat meggyógyít ez a hely? — kérdezé Szilamér. — Tán az enyimet is?

— Mi a te fájdalmad?

— Ha én annak tudnám a nevét! Te talán megmondod. — Régen, talán te még emlékezel reá, ezen a vidéken óriások laktak. Lassankint kivesztek. Egyik hegyoromrul a másikra tudtak lépni. — Mikor aztán az utolsó óriásnak a fia szétnézett a világban, s nem talált egy leányt, mely a hozzá való óriások fajzásából volna, csak mind ez új, apró emberek leányait, akik nem őhöz valóok: hát akkor annak kellett valami olyan fájdalmat érezni, amilyen az enyim. — Van-e ennek írja?

— Kísértsd meg. Állj fel az én lábtóimra: vedd kezedbe a fáklyát, s lépkedj be a barlang közepéig; amíg a fáklyát égni látod, semmi véstől ne félj. — Nohát, akarod-e a kérdésedre a választ megkapni?

— Akarom — mondá Szilamér, s a lábtókkal bement a pokol tornácába, egész a félelmes barlang közepéig.

— Mondsza, mit érzel most? — kérdezé Rapsonné a barlangon kívül.

Az ifjú a barlangból visszafelelt.

— Szóval ki nem mondható gyönyört a szívemben.

— Van-e még félelmed?

— Óriásokkal is meg tudnék küzdeni.

— Fázol-e, reszketsz-e még?

— Csodálatos hőség állja el minden ízemet: más világon járok.

— Tudod-e már, hogy mi bajod?

— Tudom: — szeretek.

— Kitalálod-e az íráját?

— Szeretve akarok lenni.

— Én azt is tudom, hogy kit szeretsz. Azt is tudom, hogy szeretve vagy.

— De ő nem lehet az enyém.

— Miért?

— Mert én az őshiten vagyok: ő pedig keresztyén. S én el nem hagyhatom apám hitét, s ő el nem hagyja az anyja vallását. Ez az, ami engem kínoz. Apámmal együtt az utolsó vagyunk az ősök hitén; minden nemzetsége a székely vezéreknek áttért már a Jehovához. Mi is más világban élünk, azok is. — Hasztalan látjuk meg egymást, nem lehetünk egyik. Akár azokhoz lennék hasonló, akik a holdvilágba szerelmesek, akár egy álmodott kép után epednék. Tudom, hol van, s mégsem találok meg.

— Hát még mindig visszatér a szívedbe az utolsó óriás fiúnak a fájdalma: — csak az ereje, a bátorsága nem száll meg ezen a csodatevő helyen?

— Az is. Valóban.

— Akkor tedd őt magadévá.

— Hogyan?

— Akár így, akár amúgy. Van kétféle módja. Előbb nyúlj a gyöngédebbhez. Bízd reám a szíved titkát. „Imola” a neve ugye? Hatalmas asszony az anyja. Ha rám bízod, én elmegyek hozzá „susogóba”. Elviszem a balitádat. Ha meghallgat, majd kisusogjuk szépen, hogy mit jövendöl a balitád. Hozd el ide holnap hozzám. Idefenn lakom ebben a kis fészekvárban. Ősszel mindig itt tanyázom, mikor a csontszaggatások, a nyilallások meg a zsábák bántanak; itt e barlangban elmúlnak rendén. — Sára asszonyt leveszem én a lábáról, s tied lesz a szép Imola, tied lesz még Torja vára, városostul, meg a Várhegy, a Fergettyű várral, akinek a lakójától nem kell rettegned soha, ha egyszer az Imola a tied lesz. Nohát menjek, vagy ne menjek?

— Eredj el. Én kérlek.

— Először csak titokban, csak susogóba. Azután küldöd majd a násznagyaidat a kelengyével.

— Neki adom a lelkemet is.

— Ha pedig azt mondja Sára asszony, hogy ott kinn a szűröm az ajtó előtt, akkor majd mondok neked mást, de

ahhoz aztán az utolsó óriás fiának a fájdalma mellé még annak az ereje is kell ám. Érzed a szívedben már ezt az erőt?

— Azt érzem, mintha magam teremteném magamat újjá.

— Akkor mára elég volt a gyógyító csodából, jöjj elő.

Szilamér egészen felvidulva jött elő a kénbarlangból. Mikor széttekintett a világban, úgy tetszett, mintha mindennek más színe volna, mint azelőtt; erdők, sziklák más képet mutatnak, mint eddig, s az égen futó felhőknek ábrázatja van: inséget magyaráz.

Csak a lábainál heverő holt állatok s a sorba felkupacolt kő sírhalmok tudatják vele, hogy ez a halál tartománya.

— Holnap elvárlak a balitáddal — suttogá Rapsonné, előkeresve egy sziklaodúból a kígyóját, s a dereka körül övezve; amit nem vitt magával a barlangba, mert ott az is megfulladt volna. — A várba jöjj fel hozzám. De erre a helyre nálam nélkül el ne tévedj. Tudatlannak nem jó itten járni. Látod itt sorban ezeket a kőrakásokat? Ezek mind az előtted itt jártak csontjait takarják. Mind ifjú legények voltak. Bizonyosan az a fájdalom hozta őket ide, ami téged. Én találtam meg őket itt. Én temettem el őket ide. Száz esztendő óta ismeri már ez a csörgő murva az én léptem hangját. — Siess vissza Bálványosra. Nézd, már gyűjtogatják az örömtüzeket. Eressz te is a lejtőnek egy tűzkereket a lyánkád nevével.

Késő éjjel került haza Bálványos várába Szilamér. Már akkor az atya és a két testvére fáklyával hajtották fel az erdőt. Meghallák a kürt szavát a Bűdös barlangjától.

— Mit jársz te a halál tartományában? — kérde tőle Opour Kevend, gyöngédségbe vegyülő haraggal.

— Azt: hogy vagy meghalok, vagy elveszem, akit szeretek.

— No hát vedd el, akit szeretsz; de ne halj meg!

S az első dolga az volt a vén tuhudun rabonbánnak, hogy az új tüzet meggyújtatta a kohóban, s annak a legelső dolga az volt, szűzezüstből balitát olvasztani a Szilamér kedvese számára.

A „SUSOGÓBAN”

Mikor Rapsonné megindult a maga várából Torjára, ahol a Mikéék ősi vára volt, egész serege kísérte az íjászoknak, csatlósoknak, kopjasoknak, kengyelfutók előtte, kukta, vászon-cseléd szekérszámra a háta mögött: ő maga gyaloghintóban vitette magát, azt is kettőt vitt magával, s váltogatva hol az egyikbe, hol a másikba ült át. Nagyon őrizte az életét késő vénségében; féltette a vadaktól, a rablóktól, a nyíri morotva lidércnyomásától, a bögöly alakban száguldozó rossz szellemektől; kiváltképpen az olyan ételektől, amiket nem maga készített; ezért is hordta magával a kuktaít. Gyanakodott minden ételre, itakra, hogy megrontják vele. Azért is hordta magával a kígyóját mindenüvé, hogy az itallal, amit eléje hoznak, előbb azt kínálja meg, ha belekóstol a kígyó, akkor mérég van benne, mert a kígyó a mérget nagyon szereti. Ismerték is már ezt a rigolyáját országszerte, s ahová betért, előre hozták eléje vederrel a meleg tejet: a kígyó azzal jóllakott, s aztán elpihent az asszonya keblén. Óh, de féltette ezt az utolsó pislogó kanócat az élete mécsének! Minden reggel, este százféle kenőccsel írta be a tagjait, s misére menés előtt mindenféle babonás szertartást elvégzett, amit a régi tuhudun világból megszokott.

A kengyelfutói előre hirdették a jövetelét Torja várban; de annak az okát még senkinek sem volt szabad tudni. Azért jön előre a „susogó”, hogy ha aztán elmarad a „háztűznézés”, szegyen ne származzék belőle. Űrügy volt elég a látogatásra

két olyan hatalmas úrasszony között, kik a Székelyország huszonhat vára közül hatnak parancsoltak. Kettő tündérvár belőle: Rapsonné vára és Torja. Mikor más is hallotta, akkor az átvonult kunokról beszéltek, meg azoknak a borzasztó kicsapongásairól; csak mikor egészen magukra maradtak, s leültek egymás mellé a kerevetre, vette elő a tarsolyából Rapsonné a Szilamér balitáját.

Amint Mike Sára megpillantotta a balitát, egyszerre kitalált magától mindent. Balitát csak a tuhudun nászolók küldöznek.

Rapsonné aztán elkezdte azon, amin a *susogó asszonyok* szokták kezdeni, feldicsérte a vőlegényt, annak minden ivadékát, azután meg Mikéné családját: Imola leányát, amiből az következett, hogy ilyen egymáshoz illő pár nincsen a világon. Azután elmondta, hogy a legény mennyire szerelmes: már el is akarta magát ölni a *pokol tornácában*, milyen kár volna érte! Végre rátért a szükségességekre. Elmondta, mit ad az ifjú a menyasszonyának arajándékba, hány ruhát, kösöntyűt, csepeszt, boglárt, fótát, kisbundát, mentecsatot, gombot, kontyba való rezgőt, homlokra való galambot, aranykelyhet, paripát, sólymot, vadászkutyát: s azon felül száz lizimakusaranyat.

Mike Sára csendesen hallgatta végig a *susogót*, s azután egész szelíd, ártatlan orcával azt kérdezé.

— Valamit nem hallottam. Hát egy imádságoskönyvet nem ad ajándékba? Erre mifelénk az a szokás, hogy a vőlegény azt is ad a menyasszonyának.

Rapsonné elérté a lefőzést. Ez kemény dió volt az ő fogatlan szájának.

— Hiszen tudod, édes mézemet, hogy a kérő legény tuhudun hiten van.

— Ugyan tudom. Éppen ez a nagy baj. Hogy házasítsunk össze egy galambot meg egy kígyót, mikor az egyik csak repülni tud, a másik csak kúszni.

— Hiszen ne törd te magadat azon! Csak ők egyszer

egymáséi legyenek; majd meglátod, milyen szépen átédesgeti a szelíd asszony az erős ifjút a mi szent üdvöztető keresztyén vallásunkra. Megmondja ezt az a balita is. Nézz csak ide. Ez a sok szálkás gödröcske itten, a „nap”: ez a vőlegény vallása; de látod ugye itt a másik oldalon ezt a „keresztet”: ez a mi vallásunk; közepett az a „dombforma”, rajta ez a „zászlóforma”: ez az öreg Opournak a sírja. Amint a vén Kevend urat elviszi a guta, mindjárt áttér a keresztyén hitre Szilamér. Itt van ni, megmondja a balita.

— Hallod-e, édes néném, Rapsonné asszony, nem hiszek én a balitának; hanem csak a magam édes eszemnek. Én tuhudun vallású kérőnek nem adom a lányom; ha mindjárt a Nap isten keresztfia volna is, s valamennyi csillag Szent Lőrinc napján lehull az égről, mind idehozná is nászajándékul.

— De hiszen azért nem kell a te leányodnak tuhudun vallásra áttérni. Ő maradhat igazhitű keresztyénnek.

— Nem maradhat. Ismerem én jól a tuhudunok szokásait. Már micsoda rend az ottan, hogy ha a legnagyobb fiú megházasodik, hát akkor a felesége a férjének az öccsét „kisebbik uramnak” hívja? Szilamérnak pedig két öccse van. Én a leányomat egyszerre három embernek férjhez nem adom. Bűn, förtelem az ilyen élet ezen a világon, a másvilágon pedig lélek-kárhozat. Én a leányomnak se a földi boldogságát, se a lelki üdvösségét el nem adom senki gazdagságáért, senki szépségeért.

Rapsonné asszony mind e beszéd alatt a kígyója fejét csókolgatta, az meg az ő arcát nyalogatta, kéthegeyű nyelvével, ki-kibújva a palástja alul. Azután ravasz mosolygással felett meg az ellenkezésre.

— Ej, ej, édes öcsémasszony; de szigorún ítélsz a más házbeliék szokásai felett. Hiszen valahány ház, annyi szokás. Én bizony nem tartom olyan rút erkölcsnek, hogy a tuhudunoknál, ha van egy férjnek édes testvére, azt a felesége „kisebbik uramnak” hívja. Ellenkezőleg, ez a legédesdedebb állapot. Ha mikor az édes ura elmegy háborúba, hosszan odamarad,

azalatt van, aki az asszonyt igaz szíve szerint vigasztalja, ápolgatja, ha a férje el talál esni, nem marad özvegyen, gyermekei nem maradnak árván; a kisebbik ura ott van mindjárt mellette. Én azt nem találok olyan rettentőnek, sőt inkább nyugasztalónak, hogy a testvérek ilyen szép szeretetben élnek egymás között, ellenkezőleg a keresztyén testvérek szokásaival, akik mindig osztozkodnak: minden darab földet annyifelé hasogatnak, ahányan vannak; külön udvart, életet* tartanak: míg az ősvallásuk szépen megmaradnak együtt, s közösen bírnak házat, földet, asszonyt.

— No te tarthatod ezt, édes Rapsonné néném, igen szép szokásnak. Fiatal korodban magad is azt követted; egyszer a Firéne leánytestvéreddel volt egy férjetek, máskor meg magadnak volt kettő. Hanem ez régen volt: most már más a világ.

A kígyó sziszegett, mert Rapsonné keze meg találta szorítani a nyakát. Gorombaság volt biz az, amiket Mike Sára mondott neki, hogy fiatal korában milyen nagy világleánya volt. Hanem hát még az ilyen sértegetést megbocsátják egymásnak az asszonyok. Asszonytól fölveszi az asszony, ha a régi szerelmeskedését hányja a szemére, azt mondja: irigység beszél belőle. Folytatta a susogót.

— Hát biz a te leányod sem lesz jobb a Deákné vásznánál, az is majd elvágja, ameddig megsült: ne féltsd te őtet. Öreg vagyok már no, magam megvallom, — az özönvizet is megérttem; de még e világi életemben olyan asszonnyal össze nem kerültem, aki azon panaszkodott volna, hogy neki *sok van a jóból*.

Ezért meg már aztán Mike Sára jött ki a sodrából.

— De biz az én lányom nem azért megy férjhez, hogy ha neki gyermeke születik majd, hát akkor azt ne a szent hitű esperesünk keresztelje meg a Szentháromság nevében; hanem a billogos füstölje fel az áldozattűzön, a Tűzisten nevében, s aztán a késével összesütögesse, elcsúfítsa az ártatlannak a pofácskáját. De ebből nem kap a tűzbálvány!

* Háztaj a székeleyeknél

— Ejh no! Hiszen hátha nem fia születik mindjárt, hanem leánykája — suttogá Rapsonné, vigyorgó orcával. — Annak nem csúfítja el a tüzes késsel az orcáját a billogos.

— A leánynak meg a jobbik mellét égetik meg a tüzes vassal, hogy mint a pogány őrpaták, meg tudják vonni az íjat.

— Az nem igaz! — kiálta fel Rapsonné.

— De bizony igaz. Tenálad is elégették, azért is nem volt egészen szép termeted ifjú korodban.

— Micsoda? Az én termetem nem volt szép! — kiálta fel rikácsolva Rapsonné. (Ez már olyan sértés, amit meg nem bocsátanak.) — Most is szebb, mint a tied, te boglyakemence! Te húsbálvány! Te hájfejű! Te birkaszemű! Te tülökorrú! Te harcsaszájú! Te bodzás lábú! Ma is elmegyek veled szépségversenybe az aranyalmáért! Nem maradtam én soha özvegyen, ahogy te maradtál a faképnél! Teneked csak egy becsületed van; de énnekem van ezer! Tündér voltam! Uralkodtam hét tengeren, hét világon. Istent, ördögöt a magam részére vontam. Egeket vert a szép hírem! Nem voltam ilyen szutykos, piszkos, céda, rongyos, golyvás, csámpás, rücskös, pufók, pirók madár-váz, miként te, a leányoddal együtt; phi! Ti kikopott alirumnák!

Folyt volna ez az ékesszólás Rapsonné szájából akár naplementig, mert ha egyszer az ő darálómalma megindult, meg nem állította azon a szélkelepet semmi világi hatalom; Mike Sára asszony abban nem bírta vele. De nem is mérkőzött vele: csak azt cselekedte, hogy a kandallóból egy vaslapátnyi paraszt kimerítve, azt telehinté tömjénnel és fenyőmaggal, s kifüstölé vele a szobát.

Ez meg már megint olyan szörnyű nagy jelvényes megbántás, hogy ennek a megtorlására már nem is szitkot, de csak sikongató felkiáltásokat szórt vissza a tündérbanya; — a kígyó is kidugta a fejét a gallérjából: úgy tetszett, mintha az is segítene sikongatni.

A füst aztán csakugyan kiűzte a szobából.

Ment nagy dérdurral az udvarra, a cselédjeit felsikongatva, hogy hozzák rögtön a gyaloghintáját; menjenek ebből a cudar fészekből. Ott aztán megint jutott valami csúfság az eszébe, amit még nem mondott el Mike Sárának. Visszafutott vele a tornácba, hogy még azt is a szeme közé vágja. Hanem amint Mike Sára meglátta, hogy visszajön, hirtelen kapott egy söprűt, azt keresztültette az ajtóban. — Ekkor aztán Rapsonné odakinn az udvaron, az egész cselédhad hallatára, kezdte el a szitkolódást. — Mike Sára erre sem felelt neki szóval; hanem azt tette, hogy meghintett egy szelet kenyeret hamuval, s azt odadobta Rapsonné lábához.

Ezen aztán a vén tündér olyan dühbe jött, hogy elvesztette a hangját, csak úgy rángatózott, hogy a cselédjeinek erővel kellett őt betenni a zsöllyeszékébe, s nagy gyorsan elloholni vele.

No ez kegyetlen bosszút fog forralni.

Három ilyen rettentő megbántás! — Tömjénnel füstölni, seprűt ajtóba tenni, hamus kenyeret odadobni.

Tömjénnel ördögöt szoktak űzni, söprűvel boszorkányt, hamus kenyérral veszett kutyát!

Ki tudna ilyent valaha megbocsátani!

Rapsonné hazatértében fogadást tett, hogy még száz esztendeig fog élni, hogy a Mike családnak minden ivadékát megronthassa.

Minő tanácsokat fog ez adni majd Szilamérnak, ha az odamegy hozzá, megtudni tőle, hogy mi kimenetele lett a susogónak?

Az lesz a méregsusogó!

A LEÁNYRABLÁS

Híresek voltak abban az időben a torjai vásárok. Maga Torja város is nevezetes egy hely: öt faluból alakult át egy várossá; egy egész mérföld a hossza; a Torja patak jobb oldalán való része Háromszékhez, a bal oldalán levő Csíkszékhez tartozik. A bal oldali részében a Mike család az úr, a jobb oldalon az Opourok. Ezt arról is meg lehet tudni, hogy a székesegyházak mind a bal oldalon vannak; van belőlük kisebb-nagyobb öt. — Hanem a hatodikat: egy hatalmas, szép, hegyes tornyú istenházát éppen most építteté a buzgó Mike Sára asszony a vár aljában; csak nem régiben szentelte fel a kolozsvári püspök. A szent épület az akkoriban divatozó román építési mód szerint lett megteremtve: Olaszországból hozott pallérok faragták azt ki mindenféle kövekből, s a belseje is gyönyörűen volt felcikornyázva. Az oltáron Szent Miklós képe ékeskedett, körülámogatva kifaragott angyaloktól és prófétáktól. Erről az egyházzól ezt a részt Szent-Miklós-Torjának is nevezték. Még rézdudát (orgonát) is hozatott belé Mike Sára asszony, aminek aztán egészen más a zengése, mint mikor a tuhudun áldozathoz dobbal, síppal, hegedűvel zenebónázzák az „igrecet”. Szép, nagy harangot is öntetett Mike Sára asszony, amit ezen a napon húztak meg először az Úr tiszteletére; elhangzott annak a szava még a szomszéd városba is.

Szent Mihály napján volt Torjának a vására, amikor messze földről idesereglettek árusok és vásárosok. Lehetett

itt olyankor látni mindenféle népet, oláhokat Havasalföldről, német lovagokat a Barcaságból, tatárokat, bolgárokat Etelköz-
ből és görögöket Rácországból. Híresek voltak akkoriban
különösen a székely paripák; olyan hegyjáró lovakat messze
földön nem lehetett találni. A székely ekevasak, kardok is
kapósak voltak ez időben, s szekereiket hét országra hordták;
a székely „szövöttest” pedig úgy ismerték, hogy az soha el nem
szakad; a székely irhabőr, mézeskenyér készítése titkát ki sem
lehetett találni.

A sok külföldi gyülevész pogány és eretnek nép között
könnyen elvegyülhettek a bálványosi tuhudunok is, akik feles-
számmal átjöttek a folyó másik oldaláról, s vásár lévén, minden
ember azt árulta, amit akart, s annak adta, aki megvette.

Pedig hát sok olyan dolog ment vásárfiaszámba, amiért,
ha az egyházfejedelmek megtudnák, bizony tűzre vettetnék az
árut az áruzóval együtt.

A tuhudun vallás eltörlésével még mindig megmaradt a
sok garabonc. Ezeknek is csak élni kellett. Dolgozni pedig
ezek nem tanultak, hát csak a régi mesterségüket folytatták.
Eljártak a városokra, s árulták a népnek a hajdani bolondságo-
kat, amikben senki se hisz már, de furcsaságukért mégis hozzá-
jok nyúl: egyik garabonc búbájós botokat árult, amik a csoda-
tevő „jazad” fáról lettek levágva, a másik a „Zerezizisten”
bálványkált dicsérte okosnak, bolondnak, amik rézből vannak
kalapálva, bajuszos emberfőt ábrázolnak, s bot végére felhú-
zható: nem isten már, csak vendégkísérő; a gelencserek
kirakták az edényeik mellé kakasfejű „deli ördögöket”, miknek
a hátuljába síp van dugva; ez sem ördög már, csak *füttyfene*,
de azért „Kokós”-nak hívják, s minden háznál tartják; a
sütőasszonyok sátora alatt válogatni lehetett az „örömkalácsban”;
az is pogány maradvány még: sütemények, madarak, állatok
alakjára gyúrva. Egy-egy régi elvadult pofájú tuhudun, (vala-
mikor táltos lehetett), most „*ró*” madarakat árul, amik szent
madarak voltak az ősmagyarok idejében, bujdosásaik alatt ezek

vezették őket, s a vezérek sátorára leszálltak estenden; gyönyörű volt az alakjuk. Embert, paripát ha meg akartak dicsérni, azt mondták: olyan, mint a ráró madár! Aki egy ráró madarat megölt, olyan bírságot fizetett, mintha egy lófő székelyt ölt volna meg, most már ki is vészett az egész faj, vagy olyan helyeken lakik, ahol senki sem talál rá. Nagy árt is adtak azokért az előkelő urak.

Veszedelmesebbek voltak ezeknél a „bábák”, a hajdani napáldozat papnéi, akik alattomban mindenféle varázsoló kenőcsöket, csodatevő bájitalokat árultak: „szerelemtaplóját” férjhez menni vágyó leányok számára, „holdfüvet”, amitől minden erős zár kinyílik: „csabaíre” virágot „bajsebek” begyógyítására; azután meg *békkövet*, ami gazdaggá tesz; „*pilinkó*” bábót gyermektelen asszonyok számára, „*piritus*”-t azoknak, akik éjszaka félnek a sötétben, varázsgyűrűt, ami győzhetetlenné tesz. Aztán a hajdani papnéknak leányaik is voltak: hajdan tündéreknak hitták azokat, most is viselik még a tündérneveket: Büvellő, Szemőke, Gillike, Illangó, de most már csak „*cifra asszony*” a nevük; később az „*asszony*” is elmarad, s lesz belőle „*cifra*”, — „*cefre*”, — „*cufri*”. De még ezek most is tudják a régi pogányvilág tündértudományát: tükörből jövendőt látni, madárszót megértetni, szívfájdalmat szép szóval és egyébbel meggyógyítani. Ahol az ő sátoruk van, ott telepesznek le az *igricesek*, a csimpolyások, *tilinkósok*, hegedűsök, s azoknak a hangicsálása odacsődíti a legénységet, ott járják a *dali táncot*, összeütögetve a kardjaikat, s kiabálva hozzá: „*Vasat! Vasat!*” A víg leányok kínálgatják őket méhse-res kupával, lótejes tömlővel; de a legények vigyáznak magukra, mert aki előbb iszik az italból, mint a leánnyal megkóstoltatta volna, „*utánafutó*” lesz belőle.

És annyi pogányhitből maradt szerdek között ott árulták a szent képecskéket, olvasókat és írott imádságoskönyveket, amiknek a hátuljában naptár is volt, az új hónapnevekkel. Mivelhogy azoknak a régi elnevezéséről is el kellett már

szokni. A „gólyahír-hó”, az „ökörnyál-hó” nem járja már, most Szent György havának, Boldogasszony havának hívják, s meg kell ismerkedni az új számjegyekkel is, mert különben nem ismeri meg az ember az évszámot a pénzen: azt pedig jó megérteni, mert a két királynak (nem hijába volt két feje) az az okos gondolatja támadt, hogy minden esztendőben becseréltette a régi pénzt újjal, s akkor egy dénárt lehúzott belőle; tehát ugyan vigyázni kellett a vásáron, hogy rá ne hagyja magára sózni az ember a tavalyi pénzt: s a székely inkább fel-eszeli, minthogy meg hagyja magát csalni. A tuhudunok azonban még most is hosszú rovásbotokra írják a maguk hunnus betűit, mikor valami nagyobb adás-vevést feljegyeznek, ami a gulyáknál, méneseknél előfordul. (Mert tudnunk kell, hogy a székely mindig írástudó volt, s legrégebbről fogva nem volt egy székely ház, aminek a pompás galambbúgos kapuja homlokát jelmondatok ne ékesítenék a gazdája nevével és az építése évszámával, néha még versek is.)

A vásárbírónak ott áll a sátora a marhavásártéren. Ez a billogos (bilochus), aki az igazságot akként osztja, hogy az eladott ökröknek, lónak a tomporára sütteti a tüzes vassal a vevő billogát, nem ám valami betűt, hanem mindenféle cikornyákat: szívet, napot, holdat, kereket, lóherlevelet, s ha pedig tetten kapott tolvajt hoznak elé, annak meg a pofájára sütteti a tüzes vassal a maga illetőségét: ha ökröt lopott, ökröfőt, ha lovat lopott, patkót; az „előbor-áldomásnak” azonban a *kéddár* előtt kellett végbemenni.

Meg volt ugyan parancsolva, hogy amíg a szentmisének vége nincsen, addig „csittvásár” legyen; de hát ezt nem lehetett megtartani, ahol annyi volt a tuhudun hitű székely, s azoknak az eszelője maga az Opour gyerekek, az Iszla; aki csak azért is meg akarta mutatni, hogy daczból is meg meri tenni, ami törvénytől tiltva van, s ott táncolta karikába állított cimborái közepett a „kalákás” táncot, timbora- és tilinkószó mellett, éppen az egyház előtti lonkán, úgy, hogy amint az egyházból

kilangzott az ájtatszerű orgonaszó, éppen úgy behallatszott oda a táncugrató igrec, s ahány „úr vagyon teveled” hangzott el odabenn, kétszer annyi „juhajla!” felelgetett meg rá idekívül.

Mert még akkor az egyházi szertartás egészen magyarul ment, csak a végén kiáltotta a pap, s utána a népség háromszor e szókat: „Kirie eleizon!” Az esperes maga tősgyökeres magyar volt, aki sohasem tanult se görögül, se diácul, s egyáltalában sokkal jobban értett hozzá, hogyan kell a „tollas bottal” a hitetlenek fejét megkommantani, mint a pásztorbottal a híveket összeterelni; hanem volt neki egy olasz eredetű papbojtárja, aki maga ferencrendi szerzetes lévén, tökéletesen megtanulta a magyar nyelvet, s az imádságokat és az ószöveget le is fordította, amiket azután a kegyes úrnő, Mike Sára, tizenkét íródiákkal folyvást íratott gyöngye irhabőrrre, s azokat szétosztatta a maga hívei között. Ennek szokás szerint diák neve volt: pater Rhadamanthus; de biz azt a székely csak „ragyabankós”-nak nevezte, ami rá is illett, mert nagyon himlőhelyes volt az ábrázatja. Maga a szertartás sem volt valami nagyon cikornyás; a csengettyű nem volt még behozva; a nép nem borult térdre; állva hallgatta végig a misét, ami kezdődött a rézdudaszón, zoltáréneklésen, mely után a szerzetes felment a szószékbe, ott egy nagy könyvből felolvasta a Szent Ferenc imáját, akkor megint énekeltek egy verset: arra meg az esperes ment fel a szószékbe, s tartott egy kegyes szónoklatot valamely ószövegségi mondás felett. Azután mind a két pap megmosta a kezét az oltár előtt; akkor a szentelt oltárterítőt feltakarták, az esperes elővett egy kenyeret meg egy ezüstkancsót tele borral, hozzá aranykelyhet, elmondta a népnek, hogy ez a megváltó Jézus teste és vére, s aztán széttördelve a kenyeret, sorba járt a hívek között, s mindenkinek adott a kenyérből egy falatot, a borból egy húzást, amit nádszálon keresztül száltak. Végül megkeresztelt egypár újszülöttet, s ezzel megáldá és elbocsátá az egész gyülekezetet, elmondatván vele fennhangon előbb egy egész miatyánkot.

Mindezt a szertartást végignézte Szilamér az egyházból, egy kőcölöp mellé húzódva. Szabad volt ide a tuhudunoknak is bejönni, sőt kívánatos volt, hogy jönnének be ide a megterés végett.

Mikor széttekintett az egyházban, azt mondá — ez bizony szép lakás az Isten számára: de a mi száldokfa köröndünk mégiscsak szebb, mert annak az égbolt a teteje, s élő forrás mellett van az oltárköve.

Az orgonaszó meg az ének nemigen lepte meg, ez nagyon hasonlít a tuhudunok kürt- és tilinkózenéjéhez, melyhez a szüzek énekelnek az áldozatnál.

Amit azután az olasz ferences barát olvasott fel a könyvből, az meg éppen megnyerte a tetszését. Ez *Szent Ferencnek az imdja*, mely, mint az írás mondja, így hangzik:

„Légy magasztalva te nagy Isten, minden teremtményeid-del. *A mi testvérünkkel a ,nappal'*, aki minékünk világít! Óh mily szép, óh, mily ragyogó az ő fényében! Ó a te jelképed, Uram!”

— Nohát mi is éppen ezt valljuk — dörmögé Szilamér.

„Légy áldva, óh uram, *a mi asszonyénénkkal, a holddal és a mi hűgainkkal, a csillagokkal* együtt, akik olyan szépek és fényesek.”

— Ezt is a számból vette ki ez a pap!

„Légy áldva, óh uram, *a mi süvünkel, a széllel* együtt, aki a felhőket és a derült időt hozza! Légy áldva *a mi ángyikdnkkal, a vízzel* együtt, aki oly hasznos, jóízű és tiszta. Légy áldva *a mi urambátyánkkal, a tűzzel* együtt, akivel az éjszakát megvilágítod: óh mi szép, óh mi vidám, óh mi erős és hatalmas ő! Légy áldva, óh uram, *a mi asszonyanyánkkal a földdel* együtt, aki minket táplál és megtart.”

— Hiszen ez egészen az én hitem! — mondá magában Szilamér. S egy nagyot gondolt: „ha ez a keresztyén vallás, kapom: odamegyek az espereshez, kiszakítok egy szálát a hajamból, azt mondom, kössük össze a te hajszáladdal, aztán

szűnjék meg köztünk minden ellenségeskedés. Így én is beállhatok a ti templomotokba, azt a kis keresztvizet a fejemre, nem bánom, töltsd reá: s akkor mindjárt össze is köthetsz az én szerelmemmel ottan az oltár előtt”.

Hanem aztán az esperes maga egészen elrontotta az üdvös hatást a rákövetkező szónoklásával. Arról beszélt, hogy „akik itt e világon elsők, azok lesznek a másvilágon az utolsók, s akik itt szolgálnak, azok fognak ottan uralkodni”.

De ez már sehogy sem ment a rabonbánu fejébe.

— Micsoda? Hogy én ott szolgáljak a csatlósomnak, s az meg énnekem parancsoljon ottan? Az én hitem szerint, aki itt hős volt és vitéz, a túlvilági örök napos mezőkön dicső lesz és hatalmas; ahelyett is én elvállaljam azt, hogy minden dicsőség a gyávákra és nyomorultakra vár? Hát az se legyen igaz, hogy amely ellenséget én vitézi csatában megölök, ez a másvilágon engem szolgálni fog; hanem megfordítva, a gonosz ellenség, aki hazámra tört, s kit én lesújtottam, ott a másvilágon legyen az én uram! Hát még arról is lemondjak, hogy a másvilágra a Göncöl szekeren repüljek, aminek a kocsisa Konrád császár, akit Lehel vezér a kürtjével halálra sújtott? Ez pedig már igaz! De erre rá nem állok.

De hiszen nem is ezért jött erre a szent helyre Opor Szilamér, hogy magát megtéríttesse; hanem azzal az istentelen gondolattal, hogy azt a leányt, akinek utána vesztette az eszét, erőszakkal elrabolja.

A keresztyének az egyházba nem viszik magukkal a fegyvereiket. Ezt jött kitanulni Szilamér erre a szent helyre. Az a gonosz Rapsonné adta neki ezt a kárhozatos tanácsot, s ő azt megfogadta. S nem tértették meg föltett szándékából sem a festett és faragott szentképek, sem az az eleven szentkép, akit egyre bámult.

Az istentiszteletnek vége is szakadt már; az esperes áldást adott a gyülekezetre, meghintve a szentelt vízszóróval, ami a tuhusunoknál is szokás volt; csak hogy az ő táltosuk tisztes-

fűpemetét használt hozzá; s arra aztán megindult a népség, ki a templomból, elől a legapróbb gyermekek, azután az ifjú legények, mind hátrább az öregapók; akkor következett az esperes, a nagy ezüst pásztorbottal a kezében; annak a feje fölött négy izmos férfi emelte a bíbormennyezetet aranyos rudakon; a mennyezet körül pedig az egyház tornácában tizenkét alabárdos sorakozott, talpig páncélba öltözve. Nyomban ezek után jöttek az asszonyok és leányok, minden hajadon a saját anyja mellett; legelől valamennyi előtt Mike Sára asszony, a szép Imolával. Keresztyén nők, mikor Isten előtt járnak, szemeiket földre szokták sütni: azért is nem vette észre egyikük sem Szilamér alakját, aki ott az ajtó mögé meghúzta magát.

Az ő fortélyá körmön volt fonva: biztosan kellett annak sikerülni. Erőszakos és durva erkölcs volt az; de nem tehetett róla, hogy olyan nagyon szerette azt a leányt. Összebeszélt az öccsével, hogy mikor a leány a templomból kijön, akkor az anyja mellől elrabolják.

Szavuknak is álltak, mert amint a templomból kijövő ájtatos sokaság szétbontá a táncoló tuhudun csapatot, Iszla hirtelen odaugrott az asszonyok közé, s gyorsan, mint a prédáját elkapó hiúz, átnyalabolta Imolát, s odarántotta magához az anyja mellől.

Ámde a leány nemhiába tette le az erő próbáját: olyat ütött az öklével megtámadója homlokára, hogy az minden csillagot meglátott egyszerre az égen, s azzal kiszakítva magát a kezei közül, visszafutott a templomba.

Iszla, az ökölcspásból gyorsan felocsulva, dühösen ordított fel, s széttúrva maga elől az útját álló asszonysereget, rohant, mint a megnyilazott medve, a futó leány után; azonban futtában hirtelen megkapta egy erős kéz a hosszan utánalebegő befont üstökét, s annál fogva visszarántotta. Ez meg éppen halálos megbántás a tuhudunnál, ha az üstökét megragadják.

— Ereszd az üstököm, te boszorkány! — ordíta fel Iszla, nagy bosszúval fordulva hátra visszatartóztatójához, s kirántotta

öve mellől hosszú medveölő kését. Mike Sára maga volt az, aki leánya rablóját üstökön ragadta; Iszla vad haraggal emelte föl a kését, s bizony leszúrja vele az asszonyt, ha egy pillanattal elejét nem veszi a rossz szándékának a jámbor esperes, ki a szent pásztorbottal olyat sújtott Iszlának a feje lágýára, hogy az még csak egyet lépett, s már a másik lépésnél odaát volt a másvilágon.

Iszlának a hívei, akik fegyverrel jövének, ádá z verekedést kezdtek; de Mike Sára páncélos lovagjai feltartották őket mindaddig, amíg a torjai keresztyének hozzájutottak a templomajtóban lerakott fokosaikhoz; s akkor aztán nem volt más jelszó, mint az, hogy „csak a fejét, hogy meg ne sántuljon!” A dulakodás végtére is a tuhudunok megfutamodásával végződött, akik még az agyonütött vezérüket is kénytelenek voltak cserbenhagyni. Mike Sára asszony úgy vezényelt ebben az ütközetben, akár egy hadnagy.

Csak azután jutott eszébe széttékinteni, hogy hát a leánya hová lett.

Mondták, akik látták, hogy a szentegyházba futott vissza.

Odamentek, keresték: az egyház üres volt. Csak a lehullott pártáját találták meg a földön.

— Imola! Imola leányom! — kiáltozá az édesanyja, de a leány nem jött elő.

Hanem nagy sokára elővánszorgott az oltár mögöl a harangozó, az elbeszélte, hogy mi történt.

Amint Imola bemenekült a szentegyházba, mely már akkor kitisztult a néptől, egyszerre csak eléje toppant egy délceg férfialak, ki eddig a pillér mögé lehetett rejtözve. A harangozó megismerte: a bálványosi rabonbán legöregebb fia volt az, a Szilamér. Amint ezt az alakot megpillantá a leány, egyszerre, mintha nyíllal lótték volna szíven, elhagyta minden ereje, két kezével a homlokához kapott, egyet fordult a sarkán, s hanyatt esett. De nem eshetett a földre, mert az ifjú felfogta a fél karjával, s azzal kirántva az oldaláról a kardját, rohant a

leánnyal a sekrestyeajtó felé. A jámbor bicebóca harangozó ijedve bújt el előle az oltár mögé; mert, ha ott kapja, még kettőbe hasítja. Csak annyit látott a zugból, hogy a lovag a sekrestye ajtaján át kirohant drága terhével; odakünn vártak reá a csatlósai felnyergelt lovakkal; gyorsan nyeregbe vetette magát, a leányt az ölébe fektette, s azzal elvágtatott!

— Rohanjatok a rabló után! — ordítá Mjke Sára asszony, elfeledve, hogy az itten Isten háza, ahol asszonyembert nem illet meg a beszéd. — Hozzatok lovat nekem is! Hol a kopjám? Hol a puzdrám? Hol a tegzem? Utána minden vitéz! Aki a fejét elhozza a martalócnak, annyi súlyt vető aranyat kap érte! Egyetlen leányom, Inola leányom nem hagyom pogányok kezében!

Nagy lett a zendülés. Az egész vásár nekizúdult Szilamért üldözni.

A „TORLÓ”

Torja várától abban az időben csaknem egyenesen vezetett az út Bálványosvárhoz, nem kerülte meg a hegyet lenn a völgyben, mint most. Óriások rakta utak voltak ezek hajdanában, egyenes irányba szédítő hegygerinceken végig futók; most már benőtte őket az erdő, mióta a várak romban hevernek. Ezt a két várat összekötő magas út ketté volt szakítva egy négy ölnyi széles, szédítő mély szirthasadék által; ezt a hasadékot pedig összefoglalta egy föléje épített torony, melynek két kapuja volt, az egyik Bálványos, a másik Torja felé nyíló; a torony falai négy ölnyi magasak, a székely építési mód szerint középen öblösek, mint a kancsó, úgyhogy hágcsóval nem lehetett megvinni. Ez a torony közös birtok, s egyenlő számú helyőrséget tart benne a Mike és az Opour család, úgy, hogy a két várból egymáshoz átjárni csak kölcsönös engedelemmel lehet.

Szilamér és kísérői ezen az úton vágattak előre. Kevesen voltak: a nagyobb rész Iszla körül lézengett, s azokat a torjaiak szétugrasztották. Ha ezt a maroknyi csapatot megszoríthatják az átjáró toronynál, egy sem látja meg a mai naplementét.

— Adjatok vészjelt a *Bara mezejére* — parancsolá Mike Sára asszony, mialatt mellvédjét felcsatolták, s a paripáját felnyergelték.

Az a *Bara mezeje* pedig egy magas sziklaszál, amelyen egy kis őrtorony áll. Erről a toronyról Torja várára is látni, Bálvá-

nyosra is. Ha a két vár közül valamelyiknek az ormán meggyújtják a lármafát, a Bara mezején továbbadja a toronyőr a jelt az átjáró toronynak, s akkor az otlévők bezárják a kapukat.

Csakhogy ezzel elkéstek már. A bálványosiak jó eleve gondoskodtak róla, hogy Opour Kevend középső fia, Zsombor vezetése alatt lopva megrohanják a torjai őrséget az átjáró toronyban és lefegyverezzék, úgymint Szilamér bizonytalanul átnyargalhatott a zsákmányával a nyitott várkapun, ellenben az utána rugató Mike Sára asszony előtt lecsapódott a vaskapu, s éppen akkor dobták le a torony párkányáról oda a lába elé a tört nyelű zászlóját; a bálványosiak foglalták el egészen az átjáró tornyot.

Mike Sára asszony nem sokat vesztegette a szót: csupa férfilelek lakott benne, előbb tenni szeretett, azután beszélni. Visszavitte a lovagjait Torja várába, s azután jelt adatott a Fergettyúvárból a Körültáj-gyűlésre.

Harmadnapra mindnyájan megjelentek a maksai dombon a rabonbánok a felhívásra, amire csak rendkívüli esetek adtak jogot az egyes családnagyoknak.

Hanem Opourék hiányoztak ezúttal. Azok el voltak zárva a torjaiak megszálló hadától: más oldalon kijöhettek gyalog, de lovon nem.

Mike Sára sietett előadni a dolgát.

— Háborúság történt a székely nemzetben. Az én leányomat, Imolát, múlt úrnapián, istentisztelet után, a szentegyházból kijövet elragadta Opour Szilamér erőszakkal az oldalam mellől, s magával vitte Bálványos várába.

Rapsonné csak úgy nevetett magában, s a gallérja mögül kikandikáló kígyójához motyogott suttogó szavakat. Az ő munkája volt ez.

— Meg van gyalázva családom, meg van sértve a törvény. Megtorlást kívánok.

A főkirálybíró szólt.

— Erős az igazságod. A törvény szabadságot ad neked a megtorlásra. Válassz magadnak „torló”-t.

— Már választottam.

— Ki légyen az?

— A fiam: *Mike Andorás*.

Csendes zúgás támadt a Körültáj tanácsában erre a névre.

— Igaz — szólt a székelyek grófja, az öreg —, hogy te neked „volt” egy fiad; hanem az el van temetve. Az ő temetése után lett a leányod felvéve „fiúleánynak”.

E szókra Mike Sárának elkezdtek tűzlángban égni a szemei, nagy lélekerejébe került, visszatartani a könnyeit.

— Igaz — szólt —, hogy a fiam, egyetlen fiam, Andorás fiam, el van temetve. Törvény által eltemetve. Annak is az Opourok az okai. Mert mikor az ojtózi szorosút védelmére ki volt rendelve csapatostól, az Opourok a hátába engedték kerülni a tatárokat, áruló módon cserbenhagyva őt és tudósítás nélkül. Ekkor a fiam, nehogy körülfogják, visszahúzta a csapatját, azt hitte, hogy bölcs dolgot cselekszik, amidőn az ellenség jöttéről tudósítást hoz. Ezért *gyávasággal* lett vádolva; gyávaság bűnéért el lett ítélve egész csapatjával együtt a Fergettyúvár forgatására: ami rosszabb a temetőnél. Ugye, hogy egy szóval sem védelmeztem őt. Ugye, hogy egy könnyet sem ejtettem érte! Hibázott, bűnös volt, meg kellett lakolnia. Mikor a nyíltörsre került a dolog, én is eltörtem fölötte a nyilamat. Nem tudtam, hogy anyja vagyok, csak azt, hogy bírja vagyok.

— Úgy van! — szólt az ősz gróf. — El lett ítélve a Fergettyúvárba záratásra — *egyik háborútól a másik háborúig*. Ez a bölcs ítélet, mert így a Fergettyúvárba bezártnak van legnagyobb oka a vigyázásra, hogy megjelentse, mikor tör be az ellenség; mert ez az ő kiszabadulásának az ideje.

Rapsonné csípősen káromgott közbe.

— Ezért akart hát bennünket Mike Sára asszonyom a kunokkal összeverekedtetni olyan igen nagyon; hogy akkor a fia mindjárt kiszabadult volna.

Mike Sára rá sem ügyelt.

— A kiszabadulásának az ideje tehát eljött; mert a háború itt van, itt van az ellenség!

— Micsoda háború? Melyféle ellenség? — kérde a székelyek grófja.

— Hát nem az-e a leggonoszabb háború, amely megtámadja a székely nők tiszta, szeplőtlen erkölcsét? Van-e nekünk erősebb várunk, mint a törvény? Jöhet-e rosszabb ellenség a Székelyföldre, mint aki lerontja ezt a mi bástyánkat; aki pogány, szentségtörő kézzel elragadja a szentegyházból, az oltár előtt a keresztyén hajadont? Itt van az ellenség! S én a háborút megkezdem vele. Egy fiának a holttestén már kereszttülléptem. Ha *torlót* nem ad a tanács számomra, harcolok minden hadammal Bálványosvár ellen, s viszem rájuk a faltörő tornyait! Ez szóm és mondásom. Hányjátok, vessétek meg, amit mondtam. Addig eltávozom.

E szókkal Mike Sára asszony elhagyta a Körültájt.

A hátramaradt családnagyok aztán nagy tanakodásnak eredtek, aminek az lett az elhatározása, hogy adassék hát meg Mike Sárának az a *torló*, akit ő választott magának, az Andorás fia, aki ül a Fergettyűvárban.

Okát is adták ez elhatározásuknak egész bölcsességgel.

Mivelhogy a székely törvények szerint a *leányrablás főbenjáró bűn*, s ha azt egy hatalmas várúr követte el, tartozik a székelyeknek minden nemzetsége fegyvert fogni és a leányrablót a várából kiforgatni; tehát az eset megvan, a *háború jelen van*, s ezzel a Mike Andorás ítéletének határideje letelt, és így Mike Sára választhatja őt *torlójának*. Ha pedig ilyen *torló* támad, aki az egész nemzet helyett maga vívja meg a leányrabló várát, akkor a háború elmarad, s nem kell mind a huszonkét nemzetségnek egy ellen fegyverbe öltözni. Ez olyan gömbölyű okoskodás, mint a farkát harapó kígyó.

De még azonkívül az is tekintetbe vétetett, hogy Mike Sára asszony íme most már a leányát is elveszté, aki családjának

fiúleányává lett téve, azért helyeslendő, hogy a fia visszaadassék neki: legigazságosabb is, ha a bátyja áll elő *torlónak* a hűgán ejtett gyalázatért.

Mike Sára csak azt várta, hogy az ítéletet kimondják, azonnal futtatott hírmondót az „Ordítóvárba”, ahonnan az ör hosszú kiáltócsövön átrivallt a Fergettyúvárba: „állj!”

Erre a sarkon forgó vár megpihent. Minden hónapban egyszer meg szokták így állítani, amikor aztán élelmet szállítottak fel a bezártak számára: búzát, zsiradékot, sajtot és ecetet. Azután meg tüzelőszert, szurkot és földigyantát. Ennek pedig az volt a módja, hogy a Fergettyúvár egyik ablakából egy hosszú gerenda nyúlt ki, azon a kívül levők keresztüllőttek nyíllal hosszú zsinetet, a zsineggel áthúztak rajta egy vastag kötelet, s a kötélén felhúzták a széles öblös fonott kast, ami az élelmiszerekkel volt megtöltve. Azt azután odafenn kiürítették, s megint leeresztették.

Ezen az úton bizony a torony lakói maguk is kiszökhettek volna a Fergettyúvárból; kötelet fonhattak volna az öltönyeikből, csakhogy az ilyen szökevény fejére halál volt kimondva és becstelenség: ami mindegy. Becsület nélkül nincs élet.

Pedig az is keserves élet volt odabenn. A mozgó fatorony belsejében volt egy taposómalom, aminek a bodonjában huszonöt ember járta az örök lépcsőket, három óránként felváltva egymást. Százan voltak az elítéltek. Ennek a bodonnak a korongja hajtotta körül fogaskeréknél fogva az egész fatornyot, s furfangos mesterséggel vizet is emelt fel a száz ölnyi mélységű kútból, s még egy malomkereket is tartott mozgásban, ami a búzát megőrölte, a kölest meghántotta.

Tizenkét ablaka volt a tető alatt a fatoronynak, amiket egy fatornácon lehetett körüljárni. Ezeket az ablakokat ószékely betűkkel, amik keresztvonásokból álltak, úgy lehetett éjjel-nappal ellátni, hogy azok egy egész szót kiadtak; ez volt a legnehezebb munka, ott ülni napestig és nézni a távolba, és

hallgatni a külvilág nagy csendességét, amit csak néha ver föl egy kürtszó, s lesni a kiáltó szót a messzeségből.

Ezt a munkát teljesíté Mike Andorás már három télen, három nyáron át: onnan nézte a lesablakból a körben forgó nagy világot, úgyhogy mikor megállt a torony, úgy tetszett neki, mintha most meg visszafelé forogna a tájék. De jobban, mint a rabság és bőjt, fáj a lelkének a becsületvesztés, hogy őt gyávának mondták ki, ami nem igaz! „Uram Isten, adj háborút! Nagy, kemény, véres háborút!” — ez volt a mindennapi imádsága. Csoda, hogy meg nem háborodott a szenvedésben.

A föld alatti munka nem volt rosszabb ennél. Egy része az elítélteknek odalenn dolgozott a szirt mélyében: hasznos munkát végeztek; az alattuk levő bérben egész vastag rétege van annak a drágakőnek, ami már a kőkorszakban is drágakő volt: köszörűkőnek hívják. Ott csinálták a kaszaköveket, a fenőköveket. A visszabocsátott kas ezekkel volt tele. Az elítéltek meg is fizettek a maguk élelméért.

Azokat az üregeket pedig, amiket így kivájtak, a közjóért, átalakították pinceszobácskákká, raktárakká, egy hosszú folyosót elneveztek „birgej”-nek, ami a székelyeknél sziklába vágott temetőt jelent. Mikor a bezárt foglyok közül valamelyik meghalt, azt befalazták egy ilyen sziklaodúba. A folyosó egyre hosszabbodott, a záró sírkövek egyre szaporodtak.

Három éve múlt már, hogy Mike Andorást, száz társával együtt, e szomorú helyre bezárták, s azóta más emberhang nem jött hozzájuk a külső világból, mint amit az Ordítóvár kiáltó tülke hozott.

Andorás ez idő alatt a sziklában egy kápolnát vágatott ki: egészen olyan mintára, aminőre az édesanyja a torjai egyházat építteté, abban oltár is volt, magas kőkeresztrel, és szószék: akkora terem volt, hogy mind elfértek benne. Ő maga volt benne a pap; olvasta a szentírást a maga gyülekezetének, s sátoros ünnepeken úrvacsoráját is osztott, bor helyett ecettel. Azt kaptak a sziklarepszítéshez.

Az őszi ökörnyál szállingózott már a légben; vége felé közeledett ez az esztendő is; daru, vadlúd búcsút kiabált, a keleti ég felé húzódva hosszú sorban; a kunok is elvonultak; mégsem lett háború, nem lett szabadulás. — Ekkor hangzott az „állj” kiáltás, szokatlan időben. A Fergettyűvár megállt.

Mindig éjjel szoktak ellátogatni hozzá titoktartásból, most is éjjel jöttek.

Mikor a fedett kast felvontatták a kivilágított ablakig, ahol Andorás maga nyitotta fel annak a tetejét, nem a megszokott életes zsákokat találta abban, hanem egy élő alakot, akinek a láttára elsivalkodta magát. Az édesanyja volt ott.

— Szabad vagy! Szabad vagy! — kiáltá az anya, édes kedves fiát keblére ölelve, az meg nem tudott egyebet mondani, mint „anyám, édesanyám!” — Vége van a rabságnak! Velem jössz! Szabad vagy. Itt van a paripád, újra felülhetsz rá. — Hát a becsületed! — Azt is visszavívod!

E szavakra Andorás kiszakítá magát anyja karjai közül, s egy pörölyt ragadva kezébe, azzal hétszer ráütött a torony ércfödélére: mint egy óriási harang, úgy zúgott bele az ércetető.

Sokszor hallotta Mike Sára e kondulások hangját a Fergettyűvár felől, s nem tudta kitalálni az okát.

— A szentegyházba hívtam társaimat — mondá Andorás, anyjához visszatérve. — Kész-e már a te egyházad odafenn? Lásd, az enyém már elkészült idelent. Istent imádni itt is lehet. Ne jöjjön addig más szó ajkainkra, míg hálát nem adtunk, fogadást nem tettünk.

Azzal anyját vezetve kezén, leszállt a toronyból a föld alatti folyosóba, onnan az imabarlangba, ahol már valamennyi társa összegyűlve várta. Szurokfáklyák égtek az oltáron.

Andorás felállt a kő szószékre. Abból állt a papi tudománya, hogy elmondta a hívek előtt az Úr imáját, az üdvözlöt és a hiszekegyet. Azok csendesen utána mondták. Azután szólt hozzájuk egyszerű, keresetlen szavakban.

— „Híveim! Az Úr elküldte hozzánk legjobbjik angyalát,

az én édes szülőmet, hogy hozza el számunkra legnagyobb áldását, a szabadságot. Íme kiáltásotok: Hozsánna, hozsánna! Dicsőség a magasságban lakó egy igaz Istennek.”

Zengett bele a sziklák egyetemessége!

Azután folytató Andorás.

— Ámde jól tudjátok, hogy ítéletünk egyik háborútól a másikig tartott. Ha megszabadulunk, ellenségbe botlunk. Szabadságunk ára az, hogy visszavívjuk a porba ejtett zászlót, a becsületünket. Azért, mielőtt e rettentő helyet elhagynók, tegyünk erős fogadást, erre a szent oltárra, erre a keresztre, amit kezeink faragtak, könnyeink áztattak: hogy nem kérdezzük, ki az ellenség. Bátran rajtaütünk! Nem kérjük, leszünk-e többen! Segít-e valaki? Magunk megállunk ott végső leheletig. — Úgy jöhet, hogy tengersokaságú tatárhadra megyünk, úgy jöhet, hogy ormótlan óriásokkal kell megverekednünk, hogy a mesebeli „fanyövők”, „vasgyúrók”, „kőmorzsolók”, állnak az utunkba; bátran nekivágunk; lehet, hogy a királyok elküldenek bennünket távol óperenciákra, Krisztus szent sírjához, kutyafejű vad pogány nép között vérünket ontani: oda is elmegyünk! Fogadjuk Istenre! A Szentháromságra! A szent feszületre!

Harsogott a kiáltás „Ámen! Ámen!” S valamennyi férfi kivonván a kardját, odafektette azt az oltár kövére.

— Most tehát, mondd meg anyám, ki az az ellenség, aki ellen harcolnunk kell, amiért szabadságunkat visszacapjuk? Szerencsen vagy tatár, ördög vagy óriás?

— Nem szerencsen, nem tatár, sem ördög, sem óriás; hanem a tuhudunok rabonbánja, Opour a fiaival, aki ellen harcra küldettek.

Erre támadt még csak istenigazában való nagy rivallás.

— Az Opourok ellen! Akik cserbenhagytak! Akik miatt három esztendeig szenvedtük ezt a keserű fogságot! Senkinek a vérét úgy kard nem szomjazza, mint a miénk az övékét. Fújjátok meg a jerikói kürtöket Bálványosvár alatt! Paran-

csolta a nagy tanács, hogy egy ki legyen törölve a huszonhárom családból? Ámen! Ámen! Ki fogjuk irtani, mint Benjámint törzsét kiirtották! — Mi volt a halálos vétkük?

— Elraboltak egy keresztyén hajadont az oltár mellől, az anyja mellől, s erőszakkal vitték Bálványos várába! — felelt rá Mike Sára.

— Kinek a leánya volt? — kérdezé Andorás, aki anyja arcán baljóslatot látott.

— Az én leányom volt, a te Imola húgod.

Erre a szóra vad kacagással ugrott le a szőszékről Andorás, s olyan böszült dühvel rohant az oltárnak, hogy azt kelle vélni, még tán feltaszítja: az anyja kezének kelle őt visszatartóztatni, hogy kardjával meg ne sújtsa a feszületet.

— Fiam! Az Istenre! Tiszteld a keresztet! — kiálta Mike Sára, fiát térdre nyomva gyöngéd erőszakkal.

— Hát nem tisztelem-e? Nem két kezemmel faragtam-e ki magam sziklakőből? Imádkoztam-e előtte egyébért valaha, mint hogy őrizze meg drága jó anyámat, gyöngé kis húgámat! — És így hallgatott meg!

Az anya csillapító fia vad haragját szelíd, okos szókkal: Ne pörölj Istennel, édes jó gyermekem. Jusson eszedbe a kereszt előtt az, aki rajta kiszenvedett: ki még akkor is, mikor halálra kínozták, ellenségeiért imádkozott.

— Lett volna csak egy testvérhúga, akit meggyaláztak; a pokolra sújtotta volna őket!

Mike Sára befogta a fiának a száját, hogy ne jöhessen ki több ilyen istenkáromlás rajta.

Andorás reszketett minden ízében, a láznál, a mirigynél is gonoszabb dühtől. Csak anyja ruhájának a szegélyét csókolgatá, mintha azt hinné, hogy annak az érintése meggyógyítja a lelkét élő kint.

— Jól van: szent leszek; — keresztyén leszek. Zsákba öltözöm, hamuba fekszem, úgy vezeklek. — Elzarándoklok a Szentföldre. Belpoklosokat fogok ápolni. — De amíg húgom

meggyalázóját szemben nem találtam, rosszabb leszek minden pogánynál!

★

A Fergettyűvár e naptól kezdve nem forgott többet; és aztán sohasem is forgott, hírt adni közelgő ellenségről.

ESKÜVŐ A „NAPNÁL”

A leányrablók vágattak sebesen Bálványosvár felé. Az átjáró váron túl nem kellett tartaniok az üldöztetéstől.

Szilamér drága terhével hátramaradt a társaitól: az elalélt leánnyal ölében csendesen kellett haladnia; mire Bálványosvár alá ért, már akkorra a többiek teletármázták a várat a jól sikerült leányrablás hírével. Ők csak az örömhírt tudták, mert az egyház túlsó oldalán álltak elrejtőzve lesben; a gyász hír, hogy Iszla halva maradt a lonkán, gyalog jön és sánta lábon.

Opour Kevendnek tehát nagy volt a kedve, mikor meghallotta, hogy a dölyfös Mike Sára egyetlen leányát, a fiúleányt, akit az anyja nem akart egy Opournak feleségül adni, mégiscsak elkapták: ha nem adták szép szóval, elhozták erővel. Így derék az. Bevett szokás ez a tuhudunnál. Ő is így ragadta el erővel mind a három feleségét, egyiket a másik után, s mi panaszuk volt rá? Boldogok voltak, jól éltek holtig. Hiába hozta meg László király azt a törvényt, hogy a nőrablónak nem szabad az elrablott leánnyal megesküdni hitvestársul. Nem ám a keresztyén oltárnál, de szabad a „napnál”.

Mikor Szilamér a várkapu elé ért, ahol egy vasdobogón kell végighaladni, eget verő örömlárma fogadta a bástyákon. Ettől a lármától, meg a vashíd dörgő robajától egyszerre fölriadt a leány aléltából, s amint a szemeit kinyitotta, az első tette az volt, hogy kirántotta elrablója öve mellől az éles kétélű tört, s szilaj mozdulattal emelte dőfésre.

Szilamér széttárta a mellén a köntösét, s azt mondá a leánynak:

— Ha haragszol, ide döfj.

És aztán a szemébe nézett a leánynak, azzal a bűvös-bájós tűzkisugárzással, s ettől a varázstól lelankadt a leány erős karja, a tört eldobta a háta mögé.

Ekkor aztán Szilamér még szorosabban ölelte őt magához, s a párducbőr kacagányával eltakarta fejét, hogy ne szégyenkedjék, mikor ennyi idegen arc bámul reá.

— Derék legény vagy, Szilamér! — kiálta eléje a vár tornácáról Opour Kevend — igazi apádfia vagy! Csak vidd a fészkedbe a madaradat: ma neked szól minden ének! Réten, mezőn, palotában! Hegyen-völgyön lakodalom! Fűjjátok azt a lakodalmast! Danoljátok ti leányok.

Szilamér sietett a maga városztályába, szerelmesét két karján emelve, a nagy üdvözletes zenebona közül. Az öreg rabonbán pedig áldomást tartott e nagy diadalomra a vár udvarán: ökröt süttetett, hordót csapoltatott. — Vígán legyen ma minden ember. Hagyjátok őket magokra; amíg kibékülnek. Az asszonyféle ilyenkor rúg, körmöl és harap. Nekem is tele a pofám ilyen karmolás bélyegével: Szilamér fiamé is majd olyan lesz holnap, mint aki hiúzt fogott elevenen! Az neveli a szépségünket. — Hadd marakodjanak egymással! — Majd holnap megtartjuk a „tyúkverőt”. Minden tyúk meghal a várban: fogadom! Iszla fiam készül arra. — Ő csinálja majd meg a menyasszonyébredést, dobbal, síppal, nádi hegedűvel.”

Ezalatt Szilamér bevitte Imolát a maga lakába.

Egy roppant nagy terem volt az, keletnek, nyugotnak ajtó nagyságú ablakokkal; de amiknek a közléje a vastag falban olyan volt, mint egy kis szoba. A terem egyik oldalán volt egy gádornyi nagyságú kandalló, vígan ropogó hasábfákkal meg- rakva, azzal átellenben egy oszlopos fülke, amiben egy nyugágy volt, beterítve medvebőrrel és tarka gypjűszőnyeggel. A pad- malytartó vastag tölgyfa gerendák cifrára ki voltak faragva, s a

falakat mindenütt diófa táblázat burkolta, a palló pedig tarka gyékénnyel volt beborítva. Nehéz szekrényeken arany-ezüst-kelyhek és tálak pompáztak, a kandalló környéke tele volt aggatva székely mázos kancsókkal, amiknek cifrázata oly sokféle, hogy két egyformát benne nem találni. A fal egyik részét pompás szarvasagancsok és vadkanfők díszíték, körülaggatva számszeríjakkal, kopjákkal, puzdrákkal, kürtökkel; másikat hatalmas aranyozott rézpajzs köré tűzködött fegyverek ékesíték: azok között egy hegedű is, mintha az is táborjáró szerszám volna; — a keletnek nyíló ablak gádorában álltak fiókos szekrényen a fakupák, rézejtelek, cserép-finakok, amik férfimulat-sághoz valók; a nyugatra néző ablak mélyedésében pedig volt a magas támlájú faragott karosszék, az előtt egy cifrán esztergályozott guzsaly, az egyik szögletben egy osztovátás szövőszék, a másikban egy hárfa alakú timbora: magán az ablak hídján egy tarka cserépbrik, tele a gyönyörűséges „ramocsa” virággal; ami nem terem másutt, csak a legvadonabb székely havasokon. A terem közepéről pedig egy roppant nagy kőszáli sas csüngött alá, szétterjesztett szárnyaival hat singet átérő. S hogy eleven állatokban se szűkölködjék a ház, a kandalló előtti medvebőrön hevert két hosszú szőrű vadászeb; sávolyos kendőkkel körülaggatott ablakfülkében pedig páva-farkú páros galamb turbékolt. De hogy a földolgot majd el ne felejtjük, a terem közepén állt egy hosszú asztal, akkora, hogy ötven ember is körülülhette, s erre az asztalra volt letéve egy lapos mázos tál, azon meg egy sok rétegben összefonott kalács, amit úgy hívnak, hogy „hazai kenyér”. — „Hazai” volt pedig az összékelyeknél a neve az új asszonynak, addig az ideig, amíg a főköttöt a fejére nem tették, azután lett a neve „feleség”. Együtt volt itt minden; nem úgy, mint a mai világban: hogy egy házat hatfelé elrekesztenek, s külön él, tesz, vesz férj és feleség. — Itt mindig látják egymást.

Mikor Szilamér letette az öléből Imolát, így szólt hozzá:

— Nézz körül: ez a te házad, itt te vagy az úrnő. Ha

kívánsz benne valamit, mondd meg: itt lesz; ha nem szeretsz benne valamit, mondd meg: elmegy innen. Itt van az asztalon a mátkakenyér. Ez rád vár, hogy megtörjed. Amíg ezt meg nem töröd, s velem meg nem osztod, addig én urad nem vagyok. Itt hálok a gádor előtt; kettőnk között a kivont kardem, s egy tekintettel is én meg nem sértelek. Ha gyűlölsz, megölhetsz.

E szelíd szavakkal már félig megvevő a leány szívét.

— Ha gyűlöltelek volna, bizony megöltelek volna.

— Akkor hát miért reszketsz mégis?

— Nem tőled reszketek; hanem a te bálványistenedtől.

— Az én istenemtől? — szólt búsan Szilamér, s azzal megfogva a leány kezét, odavezetette őt a nyugatnak néző ablakhoz. — Nézd, éppen mostan áldozik le. Láthatjuk fényes orcáját. Milyen pompát teremt maga körül! Bíborból, aranyból veti meg az ágyát: amit nem kér a népétől. Sohasem kér semmit, mindig csak ad mindent. Nem jön tőle más, csak az, ami jó. Sohasem csalódik meg benne senki, sohasem mondta senki, milyen hideg lett a nap! Nem imádtatja magát, hogy jöjjön fel; feljön kérés nélkül: nem keresteti magát, hol vagy, hová tűntél? Ott látja mindenki az égen. Nem válogat az emberekben: ez hű, az hitetlen, amaz meg eretnek; egyformán világít, melegít mindenkit. A virág csírája, a hernyó bábja megismeri őt, s az emberszív ne ismerje? Az édes, a szerelmes, igazságos napot.

— Valóban dicső a nap — mondá Imola. — De dicsőbb az Isten, a teremtő, aki őt alkotta.

Szilamér magába szállva szólt elkomorodottan:

— Én nem tudom, ki az. Én nem vagyok se bölcs, aki könyvekből tanulta, se látó, aki színről színre látta az Istent. Én csak annyit tudok, amennyit megértek. Tudom azt, hogy akit ti Istennek neveztek, nincs közel. Nemrég a helytartója, aki Rómában lakik, megparancsolta Endre királyunknak, hogy menjen el egész hadsereggel az Isten sírját felkeresni. Esztendeig tartott neki odamenni, esztendeig visszajönni onnan, három

tengeren és négy sivatagon mentek keresztül. Fele népe oda-
veszett. Nem tudom, megtalálta-e az Istent. Azoktól, akik
visszajöttek onnan, hallám, minő kegyetlenségeket követtek el
az útban eső népeken, hogy fajtalanokdtek az idegen népek
asszonyaival, hogy égették föl a legvirágzóbb városokat, s
aztán hoztak magukkal haza egy nyavalyát, amit sohse ismer-
tek még eddig ez országban: a bélpoklot; s elhozták magukkal
a „német lovagokat” Erdélybe, akik rosszabbak a nyavalyánál.
Ilyen úr-e a te Istened? Ő parancsolja ezt?

— Nem! Nem! Óh ne káromold őt előttem. Ő a szeretet
istene, aki senkinek vesztét nem akarja; aki mindenkinek
édesatyja, aki még a bűnösnek is megbocsát.

— Igazán? Hát az én bűnömet is megbocsátja? Azt, amit
ellened vétettem?

A leány pirulva süté le szemeit, s kezét az ifjú fejére
tette.

— Akkor én azt hiszem — rebegé Szilamér —, hogy a jó
embernek jó az istene, a rossz embernek rossz az istene, akár
keresztet, akár napot imád. Jól van hát! — Nem vagyunk mi
bálványimádók: nem borulunk mi arca, nem csókolgatjuk a
köveket, nem rimánkodunk hozzájuk: csak szeretni, tisztelni
tudunk. Mert hát minek mondjam azt az érzést, mikor látom
lemenni a napot, s úgy vágynám ott lenni, ahol a föld szélét éri,
hogy egyszer átölelhetném; vagy mikor feljön a hold, úgy
szeretnék akkor ottan lenni, hogy az orcáját megcsókolhatnám.
Ha ez bálványimádás, úgy én csak a mai naptól kezdek el
bálványimádó lenni, mert te vagy az én napom, te vagy az én
holdam ezentúl, s ahol a te arcod lenyugszik, ahol az fölkel,
ott van énnekem az én elérhetlen távol világszélem.

E szívből jött szavakra Imola könnyre fakadt.

— De hát miért sírsz? — engesztelé Szilamér. — Minek
ezek a könnyek?

Ezek azok a könnyek, amikben a leány búcsút vesz vala-
mitől, s szemérmetségében azt vallja, hogy valakitől.

— Óh, én az édesanyámat siratom, hogy meg kellett tőle válnom.

— Hát nem leszek-e én olyan jó hozzád, mint az édesanyád volt? Hát mit tett ő veled, amiért olyan nagyon húzasz hozzá? Dajkadalt énekelt neked, mikor elaltatott? Hát én nem tudom azt? Ugye azt dalolta: „Fürdik a kácsa, fekete tóba; Készül anyjához, Lengyelországba?” (A leány könnyein keresztültört a mosolygás szivárványfénye.) Talán ringatott is az ölébe véve? Azt én is megteszem. S ha mégsem akartad elhagyni a sírást, talán még gyöngye csókjaival is csitítgatott?

De erre Imola felszökött az öléből, s szemérmes ijedtséggel tiltá vissza:

— Ah, Szilamér! Az esküvő előtt!

A tuhudun vőlegény csak a fejét rázza.

— Nálunk nem esküszik az, aki menyegzőt ül. Hisz ez a szív dolga. Megesküdhetem bizonyra arra, amit a fejem, a kezem, a lábam, a szájam végez; s az akkor rám nézve rabság, kötelesség. De hogy a szívem szeresse azt, akit megszerettem: az velem jár, velem él, velem hal meg; minek esküdném rá? S ki esküdtetne meg? Az én papomnak, a táltosnak, a gyulának, a horkáznak semmi köze ahhoz, hogy én feleséget veszek; nem kérdi azt tőlük senki, hogy megengedik-e. A „nap” meg látja jól, hogy íme a kezedet a kezemben tartom, ha szóval nem mondom is neki. Nálunk a férj maga köti be a felesége fejét, mikor asszonyává teszi, a leáldozó napnál: úgy avatja fel a maga asszonyává.

Szilamér erre felnyitott egy kis faliszekrényt, s annak a rejtekéből elővett egy fejdíszot, aminőt az ősmagyar asszonyok viseltek; „tarajos csepesz” volt a neve, egy drágaköves arany homlokabroncs, felül összefoglaló tarajforma ívvel, ami arannyal és gyöngyökkel hímzett patyolatfátyolt szorított össze.

— Nézd, ez volt a hitvesi fejéke tíz ősanymnak, még az első dédanyám kapta azt a nagy Tuhutum vezértől, aki ük-

apánk volt: azóta mindig asszonyról asszonyra szállt ez az ereklye. Ezt viselték valamennyi Opour úrnők, és bizonyára mindannyian boldogok voltak és büszkék és az ő férjüknek igazi asszonyai!

Imola meghajtá a fejét, hogy elfogadja a tisztcsaládi őseréklyét. — Mindjárt asszony volt benne.

Az a főköte csodálatos lélekváltoztató erővel bír az asszony fején. Még a szeme is másként ragyog, mint azelőtt, mikor azt a kontyán érzi. Milyen más lesz utána egyszerre!

Szilamér gyönyörtől elragadtatva bámult az átváltoztatott alakra.

Imola pedig odament az asztalhoz, felvette a tálról a mátkakenyeret és kettétörte azt. Felét odanyújtá Szilamérnak. Maga is evett belőle, s aztán a szétmorzsált darabjait odaszórta a galamboknak. — S aztán, mikor ez megvolt, akkor leült a guzsaly mellé, s elkezdett a finom lenből az orsóra szálát eresztetni.

Nem is tudta pedig, hogy ez az összekelyeknél a menyegzői szertartásnak a valósága: *a kenyértörés, a galambok megetetése és a fondleresztés.* — *Ez volt a menyegzői szer a napnál!*

A lemenő nap csak a fél arcával volt kinn a kopasz Hargita ormárol. Felséges egy oltár! A násztanúnak meghívott istenség maga osztja szét az áldást, körülveszik fényes arcát bíborpofájú fellegecskék, mintha mennyei karok volnának, s az ég átlátszó aranyában végigrepül egy sor hattyú, maga is repülő arany, s túlvilági dalt zeng alá a magasból. Ez ám a Kirie eleizon, meg a goszpodi pomiluj!

Amíg benn a házban a szeretet és engesztelés tartott nagy ünnepet, azalatt Opour Kevend difinyós dáridót készített odakinn. A lobogókkal felcifrázott fenyőfát már fel is állította a Szilamér ajtaja elé, ősi szokás szerint.

— Ez ugyan az Iszla kötelessége volna, mert ő a vőfély. De hol késik az a fiú ilyen sokáig?

Hát egyszer az áldomásozó sokaságon keresztül furakodik

egy szörnyen összetépett alak, sántikáló lábbal a főrabonbánhoz, a feje is be van kötve véres kendővel.

— Nos! Ki az? Mit akarsz? Honnan jössz?

Sehogy sem ismert reá.

— Hát ki volnék más, mint Kájon horkáz — dörmögé a gyászvitéz. — Jövök a torjai vásárból.

— Hát az Iszla fiam?

— Az Iszla? Az ott maradt.

— Hát miért maradt ott?

— Azért, amért én nem maradtam ott. Mert nagyon olcsó volt a buzogány.

— Mi történt az Iszla fiammal?

— Azt bizony megölték.

— Megölték! Az Iszlát? Ki volt az az átkozott?

— Mike Sára fogta, az esperes meg leütötte.

— Egy asszony meg egy pap! Az én hős fiamat, akinek párja nem volt a tusában! Átkozott legyen az a leány, aki miatt ez történt! — Megölöm őt! — Megállj, Mike Sára! Ha te nekem tort csináltál, azt csinálók én teneked! — Leölöm a leányodat! Esküszöm Hadúrra! Gyermekéért gyermeket.

S ezzel kidöntve az örömfát a helyéből, kirántotta a kését Opour Kevend, s rohant be a fia házába, utána bicegett hoppogató lábbal Kájon horkáz is, akit még jobban elfogott a méreg a kudarc miatt, mint az apát. Ő még betört fejet is kapott melléje. Ő is segít ölni! Leányt ölni. Az pedig átkozott gonosztett még a tuhadunoknál is.

Mikor benyitottak ketten a pitvarból a terembe, az ifjú pár éppen ott állt a nyugatra néző ablak fülkéjében.

Opour Kevend oda húzta Kájon horkázt az ajtó mellé, onnan leste, hogy mi történik oda elöl.

Látta, hogy Imola megtöri a kenyeret, s Szilamérnak nyújtja a felét. — Látta, hogy megeteti a galambokat. — Látta, hogy leül a guzsaly mellé fonalat eresztetni.

— Ő már asszony! — dörmögé Opour visszahúzódva.

— Megesküdtél, hogy megöled! — ösztökélte őt Kájon horkáz.

— Leányra mondtam, nem asszonyra.

— Hadúr parancsolja a vérbosszút.

— Tudom. Nem is felejttem el.

— Azt mondtad: „gyermekért gyermeket!”

— Azt mondtam. De nem most. Majd később. Majd ha anya lesz, fia lesz neki. Abban a gyermekben állok bosszút. Nem kell nekem hajnalszínű vér, amilyen az asszonyoké.

Azzal kivonszolta magával Kájon horkázt, s megparancsolta neki, hogy rejtse el magát a papok tornyában; ne lármázza fel a rémhírével az áldomást ülő várbeli népet: ott künn újra felállította a diadalfát az új házasok ajtaja elé; az igreceseket elhelyezte az ablak alá, hogy csendesen andalgó hangicsálásaikkal majdan szendergessék az ébredőket, s ébresszék az aluvókat. A tizenkét szűz énekkara a távolból magasztalá a leáldozó napot, a többi hajadonok zöld ágakkal takarták be a szerelmesek ablakait, galambok nevetését, kakukkszót, sárgarigófüttyöt mímelve hozzá, míg a várudvaron nagy máglyát raktak abból a virágból, aminek „pártamag” a neve, s körül táncolva a boricatáncot, énekeltek fel a teli holdhoz: „Hintsed, hintsed tele kézzel, egész éjjel, boldog éjjel, ami áldás van az égben”.

Opour Kevend gondoskodott róla, hogy semmi rémhír meg ne háborítsa ezt a boldogsággal teljes éjszakát.

A „NAP” ÉS A „KERESZT” HARCA

Másnap már jó hajnalban vendéget jelentett a toronyőr kürtje. Rapsonné jött nagy kíséretével. A régi veszekedő társa Opour Kevendnek. Hanem azért mégiscsak mindig ideszállt, mikor a várából a maksai tanácsdombra hívták, s azt Opour megint nagy megbántásnak vette volna, ha az ő várát kikerüli, s másutt száll meg. Amiatt azonban minden látogatásnak az lett a vége, hogy összeperlekedtek, s átokkal, szitokkal váltak meg egymástól; hanem azért nemsokára megint csak összelátogattak.

Rapsonné úgy tett, mint aki semmiről sem tud: mindenben ártatlan, ami itten történt; pedig hiszen neki, mint mindenki tudja, lidérce van; egy beszélő csirke, aki minden hírt meghoz. Az kakastojásból kelt Szent György éjszakáján. De talán magától is kitalálhatta azt, hisz ő adta a tanácsot Szilamérnak, hogy a szentmihálynapai torjai vásáron hogyan rabolja el az öccse segélyével a szép Mike Imolát. Azért mégis úgy tette magát, mintha csodálkoznék rajta, mikor a zöld fenyőfát meglátta a Szilamér ajtaja előtt felállítva.

— Ejha, én tán éppen lakodalomra érkeztem? — monda a vendéglátó várúrnak.

— Nem lakodalomra, nénémasszony; már csak tyúk-verőre. Szilamér asszonyt hozott a házhoz.

— S engem meg sem hívtatok a menyegzői lakomára?! Már ez nem szép! Egy ily jó rokont, régi jó szomszédot kifeléadni a násznépből!

— Hát magunk sem tudtuk. Nem úgy hozták a lyánt az anya áldásával.

— Hát csak úgy „hopp hírével”? Ahogy te szoktad a feleségeidet megszerezni. — Rapsonné kacagott ezen a híren.

— Hát mit csináljon a fajtám? Kérésre nem adják a lyánt, mert tuhudunok vagyunk. Velünk egyszőrű uraság nincs már körülöttünk sehol a világon, hát bizony csak azt mondjuk: „ha nem adnak, viszlek!”

— Régente is így volt — kacagott Rapsonné. — Az volt a jó világ, mikor a durcás menyecskét az urának elébb jó puhára kellett verni, amíg közel eresztette magához, akkor is kitépte a fele szakállát. De szeretném őket látni!

— Majd máskor, „kis kedden”^{*} Fialat házásoknak nem jó a mézeshetekben ilyen vén szipirtyót látni, mert ígézet lesz rajtuk.

— Azt én is úgy tudom — szólt magamegadással Rapsonné. — Nem is azt kívántam, hogy ők is lássanak. Nem bizony. Ilyenkor őrizni kell őket vénasszony látásától, bakkecske mekegésétől, holdruta szagától. Óh, ezt mind tudom én. Ilyenkor az ifjú pár szeret magára maradni; bosszankodik a látogatóra: még ha a legkedvesebb rokona is. No! Ne jöttem legyen üres kézzel. Én is adok nekik egy kelengyét. Van itt nekem közel egy kis váram, közel a Szent Anna tavához, a Tiburc vára. Nekik adom, a kedveskéimnek. Magamnak is kedves kis menedékem volt; mikor még olyan időm volt, hogy szerettem a világtól elrejtőzni. Költözzenek bele abba.

— Ajándék marhának nem kell ugyan fogát nézni, de ahogy én tudom, a Tiburc vára éppen a Pokol torka fölött fekszik.

— Ne féltsd te őket a Pokol szomszédságától; ahol két

^{*} A „kedd” volt az ősmagyaroknál a szerencsétlen nap, mint a keresztényeknél a péntek. Csak ez a napnév maradt meg, a „dagasztó” most már szerda, a „vasverő” csütörtök, a „borjúnyúzó” péntek, a „heverő” szombat, az „áldozó” vasárnap.

szerelmes letelepszik, ott a paradicsom van. Jó lesz nekik odamenni. Járt már azon a tájon a te Szilamér fiad. Ha én akkor meg nem fogom, most ott feküdnék a többiek sorában a sárga barlang előtt. — Mondok neked egy jóslatot. Holnap vagy holnapután itt lesz a váradban a „tivatulus”, s követelni fogja tőletek a törvény nevében, hogy adjátok vissza az elrabolt leányt, akkor nagyon jó lesz neki azt mondani: „Keresd, ha megtalárod!” A Pokol torka körül senki sem meri őt keresni, az én kis váramban. Nesze! Itt a váram kulcsa. Most az üresen áll. Hordasd bele az új házasok poggyászát, csinálják meg benne a fészket. Esztendő ilyenkorig nem követelem tőlük vissza.

— Majd azt mondtam rá, hogy „köszönöm”, amit pedig sohasem mondtam senkinek, még a Damasek istennek sem, s nagy csoda volna, ha tenálad kezdeném el. De hát elfogadom. Tudom, hogy valami rossz lesz belőle, mert te nem teszesz valamit azért, hogy abból jó származzék.

— Ejh, ne mondd azt! Hát ez nem az én munkám volt? A leányszöktetés. Nem én tanácsoltam azt a Szilamérnak a Pokol torkánál, hogy ha nem adják a leányt, ragadják el együtt ketten az öccsével?

— Te tanácsoltad ezt, átkozott vén varázsnő! Akkor úgy áldjon meg a Damasek isten, mint a csomági malmot, akibe egy nyáron hétszer csapott bele az istennyila. Te lettél az oka, hogy az Iszla fiamat megölték a torjai vásáron.

— Megölték az Iszlát? Ejh ni. Ezt még nem tudtam.

Óh, milyen nagyon örült neki a gonosz vén tündéresszony, hogy egyet hát megöltek már az Opour fiúk közül.

— Megölték, pedig még nem is élte a világát.

— Sohse sirasd: kaptál helyette mást cserébe.

— Mit? Lyányt, fiúért.

— Ahol leány van, ott majd fiú is lesz.

— Az nem az ebek gondja. Olyan fiú, mint az én Iszlám volt, nem születik, amíg a világ világ lesz. Átkozott légy érte!

— Ugyan mit átkoznál engem egy hitvány kölyökért?

Mondtam már, hogy nem is a te fiad, mert váltott gyermek!

Ami azután erre következett, az már nem beszélgetés volt, hanem zsémb, perpatvar, szitok: utoljára a gazda és vendége a poszpásznak felhozott sült tököt egymásnak a fejéhez vagdalták. Hanem ez már rendes dolog volt náluk, azért senki sem ütődött meg rajta. Mindig így járta ez, mikor Rapsonné látogatóba jött ide: ebéd előtt összevesztek, ebéd után kibékültek, hajbakapásig nem ment a dolog, mert Kevend úr tudta jól, hogy aki egy rossz tündérre ráteszi a kezét, annak a karját gutaütés éri, s ha a hajába kap, minden ujja hegyén kelés támad. Az inasok nagy hirtelen felhozták az ezüstkondérban a jó borsos vetrecét, vederben az új bort, az oroszlán meg a kígyó számára meg egy nagy dézsában a párolgó meleg tejet, s ahogy aztán az úr a vendégével mártogatott békességesen egy tálból, éppen úgy lefetyöltek a kedvenc szörnyetegek is egy dézsából. A kígyó óriási nagy állat volt ugyan, de ahhoz az ártatlan fajtához tartozott, amit „keszkenős kígyónak” hínak; — az oroszlán pedig tejen és moslékon volt felnevelve, a foga leráspolyozva, a körme levágva; egyik sem volt harapós. Nem így a gazdáik. Azok, ha kibékültek, csak azért tették, hogy azalatt egymásból valami titkot kicsaljanak, s egyik a másikat újból befonhassa.

— Jaj bizony, szegény Iszla fiú, derék egy legény volt, nagyon nagy kár érte — mondá Rapsonné az első étékfogás után. — Ezt a poharat az ő emlékére iszom ki. Mihelyt hazamegyek, három misét tartatok a lelkeért, szegénynek.

— Hiszen elég szegény! Mert egy asszony meg egy pap ölte meg: szolgálhat majd nekik a másvilágon. Hanem majd én tartok a lelkeért egy füstös misét: annak lesz nagy híre.

— Ahá! Te a vérbosszúra készülsz, ahogy a Hadisten parancsolja.

— Nem úgy, ahogy te gondolod. Nagy az én furfangom. Most csak félreteszem a haragot. De majd ha egyszer ennek az asszonynak fia születik, annak a pofáját úgy elcsúfíttatom a

billogossal a tűzönfelavatáskor, hogy abba soha leány bele nem bolondul. Akinek ilyen csúf a pofája, abból mérges ember lesz. Úgy neveltem fel, hogy halálba gyűlölje a keresztyéneket. Amíg az nagyra nő, azalatt a kun atyafiak odaát Magyarországon fölállítják a régi oltárokat, s egyszerre csak kitör a tűz a hamu alól: akkor aztán én is ráeresztem a neveltemet a torjaiakra. Az lesz a derendocia, mikor a Mike Sára asszonyom saját unokája megy az öreganyját a ciherre dobolni, s az viszi a veres kakast a torjai keresztes törony tetejére. Hahaha! Ez az én vérbosszúm.

Rapsonné maga is kacagott rajta, elfeledte, hogy hisz ő is keresztyén volna.

— Ez ugyan derék furfang. De hát attól nem tartasz-e, hogy a székely ágak mind ellened támadnak az erőszakoskodásért?

— Csak nem gárgyultak meg? Egy leánycseléd miatt! Jöjjenek, ha akarnak. Bálványosvár sokféle ellenségnek letörte már a szarvait, aki fel akarta öklelni. Vasért vasat! Van itt elég. Fittyet hányok az egész tanácsdombnak. Azt mondom annak, aki fenyeget, hogy „Jeddre ne!”

— No, no! Te! Az a „sisakos Kata” hatalmas.

— Húzok a sisakjára! Ha nappal jön elém. Hanem éjjel, megvallom, hogy félek tőle. Valahányszor csoszogást hallok a tornácban éjszaka, mindig azt hiszem, hogy ő jön, a gonosz boszorkány; négy lábú lúdon lovagolva. — Akkor fázom és izzadok a medvebőr alatt. — Mondsza csak, neked már tudnod kell, miféle babonával lehet megakadályozni, hogy éjszaka be ne jöhessen az embernek a pitvarába a boszorkány?

— Hát megmondom neked, valóban, igazán. Egyetlenegy mód van; a többi mind csel fogás és nem segít semmit. Ez az, hogy ha a pitvarajtó küszöbére hétféle színű babot hintenek el végig hosszan. Ezen semmi boszorkánynak sincs bátorsága állt lépni.

— No, ezt köszönöm neked, édes néném.

— Szívesen adtam, édes öcsém. Aztán még egyet mondok. Ha majd a tivatulist ide küldik hozzád, hogy itt keresse az elrabolt leányt, három nap, három éjjel maradjon itt; tetsz a vánkosába bagolytollat, attól egész éjjel nem fog elalhatni, s másnap szedi a sátorfáját s visszaelblabol. Gyakorlottam én azt!

Aztán összecsókolóztak, úgy váltak el, mint a legjobb atyafiak.

Rapsonné nagy meglepéssel ment tovább, egyrészt azért, hogy a szép Imolát a Szilamérral ilyen szépen, minden egyházi áldás nélkül, összeboronálta, másrészt meg, hogy az Opourokat és a Mikéket ilyen halálos nagy háborúba keverhette.

Alig is várható, hogy siethessen vissza azzal a jó hírrel a maksai tanácsdombról Bálványosra, hogy íme szabadságot adott ám a székely tanács a Mike Sárának, hogy „torlót” bocsásson az Opourok ellen, az elkövetett sérelmet megboszszólni s a leányt visszavenni! Hadd legyen ő a legelső, aki ezt a keserű örömhírt meghozza.

Amint azonban felméne a várba Opour Kevend lakába, s a pitvaron át akart haladni, egyszerre csak nagyot rikácsolva tántorodott vissza: — a küszöb tele volt hintve hétféle színű babbal!

Az ő saját ármányát fordíták meg ellene! Ő nem mert ezen a babonaságon keresztüllépni maga. Ezt az ő megcsúfolására hintették éppen ide.

— No megállj, te vén gonosztévő! Ennek a babnak szájadban legyen az íze! Ha nem eresztettél be az ajtódon, majd bejövök az ablakodon; de azt nem köszönöd meg!

Azzal nagy dér-dúrral visszament minden kísérteestől, meg sem etetett Bálványos várában, hanem folytatta az útját hazafelé. Minthogy pedig a vára még messze volt onnan, azt gondolta, hogy megszáll éjszakára a Tiburc várában. Ott azonban felhúzza találta maga előtt a felvonóhidat, s minden kürtölésre sem jött elő valami kapusféle, a hidat leereszteni.

Csak nagy későre nézett ki egy ablakon egy szolgálóleány, aki ágytakarót porolt ki pálcával, az meg azt danolta, hogy:

„Ott kinn tágasabb,
Itt benn hangosabb;
Ha jöttök, lesztek;
Ha hoztok, esztek!”

Akik a várat elfoglaták, a boldog új házások, nem szándékoznak vendéget látni.

Rapsonnének kinn kellett tölteni az éjszakát a szekéren tűz mellett, a saját vára előtti erdőben. Egész éjjel nem alhatott, mind azt főzte magában, hogyan fordíthatná ő valamennyinek hátra a fejét, akiket így visszafelé szeret, akik őt így megbántották!

★

Nyomban Rapsonné után pedig ott zakatolt a várkapun a tivatulus. Ez volt a megintő, akit a tanács a maga ítéletével előre küldött, hogy elébb a törvény tekintélyével szólítsa fel a vétkezőket, hogy álljanak elő, mielőtt az erőhatalmat éreztetné velük.

A tivatulus két kerecsenszárnyat viselt a sisakja mellett, s az oldalán két kardot, annak a jeléül, hogy az igazságot egyformán szolgáltatja jobb és bal kéz felől. Ennek a személye sérthetetlen volt minden székely előtt.

— Mike Sára asszony, özvegy rabonbánné kérdezteti tőled, hová tetted a leányát?

— Kérdeztetem én Mike Sára asszonytól, hová tette a fiamat?

— Mike Sára asszony eltakarította a fiadat szépen, leven-téhez illő módon, körülrakva fáklyákkal, elsiratva siratókkal; zászlós kopja van tűzve a sírja fejéhez.

— Én is eltakarítottam Mike Sára asszony leányát szépen,

menyasszonyhoz illő módon, fáklyás vőfényektől körüláncolva, főkötős guzsaly van tűzve az ágya fejéhez.

— Követeli tőled Mike Sára asszony: add vissza a leányát hajadonfővel.

— Amikor az én megölt fiamból legény lesz, akkor lesz az ő leányából hajadon. Nálam nincs! Keresse másutt! Ha olyan nagyon drága volt, mért nem tartotta kalitkában. Tisztelem a tanácsot; de nem félek tőle! Ez szóm és mondásom: most hordd el az irhát!

A tivatulusnak még bagolytollas vánkost sem adtak, úgy tuszkolták ki a kapun.

Harmadnapra rá azután megjelent a kürtfúvató *kédár* az átjáró vár tornya előtt, s hírül adá háromszor elordítva, hogy Mike Andorás levente, mint a Mike Sára asszony által megbízott „torló”, felhívja ezennel az Opourok minden ivadékát lovagi tusára, minden órájában a napnak és éjszakának; mindenféle fegyverrel és tűzzel, amíg csak a sérelem meg lesz torolva.

— Jöjjön! Kutját fogjon! — hangzott rá válaszul Zsombor szava. Órá volt bízva az átjáró vár védelme, száz válogatott tuhudun vitézzel, a többi fegyveres Bálványosvár bástyáin belül állt készen, azok is voltak ezeren; a fővezérük maga a rabonbán.

Ettől a naptól fogva aztán megkezdődött az ellenséges csatározás a két szomszéd család között. A torjaiak megtámadták a bálványosiak pásztorait a hegyoldalon, elhajtva juhaikat, marháikat; a bálványosiak visszaadták a kölcsönt, ami egynéhány bevért fejbe, nyállal kilőtt szembe került; nagyobb volt belőle a lárma, mint a veszedelem. Mind a két fél készült a nagy csapáshoz.

Éjjel a tuhudunok mindig énekelni szoktak a bástyákon, annak a jelül, hogy ébren vannak, *imette* őrködnek, nem lehet őket álmukban meglepni. Ez régi szittyá szokás volt.

Az újabb hadviselésből pedig a székelyek is tanultak, amíg Endre királlyal a Szentföldön jártak, s a keresztes hadak

és a bizánciak hadifortélyaival megismerkedtek. Egy napon Mike Andorás előjött a maga várívó fatornyával, amit nehéz tölgyfa hengereken taszítottak előre; abban volt ő maga, a Fergettyűvárból elhozott vitézeivel; a torony tetején volt felhúzva a vaskapcsos lecsapóhíd, az aljából pedig faltörő kos ércfeje meredt elő. Azalatt, amíg a torony előretolatott, Mike Sára asszony elkezdé a maga hajítógépeivel a Bara-mezejéről nehéz kövekkel dobáltatni az átjáró várat. De az Opourék is készen álltak a védelemre; a vívótorony bástyája meredezett a dárdáiktól, amiknek a vasa meg volt tüzesítve, hogy ha az ellenfél megmarkolja, összeégesse a kezét. S nekik meg kerékre járó nyílhajítók voltak, amik a tollas kopját keresztülröpíték a fatorony falán, s hosszú láncot eresztettek a kőfalon alá, hogy azzal a faltörő kost elfogják, mielőtt kárt tenne.

Ahogy a vívótorony ormán maga állt Mike Andorás, úgy a bástyafokon is saját személyében várt reá Opour Zsombor. Andorás a templomos lovagok vértetét hordta; hosszú fogsága alatt szent fogadást tett, hogy ha kiszabadul, a templomos rendbe avatja fel magát; páncélja fölött viselte a fehér palástot a nagy vörös keresztrel; fején a bodon alakú sisakot, öklében a hosszú, kétélű kardot; Zsombor ellenben, a szaracén lovagok módjára, láncszemekből fűzött páncélinget öltött, aminek elől a mellén a nap sugárküllős aranyképe ragyogott, sisakján egy egész ráró madár terjeszkedett fölemelt két szárnyal, mintha az is az ellenségre lecsapni készülne; kezében súlyos csatabárdot emelt; még azonkívül bal felől kard, jobbról gerezdes buzogány lógott az övéről. Ez a harcbevezgő.

Mindenki érezte, előre sejtette, hogy ebben a két hős fiúban van megtestesülve az utolsó tusája a keresztyén hitnek és az ősvallásnak: két isten uralma fölött fog dönteni e harc.

Az előregördülő őrtoronyban a székely vitézek énekelték a szent zsolozsmát „áldott István király” dicsőítéséről, míg a tuhudunok a vár ormán csúfondárosan dalolták a keresztyéne-

ket bántó gúnydalt: „Elindula Szent Péter Rómába, Botját veté vállára haragjába, Botja végén csutora, Csutorába jó bora”. Közben zúdult a nyílzápor innen is, onnan is, zuhogtak a nehéz kövek a falakon s a torony oldalain: egy-egy cseréplöveg is berepült a várba Mikené vetőgépeiből; de azt a tuhadunok menten letakarták nyers bőrrrel, mielőtt a darazsak, mérges kigyók kiomolhattak volna belőle.

— Hahaha! — kacagott Zsombor. — Hát dongókkal meg piócákkal akar bennünket anyád innen kikergetni? Várj, majd én adok neked jobbat! — Mit szeretsz inkább, Andorás komé, a vasat vagy a tüzet? Gyújts rá Libancs! Fogd a kanócot Kenur! Ide mellém Barrok, Fetés!

A fatorony olyan közelre gördült már a kőtoronyhoz, hogy a faltörő kos elkezdhette a falát döngetni; hanem ekkor egyszerre a vár lőréseiből égő koszorúkat szórtak a toronyra; az olthatlan görögtűz (bizánci ajándék) egy pillanat alatt meggyújtá a torony két szögletét, s a láng sebesen futott fel egész a párkányig.

— Le a híddal Dindár! Ropó! — kiálta Andorás; s arra a csörömpölő láncok alácsattanták a lecsapóhidat, mely vaskapcsaival belevágta magát a fal párkányába, azzal Andorás felugrott a hídra, s közé rohant az ellene szegzett dárdasövénynek; utána a társai, akiknek ugyan igyekezni kellett, hogy az égő fatoronyból az ellenséges vár falára feljussanak. Nem volt más választás, mint tűz és vas között. A „Jézus segíts! Hadúr jövel!” kiáltás között hangzott a buzogányok döngése a pajzsokon, a súlyos hadiszekerce csattanása s a lesújtó pallos csendülése, halálkiáltás, istenhívás, káromkodás, összekeveredve, míg valamennyit túlbőgte az égő fatorony üvöltő ropogása. Amint ez égő alkotvány egészen nekidült a falnak, a felcsapódó lángok elűzték a verekedőket a falakról; a szikraözön kényszeríté mind a két félt az udvarba letódulni s ott folytatni a dulakodást; csak ketten maradtak odafenn a vártoronynak az ormán, hová a láng csak néha-néha nyalt fel, s megjelentek,

mikor a füstgomolyt félrehordta a szél: a keresztes és a napos lovag.

Fegyvertársaik, akik oldalaikon harcoltak, elmúltak már. Libancs, Kenur ott hevernek nehéz sebben, learatva, a templo mos kardjától. Dindár, Ropó zúzott aggyal maradtak el Zsombor szekerceütései alatt. A kemény tuhudun Bögöz s a buzgó keresztyén Tamásd egymást nyalábolva henteregnek a földön; nincs már fegyverük, kézzel fojtogatják, fogaikkal harapdálják egymást.

Csak a két hős fiú áll a torony lankáján egymással szemközt.

Egyik sem félt ott se tüztől, se vastól.

A zsarátnakzapor közepett, mintha a pokol bejárata előtt vívnának élethalálharcot, dulakodott egymással a két levente, fegyvere élet csorbára verve egymás pajzsán, vértzetén. Mikor kifáradtak, megálltak pihenni, aztán megint egymásra rohantak. Andorás mellvértje két helyen behorpadt már a szekerceütéstől, amivel bajvívó társa védetlenül találta, s Zsombornak a pajzsa végig volt már repedve; de ami alatta volt, az is vas volt mind a két vitéznel.

A harci lármára előjött a többi fegyveres népével Torjáról Mike Sára, Bálványosból is lerohant a rabonbán, de a fiaiknak egyik sem mehetett segítségére. Az egyik várkaput elzárta az égő vitorony, a másiknak meg fel volt húzva a csapóhídja, s túl rajta mély árok. Csak onnan alulról kellett nézni mind a kettőnek a halálos bajvívást fiaik között, rémüldözni a nehéz csapások miatt. Óh, milyen örömet rohantak volna fel hozzájuk, hogy mellettük harcoljanak! Hogy szerette volna Mike Sára a saját pajzsát odatartani a fia elé, mikor a szekerce lecsapott annak a mellvértjére. Hogy odaadta volna Opour Kevend még a saját karját is Zsombornak, hogy súlyosabb legyen fegyverének mennykőcsapása; Jézus Krisztus! Védd fiamat!— sikoltott itt az anya; amott torkaszakadtából ordított Opour: „Jövel Hadúr! Ébredj isten! Te Iz isten! Te Jezid isten! Te

Damasek isten! Te Dézs isten! Oda, oda! Zsombor mellé! Alusztok-e? Fújjátok a szent kürtöket táltosok!” S hogy maga is segítsen az alvó isteneket felverni álmukból, buzogányával verte a rézpajzsa öblét.

Most szétválnak a fiúk: megpihennek. Mind a kettő vég-rohamra szedi össze az erejét.

— Hasztalan csapkodsz rám! — hörgé fújtatva Zsombor. — Engem fegyver nem fog. A *Furus* vizébe mártott be az anyám, amint megszülettem: kard, nyíl nem jár engem! Kettőt már kaptál a fejszémtől; ne várd a harmadikat, mert attól csillagot rúgsz! Eredj az anyádhoz!

Azzal eldobva magától széthasadt pajzsát, két kézre fogta a szekercéjét, s egész hátrahajolt vele egy rettentő ütésre.

Ekkor Andorás meg a kardot dobta el kezéből, s hirtelen mind a két kezével az öblös pajzsát kapa meg, oly ádáz rohammal rontott az ellenfélre, hogy az amint a halálos csapásra hátra volt dőlve, ettől a taszítástól hanyatt bukott, s alázuhant a magas toronypárkányzatról le a várudvarba.

Az volt a rémordítás, ami erre felzivatarlott! A tuhudunok jalkiáltásán keresztülbömbölt Opour Kevend bőszyűlt fájdalomának hangja. A „nap” leesett az égből! A legjobb tuhudun vitéz, apjának legkedvesebb fia esett le a szent arany nap jelképével együtt. A keresztyén harcosok hármas „horszánna” kiáltása az eget verí.

Opour Zsombor összetört tagokkal hevert a várudvar kövezetén.

— Héj, Mike Andorás! — kiálta fel — engemet megöltél! Kegyelmes uram légy majd a másvilágon: a „nap mezején!”

— Térj meg az egy igaz Istenhez! — kiálta alá Andorás — s testvérek leszünk együtt a paradicsomban.

— Inkább rabzolgád leszek — otthon — Hadúrnál — a nap mezején — hörgé a nap harcosa és kilehelte lelkét. Éj volt: hol találta meg a napot?

A diadalmas dalia pedig leszakítá a lecsüngő vörös keresz-

tes fehér palástot a válláról, s odatűz é azt lobogónak a kopja hegyére, melyről a napcímeres zászlót a tűz leperzselte, s kitűzte a diadaljelt a torony ormára.

A tuhudunok szívéből ki volt véve Zsombor elestével a lélek. Nem folytatták már a tusát, csak azon voltak, hogy elesett vezérük holttestét elvihessék a csatatérről. Mike Sára fellendült harcosait pedig annál inkább megszállta a lélek, az égő tornyot keresztülvetett láncokkal aládönték a hegyszikadékba, s arra a kinyitott kapun betódultak társaik segítségére. Az átelleni kapun, a csapóhídon keresztül, a tuhudunok vonultak ki, vezérük tetemét pajzsaikon emelve. A rabonbán sem gondolt rá, hogy új rohammal visszafoglalja az átjáró várat. Hadd énekeljék már abban az új hit-hívók a maguk „Álleluja”-ját. Ő csak az elesett fia tetemére borult, azt csókolta, ölelgette, s beszélt hozzá magasztaló, vigasztaló szavakat. „Dicsőségesen harcoltál! Egy sebet sem kaptál. Ne félj fiam! Nem szolgálsz a nap mezején a te megölnödnek. Nem fegyver ölt meg! A föld istene maga ölt meg. Dicső tort ülünk majd fölötted! Vigyétek őt haza! Szilamér ne tudja meg, hogy halotti tort ülünk. Majd eljön a mi időnk is! Addig hadd örüljön, hadd szerelmeskedjék. Óh az ő szerelmeskedéseért már a második fiam lett halottá. A legkedvesebbik fiam! Az én igazi képmásom. — No majd eljön az idő!”

Az elesett fiút keserves gyászkürtszó mellett szállíták haza Bálványosvárba, s egész éjjel jajkiáltással vegyes ének hangzott az asszonyok, leányok ajkain, a várfalakon belül.

Az elfoglalt várban pedig diadalmas, nagy „hadivást” ütek: közbe-közbe félbeszakítva az esperes és a szerzetes által előénekelt ájtatos zsolozsmáktól. — Mike Sára a szeretett fia testén számlálgatta a kapott sebeket, miket szeme láttára ütött rajta a szörnyű harci bárd, s kenegette, kötözgette drágalátos jó írekkal, az meg csak mosolygott hozzá: azt mondta, „Csak karcolások! A páncélon keresztül kaptam, meg a te forró imáid védő pajzsán keresztül”.

Hanem azért Mike Sárának elég volt ez a szörnyű látás. Amint a fiát csapkodja a gyilkos fegyver.

— Most itt ti pihenőt tartsatok. Bálványosvár vívásához ne kezdjétek. Az átjáró vár a mienk, most mi állunk a kert felől. Imola és elrablója úgy sincsenek ott a várban. Azokat úgy elrejték, hogy nem lehet kitudni. Várjatok, míg én nem mondom, hogy támadni kell! Hadd üljék meg azok is, a maguk szokásai szerint, a halotti gyásztort. Ti várjatok, míg én nem szólok.

Mike Sára asszony pedig soká nem szólt, elmúlt az ősz is, a tél is, de biz a hó is elolvadt, a virág is újra kihajtott, az új ágak, a szentelt barkák ünnepei is elmúltak, mégsem mondta a fiának, hogy „előre”. Pedig hatalmas asszony volt, erős, bosszúálló; pedig keménykezű rabonbánné volt, pedig buzgó keresztyén volt, de mindezeknél mégis erősebb volt — az anyai szív.

A GYÁSZTOR

Korán reggel megszólaltak a kürtök Bálványosvár ormairól, a gyásztorra hívogatva a tuhudunokat. A fajbelivezér temetése nagy ünnep az őshit nemzetségénél: otthon nem maradna senki a várhoz tartozó falvakból. De nem is siet benne részt venni, aki oda nem tartozik; ismerve a pogány ősök szertartásainak mivoltát.

Az asszonyok már otthon rákezdik a sírást; álló esztendeig nem szabad nekik más ruhát viselni, mint fehérítetlen vászont, festetlen gyapjúsövetet, a *pillangós* csepezs helyett fekete kendőt a fejükön. Így sietnek fel a várba: árvafenyőgallyakat hordva kezükben. Vannak közöttük hírhedt „*siratók*”, akik éjjel-nappal győzik a jajveszékélést, s úgy tudnak sírni, mint a záporosó. Ezeké a legelső hely — a virrasztásnál. Ők mosdatják meg a szent patakban az elesett hős daliát, ők öltöztetik fel legpompásabb fegyverzetébe, ők nyújtóztatják ki a ravatalon, ami egész vég selyemmel van behúzva.

Azalatt a „hegedősök” koboz- és hegedűszó mellett énekelnek végeszakadatlan hősdalokat a kimúlt erősről, aki sérthetetlen, sebesíthetetlen volt a harcban: egy csapása egy emberhalál volt!

Mikor egy versszak le van énekelve, a siratóasszonyok felsivalkodnak utána: „Látod vén Opour Kevend, ilyen hős fiad volt neked: ilyen daliát vesztettél el örökre.” — S aztán rákezdik a sírást és jajgatást! — Hát ez az ő dolguk. — Köny-

nyekkel asszonyok siratnak. Maga a rabonbán ott ül a ravatal fejénél a csupasz földön, ahogy gyászoló apához illik: könyökét a szelíd oroszlánja fejére nyugtatva, s hallgatja, hogy a hegedősök mit énekelnek.

„A gólyahír havában még három fiad volt, rabonbán, délceg; derék leventék: az ökörnyal havában már egyedül magadban ülsz a csupasz földön; kettőt megöltek a zsidók*, hát a harmadik hová lett, mért nincs itt?”

— Jaj, de magadra maradtál vén rabonbán Opour Kevend! — ordítják utána az asszonyok.

Ő meg csak hallgat, és nézi a halottnak az arcát.

Lassankint felgyülekeznek a férfiak is, a holt levente fegyvertársai, cimborái: azokat az öltözeteket viselik, amiket a csaták fegyvertusája legjobban összetépett, s jönnek üdvözölni a néma vezért. „Tudod, mikor ott harcoltunk együtt a Bucses alatt. Nem hajigálsz velünk együtt több kelevézt!”

A hegedősök vigasztaló verseket dalolnak a túlvilági napmezőkről, ahol soha sincs éjszaka, ahol Hadúr fiait senki sem győzi le, ott majd együtt lesznek mind a hősök! Ő már útban van arra a tájra.

Az asszonyok rásivalkodnak.

„Örülj, örvendj, vén Opour Kevend, a fiadat majd megtalálad a nap mezején!”

A vitézek sokasága megtölti a nagy halotti csarnokot. A hegedősök csatára felhívó dalra ajazzák fel a kobzaikat: „Nem juthat el a hős a nap mezejére addig, míg azokon, akik őt megölték, bosszút nem álltak a társai.” A siratóasszonyok ordítása a dühöngésig fajul. — Opour Kevend ezt is csendesen hallgatja.

Ezalatt odakünn, a Bálványos patak szent forrásánál, a hársfák dombja alatt roppant vermet ásnak, mintha egész házat akarnának bele eltemetni. A mély verem egyik oldal-

* A keresztyének neve az ősöknel: — a Jehova-tisztelet miatt.

falához, napkelet felől, egy nagy szál fiatal tiszafát ásnak le, annak a hegyében lobog a megdicsőült hős kétágú zászlaja az aranynappal. Azután a verem három oldalára huszonnégy tölgyfa rudat állítanak fel, hegyes kopjavéggel. A nyugoti oldala a veremnek meneteles marad, hogy le lehessen bele szállni.

Ez az első nap, a „virrasztó”. Nagy böjt napja. Ezen a napon nem eszik senki, sem bort nem iszik; csak sert kap minden ember, s ennek a napnak az évfordulóján ezután is mindig össze fognak gyűlni az elhunyt barátai egy kijelölt „torló”-nál; akit az írások „dusinik”-nak neveznek, az emléktort megülni rengeteg sörivással.

A második nap a „halottkövető”. Az egész vidékről felgyűltek már akkorra a tuhudun hit bujdokló hívei: az elzúllott táltosok, gyulák, kádárok, horkázok; csupán *táltos* van együtt huszonnégy, hozzá a főtáltos, aki Bálványosvárbán lakik, és áldozatokat is tesz még.

Amint az első hajnalsugár kitör a Bucses havas orma mögül, megharsan a horkázok kürtfúvása, s a „bú-leányok” éneke rázendül: „hajnal van, piros hajnal, aranyos hajnal!”, az áldozatdobon hetet zubbantanak a készülődőre. — Opour Kevend rabonbán ekkor áll fel ültéből a földről. Itt az ideje a „búcsúztatónak”. Kivonja görbe kését az öve mellől, s megfogva baljával a bal felől lelógó ősz hajfonadékat, azt lenyiszálja tőben, s aztán odateszi a fia kezébe. Ez a legnagyobb áldozat, amit tuhudun székely adhat, ez a legdrágább apai öröke a halottnak, mehet vele a Damasek isten elé.

A kádárok itt hozzák már a „tokos” lovat. Az elhunyt hős kedvenc paripája, fejétől körmeig fekete selyemmel betakarva, felnyergelve, felkantározva. A holt vitézt felemelik fegyvertársai a nyeregbe; hozzákötözik a kengyelhez lábainál fogva, kezét a terhelőre csatolt zászlós kopjához erősítik, s aztán megindul a menet a búcsúztató járásra. — A nagy Bálványosvár kőfalain belül egész házsorok vannak. Minden kapu előtt

megáll a gyászmenet. Ott egy-egy hű barát, jó ismerős lakik. — Kájon horkáz, aki kantárszáron vezeti a holt vitéz paripáját, minden kapu előtt megáll, elkiáltja a búcsúszókat a halott nevében, s felszólítja a hős barátját, hogy jöjjön a *követésére*.

Mindenki gyalog megy utána, csak ő maga ül lóháton: előtte viszik a zászlóit, fegyvereit, ivótülkét, étkező szereit, vadászebeit és kedvenc sólyommadarát; és huszonnégy paripáját, utána jönnek a gyászoló férfiak hajadonfővel; bevégzi a hosszú gyászmenetet az asszonyok sokasága.

Delelőre hágott a nap, mire vége van a búcsúzó járásnak, mire lejut a gyászmenet a szent forráshoz, ahol meg van ásva a nagy verem. A forrás fölötti dombon sereglettek össze a hajadon leányok, hajaik szétszórva, fejeken illatos füvekből font koszorúk.

Mikor a sírverem lejáratahoz értek: ott megálltak a halottas paripával, s a kádárok nagy kört csináltak körülötte, ott állt a ló előtt a rabonbán maga: az apa.

Három kúrtrivallás adott jelt, hogy csend legyen, hogy Kájon horkáz szavát meg lehessen hallani.

„Édes atyámfiái, tuhudun véreim! Látjátok, a hős deli levente Opour Zsombor íme elköltözik a mi édesanyánk, Föld isten ölébe: onnan majd el is megy Nap isten országába. Itt ezen a földön nem látjátok többet. Azért, ha valakinek van rajta valami követelése, álljon elő vele; hadd fizethesse meg: ne vigye magával semmi adósság terhét a másvilágra!”

A felszólításra előálltak többen a tömegből. Egyiknek egy tulkot, másiknak egy paripát ígért a megboldogult; kinek a tollas buzogányát, kinek a párdúc bőr kacagányát ígérte oda, ha meghal. Opour Kevend mindenre azt mondta: „Legyen a tied!” — Ottan a cimborák megosztottak rendre az elhunyt fegyverzetén, ivóeszközein; a szolgálak a marháin: „Legyen a tied!”, hagyá helybe mindenkinek a kívánságát a gyászoló apa.

— Van-e még valaki, akinek adósa maradt valamivel hős

Opour Zsombor? — kiálta Kájon horkáz, mikor már nem volt semmi kiosztanivaló.

— Nekem is adóson! — szólalt meg erre egy leányi hang a hajadonok sokasága közül.

— Jőjjön ide, ki az?

Utat nyitottak készséggel a követelő leány előtt egész a halottig, s mikor az belépett a nyitott körbe, mindenki ráismert, s a nevét mormogta:

— A „Kalandó Iblája”.

A bálványosi főtáltos leánya.

— Hát neked mivel maradt a fiam adósod? — kérdé

Opour Kevend.

— Ővele magával — felelt rá a leány. — Itt van nálam a *balitája*: azt ígérte, enyim fog lenni, mind ezen a világon, mind a másvilágon.

Gyönyörű szép lány volt, halavány orcája ragyogott, mint a hold, szögfekete haja végigomlott sugár termetén. Milyen nagy kár érte!

— Mit kívánsz, szegény lány? — szóló reszketeg hangon a rabonbán, megsimogatva nehéz kezével a leányzó fejét.

— Az adósságomat. Amit nekem ígért. Hogy vigyen el magával.

— Hosszú lesz az útja!

— Nekem se lesz hosszabb.

— A másvilágig tart!

— Az én szerlmem is.

— Kérdezd ősz apádat: hát ő elereszt-e?

Kalandó főtáltos elfordítá arcát, s félretartott fejjel azt mondá:

— Menj vele.

Ekkor a hajadon odaborult Opour lábához, s azt mondá:

— Add rám áldásodat!

Opour Kevend levette saját fejéről azt az aranyabroncsot,

ami azt körülövezte, s a leány fejére tette. Aztán a horkáz korszójából olajat töltött annak a hajára.

— Vidd el az áldásom. Légy hű társa néki. Az istenek előtt légy biznysága, hogy milyen igaz, milyen hűséges volt. Ne hagyj szűkölködni. Vedd a köszöntyüket meg ezt az iszák aranypénzt, a másvilágon is tudják meg, hogy úr volt és vezér volt.

Azzal a két apa felsegíté a lányt a paripa hátára a holt vőlegény mögé. A szép Ibla átölelte Zsombor vállát a két fehér karjával, s a fülébe súgott. Édes szók lehettek.

A leányok kara odafenn a dombon rázendíté a menyegzői dalt! Milyen szomorú volt annak a zengése!

„Ezt ölelem!
Ezt csókolom!
Adjon Isten lassú esőt:
Mossa össze mind a kettőt!”

Ezalatt két horkáz levezette a paripát a rajta ülő holt hőssel és menyasszonyával a sírterembe, s ott a mént erősen hozzákötötték a fölállított zászlós szálfához, míg a táltosok a többi paripákat fékeztek a huszonnégy kopjás rúdhoz. Oda vitték le a hős fegyvereit, ivószereit, aranycsákányát, egy cserépvedret, tele mindenféle pénzekkel, egy hordót, tele borral, kutyáit, solymait: ezeket leölték, úgy rakták le mellé a sírba.

Ekkor feljöttek a horkázok a sírból, s arra aztán a leányok rohantak oda, fejeikről letépett koszorúkat s diófaágakat szórva a vőlegényre és menyasszonyra: míg úgy megtelt koszorúkkal, zöld falevével a sír, hogy csak az ülő alakok meg a paripa feje látszottak ki abból.

Ekkor a tárogató recsegő rivallatára előlépett száz harcos íjász. Ugyanazok a férfiak, akik Zsombort e világi harcaiban követni szokták. Mindegyik egy nyilat vont ki puzdrájából, s azt tegzére fektette. A tárogató második rivallására aztán

egyszerre valamennyi mind belelőtte a nyilát a sírba. Csak egy rövid sikoltás hangzott. — A menyasszony ott volt már a vőlegényével együtt a nap mezején: az isteneknek tetszik az, ha mentül több sebbel megrakva érkeznek oda a dicsőültek.

Kalandó, a főtáltos, a sikoltás után hosszú dárdáját a paripa sügyébe dőfte, s egyszerre valamennyi táltos leszúrta a féken tartott paripákat a sír körül, hogy azoknak a vére odaomlott minden oldalról a sírba, amit aztán a férfiak elkezdtek hantokkal betemetni.

— Nohát most mi sirassuk el a halottat, ahogy férfiak szoktak sírni! — kiálta Opour Kevend, s görbe kése hegyével elébb a két vállán, azután a mellén, végre az arcán és homlokán hasított sebeket, s úgy sírt — vércseppeket — hét vérző sebén át. Valamennyi férfi mind követte a példáját, s az volt aztán az ordítás, ami ekkor támadt, az volt a sírás, ami erre megindult; vér omlott minden arcról: az anyák odavitték kis fiaikat, hogy a férfiak azoknak a homlokához törüljék véres késeiket. Így szoktak sírni az ősmagyarok drága halott felett: saját vérük hullásával, — aztán az ellenségével.

Valamennyi kürt, tárogató, síp repedésig rivallgott e szertartás közben, amelyhez a rémült asszonysereg sikoltása vegyült; a vért szagolt oroslán üvöltött dühében, nyolc férfi alig bírta féken tartani, hogy a vérző hullákra ne rohanjon.

A rögök egyre magasabbra emelkedtek a lován ülő hős és ölelő kedvese körül; már csak a fejeik látszottak ki: a szárnyas sisak, az aranypártás fő: azok is eltűntek. Csak a magasra emelt kelevéz áll még ki a sírból, mit a hős keze tart. Az is föld alá vész. Végre csak egy nagy kerek domb áll ott, aminek ormán egy zászlót lebegtet a szél: az a sírba ásott szálfának a csúcsa.

Ezalatt a táltosok a megáldozott lovakat szétdarabolták, s megannyi máglyarakás mellett parázson sütötték. A szíveiket az áldozatállatoknak a nagy oltárkövön a Had isten tiszteletére illatos tűzön égették meg: a lófejeket pedig feltűzték a kopjás

rudakra. Azok ott maradnak, s tudatják a késő korral, hogy ott egy hős vezér fekszik.

Mire vége volt a temetésnek, leáldozott a nap: csak a máglyatüzek égtek.

Ekkor kezdődött azután a halotti tor. Kétnapi böjt után farkaséhséggel nyúlt minden ember a lakomához: a sült lóhús volt a kedvenc étel. Abban csak halotti tor napján lehetett dúskálkodni.

Előkerültek a mindenféle igrecesek, csimpolya, timbora hangzott a lakoma közben; a férfiak *áldomás*poharakat ittak, egymásra köszöntve, s minden felköszöntőben magasztalva a dicső elhunytat; az asszonyok lakoma közben a csontokkal hajigálták egymást, barátság jeléül; végre táncra keltek, a sírhalmot körültáncolták; elébb a leányok egyedül, azután a férfiak: asszonynak nem járt ki a tánc. Mikor pedig a napváltó csillag feljött az égre, jelezve az éjfélt, akkor következett a halottak tánca.

Fiatal legények odafeküdtek a nagy sírdombra szerteszéjjel, mintha csatában elesett halottak volnának. Azután jöttek a leányok, mintha menyasszonyok keresnék a vőlegényeiket a csatamezőn. Aki a magáéra talált, kezdte költögetni, életre hívogatni: de az csak nem ébredt. Utoljára a leány felemelte a földről az ifjút, aki mozdulatlan maradt, mint egy halott, s elkezdett vele körben lejtetni. A legény úgy tett, mint a halottak szoktak, kiknek a tagjai már kővé meredtek; fél karját elnyújtva, fejét hátraszegve, szeméit lehunyva, engedte magát táncba ragadtatni, körben forgattatni: dőlt, amerre ejtették, előre vagy hátra: a zene szólt hozzá kísérteties zsongással. — Ez jelezte tán a halott vőlegénnyel együtt eltemetett mátka menyegzői táncát? — Rémség volt azt nézni! A táncoló leányok arca is rémületet játszott.

Végét szakította a táncnak a torna. Enélkül sem végződhetik gyásztor tuhudunoknál. Ahol annyi pezsdülő vér ül együtt a lakománál, hamar kész ottan a dulakodás. Elébb csak

birkózáson kezdődik, derék-betörésen; aztán ököltre megy; utóbb kézbe kerül a fokos, buzogány is; leghívebb cimborák csupa legénykedésből halálos tusára kérkedik ki egymást; nem is választja el őket senki: ez a régi szokás! Hadd vitézkedjenek. Reggelre azután kilenc halott maradt a gyásztor mezején, akik ezt az *áldomást* választották az utolsónak. — Azokat mind szépen odafektetik körbe a nagy sírhalomra, s még egy réteg földet hordanak föléljük. Azzal is magasabb lesz a Zsombor vitéz dombja. Együtt lesznek vele a leghívebb vitéz cimborái, akik ugyan siettek egyszerre megérkezni vezérükkel és menyasszonyával együtt a felséges virányú napmezejére.

— — — — —
De kár, hogy bölcs törvényhozóink keményen eltilták ezt a dicsőséges halotti gyásztor tartást.

A SZENT ANNA TAVÁNÁL

Soha jobb helyet ki nem találhattak volna maguknak, boldogságukkal elrejtőzni a fiatal szeretők, mint a „Halál országa” közepett fekvő kicsi várát. Azt az egész vidéket, belefoglalván a „pokol tornácát” is, ezzel a névvel tisztelték meg a régi székeltek.

Még most is olyan vidék az, hogy naphosszant járhatunk benne, nyaktörő utakon, anélkül, hogy csak egy kunyhóra is bukkannánk valahol.

Tusnádtól indulva, két meredek bércfal között visz fel a goromba kövekkel behányt, tengelytörő út, a meredek Csomágon át; alant a mélységben tombolva zúg a hegyipatak, csak a hangját halljuk, a sűrű bozót összenőtt fölötte. Ezeknek az őserdőknek a földje tán a világteremtés óta nem látta a napot, olyan sűrűn takarja azt a ráboruló fenyves erdők éjszakája. Hanem ahol a vihar csapást tört az erdőn át, halomra döntögetve a gyökereikből kifacsart fákat, ott meg egyszerre olyan tündérvilági növényzet támadt elő, aminek virányához nem foghatók a fejedelmi üvegházak kertjei: a „rigópohár”, a „szépasszony papucs”, a „pillangó fészek”, a „madártermő” (diák nevén Orchis, Cypripedium, Epipactis, Ophris) itt tartják rejtett otthonukat, ahol senki le nem tépi őket. Egy-egy megnyíló völgyoldalban egész falkája legelész a dámvadagnak a verőfényes pázsiton. Ember közeledtére felkerekednek, a meredek hegyszakadék felé futnak. A vihar valamikor egy óriási szálfát

döntött keresztül e mély hegyvágányon, ami a sudarával az egyik, a tövével a másik parton fekszik. Az egész dámvadfalca ezen a természetrakta hídon iramlik keresztül a túlsó hegyoldal rengetegeibe.

Egyszer aztán elmarad az erdő, s négyezer lábnyi magasban egy sík, messze terjedő lapály állja el az utat, aminek láttára még a paripák is horkolni kezdenek, mikor a szélét elérik. Lábaik alatt döng a talaj.

Ez a halál országa valóban. (A mostani neve „Mohos”, népies elnevezéssel „Kokojszás”). Az ember teste végigborzad, mikor azt a tájt először meglátja. Soha ezt a nagy bozótot kígyón, békán, vidrán, repülő madáron kívül más élőlény be nem járta. Sással, szittyóval benőtt zsombikok, mintha ezernyi sírhalom volna egy rakáson, rőt színű bozót, verhenyeges növénygubanc, amiknek a neveit sem ismeri az ember, köztük egy-egy nyomorék lucfenyő, egy göcsörtös árványírfa, aztán megint haragoszöld növénycsoportok, roppant zsurlók, páfránok, amiken a boszorkányliszt terem, bársonynak látszó halmok, kövér mohából, ami virágozik, körüle emberfő nagyságú pöfeteggombák tolakodnak elő, amik lángot, füstöt vetnek, ha valaki rájuk üt bottal. S azon az elijesztő páston alul az ismeretlen mélység. Aki ebbe a süppedő ingoványba bele téved, ember, bölény vagy medve, az sohasem jön ki belőle többé. Mikor már észreveszi, hogy süpped alatta a sötlyék, már akkor késő a menekülés. Nincs mibe kapaszkodnia, minden süpped, oszlik alatta, körülötte, az úszás nem segít, a fű, a bozót, a moha összezáródik az elmerülő feje fölött.

Ennek a halálos vidéknek még a tájára sem merik hajtani a marháikat a pásztorok.

Mikor aztán a „Mohost” körülkerülve, a hegytetőre felkapaszkodunk, s onnan tekintünk rá vissza, akkor meg már egy csábítóan varázsló tündérország áll előttünk. A mohos lapály száz meg száz gömbölyű tengerszemmel van behintve, olyanok azok, mintha ablakai volnának egy föld alatti világnak, vala-

mennyi beszegve a vízi tők fehér tulipánjaival és széles leveleivel. Mikor az alkony nap visszatükröződik rajtuk, olyan, mintha aranytányérok volnának zöld abroszra rakva.

Innen egy mély völgyüstbe szállunk alá, folyvást őserdők között, s amint egyszer megnyílik a rengeteg, ott áll előttünk a Szent Anna tava. Szent tó az ősmagyar pogány elődöknek éppen úgy, mint a keresztyén ivadékoknak. Itt tartották áldozásaikat ősidőkben, ide jártak el búcsúra később.

Magát az erős férfit is megragadja az az isteni csendje e völgynek, amelynek fenekét az egyetlen tengerszem foglalja el; oly sima, mint egy érctükrő; körülötte óriási hegyhátak, toronymagas bükkfákkal benöve, csak a partját a tónak koszorúzzák nyúlánk fenyőszálak, mintegy keretbe foglalva az egészet.

A parton roppant fehér kövek hevernek, meg egy dűledező épület romja. Amazok a tuhudunok oltárai lehettek, emez a Szent Anna kápolnája volt. Isten imádására szentelt kövek. — Most már szétdőntögetve hevernek; hanem azért valamit most is érez, aki e helyre lép: ami nem ebből a világból való érzés. Az embert úgy készíti valami arra, hogy sírjon: ki tudná miért!

Fenn azon a hegytetőn áll Rapsonnének az a kis Tiburc vára, ahová a szeretők beköltöztek; a nagy bükkfáktól még a tetejét sem látni a várnak. Innen éppen olyan közel esik a pokol tornáca, mint a Szent Anna tava.

Szép derült napokon gyakran lehozta Imolát ehhez a tóhoz Szilamér; aztán egy tutajon végigsikamlottak a tó tükre felett. Talán akkor érezték magukat legboldogabbnak.

— Tudod-e, hogy én akkor szerettelek meg, mikor a tanácsdombon elmondtad azt a regét a Szent Anna taváról?

— Tudod-e, hogy azt a száldokfalevelet, amit akkor eldobtál, én most is a keblemen viselem?

— Milyen jó volna nekünk örökké itten lagnunk!

... Pedig hát a házaselet nem csupán édelgésből áll. Különösen erre az ifjú párra nézve nem.

Mert nem kell ám azt hinni, hogy hajdanában olyan könnyű volt nagy úrnak, kastélyos uraságnak lenni.

Szilamérék Rapsonné várában nem kaptak egyebet, mint jó erős falakat, minden egyébről maguknak kellett gondoskodni. Az első szükségekre ugyan elhoztak magukkal, amit lehetett, a legműhatatlanabbakat, Bálványosvárból, hanem oda vissza nem lehetett küldözgetni, hogy meg ne tudják a bálványosi cselédek, hová rejtőztek el a boldog emberek? Ezt a titkot nem árulják el senkinek.

Odahaza, az anyja várában, Imolának csupa kényelem volt a dolga. Az anyjának nagy gazdasága volt, s a háromszéki róna már akkor egy kis paradicsom volt, ahol minden megtermett bőséggel; hanem itt a Szent Anna tó körül nincs egyéb, mint vadon; rengeteg, csalit, ligetek, bozótok. Soha ebbe a földbe egy kapát bele nem vágta, nemhogy ekével hasogatták volna fel; a pásztorok legfeljebb csordát, nyáját, kondát legeltetnek itten, de a szántóvető mesterséget ugyan nem ismerik. — Itt mutatta meg a fiatal menyecske, hogy milyen a jó gazdasszony.

Mert ez ám az igazi szeretet! Megelégedve lenni a szűkölködés közepett, s elfeledtetni magával és azzal, akit szeret, hogy itt szűkölködés van. Nincs! Megkerül minden.

Szilamér maga is jó, gondos családfő tudott lenni: eljárt az erdőkre, s mindennap meghozta a háztartáshoz való dámszarvast vagy vadkant; azt azután az Imola gondja volt gazdasszonyi tudománnyal télire elkészíteni: velt dolga a füstölő kéménynek. Ellenben a sajt készítéshez is értett, fenyőhéj kászuba, gödölye bőrébe tömte a túrót, amit a birkanyáj adott. Aztán szerteszét bekalandozta a csalityokat, kikérdezve minden fát és fűvet: nem bízza-e rá valami áldását az Isten. Találni biz olyant eleget: csak érteni kell a titkát. Az erdélyi hegylapályokon most is megterem még a baraboly, a pityóka elődje, csakhogy annál sokszorta jobb ízű; azzal zsákokat töltöttek. Harmatkását, vad haricskát termelt maga jószántából

a Mohos partja, annak a szedését is csak asszonyok értik, pedig drága jó eledel készül abból: haricskapuliszka sűrű bivalytejjel; Szilamérnak ez volt kedvenc eledele. A hozzá való hántó malmot elkészíteni aztán megint az ő kötelessége volt, nem is volna székely, aki még egy malmot se bírna magától megfagraggni. Már *Szent Gellért* püspök is magasztalóan szól a *magyar gazdasszonyok dardló-malmairól, amiket egy lednycseléd képes elhajtani, s még dalol is hozzá egész éjjel.* — Imola azt is felfedezte, hogy a fákra felfutó „*dinka*” indáin lisztertermő kobakok lógnak, amiknek a bele megsütve, olyan mint a kenyér; tönkölyt és alakórt pedig a patakok mentében lehet szedni, s az is jó lesz kenyérnek, abraknak. A nagy odvas fákból felgyűjtötte a lépes vadmézet, s áfonya levével drágalátos italt szűrt abból a férjének, amit elrakatott kőmedencékbe. Kedvetlen napokon, ha az eső szakadt, Szilamér végezte az elejtett vadak bőreivel a szűcs- és tímármunkát; Imola pedig nekiállította cselédjeit a gyapjúfonásnak, ő maga meg az osztovátához látott; volt dolga a szövőszéknek! De végszámra is készült a sok finom gyapjúsövöttes. Kendernek vagy lennek itten híre sem volt: csak az erdei vadselyem (krepin) adott annyi növénygyapjút, hogy abból Imola saját magának inget fonhatott, szőhetett, az is volt már neki kettő: egész dicsekedés volt a dolga.

Estenden azután, mikor jól kifáradtan lepihentek a kandalló elé a kerevetre (az is drága jó pamlag volt; megvetve illatos havasi szénából s letakarva gyapjúpokróccokkal, süppedő medvebundával), amíg a szolgálók az őzderekat a nyárson sütötték, amíg a bográcsban a puliszka rotyogott, addig a Szilamér levette a falról a héthúrú timboráját, s andalgó dalokat vert rajta, énekelve mellé azokat a hajdani ősregéket, amiket már Attila udvaránál hallott a római követ, *Priscus rétor* : megszaporította azokat a székely népköltés is.

De szépen el tudták hegedűszó mellett énekelni azt a tüneményes regét *Csaba királyfiról*, aki a nagy népirtó ütközet után, mely a hun birodalmat összedöntötte, a mezőn heverő

megölt vitézeit csodatevő írral (csabaíre) újra föléleszti, mind lóra ülteti, kinek fél karja nincs, kinek meg a lován hiányzik egyik láb, mégis elmennek; messze hazamennek, távol őshazába. De valahányszor az itt maradt székely népet ellenség szorongatja, visszatérnek nagy robajjal, kiségtik a veszedelméből. Csupa csontvázak már a vitézek és a paripáik, mégis visszatérnek: velünk hadakoznak. Nem is a földön járnak már, csak a levegőég hallja doborgásuk, amint a patkóik tapossák az utat, de mégis eljönnek; a magyart nem hagyják. Odafenn az égen, ott a hadak útja, az a fényes tejút, az az ő járásuk: Csaba királyfié és vitézeié.

Úgy tudta ezt énekelni Szilamér, hogy még könnyekre is fakasztá vele Imolát.

Az pedig már nagy bűn, meg is vagyon tiltva; a pogány meséket hallgatni nem illik keresztyén emberhez. Azért törtek össze a királyok és vajdák minden timborát, hegedút, meg azokat a rovásbotokat, amikre az ilyen bolond mesék fel voltak faragva, hogy a nép felejtse el őket. Inkább énekelje azok helyett az olyan kegyes verseket: aminő *szent Imre királyfi legendája*. Azt meg azután Imola énekelte el a maga csengő galambturbékolásával Szilamérnak: az is gyönyörű dal. Ismeri minden jó keresztyén. „*Óh, mily bámulatos az ifjú magamegtartóztatása, ki könnyei forrással oltotta el a szerelem lángját, és kebelében horáda a lángot, nem ég vala annak hevétől. Mert nagy s csaknem emberi természet fölötti dolog a testi ingert elaltatni, a gyönyör követeléseit emberi törekvéssel leküzdni, az emberi nem szokása ellenére élni, a házastársak örömeit lenézni, a gyermekekben való gyönyört megvetni.*” Így magasztaltatik fel a dicső *Chartuicius* által Imre királyfi, aki ifjú nejjével úgy él vala, hogy ne a földön a bűnösök számát, hanem az égen a szentek számát szaporítsa. Ezt pedig azért tette *szent Imre*, mivelhogy a „*napsugarakba öltözött asszony*” (*szent Gellért püspök szavai*) éjszaka álmában megjelent előtte, s annak tette ezt a fogadalmat.

Gyönyörű legenda ez!

Hanem az ilyen vasfejű pogányon, mint Szilamér, nem fog az ilyen szép példa; ő ostoba fővel azt a buta megjegyzést tette rá, hogy:

— Bizony, szerelmes aranyzálam: én jobb szerettem volna, ha a „napsugarakba öltözött asszony” inkább *Péter királynak* jelent volna meg az álmában, mikor még herceg volt; Imrét pedig hagyta volna királlyá és hét gyermek nevetlen apjává lenni: az lett volna jó nekünk szegény magyaroknak.

Imola jót is húzott neki a tenyerével a hátára kettőt:

— Mit tudsz te ehhez? Te ostoba, buta tuhudun vagy, az is maradsz teljes életedben! — s aztán mérgesen törülte le a ruhája ujjával az arcáról a csóknak a nyomát, amivel Szilamér ki akarta őt engesztelni.

— De hát mondsza csak kedves galambocskám — dévankodék tovább is a pogány férj. — Hát szeretnéd te, ha énnekem is megjelenne az álmomban a napsugárba öltözött asszony, s aztán énbőlőlem is olyan szent lenne, mint Imre királyfiból?

Erre az orcátlan példázásra már csakugyan nem volt Imolának más felelése, mint hogy hátat fordítson Szilamérnak: „Eredj, haragszom rád.”

Nem is engedte neki magát egész este többet megcsókolni.

Hanem amint aztán az egész ház lepihentével ők is alunni mentek, Imola vigyázott magára, hogy el ne aludjék, mint Szilamér. S mikor aztán a férj álmában feléje nyújtá a kezét, a nő úgy ejtette szerét, hogy a saját öt ujját annak az öt ujjával imára kulcsolta, s aztán így fohászkozott fel: „Óh te tiszta égi szent szűz, boldogságos istenanya! Nem kérek én tőled sokat: csak azért imádlak, szíveld meg kérésem: — hogy amikor mi aluszunk, — aludjál te is . . .”

S bizony meg lett hallgatva a buzgó felfohászkozása, mert rövid időn olyan állapot következett el a fiatal asszonykára, ami köztudomás szerint be szokott következni, ha az asszony véletlenül akkor talál ástani, mikor a férje is ástít. — Ilyenkor,

azt mondják, hogy egy csillag esik le az égből, s lélek lesz belőle, az keresi a helyét, amit elfoglaljon.

Az asszonyt ilyenkor megszállja a szeszély és rigolya: durcás, haragos lesz, minden órában más a kívánsága, s senki azt neki a kedvére be nem tölti; van vele mit szenvedni az urának: annak de csak egy jó neve sincs előtte; ha látja, úzi, hajtja maga elől, ha meg nem látja, azon sír, hogy már elhagyta. Szilamérnak volt egy vén dajkája, Gidula néni, aki soha el nem maradt tőle; *javasasszony* is volt: ez már ismerte e tárgyban a dörgést, s megnyugtató Szilamért, hogy csak hagyjon mindent úgy, ahogy esik: ez annak a rendi.

Egyszer az asszonymak az jutott eszébe, hogy semmi sem olyan jó eledel a világon, mint a — macskaméz, ami vadcseresnyefákból kicsurog: — nosza minden kezeslábas fusson az erdőkre, macskamézet szedni.

— Csak te hagyd neki azt a macskamézet enni — dünynyögé Gidula néni. — Inkább magad is vedd neki palástul a gyomrod, ha megkínál vele, s mondd, hogy jó volt.

Természetes, hogy mind rossz volt, amit a cselédek hoztak, aztán maga vette a nyakába a nagy erdőt Imola. Nem fél ő a vadaktól: volt kelevéze, tudott vele bánni; a vérebei is kísérték; egész nap barangolt ember nem járta szörnyű vidékeken; mikor estenden hazakerült, olyan volt, mint akit a sasok téptek meg.

— Csak te hagyd őt szaladgálni — monda Gidula néni —, ő tudja, hogy mit keres.

Egyszer aztán hozott haza a barangolásából Imola egy gyönyörűsége ritka szép virágot, amilyenre kevés ember bukkant valaha; mert ez csak melegvízforrás körül terem meg, sóstalajú tőzeglődben. Pedig gyönyörű szép: akkora, mint egy nagy tulipán, de a szirmai gömbölyűek, s a kelyhe mélyén a porhon fészek olyan, mint egy aranybojt vagy egy mátkok, a szirmok kívül aranyárgák, belül rózsaszínűek és olyan szívósak, kemények, mint a bőr. Hanem egy hibája van ennek a szép

virágnak: a visszás illata; ez valami olyan émelyítő, undorító, fejkábító, hogy mikor az ember leszakította azt a csodaritkaságú szép virágot, rövid idő múlva kénytelen eldobni, annyira nem állhatja ki a szagát. (Valami nenufár lesz az.)

De meg is hűlt a vér Gidula nénőben, mikor ezt a virágot meglátta az Imola süvege mellett, amint az a kandallós terembe belépett, a vizes haraszttól egész csatakosan.

— Jaj, te aranyos bálványom! Hogy jutottál e „világzárhoz”?

Imola azt hitte, hogy Gidula, mint afféle agg lant, csak kényeskedve selypíté el a szót, „virágszál”-t akar mondani.

— No, hát ahol a virágszál terem. Magam szakítottam.

— De azt rosszul tetted! Dobd a kandallóba mindjárt, hadd égjen el.

— De már minek dobnám?

— Azért, mert fertelmes a bűzi: halálélesztő az; kivált az ilyen asszonynak, mint te.

— Ah dehogy rossz illat! Drágalátos fűszerszám a szaga — monda Imola, levéve a süvege mellől a virágot s egész gyönyörrel szíttá be az illatot, amitől rendes érzékű ember kékre-zöldre vált volna.

— De már azt nem hagyom, hogy még meg is szagold: én a tűzbe dobom! — sikoltoza Gidula nenő, s azt hitte, hogy majd erővel elveheti az asszonykájától; de megjárta vele; mert az felkapta a két karjánál fogva, s úgy kidobta a szobából, hogy a lába sem érte a földet. — Jaj, csak ne emelgess! — kiabált Gidula, még akkor sem magát féltve — nem szabad neked ilyen nehéz testet emelgetni. — De már akkor ki is volt dobva a nehéz test.

Imola aztán dúlt-fúlt! Keresett valami edényt, megtalálta a férje ivókupáját, abba vizet töltött, beletette a virágot, kitette az asztal közepére, s aztán várt, asszonyi ravaszággal, hogy mikor jön meg az ura? Vajon az is rossz illatúnak fogja-e találni az ő virágát?

Nem soká váratott magára Szilamér. Ma császármadarakat lövöldözni járt, ami különben gyermekeknek való mulatság; mert Imola olyant kívánt ma reggel.

Amint belépett a házba, mint a mesebeli sárkány az emberbűzre, elkezdett szimatolni: Micsoda szag van itt? Valami virágot hoztak ide.

— Az ám. Én hoztam azt — csevegé Imola, s álnok tette-
téssel jó kedvet mosolygott, s kapta a virágját a kupával
együtt, odavitte Szilamérhoz; a térdére ült vele, s nyájas
becézéssel hízelkedék neki. — „Nézd csak, de szép virág;
ugyebár édesem? Ugyebár kedvesem? Milyen drágalatos jó
illatja nagyon! Szagold csak meg szépen.”

Szilamér bölcs férfiú volt; tudta, hogy ha azt mondja,
hogy ez a virág bűdös, a fejéhez vágják; de mégis megtartják.
A kert felől került.

— Nagyon szép, galambom; az illata is valami hatalmas;
de hát tudod-e te, hogy ez a híres-nevezetes bűbájós világzár?

— Hát te is selypítesz? Mért mondod „világzár”, ahelyett
„virágszál?”

— Mert ennek az a neve: bezárja ezt a világot. Majd
elmondom neked, hogy miért hívják annak: A mi vallásunkban
van egy nagy szertartás; ritkán veszik elő, akkor se jó kedvből;
úgy hívják, hogy „elrejtőzés”. Mikor az ősmagyarokat valami
nagy veszedelem éri, mikor nehéz kétségek között vannak, s
nincs aki tanácsot adjon, a sok rossz közül melyiket válasszák,
merrefelé induljanak, hát olyankor követet küldenek a más-
világra, Hadúrhoz, a Damasek istenhez: annak a tanácsáért.
Rendesen egy tiszta, szeplőtelen szüzet választanak ki e szer-
tartásra, akinek fekete hajának kell lenni és kék szemének.
De rendkívül, igen nagy bajokban magának a főrabonbánnak
kell az elrejtőzésre magát feláldozni. Ilyenkor háromnapi böjt
után a másvilági követet, a szüzet vagy a rabonbánt meg-
fűrésztik a világzár gyökeréből főtt lúgban, azután a tenyereit,
a halántékait bekenik ennek a magvából készült írral; amitől az

elalszik. És akkor ezt a virágot odateszik a nyitott szájába: s azzal be van zárva előtte ez a világ. Csak a másvilágra mehet át a lelke. Ekkor aztán az elrejtőzöttet minden dob és tárogató zenebonája mellett (egy sem kelti őt fel) kiviszik a temetőbe. Vár rá egy bedeszakázott sír. Abba eltemetik, pázsitot raknak rá. Hét napig ott hagyják. Hetednap alkonyán aztán felbontják a sírt, kihozzák az elrejtőzöttet: kivesszik a szájából a *világzár* virágot, s akkor aztán addig dörzsölik hideg vízzel, míg újra visszatér e világra, s elmondja, hogy mi tanácsot hozott a nap mezejéről, a másvilágról. Azért ennek a virágnak a neve „világzár”, — angyalom.

Imolának egész teste összeborsózott a rémülettől; fogta a virágot, behajította a kandalló tűzébe.

— Óh mi szörnyű illat! — rebegé borzongva, s erővel tuszkolta ki onnan a férjét: — Menj innen! Ne szagold! — minden ajtót, ablakot kinyitott, hadd járja át a termet a szél; maga meg nekiállt, felgyürközve, egy szalmacsutakkal, s elkezdte súrolni hamuval azt az ezüstkupát, amiben az a virág állt: „mégis érzik rajta!” De sohasem is tette azt fel többé az asztalra, nehogy Szilamér igyék belőle.

Ettől fogva aztán nagyon csendesesen viselte magát Imola, annyira nagyon csendesesen, hogy végre Szilamér szólította meg érte.

— Min mélázol olyan nagyon, édes napvilágom? Meg-
öszülök, ha ilyen szomorúnak látlak.

— Azért bizony ne öszülj meg. Az nyomja a lelkemet, hogy olyan régen nem gyónhattam meg a bűneimet.

— Hát vannak teneked bűneid?

— Halálos bűneim. Az, hogy téged szeretlek.

— Hisz abból élet lesz, nem halál.

— Ne petyegj! Ehhez is nektek tuhadunoknak nincs eszetek. Ha az ember elmondhatja azt, ami nyomja a lelkét, s aztán vezeklést tart érte: akkor egész megújul a lelke utána.

— Hogyne tudnám én azt? Nálunk is szokás az. Sokszor

hallottam az apámtól; mikor éjszaka rossz álmai voltak: valamelyik a meghalt feleségei közül megjelent neki, s szemére hányt bizonyosan olyan dolgokat, amikre nem szeretett visszaemlékezni; — ilyenkor az apám egész nap böjtöt tartott. Este pedig kiment a mezőre, vágott egy kőrísfavesszőt, s aztán azt az ürgelyukba bedugta, aztán rátartotta a lyukra a fülét, ha hallott valami neszt, akkor aztán a két tenyerét a szája köré téve, elmondta az ürgelyukba azt, ami szívét terhelé; s aztán végre egy cövekkel bezárta azt a lyukat, s akkor aztán egészen helyreállt a kedve.

Huh be megharagudott ezért Imola, hogy meg-megtépázta, két marokra fogva, Szilamérnak a pogány üstökeiket, s még egy szelíd pofont is adott neki hozzá.

Szilamér egész szelíden kérdezé, hogy „de hát mármost én ezt mivel érdemlertem légyen?”

— Óh te vasfejű tuhudun! Hát te a mi gyónási szentségünket a ti ostoba ürgelyukba kiabálástokhoz hímezed, hajazod.

— Hiszen, lelkecském, az nálunk éppen olyan szentség és igen komoly dolog. A tuhudun azon az eleven lyukon át egyenesen a Föld istennek mondja el a lelke terhét, s aztán szépen kéri, hogy ne bocsássa hozzá éjszaka a halottait, akiket valaha megbántott. Ha mi az istencinkhez könyörgünk, az nem csúfolódás. Azok is rettenetesek, ha megharagusznak. Mikor a nap aszúvá perzseli a mezőket, s az ég nem ad esőt és harmatot, mikor a vén Nemere megindul, végigsöpörni jégfuvallatával az egész Székelyországot; mikor a Víz isten előnti a vidéket árjával; hát mikor a Föld isten megrázkódik alattunk elbúsultában, várak és templomok csak úgy dőlnek romba. Erős istenek ők: nem tűrik a megbántást.

Imola átlátta, hogy ok nélkül haragudott: Szilamér nem akart övele gúnyolódni; aztán kiengesztelte szépen, s ő is megmagyarázta neki érthetően.

— Látod, az minálunk nem úgy van. Nekünk az egyházi

embernek kell meggyónnunk a lelkünk terheit, ő oldhat fel azok alól: aki az Isten embere.

— Ne az is nagyon jól van. Azt biz' az apám is helyesebben tette volna, ha a Kájon horkáznak súgta volna meg a titkát, s az adta volna tovább az „élő lyukon” át a Föld istennek; de hát bizonyosan félt tőle, hogy a horkáz másnak is elfecsegi majd a titkát.

— De ám a keresztyéneknél a gyónástitok szentség — magyarázá Imola. — Az egyház embere esküt tesz rá, hogy a meggyónt titkot senkinek, az Istenen kívül, el nem mondja.

— No ez már nagyon helyes. Hát akkor mondok én valamit. Tudok én itt a hegyek között egy körülkerített házat, amiben harang is van; a harangszó vezetett rá. Abban csupa merő keresztyén — horkázok tanyáznak.

Imolának már cselekvésre állt a tenyere; de csak megmondta a dolgot, hogy hiszen Szilamér nem rosszakaratból nevezi a papot horkáznak: nála ez tisztesség.

— Hát én azt gondoltam, hogy azokból elhozok neked ide majd egyet. Aztán annak a fülébe megsúghatod majd minden bűnödöt; igaz ugyan, hogy nem fogja megérteni, mert csak olá hul tud — hanem hiszen hát az ürge is . . .

De nem mondta tovább: inkább sietett megcsókolni azt a hirtelen tenyeret, ami ugyan a képének volt szánva ezért az otromba hasonlatosságért.

— Dehogyan hozod nekem ide a bucsesdi monostorból a barátot: hisz azok görög papok.

— Hát azok nem jók?

— Jók a görög hitűeknek; de én római hitű vagyok.

— Ahá! Értem.

— Érted a varasgyékot! — mérgelődék (nagy méltán) Imola, s a két öklével ütögette Szilamér vállait, természetesen az ölében ülve — az istentelennek. — *Azért* nem kell nekem az oláh barát, mert a görög hitűeknél nincsen gyónás.

— Napról napra jobban beletanulok. De hát te nem mehetsz innen sehova: tudod már miért; papot, olyant, amilyen neked kéne, közelben nem találsz. De megállj csak! Utcu né! Találok én ki neked mindjárt valamit. Itt van a *taplós ember*!

— Taplós ember? Hát ez miféle csoda?

— Jaj! De ne vess hátré, mert tréfás dolog ez. Aztán nagy feneket kell neki kerítenem. Tudod, hogy közelget már a tél, s ilyenkor vannak a népeknek mindenféle ünnepeik. Nálunk van télen a „hóbába” ünnep. Amint az első hó leesik, abból a síhederek rögtön készítenek minden ház udvarán emberi alakokat, a várakban egész óriásokat; csinálnak nekik szemet, száját, orrot, s azokat azután körüláncolják, ezt a nótát énekelve: „Hó-bába-hó-bába! Se keze, se lába. Mégis ide szálla. Elolvad magába. Adj ki most minden hideget: meleg legyen nyárba!” Hát én úgy tudom, hogy a keresztyéneknek is van ilyenkor valami ünnepjük: valami jászollal van dolguk . . .

— . . . A Karácsony az; a Jézus születése.

— Én csak onnan tudom, hogy a cselédségünk között vannak többen keresztyének, akik azt az ünnepet készülnek megülni.

— S te ezt nem ellenzed?

— De már miért ellenezném? Engemet nem bántanak vele. Csak hadd ünnepeljenek. Annál jobb, mentül több istenünk van, aki hozzánk hajlik. Hát ezeknek az ünnepükhöz kellene az a *taplós ember*.

— Micsoda *taplós ember*?

— Hát én nem tudom. Én úgy találtam a vadonban, egy puszta kopár szikladüledék közt, egy barlangban. A barlang elé volt feltűzve egy fakereszt; ő az előtt térdelt, és egy hosszú fűzért forgatott a kezében, amire makkok meg gubicsok voltak feltűzve. Ez a *taplós ember*.

— Óh te oktondi! Hisz az nem *taplós ember*; hanem remete.

— Remete? A bizony meglehet. De én egy csepp remetét sem láttam rajta; mert az egész ember csupa taplóba volt öltözködve, ködmen, süveg, harisnya minden taplóból készült rajta; mikor megszólítottam, hogy ki fia, azt felelte, hogy ő az Isten szolgája, s mikor azt kérdeztem tőle, hogy mit csinál itt, azt válaszolta, hogy az Istent imádja, s amellet folyvást szedegette egymás után a makkokat, gubicsokat a füzéren.

— Óh te tudatlanság bálvány! Rózsafüzér az! Olvasó.

— Rózsafüzér! Én bizony gubicsnak néztem. — Nohát jól van. Mindjárt beszédbe eredtem a kegyes férfiúval, s azon kezdtem, hogy nem lenne-e kegyes feleereszkedni ide a Tiburc várába, ha a hivatala engedi, az én keresztyén hitű cselédeimmel a maguk módja szerint való áldozatot megtartani? — De már erre azt mondta, hogy nagyon szívesen megteszi, mert ez neki kötelessége, a hívőknek a szívét megerősíteni, azért ha úgy kívánom, minden borjúnyúzon...

— Pénteken! Te buksi!

— No, hát pénteken — feljön ide a várba, a keresztyén cselédek között kiosztani a malasztot. Ennek talán te is meggyónhatnád a te bűneidet.

— Igazad van! Miért nem hoztad el őt mindjárt magaddal?

— Hoztam volna, de nem jött. Azt felelte a hívásomra, hogy neki csak azon az egy böjtnapon szabad elhagyni az odúját, amikor semmi ételt vagy italt szájába nem vesz. — A többi napokra pedig van neki eltéve két kobakban eledelül mindenféle aszalt vargánya. — Én azt ajánlottam, hogy majd küldök neki egy oldal szalonnát meg egy füstölt vaddisznósonkát; de ő megrázta a fejét, s azt kérdezte tőlem haragosan: „Ki adott szabadságot halandó embernek, hogy egy állatot megöljön, melynek az Úr adott életet?” — Én azt feleltem rá, hogy nekem a Rapsonné adott szabadságot, hogy a vadjaiban annyit megölhetek, amennyi tetszik. Erre ő azt mondta, hogy

„bolond tuhudun” vagyok. Amit én szívesen vettem tőle; mert igaz. — „No, hát ha élő állat húsát nem kívánod, hát majd küldök neked egy füzér fonatost.” Ezt sem fogadta el. „Ki adott szabadságot halandó embernek, hogy a búzát összeőrölje, amit az Úr azért teremtett, hogy elhullván a földre, kicsírázzék?” — „Hát kérdezem, akkor mit szabad enni?” — „Azt, ami arra van rendeltetve, hogy elmúlják: vargányát, csiperkést, tinórut.” — „De legalább azt engedd meg, hogy valami más gúnyát küldjek a számodra, amibe jobban betakarózhassál: egy jó birkabőr bundát.” — Azt is eltította magától. „Vajon ki adott szabadságot halandó embernek, hogy élő állatnak a bőrét lehúzza, amit az Úr annak az állatnak rendelt viselésre?” — „No jól van: hát küldök egy gubát a számodra, vagy egy vastag pokrócdarabot, amibe betakarózzál.” — Ez sem vált be nála. „Vajon ki adott szabadságot halandó embernek, hogy más állatról lenyírja a gyapjút, ami annak a testét fedezni van rendeltetve?” — „No, hát küldök vászonruhát.” — Ez ellen meg azt vetette, hogy nagy istentelenség a kendert a földből kitépni, mert annak gyökere van. — És így egyesegyedül taplóból szabad a gúnyát összetűzködni galagonyatövissel, ahogy íme ő viseli. — „Mert minden az Úré, és nekünk semmink sincsen ezen a világon: minden kincsünk a másvilágon vagyon.” Végezetre nagyon ajánlotta, hogy térjek meg a pogány hitemből; mert különben a pokolra megyek. Amire én azt feleltem neki, hogy biz’ én nem megyek, mert nem tetszik! — „De majd elvisz oda az ördög!” — „Dehogy visz! Adok neki egy malacot, s ahogy én ismerem az ördögöt, inkább azon kap, engem elereszt.” — Erre a kegyes férfiú kiterjeszté a karjait az ég felé és felkiáltott: Óh, én Uram! Zebaoth isten! Ne önts ki haragodat e vakmerő káromkodó fejére! — Te pedig eredj innen, és ne háborgass engem; azért, hogy az Úr megbocsássa ezt a te istentelenségedet, én tízezer miatyánkot fogok imádkozni érted”, s azzal mindjárt odatért a fakereszt elé, s rákezdté, folytatta: nem ügylet

többet. Én aztán idehaza kiszámítottam babszemeken, hogy mennyi az a tízezer imádság? Száz babszem egy marék; marék: egy kupa; tíz kupa: egy cseber. A jövő holdújságig azt el nem végzi. Akkor érte megyek, s elhozom ide magammal. Annak aztán te is meggyónhatod a bűnödöt; — azt a nagy bűnödöt, hogy egy ilyen vétektarisznya nagy bolond tuhudun gányt szeretsz; mert ez az Isten szolgája bizonyára nem ret senkit és semmit, csak egyedül a mennyországot, s ebben világban tökéletes.

Imola egészen meg volt elégedve Szilamér ajánlkozásával: eddigiekből ítélve, reményt kezdett venni hozzá, hogy ha egy ilyen kegyes férfiúval fog érintkezni a férje, lassan-lassan, majd csak valahogy, valamiképp megtér az ő pogány helygéseiből. Időt kell engedni a megtérítés munkájának, váltképpen egy olyan minden tudományban szűkölködő .bernél, mint ez a szegény Szilamér!

BÁLVÁNYOS-VÁR.

TÖRTÉNETI REGÉNY.

IRTA

JÓKAI MÓR.

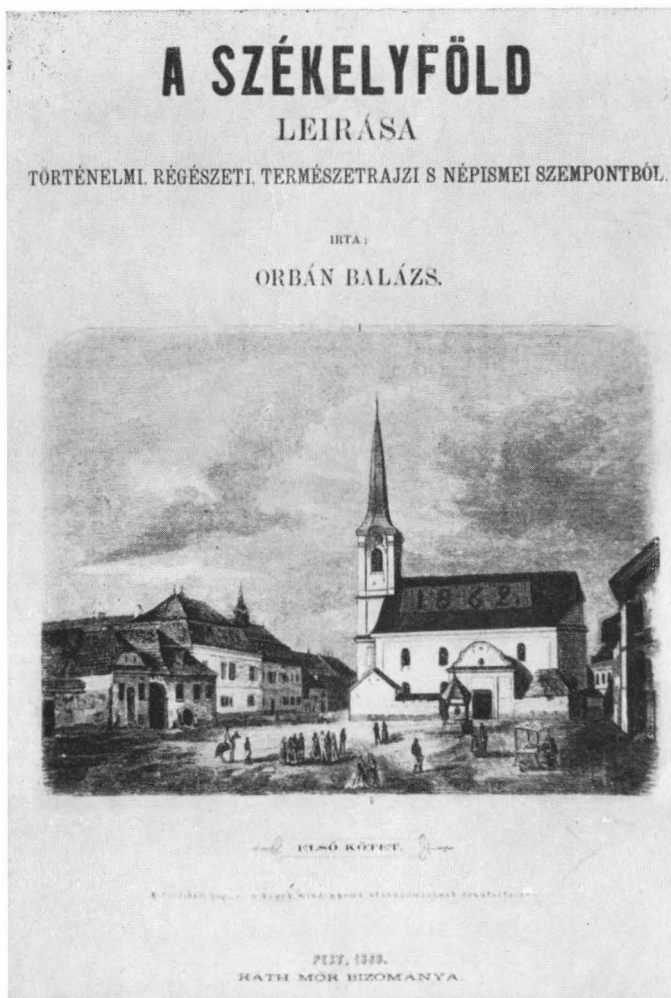
ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

1883.

Az első kiadás címlapja (1883)

A regény fő forrásának, Orbán Balázs művének címlapja (1868)

Nagyon jól ismerték a Szent Anna tó környékén lakó keresztyén székelyek a *Croesus apót*. Ők ugyan ezt a nevet, amit a remete a leggazdagabb ember után vett fel, nem egészen így mondták ki, mert a székely nyelve nem kereplő, se nem kenetlen talyigakerék; hanem hitták őt szépen, simán *Kőrös apónak*.

Hát biz abban az időben a remete tartotta fenn a *hitet*. A szegény köznép: a pásztor, a szénégető, a nyestvadász, a kőfejtő, a zsindelyhasító, a tutajos, a bális, az olajkáros, a sólyommadarász nem járhat a faluba templomozni; ellenben a remetét mindig ott találja a barlangjában. Aztán ennek „papzsákja” sincsen. Annyiért osztja a malasztot, amennyibe neki magának kerül.

Az új holdig nem háborgatta a remetét Szilamér; akkor azonban egyszerre nagy hó esett, úgyhogy a várbeli tuhudonok menten össze is raktak egy nagy hóbábát az udvar közepére: ezt az időt jónak találta Szilamér az ő taplóemberének a meglátogatására.

Ott térdepelt az akkor is a kereszt előtt és imádkozott. Szilamér várt egy darabig; de hogy nem akart az áhítatosság tagba szakadni, hát csak megszólította a remetét.

— Óh, te istencicséretben telhetetlen ember; engedj már egy kis pihenést a mennyországnak, s hallgass ide énrám. A feleségem küldött ide hozzád, aki bizony jó keresztyén. — Ha

pogány volna, azt mondanám, hogy nincs jobb asszony nálánál a világon; de mivel keresztyén, ő maga azt mondja, hogy nyakig ül a vétekben: terád vár, hogy húzd ki; mert más meg nem szabadítja a kárhozatból.

Ez okosan volt mondva: a remete felállt a térdeiről, s megcsókolva a keresztfát, lerázta a havat a szakálláról, és valamit mondott, de az diákul volt: Szilamér nem értette.

— Ha azonban valami áldozathoz való szerszámod van, kehely, kés, varázsdob, üst, sarló, pengettyű vagy más afféle, azt is hozd magaddal; mert a cselédjeimnek is a szelídje áldozást akar tartani: sütöttek, főztek, gyertyát is mártottak; úgy hívják, hogy karácsony: az a te mesterséged lesz.

A remete nem felelt semmit erre a hiábavaló beszédre, csak egy összeabdált fakeresztet hozott ki az odújából: nem kell a karácsony ünnepéhez egyéb.

— Ellenben, minekelőtte a feleségem elé vezetlek, öltened fel ezt a palástot, amit a feleségem varrt a számodra a saját kezével.

Kőrös apó elszörnyedve hőkölt hátra, mikor Imola ajándékát kivette a tarsolyából Szilamér. Hisz az selyemből volt. .

— Hogy gondolod, hogy én egy ilyen hivalkodó öltözettel megbántsam az Istent?

— No ezzel nem bántod meg: mert ez selyemből van. Az pedig, mint tudod, se állatok gyapjából nem nyíratik; se földi növényekből nem tépetik le, hanem amint azt a girgác kalmárok elmondják: csupa merő égi ökönyálbul szedetik össze, tehát ez mennyei adomány, egyenesen az égből száll alá, s az Istent tiszteljük vele, amidőn a selymet viseljük.

Ez megint okos beszéd volt. — Ezt bizonyosan Imola rágta a szájába Szilamérnak; mert ha ő rá bízta volna, ő aligha azt nem mondta volna, hogy „ilyen taplóbőrben csak nem vihetlek tisztességes asszony elé: hiszen olyanabb vagy az erdei manónál”.

Még akkor nem tudták Európában, hogy miből készül a selyem.

Az a selyempalást pedig Imolának saját kantusa volt, amit az elragadtatása napján a templomjárásra viselt. Több selyem sem volt az egész háznál.

Szilamér belerázta a remetét a palástba, s azt mondta neki, hogy „mármost menjünk!”

Az egész úton, fel a Tiburc várig, szakadatlan létániázott a remete, a pogány várúr lelki épületére, aki pedig azalatt sokkal inkább vizsgálta a bölénynyomokat a hóban, mint a mennyországba vezető nyomokat, s mikor már azt hitte a remete, hogy jól megporhanyította a kemény szívét, egyszer csak megszólalt, s azt mondá:

— Holnap, ha megfagy a hó teteje, ugyan jó bölényvadászó nap lesz.

— Karácsony napján! Te istentelen!

Szilamér nagyot bámult rá:

— Hát hogy tudhassa a bölény, hogy holnap karácsony napja van?

A remete megrázta a szakállát, haragosan, s nem is igen halkán dörmögé:

— „Ne szórd a gyöngyöket a disznók elé.”

De amíg a vár elé felmennének, egész kísérő sereg támadt a hátuk mögött. Csak akkor lehetett észrevenni, hogy milyen emberlakta hely ez az erdő. Férfi, asszony, gyermek csak úgy bújt elő a fák közül, a sziklaodúkból; olyan népek, akik születésüktől kezdve a halálukig, soha födél alatt nem laktak, őspéldányai az embernek, amilyené azt az Úristen teremtette: akiknek a tulajdona a semmi és a minden. Ezeknek világolt legelébb az a mennyei láng, mely a magasból jön, s mégis a legalsókat lepi meg legelébb; ezek érzik meg leghamarább, hogy aki az emberek közti szeretetet, békességet, egyenlőséget hirdeti, az Isten fia, nem más.

Szilamér egész haddal érkezett meg a Tiburc vára elé,

úgyhogy alig akarta a toronyőr bebocsátani a kapun. Ugyancsak kellett a kürtjét fúvogatni, amíg a felvonóhidat leeresztették eléje.

Amint azonban a kapubolt elé beérkezének, Kőrös apó felkiálta hangosan:

— Minden jó lélek dicséri az Urat! — S háromszor keresztet vetett magára. S aztán magásra emelte a keresztet, áhítatos könyörgésre nyílt néma ajakkal mereszté fölfelé arcát az égre, de nem mozdult odább.

— Hát ennek mi baja, hogy nem akar előbbre kerülni? — kérdezé Szilamér Imolától.

Imola kitalálta a titkot.

— Bizonyosan a hóbába áll útjában, ott az udvar közepén. Nem akar belépni, amíg az a bálvány ott van.

— Bálvány? — szólt Szilamér vállvonva. — Hiszen ha csak az a baja, mindjárt nem lesz ottan bálvány.

Azzal odament a hóbábához, s nekifeszítve a fél vállát, úgy kidönté azt a helyéből, hogy menten háromfelé gurult.

— Mirákulum! Mirákulum! — kiálta fel erre lelkesülten Kőrös apó, térdére bocsátkozva, amit a hívei mindnyájan követének. — Íme az úr csodát tett érettünk! A pogányok bálványát leromboltatta a tuhudun vezér saját kezével, egy égből szállt szent asszonynak első szavára. Nézzétek az orcáját, hogy világít a dicsőség ragyájától! Hozsánna!

Hozsánna! Hozsánna! — rivallák a népek utána.

Hát hiszen Szilamér tudta azt régen jól, hogy az ő szerelmesének az orcája világít; hisz az a nap és a hold; — de még melegít is. Ahhoz pedig, hogy azt a hóbábát feldöntse, nem kellett őneki semmiféle különös világosság. — Holnap majd csinálnak a helyébe másikat a gyerekek.

Ellenben Imolának nagyon tetszett az, hogy őt a remete „szent asszony”-nak nevezte. — És hogy őneki olyan nagy hatalma van a férje fölött. — Mármost nemcsak azt köszönte meg Szilamérnak, hogy elhozta magával a várába a remetét,

hanem még egy lépéssel tovább bátorkodott menni; megkérte, hogy ő is menjen be együtt a remetével és a hívekkal — az akolba.

— Az akolba?

— *Isa* : az akolba. Ott ünneplik meg a keresztyének a szent karácsonyt, mivelhogy a Jézus az akolban született, jászolba helyeztetett.

Tehát a tehének aklában tartották a karácsonyünnepet. De fel is volt az ékesítve zöld fenyőgallyakkal; a jászol körül-tűzködve tizenkét gyertyával, amik a tizenkét apostolokat jelezték. A jászolban pedig puha szénára fektetve volt látható a Krisztusbaba, amit a gazdagabb népek kiformálnak gyönyökből és drágakövekből s „bámbinónak” neveznek: az együgyű székely földnépe pedig megalkotta azt a természet ajándékaiból. Fejét a pólyás bábnak alkotta a fára felfutó *dinkának** testszínű gyümölcse, aminek olyan piros az arca, mint a gyermeké, s a tetején természetalkotta gerezdes korona nőtt ki magától; a két szeme volt két kőkénybogyó, a szájacskája készült csipke gyümölcseiből; a nyakán levő gyöngyfűzért a fagyöngy ajándékozta. Az egészet maga a nép képzelete szerzette így össze: gyönyörködött is abban minden szem. A kis Krisztus összerakva földi gyümölcsökből! — Szilamér nem a csinált képet nézte, hanem az ezt körülvevő emberek áhíttától ragyogó arcait, s aztán hosszan és sokáig a mellette álló kedvesének könnylepte két szemét. Olyan volt ez, mintha egy más világba nyíló ablakon nézne be; ahol sok csodálatost lát, és semminek sem tudja a nevét.

Azután megkezdődtek a szertartások. Fele is játék volt még azoknak: ahogy a nép maga kigondolta. A három napkeleti király megjelenése, az előretolt csillaggal, az meg egy kivájt kobakban égő mécs volt; azután a pásztorok bejövetele, akik láncos botjaikkal zörögve arcra veték magukat a jászol előtt s

* Lásd Diószegi füvészkönyvében: diákul „cucurbita melopepo”.

elaludtak; azután jött egy angyal, fehérbe öltözött kisgyermek, aki nyírfa seprűcskével sorba verte őket, énekelve: „Pásztorok, pásztorok keljetek!”, mire azok mind felugrottak, s ugrándozva danolták ezt: „Betlehembe gyer pajtás, ott van ám a jó tartás: Bor, ser folyik, mint a tenger, ihatik az ember!” Azután fenn az eszterhéj alul megzendült a leánykák karéneke: „Vesd le juhász a bundát! Takargasd be Jézuskát: Mert nincs néki bocskorkája, Sem sarkantyús csizmácskája: Fázik az ő lábacs-kája.” Arra azután a férfiak mind odarakták a ködmeneiket a Jézusbáb körül, betakargatva azt jámborul.

Szilamér annyit nevetett ezalatt! Hasztalan taszigálta oldalba könyökkel Imola, a fülébe dörmögve; „ne vihogj, ne kuncogj! Nem nevetni való ez: szent dolgok ezek mind!”

Nem ment az Szilamérnak a fejébe, hogy ő miért ne nevéssen, mikor nevéthetnékje van? „Hát haragszik azért az Isten, ha valakinek jó kedve van, mikor őneki fia született?”

A jelképes játékoknak azonban immár vége szakadván, kezdődött a valóságos szertartás, ami bizonyára annál az együgyű népnél, akit nem tanítottak az iskolában, de bizony maga a pásztor sem járt ott sokat, igen egyszerű is volt. Nem volt itt sem cifra oltár, sem szentségtartó, sem kelyhek és medencék: egy fakereszt volt minden jelvény. És a rézduda sem hangzott a szent mise közbe, sem a betanult zsolozsmák.

— De ezt most már békében hallgassd ám végig, és szépen veszteg maradj! — inté előre Imola a pogány férjét; amit az szépen meg is fogadott, s elébb csak a hüvelykujját dugta a szájába, azután mind a többi ujjait, végre az egész öklét, hogy a kacagás ki ne törjön rajta, amíg a szertartás lefolyik. Hanem amint a mise végén a remete magasra felemelé a keresztet, s kimondá e szót: „Ámén”; s arra az egész gyülekezet elkezdé a számárordítást utánozva kiabálni: „ihá! ihá! ihá!”, már akkor nem tudta magát tovább türtöztetni Szilamér, hanem közibe hahotázott kitörő kacajjal a számárcardalnak, ami azonban a gyülekezetet éppen nem zavarta meg: a lelkipásztort éppen

oly kevéssé, aki végül e szavak helyett: „ite, missa est”, háromszor ismétlé a szamárorordítást „ihá, ihá, ihá!”*

Imola átölelte szelíden a férje vállait, aki majd hanyatt vágta magát nevetésben.

— Lásd, kedvesem, pedig ez nem nevetni való. Mert ez a szamárorordítás annak az emlékezetére történik, mikor Heródes király a betlehemi gyermekeket mind legyilkoltatta, s akkor az angyal intésére egy szamár hátán menekült meg a boldogságos Szűzanya a kis Jézuskával. Ezért kiáltják a hívek karácsony estéjén az „ihá”-t. És hidd el énnekem, hogy az a szamárkialtás, melyet igazi áhítatos érzés kísér, hamarább feljut a mennyországba, hogysem mint a legzengőbb zsolozsma, amelyhez nem járult igazi szeretet.

— Mondd el ezt még egyszer: hadd tanuljam meg szó szerint! — mondá Szilamér, elbámulva azon, hogy az ő kis felesége ilyen dolgokat mond, és azután nem nevetett többet; pedig a száját sem dugta be az öklével; hanem aztán megvárta, míg a remete kiosztá az úrvacsoráját a hívek között: kenyeret, ami mannából készült, és bort, aminek nyírfa volt a szőlőtőkéje.

Azután következett a híveknek a meggyóntatása.

Imolának úgy illett, hogy ő legyen mindannyi között az utolsó; mivelhogy a világban ő mindnyájuk fölött a legelső. Ezt már a torjai egyházban megértette az esperes beszédéből Szilamér: tehát nem volt rá nézve semmi újság. — Azt is elnézte hát békességes szívvel, miként térdepel le az ő drágálatosa a remete elé, oda arra az alomszalmára, s hogy sugdossa annak a fülébe a maga halálos bűneit, amiknek a kifogytával aztán a remete egy nádszállal neki is a fejére üt, mint a többieknek, jelezvén a vezeklést; mely után aztán Imola felkelhetett a térdeiről, s visszamehetett Szilamérhoz.

— No, hát meggyóntad a bűneidet? — kérdezé Szila-

* L. Cantu Caesar „Középkor története” IX. könyv 7. fejezet.

mér. — Ugyan soká tartott. Talán nem is mind bűn volt az? —
Hát aztán miféle vezeklést szabott rád érte a remete?

— Többfélét — sűgá szelíden az asszony. — Legelőször
is száz miatyánkot, üdvözetet és hiszekegyet kell elmondanom.

— No, ez még alig van egy kupával. Hát aztán?

— Azután minden keddi és pénteki napon böjtöt kell tartanom.

— No, abba már nem egyezem bele. Neked nem szabad magadtól a táplálékot megvonnod.

— Hiszen csak azt értsd a böjt alatt, hogy hús helyett halat kell ennem.

— Az már más. És így én hetenkint kétszer vadászás helyett halászni fogok. Ez már okos dolog. Te vétkeztél és a pisztrángok lakolnak meg érte.

— De ne ungorkodj, mert akkor nem mondom meg a harmadikat.

— No, hát befogom a számat. Mi az a harmadik fogadalmom?

— Az, hogy — itt megszakadt a nő, s szemérmes szemei tétova repeséssel keresték a szót, ami kimondható: — hogy azt, tudod, aki nincs még a világon, akit még nem ismerünk, de mégis nagyon szeretünk: — hiszen tudod . . .

— Hogyne tudnám?

— Hát hogy azt keresztyén hitben fogom felnevelni. Szilamérnak egyszerre ráncokba szaladt a két szemöldöke.

— De ehhez nekem is hozzászólóm van.

Imola csábító hízelgéssel tapadt oda hozzá.

— Hát nem azt mondtad-e százszor, de ezerszer, hogy nincs olyan kívánságom, amit ne teljesítenél?

— De ha lehetlent kívánnál. Teszem azt, hogy ugorjam át a napból a holdba.

— De hát nem olyan nagyot kívánok. Csak azt, hogy ha lesz egyszer valaki, aki nevet kér tőlünk: én hadd válaszjak azt

neki, s aztán ne tűz fölé tartva, hanem vízbe mártva kapja meg a nevét. Hát olyan nagy, nehéz, felemelhetetlen kívánság ez, a te kis feleségedtől, aki jobban szeretett téged, mint az anyját, jobban, mint az Istenét, mert elhagyta őket, hogy veled maradhasson?

S addig-addig simogatta a lány kezeivel Szilamér orcáját, míg azt a sok csúnya ráncot mind lesimította róla. A remete imádkozott azalatt.

— No, már látom, hogy milyen nagy ravasz asszony vagy — dohogott Szilamér. — Bizony leversz még a lábamról! Hát jól van, jól, no! Csak ne sírj! Csak ne nézz rám ilyen szemekkel. Hiszen úgy reszketek, mint a nyárfalevél, ha a könnyező szemedet látom. Hát majd *meggyököntöm* én ezt a dolgot ennél a remeténél. Talán megalkudhatunk egymással. Hátha a ti isteneiteket meg az enyéimet össze lehetne hozni egy kalap alá? Nektek van három, nekem van négy. Azok bizony heten is elférnek együtt. Nekem volna módom mind a hétnek illendőn áldozni. Hisz az a torjai barát maga is elismerte az imádságában, hogy az én isteneim mind jó istenek. — Nohát én sem mondom, hogy a tieitek nem azok. — Majd meglássuk a dolgot. Hátha kiegyezhetem a remetével.

Imola el tudta titkolni a belső örömét. Mikor már a székely tuhudun azt mondja, hogy kész alkudni, akkor már nagy lépést tett előre. Csak rá kell hagyni mármost. Nem kell erőtetni, mert akkor hátralép. Csak hadd menjen ő maga oda a remetéhez, ő maga kérje fel, hogy hágjon fel velük a palotába, legyen ott vendégük, jó meleg kandalló előtt majd elbeszélgetnek egymással egy kancsó méhser mellett.

De Kőrös apó nem fogadta el a nyájas meghívást.

— Itt van az én helyem: az akol szalmáján, ahol az én idvezítőm született. Nem is illenék énnekem a ti pompás palotákban odafenn hivalkodnom a kandalló tűzénél. De nem is adott rá szabadságot az Úr senkinek, hogy az erdő fáit kivágja és tűzre rakja, amik arra rendeltettek, hogy sudaraikat az égbe

emeljék, s az ég madarainak szállást adjanak. Nem megyek a palotádba.

— Hát akkor maradsz magadnak — szólta Szilamér, s ott hagyta bosszúsán a remetét, de még az aklot is.

Hanem Imola hátramaradt, s odajárulva a remetéhez, ezt sugdosá neki:

— Óh te szent atya. Tudd meg azt, hogy az én férjem kegyetlen egy pogány ember. Nem egyébért hívogatott ő tégedet fel magához a kandallós palotába, hanem csak azért, hogy majd ottan egy szikra rád talál pattanni, s attól a te taplóköntösöd meggyullad, s akkor aztán lassan izzó tűzben megégsz ott előtte, és kínjaid közepette megátkozod az égben lakókat. Ebben akart ő gyönyörködni bizonyyal.

— Akkor hát szégyenüljön meg az ő kevélysége! — mondá felgerjedten Kőrös apó, s felszedve magát a szalmáról, megindula Szilamér után, aki csak elbámult, amidőn meglátta, hogy íme hozza ám a felesége a remetét magával.

Óh be nagy az asszonyi állat ravaszsága! Amit az ura minden hízelkedéssel ki nem tudott vinni, azt ő elnyerte fenyegető szóval.

Szilamér azonban nemhogy nem ültette a taplóembert a kandalló közelébe, sőt jó messze eltolta onnan a lócát, amelyre lepihenteté, mondván: „Oda ne ülj, a tűz elé; mert rád talál pattanni egy szikra, s tüzes szent lesz belőled”.

Ezen a napon karácsony *szombatja* lévén, ebédre Imola csupa mákos csíkot és csíkos káposztát főzetett; amik azonban Szilamérnak nagyon jól ízlettek: négyszer is kiszedett belőlük a tálból, s nem is sejtette, hogy ő mostan — börtölt, amíg a felesége fel nem világosította róla. A jámbor remete azonban az egész ebéd alatt nem vett magához egyebet, mint aszalt körtét, somot, gesztenyét és mogyorót, amik önként lehiullanak a fáról. — Ellenben annál többet beszélt Szilamérnak az ó- és újszövetségből, amely történeteket Szilamér fülei éppen olyan könnyedén nyelének le, mint ahogy a torkán leszaladt egy-

egy kövér ikrás csík, hogy fenn nem akadt a szálkáival rajta.

Mikor aztán jóllakott Szilamér a testi és lelki táplálékokkal, akkor azt mondá, (a tíz ujját hozzá fenne a ködmöne gyapjas beléséhez): „E bizony nagyon jó volt: holnap is így legyen. S ha ilyen jó ez a keresztyén vallás, ahogy a te beszédedből meg a feleségem tálaiból megértettem, én bizony nem bánom, akár ma keresztyénné legyek.”

Hanem a remete (az ilyen szent emberek szokása szerint) amint észrevette, hogy nagyon engedelmes tanítványra talált, még szorosabbra kezdte fogni a kordát, s azt mondá Szilamérnak: „Nem megy az oly könnyen! Mert azt mondja az írás, hogy könnyebb egy tevének által bújni a tű fokán, hogysesem mint egy gazdagnak bejutni a mennyország kapuján; azért semmiképpen a Krisztus követője nem lehetsz mindaddig, amíg minden gazdagságodat a szegények között ki nem osztod, s magad olyan szegénnyé nem leszel, mint a legszegényebb ő közöttük.”

Szilamért ez sem rendítette meg. Felvette a kancsót a jó méhserrel két marokra, s olyat húzott belőle, hogy maradt is benne, nem is: mintha életében utoljára még egyszer kedve szerint valót akarna inni, s aztán letéve az orrost a helyére, egész nyugodt lélekkel így szólt:

— Én bizony ráállok. Az én gazdagságom egy rengeteg erdő meg egy nagy bánya. Szívesen kiosztom. Minden szegénynek jut belőle egy szálfá meg egy darab kő. Mind jól járnak vele. Azután van még egy jó paripám meg a fegyverzetem. Ezt én odaadom a legszegényebbnek a szegények között. Te vagy az magad, Kőrös apó, mint mindenki tudja. Öltsd fel a páncélom, tedd fel a sisakom, vedd át kardom, bárdom, állj helyettem a sereg élére, védelmezd a határt: nekem pedig add ide cserébe a te taplógúnyadat, azt én veszem föl; beülök a te odúdba, s onnan nézem, hogy te mit csinálsz.

Most aztán Imolán volt a sor, hogy ezt tréfának vegye és

ne vessen rajta. De csak elhült aztán, amikor azt látta, hogy Szilamér nem tréfál, hanem leszedi a falról a fegyverzeteit. S maga is vetetegeti le magáról a daliás öltözetét, s ösztökéli a remetét, hogy ő is serénykedjék azon módon, és adja át neki a taplóruháit.

— Csak nem akarod, hogy itt előttem ruhát cseréljen veled egy férfi? — kiálta fel Imola elszörnyedve.

— De bizony akarom, szent asszony! Mert hogyha én minden kincseimről, amik a világon vannak, egyszerre lemondok, te is azok közt lész. Mikor minden gazdagságomat kiosztom Isten parancsolatja szerint a szegények között, jobbat nem tehetek, mintha tégedet, a kincseim legdrágábbját, odaadlak a legszegényebbnek, a taplóembernek: ő viselje ezután gondodat. Nosza Kőrös apó, siessünk cserélni!

— De bizony ebből semmi sem lesz! — kiáltozó Imola; megakadályozva az ajánlott öltönyt cserét. — Kikérem az ilyen tréfát!

— Ha tréfa ez a dolog, úgy nem az én tréfám — viszonzá Szilamér. — Egynek valakinek kell ezt az országot védelmezni: a népet vezetni, s aki ezt teszi, az bizonyára úr, vezér, hatalmas. Azzal a tanáccsal, hogy minden ember legyen egyforma szegény, alázatos, lehet járni a világot ott, ahol jámbor népek laknak, s egyik puszta őrzi a másikat; de nem lehet megállni az én hazámban, ahol mind a négy szél irányából ellenség fenyeget, akik ellen fejedelmeink a négy „napvágást” teszik koronázásukkor. Nálunk annak, aki a nép vezére, egyéb dolga is van, mint Istent dicsérni s a világról lemondani. Az nem bocsáthat meg az ellenségének, hanem azon kell hogy legyen, hogy a hazájára törő pusztítónak csontjaiból tetemhalmot rakjon össze. Ha tetszik a csere, nem bánom: vállalom! Itt a kard, paripa: de még az asszony is, aki, ha győztesen térsz vissza a harcból, a repkénykoszorút homlokodra fonja.

De Kőrös apó felháborodva felelt meg erre.

— Apage Satanas! Távozz tőlem Sátán! Az én országom

nem ebből a világból, de a másvilágból való. Aki fegyverrel öl,
fegyver által hal meg!

Erre a szóra visszataszítá Szilamér hüvelyéből *kiduvadt*
kardját, s odarántva magához feleségét s vaskarjával érckebléhez
szorítva őt — az mondá a remetének:

— No, hát csak eredj vissza a barlangodba, ahonnan
kibukkantál. A te vallásod kecskepásztoroknak való! Mert
énnekem nem kell az olyan mennyország, amelyikért cserébe
az én jó hazámat, az én Székelyországomat kellene ebadóba
hagynom! Tuhudun maradok!

Imola azt mondá a férjének ezután:

— Kérlek, ne varrj te hímet erről az együgyű remetéről a mi egyházi nagyjainkra, se azokat az ő mondásait ne vedd olyan szó szerint. A mi papjaink bizony nem hirdetik a szurtos szegénység fogadását, maguk is fénybe, pompába öltözködnek; nem is élnek aszalt gombával, vackorral; hanem megsüttetik a vadpávát ünnepre, s böjti napon tormás lével készíttetik a csukát. Azt pedig végképpen vedd ki a fejedből, mintha a keresztyén papok, mikor ellenség tör a hazára, elbújnának az oltár háta mögé, olvasót forgatni; de bizony felkötik a kardot, páncélt, a palást hegyébe, sisakkal takarják be a fejükön a szent olajas pilist; s lóra ülve, odaállnak ahol a zászló lobog, s úgy megvédelmezik az országot karddal minden rossz szomszéd ellen, mint a legjobb világi vitézek. Ilyenek a mi igazi papjaink.

— Csakhogy én ilyen cifra papot sohse fogok látni; mert efféle ide az erdőbe nem jön.

Imola azután a vezeklésül rászabott imákat még meg is szerezte egy-kettővel annak a kívánságnak a teljesülésére, vajha a mennybeli hatalom tenne az ő urának a megtérítésére valami kisebbsajta csodát; nem kíván ő azokból az igen nagyokból, aminők a pogány fejedelmeket megtérítették, csak legfeljebb annyit, hogy bárcsak egyszer Szilamér vadászó kalandozásaiban bukkanna rá valahogy az udvarhelyi prépostra, akinek az egész megjelenése, de még inkább az ékesen szólása Szilamérnak a

szívét könnyen megnyerhetné. Beszélt is neki felőle sokat — úgy esténkint. Szilamér már maga sem bánta volna, ha egyszer véletlenül egymásra bukkannának. Az pedig nem is volna valami lehetetlen. Búzaszentelés alkalmával nagy búcsújáratok szoktak megindulni a vidéken, s azoknak az élén maga jár a prépost igazi pompával. — És ugyanekkor Szilamér egész a búzaföldekig eltévelyeghet, a bölényt üldözve, mely szeret a vetésben dúskálkodni. Egyszer így összejöhetnének, s akkor aztán majd megtudná Szilamér, hogy a prépost egészen másforma pap, mint a taplógúnyás remete az odúban.

Imola egy ilyen véletlen találkozástól csak minden jót remélt, s azért hitt is benne, hogy az megtörténik.

S amiben az ember erősen hisz, hát az be is szokott teljesülni.

Egy este nagy későn a bölényvadászatból azzal a szóval tért haza Szilamér:

— Nohát, láttam már, hogy milyen az az udvarhelyi főhorkáz.

— A prépost?

— Nem tudom én: *piritus-e?*

— Ejh! Nem piritus, hisz az nincs a világon: az csak mese, hogy piritus van; olyan parányi „jó manó”, aki minden bajban megsegít, s egy ökör fülében elfér. Ennek a neve, tanuld meg kimondani: „pré—post!”

— Én pedig jobb szeretném, hogy ha a piritus volna meg igazán, s a prépost volna a mese.

— Hogyhogy?

Erre Szilamér nagy keservesen odavágta az asztalra a nagy medvebőr süvegét, s mintha magának is rosszul esnék, olyan szomorúan mondá ki:

— Nem leszek én már a te Jézusodnak követője soha. Imola csak elképedt, elhalványult.

— Mi történt veled?

— Majd elmondom hosszan; — de ne ülj az ölemben, ne is

igen ölelgess; ülj távol a kerevetre. Majd ennek is megtudod az okát.

Imola reszketni kezdett, úgy megijedt e szótól: hogy őt már Szilamér meg sem akarja ölelni. Vajon mit véthetett neki?

Odaült eléje, de nem a kerevetre, hanem a lábához, a medvebőrre, úgy bámult fel a férje arcára.

Szilamérnak az arcába lógott az üstöke, mint a szomorúnyír ága; el se hártotta onnan.

— Nagyon szomorú történet az, amit most neked el fogok beszélni, nem tudom, kiállod-e végig? Egy bölényt üldöztem reggeltől napestig erdőkön, völgyeken keresztül. Egyszer aztán nyomát vesztettem. Ki voltam fáradva; amint egy forrásra bukkantam, ott békóba tettem a lovamat, láncra kötöttem a kutyáimat, s leültem a mohos kőre delelni. Ha visszagondolok rá, úgy rémlik, mintha elaludtam volna, s álomlátás kísértett volna meg. De nem volt álomlátás. Valami távoli zsolozsma hangja révedezett fel az erdő sűrűjéből, mely egyre közelebb jött; a kutyáimat alig bírtam elcsitítani, hogy ne vonítsanak; még az oktalan állat is meg volt rémülve, olyan ijesztő, félelmetes volt ez az ének. És azután, amint egyre följebb jött a völgyből ez a zsongás, lassankint előtűntek maguk az éneklők: gyermekek vörös szoknyában, fehér ingben. Egy közülök nagy fekete keresztet emelt, amiről gyászfátyol csüngött alá, egy másik csengettyűvel csilingelt, egy harmadik durván ácsolt tölgyfa keresztet vitt a vállán, azután fekete ruhás, fehér inges férfiak jöttek, rudakra tűzött lámpásokkal, amikben gyertya égett, fényes nappal. Utánuk egészen feketébe burkolt alakok következtek, égő szurokfáklyákkal a kezükben; arcukat egészen eltakarta a csuklya. Ezek voltak az éneklők. Nyomukban egy csapat alabárdos tolakodott előre, akik közül az elől menők a dárdáik hegyét hátrafelé, a hátul jövők pedig előre szegezve tarták, s e dárdahegyektől *meghatározva* lépdegélt egy emberi alak, akinek az egész termetét egy hosszú sárga csuha federte, aminek a kámzsánja a fejére volt húzva.

Az ember tántorgott, alig bírták a lábai.

Végül aztán jött négy férfi, fekete ruhában, akik egy fekete bársonymennyezetet emeltek rudakon, s az alatt lépdegélt egy selyempalástba öltözködött férfi, hosszú szürke szakállal, a fején négy gerezdre szabott aranyos süveg, veres öv a derekán, kezében egy aranyedény, láncon csüngő, amiből füstöt szórt maga elé.

— Ez volt a prépost — remegé Imola.

— Tudom. — Utána jött egy csoport asszony nép, csúf, vén banyák mind; szemenszedett boszorkányok. Mikor odáig ért a hosszú csapat, ahol a forrás patakja keresztülcseregded az úton, az a sárga csuhás emberalak lehajolt, hogy a markába vizet merítsen: szomjas volt. Egyszerre minden dárda hegye keresztbe állt előtte, visszatiltották a víztől. Az emberalak hátrafordította a fejét, s a csuklya alól valami olyan szívbemetező nyöszörgés hangzott elő, hogy még a lovam is horkolt, és a sörényét borzolva féltében. Erre a rimánkodó hangra megszólalt az a fénybe öltözött alak a mennyezet alól. Rideg, kemény, szomorú hangon beszélt: „Emlékezzél reá, hogy teneked meg van tiltva olyan vízből merítned, amely továbbfolyik!” Azzal a csapat vonult tovább, a sárga ruhás bandukolt támolyogva. A sok fertelmes vén banyának mind volt a kezében egy korsó, az mind megmerítette azt a patakból, s nagyot ivott, fújta utána: „Hej de jó volt”, — de csak egy sem vitte oda a korsóját ahhoz a nyomorulthoz, hogy megkínálja vele: „Nesze, igyál az én korsómból, ha magadnak nem szabad a folyó patakból merítened”. Hanem énekelni, azt tudtak: „irgalmaz nekünk.”

Egy vén csoroszyát, aki leghátul csoszogott, nyakon fogtam, hogy álljon meg, hadd beszéljek vele.

Az egész csapat olyan mérgesen tekintgetett fel rám, miért nem vettem le a süveget a fejemről, s a vén banyák hangosan kiabáltak rám: „Le kellene ütni dárdanyéllel a fejedről azt a süveget! Még fenntartja a tökfedőt, mikor a szentséget elviszik előtte!”

— Hát micsoda szer ez itten, amit járás közben tartatok? — kérdezém a banyától.

— Nem látod! Temetés.
— Temetés? Hát hol van a halott?
— Szúrd ki a szemedet, ha nem látja! Ott megy abban a sárga csuhában.

Aztán, amint eleresztettem a nyakát, énekelte tovább: „irgalmazz nekünk!”

No még ilyen temetést nem láttam. Azt tudom, hogy nálunk őshitűeknél szokás a csatában elesett vitéznek lóháton vonulni a gyász búcsúzó útra a sírjáig; de hogy egy halott gyalog menjen a saját temetésére, ilyet még sohasem hallottam.

Bántott a nesz, hogy megtudjam, mi lesz ebből?

A lovamat kantáron vezetve, utánaballagtam keves távolból az éneklő gyászmenetnek, a legvadonabb erdő közepébe, amíg egy helyen azt láttam, hogy megállnak. Ott áll sűrű bozót közé elrejtve egy alacsony tuskóhajlék, mellette egy szikladöbörben volt valami víz, ami úgy be volt lepve falevéllel, rothadó harasztal, hogy csak a beleugráló békák cuppanásáról lehetett megtudni, hogy ott víz van. Ebből már szabad inni a sárga ruhásnak, mert ez nem folyik sehová. — Azt kezdtem hinni, hogy ez valami gonosztevő, akit veszteni visznek. De miért hozzák ide a vadonba, ahol senki sem látja? Hiszen másutt, akit kivégeznek, népelretentő példának, azt ugyancsak felmagasztalják magas dombon álló bitófára vagy kerékre, hogy minden ember lássa.

A sárga ruhás a gunyhó elé érve, ott annak a küszöbén magától letérdelt, arcával kifelé fordulva. Ekkor az énekesek rákezdték a halotti dalukat; énekeltek az angyalokról, akik a halottat majd evezetik a paradicsomba, ahol örök világosság fog néki fényleni; hatszor is elmondták fölötte, hogy „az Úr adjon neki örök nyugalom!” — Vártam, hogy majd előlépnek végre az íjászok, s szokás szerint annyi nyilat lőnek bele, amennyi elég egy halottnak, hogy elmenjen vele a másvilágra. De azt nem tették. Hanem az ének végeztével az a fényes öltözetű főpap egy zsákot hozatott elő, amiben sárga föld volt.

A vénasszonyok dörmögtek egymásnak: „*Ez a föld a temető-kertből van ám elhozva*”. A pap marokkal hinté azt a földet a sárga ruhás emberre, aztán meg arra a kunyhóra, s akkor így szólt:

— Térj meg te boldogtalan ember a halottak közé. Nyugodjál meg, ahogy a halottak megnyugosznak. Íme ez a te sírod. Amelyet megáldunk, megszentelünk és bezárunk, hogy meg ne nyíljék a feltámadásig. *Innen e szomorú völgyből tenéked kijönöd, s az emberek közé visszatéred soha többé nem lesz szabad; mint nem szabad semmi halottnak az ő sírját elhagyni, hogy az élőket rémítse. Tiltva van a járt út széléig elmenned. Tiltva van az úton járókat megszólítanod; hanem a kezedben levő kereplővel adsz hangot, hogy észrevegyenek — és kikerülhessenek.* Íme, megszentelélek számodra két edényt, egyet az ételnek, másikat pedig az itálnak. Könyörületes emberek azokat számodra meg fogják tölteni. Az Úr lelke lészen veled. Csókold meg a kereszt-fádat, mely sírod elé fel fog állíttatni, s élő jel lesz, mely megszólítja a vándorokat, hogy alamizsnát adva, fussanak innen.

A sárga ruhás a csuklyán keresztül megcsókolá a saját sírkeresztjét. Akkor aztán a pap előszólítá az íródeákot, s mondta fennhangon, hogy mit írjon fel a sírkereszt fekete táblájára meszes pamaccsal: „Itt nyugszik az Úrban a névtelen, meghalt a világbán; él az Istenben”. Úgy állíták fel a keresztfát a kunyhó ajtaja elé.

Aztán még egy verset énekeltek, egy imádságot elmondtak, letérdelve; megint felkerekedtek, s ahogy jött a hosszú csapat, olyan rendben ismét eltávozott. Én ott maradtam, amíg az éneklés hangja elveszett a mély útban, és néztem ezt a magára hagyott embert.

Körös-körül minden elcsendesült már, csak a békák ott az állóvízben ümögtek egyszer-egyszer, mintha kérdegetnék az új jövevénytől, hogy mi hozta őt ide?

Az pedig ott ült a kunyhó küszöbén, térdére lehajtott fővel, s két kezét összetéve a feje fölött. Előtte a sírkeresztje. Mellette volt a két edény az étellel, azokhoz nem nyúlt.

Engem valami szörnyű borzalom fogott el, aminőt soha életemben nem éreztem. S az a rossz természetem, hogy amitől meggrémülök, annak nekimegyek, ahelyett, hogy elfutnék előle. Odamentem az emberhez, hogy megszólítsam.

Amint az lépteim recsegését a tárgallyban meghallotta, fölriadt, s kihúzta az öve mellől a kereplőt, s elkezdett vele zakatolni.

— Hagyd azt a kereplőt! — mondtam neki. — Én nem élek a ti törvényeitek szerint. Nekem szóval felelj! Ki vagy te?

— A halott! — felelt egy kintől kényszeredett hang a csuklya alól.

— Mit vétettél, amiért halott lett a neved? Gyilkos, gonosztevő voltál? Hazádat árultad el az ellenségnek? Istent sértetted meg? Felelj!

Erre a halott ember felegyenesedett ültéből úgy, hogy egy délceg daliának látszott egész természetben, a fejét is büszkén felemelte, s aztán kemény, rikácsoló hangon e szót mondá: „Én bélpoklos vagyok!”

S azzal felemelte a csuklyát az arcáról.

Nem mondom el előtted, mi volt az, amit láttam! Aszszonynak ez iszonytató képet nem szabad megismerni. Nincs olyan undok mocsárlakó hüvelvény, nincs olyan fába szorult erdei manó, aki ábrázatját fölcserélné vele. A fogaim összeverődnek rá, s az egész testem egy lúdbőrré lesz, mikor rá gondolok.

— Hol lepett meg ez a szörnyű csoma? — kérdém tőle, aminek mi itt Székelyországban csak távol hírért hallottuk, de soha nem láttuk.

— A Szentföldön jártam Endre királyunkkal.

— Minek jártál a Szentföldön?

— Harcoltam a hitetlenek ellen, kik az idvezítő sírját megfertőztették. S vitézül harcoltam.

— S jutalmul a bélpoklot hoztad el magaddal?

— Isten akaratja volt az.

— Elhiszem, hogy az volt. De hát az emberek ezért kitzásítanak a világból?

— Rémmület énrám tekinteni.

— De hát nincs rokonod, barátod, senkid a világon? Nincs házad, ahova elrejtöd magad otthon?

— Van nőm, és vannak gyermekeim. Rokonságom a Székelyföldön végig elterjedt; van szép birtokom, úri házam. Mégis el vagyok temetve. Nő, gyermek, jó barát nem jöhet ki hozzám, és én őhozzájuk nem mehetek. Emberi hajlék engem be nem fogadhat. Egyedüli helyem ez a kunyhó, ajtajában a sírkereszttel, ami még azt sem mondja meg senkinek, hogy mi volt a nevem valaha.

— S ki parancsolta azt, hogy ez így legyen?

— A törvény: az írás.

— Miféle törvény? Miféle írás? Én is ismerem az ország minden törvényeit; ilyen törvényt soha se a vezérek, se a királyok, se a rabonbánok nem hoztanak.

— A szentírás parancsolja ezt.

— A szentírás?

— Amelynek végzéseiben meg kell nyugodnunk. Az parancsolja, hogy a bélpoklosok a világtól elzárassanak, a sivatag pusztában egyedül, élve eltemetetten, elhagyassanak; senkihez ne tartozzanak.

— S te annak magadat aláveted?

— Mi haszna emelném föl fejemet az Úr ellen? Várom halálomtól megszabadulásomat.

A hegytetőről még egyszer aláhangzott az eltávozó ájtatos csapat zsolozsmája.

Én pedig felkacagtam!

— Nem! Nem! Nem! Én annak az Istennek, akinek ilyen a törvénye, híve nem leszek soha! Ne szólj nekem Jézusról! Ne a szeretet Istenéről többet! Én az ő nyomdokába nem lépek soha!

Imola reszketve húzta össze magát, a földön kuporogva,

amidőn Szilamért ily haragra gerjedve látta, amidőn Istennel *ortályoskodni* hallá. Reszketeg kéréssel nyúlt a férje keze után, ki azonban eltiltó mozdulattal taszítá el a nő kezét magától.

— Ne nyúlj a kezemhez!

— Miért ne? Miért?

— Azért, mert én ezt a belpoklost nem hagytam ott az **első sírban**, hanem felültettem őt a lovamra a hátam mögé, s hazahoztam őt magammal.

E szókra nagyot sikoltva szökött fel helyéből Imola, s odavetve magát Szilamér keblére, átnyalábolá annak a fejét mind a két karjával, s szapora csókjaival halmozá el arcát, szemét, száját, zokogott is hozzá.

— Óh én szerelmemem! Óh én drágaságom! Hisz éppen így lettél Krisztus követőjévé. Az ő nyomdokaiba találtak bele éppen a te lábnymaid. Amit most cselekedtél, az a keresztyén vallás.

Szilamérnak ragyogott az arca.

— De hát nem félsz engem megölelni ezután?

— Ha Isten velünk, ki ellenünk? — mondá erős hittel az asszony.

Szilamér kebléhez szorítá a nőt.

— Akkor én megyek vissza hozzá.

— Hol hagytad őt?

— Odalenn a cselédek tornácában.

— De hisz a cselédnép fitymálni fogja, durván bánik majd vele. Pedig lehet, hogy előkelő levante volt.

— Bizonyára az volt. De hát hová tegyem?

— Hát nem férne el itten? Nézd, mennyi helyünk van. Három nagy medvebőr az ágyunkon. Egyet neki adhatnánk.

— Igaz a. De te iszonyodni fogsz a rátekintéstől.

— Te golyhó! Hát te nem tudod, hogy én, ha idegen férfi jön elélem, nem látom meg, milyen az arca? Mindig csak a te arcodat látom magam előtt.

— Áldott légy ezért a szóért!

— Az vagyok már régen! Megállj még! Valami jutott eszembe. Drága jó anyámtól hallottam, hogy itt valahol a Szent Anna tó körül van egy csodatevő forrás, aminek a vize minden fekélyt, mirigyet meggyógyít, annak sós a földje és meleg a vize.

— Akkor én megmondhatom, hogy melyik az a forrás? Az a virág, amit te a minap hazahoztál, a „világzár” csak sós tőzeföldben, meleg vízben terem.

— Arra a helyre pedig én vissza tudok találni. Hegyhát tetején van; amiből egy patak nyugatnak, másik keletnek folyik.

— Úgy! úgy! Az egyik a Zsombor patakja, a másik a Bálványos patak.

— És így, ha ketten összetesszük a tudományunkat, még majd ki is tudjuk gyógyítani a bélpoklosunkat Isten segítségével. Eredj, vezesd ide.

Szilamér felhozta magával a bélpoklost. Imola addig puha fekhelyet készített a számára a pest mellett. Arra lefekteté Szilamér a lázárt.

— Nem irtózol a szörnyű bűzétől? — kérde susogva Szilamér Imolától.

— Nem. Én tavaszi ibolyák illatát érzem.

Azután a tűzhelyhez látott, sütött, főzött; valami melegítő italt is készített, illatos fűszerekkel. A halott evett és ivott. — Lakomázás után aztán elkezdte regélni a távol Szentföldön tapasztalt dolgait; tüneményes meséket, amik valóban megtörténtek, s a szent vidéknek fölséges látványát. Úgy beszélt, mint egy apostol. Imola elhallgatta volna azokat a regéket hajnalig. S a szemeit le nem vette a bélpoklos arcáról; a rettenetes arcról, melyre az istenkép fölé egy pokolbeli mumust ragasztott a kórság. De ez undorító kéreg közepett megmaradt két szép, lélekkel teljes szem; Imola azokba nézett, s aztán a szemektől nem látta az arcot.

Mikor a kakas elsőt kukorikolt, akkor mind álomra tértek. Az álom csendjében Szilamér füleit megütötte a két idegen szó,

amit a bélpoklos reszkető hangon elsóhajtott: „Kirie eleizon, Kriste eleizon”. Imola aludt már, s mégis az ajkai csendesen utána susogták: „Kirie eleizon, Kriste eleizon”.

Vajon mit jelenthet ez a két szó?

Másnap kora hajnalban elindultak mind a hárman: Imola, Szilamér és a bélpoklos, felkeresni azt a tájat, ahol a *világzár* terem. Imola volt a vezető.

A Szent Anna tó hegyeinek minden völgye tele van csupa gyógyerejű csodaforrásokkal. Ha más országban volnának, búcsújáró kápolna volna mindenik mellé építve egyfelől, részvénytársaság vendégfogadója a másik felől.

Itt buzog fel a tőzegtalajból a sárgásbarna vizű *Fortyogó*; olyan a hangja messziről, mint az álmában horkoló óriásé. Ez a sánták gyógyforrása.

Odább egy más forrás zúdul elé, világossárga vízgomolylyal; ennek a neve „Szemfortyogó.” Ez vakokat is látókká tesz, s minden szembajt meggyógyít.

Majd meg egy hamuszín forrás zubog fel a mohos sziklák közül, amit a színéért „Hammas”-nak neveznek: a belemártott kéz zsírosnakérzi a vizét, s a gőze elkábít. Ez a köszvényt űzi el.

Végre egy lapályos fennsík következik, aminek veres a földje, s a rajta termő növények levele mind olyan tövér, pozsgár, sötétzöld: — ez a „Sósmező”.

Ennek a közepén van az a forrás, aminek a martját a sárga-piros nenufár (*világzár*) virágai lepik. Most, tavasz elején, csak a tavalyi virágok korszó alakú máktokjai úszkálnak a gőzölgő tavacska szélében; a nagy, tertyedt róteres leveleken apró zöld leveli békák hirdetik brekegve az idő változását.

Ez volt a keresett csodatevő forrás: régóta ismeretes a székely asszonyoknál.

Szilamér és a bélpoklos fejszéikkel, faragó eszközeikkel nagy hirtelen összeábdáltak e forrás mellékén egy *burdét*; aminőket még mai nap is szoktak nyaranta felállítani a gyógyulást kereső vendégek számára.

„Gyermekavatás az ősmagyaroknál”

Kép az Osztrák-Magyar Monarchia . . . c. mű Jókai által szerkesztett fejezetéből.

„A holt vitéz és menyasszonya”

Kép az Osztrák-Magyar Monarchia . . . c. mű Jókai által szerkesztett fejezetéből.

A belpoklos itt maradt a burdéban négy napig.

Ötödnap visszatért a Tiburc várba *meggyógyultan*. A belpokol réme tisztára elveszett róla. A rettenetes pokolkéreg lehámlott testéről, s az arca előtűnt, nemes, büszke vonásaival; ahogy az valaha Isten kezéből kikerült; csakhogy olyan gyöngé és fehér volt, akár egy leánynak az arca, amit soha nem lopott meg az égető napsugár.

HÁLÁDATLAN VERÉB A FECSKEFÉSZEK BEN

Amilyen nagy volt az öröme Szilamérnak afölött, hogy azt a nyomorult bélpoklost ilyen csoda módra helyreállította, kétszer akkora lett, amidőn egyszer, valami vágytól ösztönözve, visszatért ahhoz a kunyhóhoz, amely ennek élő sírverem gyanánt volt rendeltetve: mert — már akkor abban egy második bélpoklost talált. Azt is éppen olyan áhítatos szertartással hozták ide, mint az előbbit: a kunyhó már akkor üres volt, az ételes fazékban pedig a benne hagyott köles már ki is zöldült: ebből világos, hogy az élve eltemetett már nem él ezen a világon; bizonyosan megették a farkasok vagy a sokatevők: Nyugodjék békével! Hoztak helyette másikat.

Úgy látszik, hogy ez a kunyhó csak olyan átjáróház a két világ között.

Szilamér azt a bélpoklost is felvette a lovára, s hazavitte: a Sósmező csodaforrásánál épített a számára egy másik burdét, ahol az mosakodják.

És azután hétről hétre, mindig ellátogatott a Mohoson túl a magányos kunyhóhoz: ahogy azelőtt bölényre vadászni, úgy most bélpoklosokra lesni; — s nagy vadászszerencséje volt, többnyire hozott haza egyet a cserkészetből. Nyár derekán már kilenc burdét sorban felállítva a Sósmezőn. A megmentett nyomorultak az egész napot odakinn töltötték, a gyógyvíz erejét próbálva kínozott tagjaikon, s csak éjszakára

tértek haza a Tiburc várba, ami nem messze volt a Sósmezőhöz.

Aki egészen kigyógyult is közülök, nem hagyta el a társait, visszatérnie a világba úgysem volt többé szabad; mert az egyszer halottá mondott bélpoklosnak halálbüntetés alatt tiltva volt az emberi társaságba még valaha visszakerülni, a vagyonát szétosztották, feleségét férjhez adták; gyerekeit ide-amoda elhordták. De ha szabad lett volna, sem hagyják vala el ezt a vidéket, mely ép tagjaikat, emberi ábrázatukat újra visszaadta. Neveket vettek föl — a szentek után —, csupán keresztneveket, ahogy szerzetesek szoktak; egymásnak hűséget fogadtak, s titkos egyetértés mellett maguk között megválasztották perjelnek Opour Szilamért.

És így Szilamér megérte pogány fővel, hogy egy új rendnek a perjelévé lett. — Amiről ő maga semmit sem tudott. — De tudta az Úristen.

A bélpoklos szerzet egyébiránt nem henyélt ott hiába, ők mindannyian távol Palesztinában kinn járt keresztesvitézek valának: egy közülök Nikomédiából elhozott magával, a sarujába rejtve, mindenféle kerti veteménymagokat, aminőket ottan természetnek, s amiknek még itt Európában hírét sem hallották. Azokat ő és társai, egy körülkerített lankán elvetették, ápolták, öntözték: csodálatos mindenféle főzelékkel ellátták a konyhát. (Még most is, annyi száz esztendő múlva, egész falvak élnek abból a Székelyföldön, hogy kerti veteményeket természetnek, amiknek a magvát Orbán mester hozta el Ázsiából, s azokban a falvakban nincsen *szegény ember*.)

Viszont Szilamér meg az egyébfajta élelmiszerekről gondoskodott a maga ápoltjai számára, s most tudta már meg, hogy mit tesz az, hogy „oszd szét a gazdagságot a szegények között!” Imola pedig szötte a számukra a gyapjúkelmét, hogy tiszta fehér ruhában járhassanak mindig.

Ők foglalkoztak ellenben a halászattal is, s hordták haza a várba egész hálósámra a sok potyát, lazacot, pisztrángot,

amivel még akkor hemzsegték a Mohos kopotyúi; úgy, hogy Szilamér maga is megsokallta már, s azt kezdte hinni, hogy ő az adósa a lázároknak, nem azok őneki.

Volt közöttük egy, aki valaha kolostorban lakott, ott megtanulta azokat az ájtatos zsolozsmákat, amiknek diák a nyelve; ez betanította azt a többieknek, akik aztán esténkint, mikor a várudvarra visszatérének, körülterdepelték a tornácba felvezető csarnokot, s rázendíték mindenféle összeolvadó vékony és vastag hangokon a „de profundis”-t, hogy csupa gyönyörűség volt hallgatni.

Úgy éltek itt együtt, keresztyének és tuhudunok, ebben a minden istenektől megszállott magányban, mintha ez volna örök maradásuk. Arra senki sem gondolt, még maga Szilamér sem, hogy ezt a Tiburc várát csak bizonyos ideig engedte át neki és életpárjának Rapsonné asszony, s hogy majd nemso-kára elkövetkezik az idő, amikor az öreg asszonyságnak a tag-jait megpróbálgatják a hozzászegődött csúzok és zsábák, s akkor az jönni fog cselédnépestül a Tiburc várába, a kénbar-lang gyógylevegezőjében fürödni: s annak majd bolond nagy öröme lesz, amikor megtudja, hogy kilenc bélpoklossal van tele a vára.

De ő biz erre, ha gondolt is, kiverte a fejéből. A bélpoklo-sok baja elébbrevaló, mint a Rapsonnéé! Aztán meg, ha ő nem retteg ezeknek a társaságától, s nem félti a lehetük ragályától az ő Imolájának a százszor szép orcáját; hát akkor Rapsonné se féltse tőlük a maga ábrázatjának százéves baráz-dáit; hanem pártolja tovább az ő ápoltságait; még buzgóbban, mint ahogy ő tette eddig.

Annál ugyan lelkesebben senki sem ápolhatta volna ezeket a szerencsétleneket, mint ahogy ő tevő, — de meg is nyerte érte a jutalmát az égtől; mert úgy a nyár közepe felé egy olyan gyönyörűséges kis angyalkát küldött le neki az égből az Úr, amilyenek csak tele piros pofácskával fújják odafenn az aranytrombitát. — Aztán fiú volt! — Szakasztott az apja!

Nó iszen volt öröm a háznál! Akkora örömtüzeket rakatott Szilamér a dombokon, hogy a szomszéd országba ellátszott a lángja. Ki is híresztelé hetedhét országnak, hogy őneki fia született, mely kihíresztelés ilyen furfanggal szokott végbemenni. Összefogtak valami tíz kutyát a karámokból, s azoknak a farkára kötöttek két zszindelyt: azokra a zszindelyekre felírták egyfelől *minuskel* betűkkel, másfelől székely írásjeggyel, hogy milyen öröm esett Opour Szilamér háza táján; akkor aztán elbocsáták az ebeket, jót húzva rájuk az ostorral. Amint aztán a futó kuvasz meghallotta a farkához kötött két zszindelyt csörömpölni, azt gondolta, az ördögök szekere csörtet a nyomában, s elkezdett uszulni világtalan világba; míg valami faluba nem ért: ott elfogták, elolvasták, mi van a két zszindelyre írva, s aztán megint odább eresztették, hadd vigye a szomszéd faluba a hírt. Így horadták azok aztán el az örömhírt hetedhét országba! Bizonyosan megtudta ezt a hírt a négy lábú hírmondók útján maga Mike Sára asszonyom is. Csakhogy az izenetnek a *kelet* helyét, azt nem mondta meg neki a komondor.

Hej, jó dolga volt valami hét napig bölénynek, dámvadnak: Szilamér nem kergette őket; otthon ült: — azt leste, mit beszél az „ember?”

Hetednap estéjén — (szép derült alkony volt!) — amint a leáldozó nap végsugára végigsütött a nyitott ablakon át, Imola ágyáig, egészen bearanyozta az anya és gyermek orcáját: olyan volt az, mint a kinyílt rózsza a maga bimbójával; Szilamér egészen el volt veszve az ő nézésükben. Se látott, se hallott. Odakinn a várkapu előtt ugyan fútták pedig a kürtöt; s azután egész csapat lovas dübörgése hangzott a csapóhídon: nem ügyelt ő arra. A nyitott ablakon át pávaszem-pillangók repültek be a szobába; a kisgyermek sikongatva kapkodott feléjük parányi kezével: Rájuk ismert talán? Régi játszótársak abból az időből, amikor még neki is szárnyai voltak. Szilamér a gyermekben gyönyörködött, Imola meg Szilamér arcában, s amint így az alkony sugar az egyik arcra, az meg a másikra, a másik

meg a harmadikra vetette a mosolygó verőfényét, hát abból olyan ragyogás támadt, amilyennel csak Isten veszi magát körül.

Nem csoda hát, ha csak akkor vették észre Rapsonné asszonyt, amikor az már ott állt az Imola nyoszolyája fejenél és megszólalt. Be is volt bugyolálva nagyon a szeméig meg a szájáig patyolatkendőkkel, mert az esteli harmattól nagyon őrizte magát.

— Jaj! jaj! Mit csináltok, boldogtalan népek!

Ezzel a rikácsoló szóval üdvözlé „adjon isten” helyett a boldog révedezőket.

De egyszerre el is múlt minden ragyogás mind a három arcról: még a nap maga is, mintha szintén megijedt volna a vén tündértől, egyszerre elrejté magát a hegy orma mögé: Imola, az ösztön borzongásával takarta el a kisfia fejét a két tenyerével; Szilamér meg pogány babonás szokásból dörmögé a foga között: „tüske a talpadba!”, amit voltaképpen a boszorkányok ellen volt szokás kimondani, de amit megtartottak a vadászemberek is, mikor cserkészetre indulva, legelőbb is valami banyával találkoztak.

Rapsonné pedig folyvást kiabálva, „de mit tesztek? mit csináltok?” rohant az ablaknak; még azt hitték, ki akar rajta repülni, s egy cseppet sem csodálkoztak volna, ha a mankóját a térde közé kapva ellovagolt volna rajta a levegőben. Azonban csak be akarta tenni az ablakszárnyakat, amik jó vastag üvegből készült s ólomkarikákba foglalt táblák lévén, egyszerre homályban hagyták a szobát. Aztán jött csak vissza nagy zsém-beléssel.

— De hova gondoltok? Amíg meg nem újul a hold, nem szabad meglátni a napsugárnak az újszülött arcát, mert megveri a ragya! S gyertya sem ég az asszony ágya mellett! Micsoda gondatlanság ez! Mindjárt jön a Kamor tündér a téglázóvassal, amint azt látja, hogy nem ég a gyertya a betegágyas asszony nyoszolyája mellett.

Szilamér szaladt a kandallóhoz gyertyát gyújtani.

— Ne abba a vas gyertyatartóba! Keresz rezet! Óh, milyen éhletetlenek az ilyen fiatal házások! Vasat nem szabad az asszony közelébe hozni: még csak egy varrótűt sem szabad neki a kezébe venni, amíg a hat hete le nem tel. Ellenben egy tikmont kell neki a vánkosa alá tenni, a kicsikének meg egy szál veres selymet kötni a bal lábára, a nyakába meg egy violagyökert. Óh, be tudatlan nép. De jó, hogy idevetődtem hozzájuk! Még elpusztítanak magukat nálam nélkül. Így ni! Fordítsd meg Szilamér öcsém azt az ágyat, fejjel legyen az ablak felé asszony, gyermek. Különben holdas lesz belőle, ha a holdvilágra talál sütni, mikor alszik. Hát nincs javasasszony körülöttem, aki erre megtanítsom?

Szilamér ijedtében megtett mindent, amit Rapsonné parancsolt. Az ágyat is megfordította, az égő gyertyát is odahelyezte melléje arra az asztalkára, amin mindenféle drágalátos főzemények álltak csoda jóságú füvekből, miket a jó Gidula néni készített Imola számára; de amikkel az elfelejtte élni. Rapsonné mind sorba kóstolta, szagolta valamennyit, s ítéletet mondott fölöttük: ez jó, ez sem árt, ez az ezeraranyos fű, ez a szívkinnyitő, de csak a virágját kellett volna megfőzni, nem a levelét is; de hol maradt a tetemtoldófű, attól ered növésnek a gyerek; hát a boldogasszony tenyere? Azt ugyan a pogányok nem ismerik. No majd adok én belőle. Hoztam én magammal eleget.

Ezalatt elhelyezkedék abban a karosszékben, amit Szilamér tolt oda a számára.

A nénémasszony tovább zsémbelt:

— De ugyan hová gondoltál, hogy kinyisd az ablakot naplemente után? Az kell, hogy bejöjjön a büdi boszorkány, elcserélni a gyerekedet, elváltani a magáéval? Akkor aztán majd tarthatnád a kandallóban a tűz fölé, hogy adja vissza a tiedet, mert különben az övét a tűzbe dobod. Ilyenkor ólalkodnak legjobban a boszorkányok az újszülött gyermekek

körül, amíg azok vagy vizen, vagy tűzön fel nincsenek avatva, akár keresztyén, akár tuhudun szokás szerint. — Ahol ni! Mit mondok? Már idebenn is van a szobában a boszorkány!

Mind a ketten, az apa is, az anya is egyszerre a néné-asszonyra tekintének: elég nagy ostobasággal; mert hisz ő nem saját magára példálózott, hanem arra a nagy pávaszemes szárnyú pillangóra, mely ott keringett a szövétnek lángja körül, s amit repkedése közben szerencsésen le is sújtott a mankójával, s aztán kezébe ragadva, kitepte neki a szárnyait, a fejét; „Hej te rossz boszorkány! Körmömre kerültél, nesze neked!” s azzal a darabjait a kandallóba dobálta. — A kisgyermek erre elkezdett sírni: ő bizonyosan meghallotta a halálra kínozott játszópajtásának a jajszavát, amit már a durva földlakók vastag fülei nem hallanak meg. A gyermek ordított, kapálózott.

— Huh be csúnya vagy, pih de rút vagy! — mondá Rapsonné a gyermekre; de amellet édeskésen mosolygott az anyja szemébe. — Így kell ám a gyermeket *discérni*; — mert aki azt mondja a kisgyermekre, hogy „jaj de szép”, az megígézi: az olyan ellen ki kell köpni. Rút gyermek vagy!

Az aztán eldugta az arcát olyan helyre, ahol jó volt neki.

Rapsonné asszonyom pedig elhelyezkedett szépen a karszékekben, a cselédjei vánkosokat hoztak utána, s azokkal a hátát meg a lábait felpockolták.

— Noh, édes híveim, ennek ugyancsak örülök, hogy így beteljesült minden kívánságtok. Amint megtudtam ezt a nagy örömet, mindjárt repültem is hozzátok. Útba ejtettem az édesapátokat: annak is elmondtam, hogy milyen nagy ünnep van a családjában. Hejh, de nagyot ugrott a jó öreg. Mindjárt azonnal ökröt süttetett, s vár benneteket a *radindra*. Nagyon lelkemre kötötte, hogy csak siettesselek benneteket. Még ma akarja a kis porontyát látni.

Imola és Szilamér nagy szemekkel bámultak egymásra. Hát ez azért jött ide látogatóba, hogy rögtön kitegye a szűrüket

innen? Imola nem magáért aggódott: ő erős, egészséges vérű nő volt, nem szokása a kényeskedés; de a kisgyermekét féltette az éjszakai úttól.

— De hát most mindjárt elmenjünk alkonyat után? — kérdezé szepegvé.

— Óh, ilyenkor nyáron hosszú az esthajnal, drága szép holdvilág süt; én magam is mindig éjszaka utaztam: akkor langyos, hűs a levegő; a fülemilék olyan szépen hangicsálnak minden bokorban; a fű között úgy világít a sok fénylő bogár, mint a csillag hamva. Aztán az apátok megígérte, hogy fele úton elétek jön Bálványos várából, fáklyás kísérettel; ott fog rátok várni már a Lobogó forrásnál. Óh édes szívecském, bizony olyan nehezen eresztelek el benneteket innen, mintha a saját édes gyermekeim volnátok; de már aminek meg kell lenni, inkább ma legyen meg, mint holnap. Itt nem is volna már helyetek, mert énnekem sok a cselédnépem. Azok se hálhatnak egymás hátán a ti pereputtyotokkal. Az is megeshetnék, hogy az én kígyóm éjszaka el találna látogatni a gyermekágyas asszony nyoszolyájába, s ő megijedne tőle.

Imola máris megijedt.

— Készüljünk az útra! — mondá Szilamérnak, fektéből fölemelkedve, s maga is azon kezdte a készülődést, hogy a kisgyermekét bekötözze gyöngéden, gondosan a puha pólyába.

— Hiszen az asszonyka a kisgyermekével igen jól fog utazhatni az én gyaloghintómban; az egyik zselyémet odaadom neki, helyezze el magát benne: mintha ágyban volna; még alhatik is ottan. Nagyon jó helye lesz!

— Jobb helye lesz neki az én ölemben! — vágott oda nagy nyersen Szilamér.

Biz' ötet egy kissé elkedvetlenítette az, hogy ilyen rögtön el kell neki hagyni ezt a tanyát. Úgy megszokta már itt, ahol minden napja csupa boldogság volt. Aztán ilyen rögtön éjszakai útra kelni lábadozó asszonnyal, gyermekkel. Aztán visszamenni Bálványos várába, ahol még az apja parancsol, s a

Zsombor öccse ortályoskodik vele (még nem tudta, hogy meghalt). És még valami más is bántotta, marasztalta: a szíve úgy húzott ide azokhoz az emberekhez, akik megszabadítójuknak tekinték. Azonban hát Rapsonnénak teljes igaza volt: ő ezt a lakást csak addig engedte át nekik, amíg magának szüksége nem lesz rá, és most visszakéri. Ezért is ezer köszönet neki.

Rapsonné pedig, hogy még jobban siettesse az útra készülésüket, elővette a legsikeresebb módját az elriasztásnak, elkezdett egyszerre nyögni, jajveszékelní; jaj ez a bal lábam, jaj a fél oldalam! Ez a gonosz zsába! Mintha késsel hasogatnák. Mintha tüzes harapófogóval csikorgatnák. Jaj, mikor így rám jön ez a kínzás, azt hiszem, hogy nem érem a reggelt! Leányok! Leányok! Hol van a zabos tarisznya? Hol az ezer virágos égett vizem? Hol a tárkonyecet? Mindjárt elkárhozom.

Ez elől csakugyan szökni kell.

Ezenben megszólal ott lenn az udvaron a szokott estéli zsolozsmája a hazatérőknek:

„A mélységből kiáltok hozzád, én Uram!
Hallgasd meg az én szavam! . . .”

Rapsonné asszonyom torkában egyszerre bedugult a jajgatás erre az énekhangra: „Hát ez micsoda ének odakinn? Miféle barátok virginálnak itten?”

Ha nem ismerné az ember olyan jól Szilamért, s nem tudná felőle, hogy milyen tiszta, őszinte, ravaszág nélkül való lélek lakik benne, bizony azt hihetné felőle, hogy aligha nem járult a feleletéhez vagy egy nehezékre való abból a székely furfangból, amivel a *góbé* egész ártatlan képpel tud elmondogatni olyan közömbösnek látszó dolgokat, amiktől az, akinek mondva vannak, a bőréből ugrik ki ijedtében.

— Hát bizony, édes nénémasszony, ezek odalaant, akik a maguk módja szerint dicsérik az ő Istenüket, nem egyebek, mint azok a szerencsétlen bélpoklosok, akik a világi társaságból ide az erdőkre küzettek, s akiket én aztán egyenkint idehordo-

gattam, itten ápolgattam: a feleségem azt mondta, hogy ez olyan cselekedet volt, amely a mennyországra ad érdemet. Most már majd itthagynom a tekegyelmednek e jámbor népeket, ápdold őket tovább, s vedd át a mennyországhoz való igazamat.

De úgy meggyógyult erre a szóra Rapsonné mind a két lába egyszerre, hogy mint a kurta kígyó, úgy ugrott ki a karosszékből.

— Micsoda? Te bélpoklosokkal töltötted meg az én kastélyomat? Óh, te Isten nélkül való pogány. Nem is telhetett ki ilyen ördöngösség mástól, mint egy Krisztustagadó tuhuduntól! Eddig is hat ördöggel jártak a pogányok: Guta, Fene, Mirigy, Csoma, Dobroc, Kékkelevény, s most ez idehozza közéjük még a Bélpoklot is, hogy kilegyen a hetes szám! — Leányok, cselédek! Hej! Vaslapátot tüzesítetek, ecettel füstöljetelek, köménymagot, tömjént égessetek! Semmit a földre le ne tegyetek, ami batyut elhozhatok! Ki innen a pokol birodalmából, a dögletet verméből! Ki ebből a Zsodoma-Gomorából! Tűz maradjon utánam!

A nagy ijedtségtől úgy ugrált Rapsonné, s úgy hadonászott a két kezével, mintha a szent Vida-tánc rohanta volna meg.

Szilamér odalépett felé, hogy megengesztelje; de Rapsonné nekifogta a mankóját két kezével, mint valami dárdát, s azt a harmadfél fogát rávicsofítva, nekiacsarkodott.

— Hozzám ne közelíts, te bélpoklos pogány; te isten-tagadó filiszteus! Itt maradhatsz már a nőstényeddel meg a kölykoddal együtt ebben az elátkozott várban; hogy szakadjon rád, mikor legvígabban táncolsz! Elharácsolad tőlem ördögi ravaszúsággal a Tiburc váramat, hogy soha bele ne jöhessenek többet. Ég meg benne egész cudar pereputtyoddal falkástul! Engem nem lát többet ez a gyehennabirodalom! Így foglalja el a háládatlan veréb a fecskéfészket, ahogy te elfoglaltad az én váram. Tied lehet már ez az egész erdőm, szaladgálhatsz benne: hogy kergessen meg a bolygó lidérc, ökleljen meg a vadbólény, marjanak meg a farkasok. De legjobban megmarjanak azok a

fene bélpoklosok, akiket ide gyűjtöttél; háládatlansággal fizessenek érte! Vigyetek ki innen!

Két leánycselédnek úgy kellett az asszonyukat a karjaikra emelni, mint ahogy a „gólya viszi kisiát” a gyermekjátékban; nehogy a talpai azt a pallót érintsék, amit a bélpoklosok léptei megfertőztek.

Még az ajtóból is visszafordult, Szilamért lepcsokondiázni válogatott pogánynevekkel; amiken az utoljára már nevetett.

Íme az a jutalma tehát már megvolt ezen a világon a bélpoklosok ápolásáért, hogy nem kellett éjnek éjszakáján neki-indulnia, lábadozó feleségével és gyöngye kisgyermekével a nyaktörő útnak és sötét erdőknek, ahol ilyenkor az igaz, hogy nagyon szépen énekelnek; de nem a fülemülék, hanem a farkasok.

AZ EL NEM OLTOTT TŰZ A KANDALLÓBAN

Ment volna hát már a Tiburc várából Rapsonné asszonyom, ha el nem állták volna az útját a bélpoklosok; de azok odatérdepeltek szokás szerint karéjban a garádics tornáca elé, s ottan végzék esteli ájtatosságukat. Senki pedig hozzájuk nyúlni nem mer vala, hogy ellökje őket az útból. A fehér kámszás csuha minden részét a testüknek bőven takarta: mert a bélpoklosnak meg van tiltva az arcát vagy a kezét világi ember előtt valaha feltakarni.

— Óh édes cselédim, ti jámbor lázárok! — rebege Rapsonné asszony a hidegláztól vacogó állal. — De nagyon teli van a ti torkotok áldással. Bizony nagyon szánlak benneteket, ti szegény lázárok. Nesztek, íme alamizsnát adok; vegyétek el az Isten nevében.

Azzal kilenc ezüstdénárt vőn elő az oldalán függő tarsolyából, s azokat kiosztá az előtte térdeplő nyomorultak között; mégpedig olyan elmés módon, hogy a mankójának a vége el levén hasadva: ebbe a hasadékba szorítá bele a vékony ezüstpénzeket, s úgy nyújtá azokat a szegényeknek, akiknek azt viszont nem volt szabad pusztá kézzel elvenni, hanem mind-egyiknek a csuhája ujjához lévén varrva egy kesztyű, abba dugott kézzel nyúlhattak az alamizsna után. Innen maradt fel az a közmondás: majd megtanítalak *kesztyűben dudálni!*

A lázárok azonban még erre sem tágítottak; de még jobban hálálkodni kezdtek — versekben.

Rapsonnénak erre valami jutott eszébe, amivel magát is kiszabadíthatja a pokol tornácából, másokat pedig egészen belemárthat a csávéba.

Elkezdett ő is kegyesen sopánkodni.

— Óh ti jámbor lázárok: bizony nemhiába rángatjátok az angyalok kantusát a ti hálálkodástokkal; mert ugyan jó helyre hozott benneteket az örd . . . vagy mit mondok, szent Lázár apátok. Jaj de áldott jó uraság ez a ti pártfogó gazdátok; mintha nem is tuhudun volna, de maga a köpönyegszabdalo szent Márton volna; hát még a felesége, az igazi keresztyén asszony: aki maga fonta, szötte, szabta a ti kantusaitokat. Tudom, hogy tűzbe-vízbe mennétek érettük, ha megtudnátok, hogy valami nagy veszedelem fenyegeti őket. — No, hát tudjátok meg. Bizony nagy csapásra vannak az ő fejük fölé emelkedve igen súlyos kezek. Holnap lesz Szent Lőrinc napja, ma van az éjjele. Amikor, tudjátok, Szent Lőrinc tüzes könnyei hullanak az égből. Szent Lőrinc könnyei nekünk; de a tuhudunoknak a csillaghullás a tűzeloltó, újítz-gyújtó ünnepet jelenti. Holnap az Opour Szilamérnak is fel kell menni Bálványos várába, mert neki is új tüzet kell hozni, a marhát a tűzön átterelni, és ami fő dolog, az újszülött fiát a tűzön felavattatni. Mert ez a gyermekcse csak félig keresztyén: az anyja után; az apja felől pedig pogány. A vén Opour Kevend pedig fel fogadta két fia holttestére, akik mind a ketten Imola miatt estek el a harcban, hogy ha ennek az asszonnynak fiúgyermeké születik: ő annak az arcát a tűzfelavatáskor úgy elcsúfíttatja a billogos tüzes késével, hogy abba soha asszony bele ne szeressen; világ ijesztője legyen, pogánynak maradjon. Ez vár arra a kis ártatlan csecsemőre holnap. A Mike Sára asszony pedig ezt nem tudja; mert ha tudná, hogy a leányának fia született, bizony kiadná a parancsolatot az Andorás fiának, aki az átjáróvárban lesi már nyugtalan, hogy mikor üssön rajtuk a bálványosvári pogányokon, hogy rohanja meg a várukat, ragadja ki a pogányok kezéből, kárhozat torkából az ő kicsiny

unokáját. Azonban ha Mike Andorás megtudná ezt, bizony nem is várná, hogy az anyja parancsoljon neki; de magától nekiesne Bálványosvár kapujának, s betörné erővel, úgy szabadítaná ki az áldott szent hűgát, meg annak az ártatlan gyermekét. — Ha tehát ti olyan nagyon szeretitek azt a ti jóltevő gazdákat, meg annak az angyali hitvestársát; s ha olyan nagyon kíváncsiatok isten országára érdemesek lenni, semmi jobb dolgot el nem követhettek, mint ha most azonnal nekiiramodtok, megvinni ezt a hírt Mike Andorásnak az átjáróvárba, amiben tudósok vagytok. Ezért bizonynal őtöle mind arany-pénzt kaptok!

De már az utolsó szavakat nem hallották a lázárok, mert egyszerre mind felugráltak, s futottak ki a kapun; neki a meredek hegyoldálnak, mintha egymást üznék; nem válogatva az utat, hanem ugrálva szikláról sziklára; az elátkozott halál tornácán keresztül, ahol még vad sem jár: amerre a legegyszerűbb az út az átjáróvár és a Bara mezeje felé.

Szilamér a vár ablakából látta ezt a futást.

— Nézd! A Rapsonné megbolondította a lázárainkat, úgy futnak hegynek alá, mint akiket a *gersei* ördögök üznek.

Rapsonné pedig nagyot nevetett utána, mikor ezeket ilyen szépen szélnek bocsátotta. Lesz ebből haddelhadd! Holnap az Opourék meg a Mikéék egymásnak a vérét fogják inni! Az lesz a derendócia! Fel nem tartja ezt már semmi világi hatalom.

Most már mehetett ki a várból. Ott nem maradt volna éjszakára még azért az ördögért sem, akinek kötelessége „*deli ifjú legény képeben*” megjelenni. De elébb megvárta, hogy sós hamuval, bűdöskővirággal behintsek előtte a kapualját s a felvonó hidat, amin a bélpoklosok keresztülmentek; csak azután vitette ki magát, két szolgálója nyakába kapaszkodva.

Mikor aztán kinn volt, akkor odakinn a porondon leterítettett egy kerek tevébőr szőnyeget, és arra állt rá.

Erről a „szigetéről”, ahol őneki magának nem árthatnak a

felköltött gonoszok, meghagyá a hétszeres átokkal a megutált várát:

— Cudar, undok, pokoltanya! Sodoma, Gomora, Gye-henna, Koponyavár! Rajtad hagyom balkézi áldásom! Tűz porrá égessen, — föld gyomra elnyeljen, — tüzes istennyila beléd lecsapkodjon, — éjjeli kísértet rajtad végigjárjon, a befaló kenyér benned kővé váljon, — éles kés, nyíl, fegyver gazdájának álljon: — halálmadár rólad soha el ne szálljon!

S azzal hét kavicsot felszedve a bal keze markába, háttal a várnak fordulva, odahajítá azt a háta mögé, s aztán a tevebőr szőnyeggel együtt fölemeltetve, úgy viteté magát a zselyeszékéhez.

— Siess, míg nem jönnek! (Tudniillik azok a rossz lelkek, akik ez átkok végrehajtására előhívtattanak.)

Mégis megérkeztek pedig: egy jött csúnya nagy dongó bogár képében, a másik mint cikázó denevér, a harmadik mint szürkébe öltözött éji lepke, a negyedik mint suhogó bagoly: mind öt repkedtek körül nagy átalkodottan.

— Gyih előlem! Hess utamból! Ribanc fajzat! Lidérc-kotlás! Patvarkisze! Tündelevény! Rézorrú bagoly! Pusztul-jatok dolgotokra! Nem ismeritek már az ostoromat?

Azzal leoldva derekáról a háromrét odafont kígyót, s azt a fejénél megfogva, nagyokat pattintott a farkával, mint egy csordahajtó ostorral a levegőben, szétverve a pokol szárnyas népét maga körül, míg a cselédjei beültették a gyaloghintóba, s aztán ketten kétfelől hajtották pávafark legyezőkkel előle az éjszaka rémeit, amik az éjjel későn utazókra leskelődnek. Úgy ment késő éjjel az útjára.

Bizonyára a vén tündér nem szokott hiába átkozódni. Akit ő rontó szavakkal *meghagyott*, megérezte az azt.

Alig távozott el csörtető kíséretével Tiburc várából, amidőn nyomban két jövevény garabonc kezdett el éles sípjával

fütyölni a várkapu előtt. Amint beereszték, s odabocsáták őket Szilamérhoz, ez mindjárt rájuk ismert. Ezek a gyulának (a tűzgyújtó papnak) a garaboncai.

— No, fiam, mit hoztál? — kérdé az egyiktől.

— Én semmit sem hoztam. De vinni akarok. Holnap lesz tűzáldozat napja, ótűz-oltás, újtűz-gyújtás szere. A gyula elküldött, hogy vigyük fel vaskondérban a tavalyi tüzet, mind egy szikráig Tiburc várából; reggelre ott legyünk vele a tűzhalomnál.

— Hát te másik, mit hoztál?

— Én már csak hoztam valamit. Itt van a rováson. Maga a rabonbán faragta rá.

S ezzel átadott Szilamérnak egy singnél hosszabb mogyorófa pálcát, ami négyszögletűre volt megfaragva, s aztán mind a négy oldalára egy-egy sor székely betű volt felmetszve: amiknek összességéből Szilamér megtudhatá, hogy atyjának az akaratja szerint holnap ott legyen újszülött gyermekével együtt Bálványosvárban a tűzhalomnál, hogy az új tűz fölött magzatát igaz tuhudun hit szerint a billogos felavassa.

Szilamérnak úgy jött ez az izenet, mintha jeges vízzel öntötték volna végig a hátát. Nagyon alá kezdett hajolni a feje tőle.

A vaskondért megtöltette a háznál levő tűzzel.

— Mindenünnen kiszedtétek a tüzet? — kérdezé a garabonc. — Kályhából, kemencéből, pestből, kandallóból, katlanból, tűzhelyből?

— Az én tüzem mind itt van — felelt Szilamér, és annyiban igazat mondott, hogy a felesége szobájában levő kandallónak a tüze nem az övé volt, hanem az asszonyáé. Azt csak nem olthatta ki.

De a garabonc észrevette, hogy ott egy ablak világít, s kérdést tett miatta.

— No igen — felelt meg Szilamér —, ott a szövétnek ég a gyermekágyat fekvő asszonyom mellett.

— Az pedig szükséges, hogy ott égjen — helyeslé a garabonc. — De el ne felejtssd uram azt is kioltani holnap hajnalban: mert különben nem gyullad meg az új tűz.

— Bolond nélkül is tudom. De ne bízzátok a tűzkereket a két öcsémre: mert azok nem gyűjtják azt meg.

— Bizonyára a tűzkereket nem gyűjtja meg a te két öcséd, uram.

A garaboncoknak meg volt hagyva, hogy Szilamérnak el ne fecsegjék az öccsei halálát.

Azok elloholtak a rúdra fűzött vaskondérral, amiben a Tiburc vári parázs volt felhalmozva, mikor bementek vele az erdők sötétjébe, azt hihette, aki látta, hogy két manó visz izzó gömböt a vállán.

Szilamér visszament a feleségéhez, kisleányhoz, megcsókolta az arcaikat: „Aludjatok csendesen”.

Aztán kiment a vár lonkájára, mikor már az egész vár álmoknak eredt, s ott járt fel s alá magában egyedül.

A nagy virrasztás éjszakája ez a tuhudunoknál. A régi emlékezet felébredt a szívében, s ellopta az álmat a szemeiről.

A nap leáldozott már a hegyek között, s a Szent Anna taván és a mély völgyek közt sötét este volt már, de a Hargitán túl egy hegyszakadékból még odatűzött a lehanyatló nap a sík láthatárról Bálványos várára, tűzszínűre festve a ködös erdők mélyéből kiemelkedő hatalmas ormokat; maga az istenek tornya úgy ragyogott messze, mintha egy eget támogató tűzoszlop volna. Lassankint elhalványult az is, mindjobban borongva visszahanyatlott a ködös sötétségbe, még az arany-nap képe a torony tetején is fekete lett végre.

Az elsőtetülől égen megjelentek halkan a csillagok, előbb az örege, majd az apraja is. Az ősmagyar világban mindannyi-nak neve volt, ismerték. Egész tudomány volt az. A keresztyének naptárában nincs annyi név fölírva, mint amennyi volt feljegyezve a tuhudun égen. Azokra tanították az apák a gyermekeket.

Szilamér a vár erkélylonkáján, a kőpárkányra ülve nézegette az ismerős csillagzatok jöttét és lementét. Az egész égboltozat megelevenedett előtte, mint egy *járatos* tartomány.

Az egész vár aludt már; de a csendes éjszakának ott künn a vadonban saját neszei vannak.

Mikor az utolsó emberfújta hang is elenyészett már, a bálványosvári csillagüdvözlő tárogatódal, akkor az éj maga kezd el beszélgetni a virrasztó emberhez. — Valami borzong végig a tájon, mint egy végtelen nagy sóhajtás: szellő volt talán, mely a fák sudarain végigfuvalt, vagy tovarebbenő tündér (a szélanya), akinek a palástja általsuhant rajtuk — a csillagos feketekék magasságból emberkiáltáshoz, harsonaszóhoz hasonlatos hangok felelgetnek össze: éjjel járó hattyú, daru, vadlúdcsapat száll talán odafenn? — Rejtelmes bűgások támadnak a völgyből, mintha a föld maga álmában beszélne; pedig talán csak a bölény, meg a névtársa, a bölönbika, a gázlómadarak legkisebbe, álmatlankodik ott? — Távolsághoz hasonló panaszkodó hangok keletkeznek itt-ott, hogy az ember szíve majd megesis rajtuk; pedig talán csak a hiúz nőstény hívogatja párját. Majd megint egyszerre százszoros ormóttan ordítás kardala rivall fel, mintha pokol kürtöin kiszabadult ördögfiúk acsarkodnának fel egy jelszóra: dámvadat felverő farkascsórdá lesz az. A csörtetés elhangzik a völgyben. Néha valami csattanó robaj dörömböl fel a rengetegből: korhadt faóriás dőlt ki a tövéből. És folyton-folyvást hangzik közben a két testvérpatak, a Zsombor és Bálványos zuhatagának éjjeli zenéje, mintha tündérkezek vernének ezerhúrú hárfát, hogy legyen zenehang, amihez a Mohos bürüjén az éji lobogványok, a tüzes millingek kísértettáncukat egyte járják.

S e sok éjjeli hang mind Szilamérhoz beszélt.

„Elhagyta már félig őseid vallását: megtagadtál minket, régi isteneket, akik vezérelték a te déd űkeidet, hírben, dicsőségben; akik Etelének kezébe adtuk a Hadúr kardját. Akik

népek romlásából, vérengző harcokból a kis székely nemzetet biztos menedékbe elvezettük, megtartottuk. Nem voltunk-e neked édes isteneid? Csak teneked és a te népednek. Nem olyan istenek, akiket minden nemzet magáénak foglal, s egymásra ígérget a pártfogásukért: „engem szeress jobban!” Mikor harcba keverednek, úgy hívogatják egymás ellen a közös istent: „Ne amannak segíts, hanem nekem! Nézd, én cifrább oltárral magasztallak fel, mint a másik!” Aki midőn az egyik népének orcáját mutatja, addig a másiknak hátat fordít. Mi egyedül csak a magyarok istenei vagyunk: senki más bennünket áldozataival meg nem vesztegethet. Mindig közel vagyunk: mindig tiveletek. Kihez menekültök, ha minket elhagytok?”

A csillaghullások éjszakája volt ez; minden pillanatban aláfutott egy-egy. Mintha mind megannyi súlyos szemrehányás hullott volna Szilamér fejére: „Látod, én nem sajnálom az én csillagaimat leszórni az égből, és te megtagadsz engem a veszendő parázspan, amit megtartogatsz! Egy sápadt asszonyért, meg egy nyifatag gyermekért!

Egy-egy pillanatban egész raja a csillagoknak lövellt szerte, egy gócból eredve, mintha egy istenkéz tele marokkal hajítaná őket alá, a világ minden sarkai felé elszórva.

Ki cselekszi ezt odafenn!

Az ismerős állócsillagok pedig valamennyien úgy pillogatnak színváltó ragyogásukban az égbámuló szemeibe, mintha mind azt mondanák: „Téged nézünk: beléd látunk!” „A hetevény csillagzat” is feljött már, miért vannak azok heten?

Egyszerre meg nagy robajjal megindul egy tüzes sárkány az égbolt mennyezetén fenn: feje, miként a holdvilág oly fényes; hosszú tűzfarka sziporkákra szakadó szívárvány; olyan robaj támad jöttére odafenn, mintha ezernyi kelevézt vernének ércpajzsokhoz; kevély lassúsággal repül el keletnek, s mikor éppen Bálványosvár fölött sűg el, ottan szertepattan, olyan robbanással, mintha az ég kárpitja hasadt volna ketté; a hosszú

tűzvonal, amit maga után hagyott, még soká világít az elfekelt égen. A fénytől elvakult szemnek úgy tetszik, mintha egyszerre minden csillag eltűnt volna az égről, s csak lassankint tér vissza a helyreálló sötétséggel a látása, s akkor veszi észre, hogy a „Hadak útja” (a Tejút) sokkal fényesebb most, miként az imént volt. — Csaba vezér harcosai vágattak most végig rajta: új patkónyomaiktól lett fényesebb az út! De hát mi hozta őket ismét vissza?

Éjfél után megszűnik a csillaghullás egy időre; de azalatt meg-megvillan egyszer-egyszer az ég alja; mintha a lenyugodott napnak rossz álmai volnának, s valahányszor egyik oldalról a másikra fordul, felpirkadna az ég széle.

Szilamér azt érzi, ami megjön, ha sokáig néz valaki a csillagok közé, hogy beleszédül az égbe.

S ha oda beleszédül, mibe kapaszkodjék?

A Bucecsd hegy mögül egy fényszikra kezd kiemelkedni, elébb csak egy szikra, aztán egy sarló hegye; majd fénylő tűztorony, utoljára egy égben úszó ezüstcsónak, a fogyó hold.

Minden ember szíve érez valami magyarázhatlan örömet, mikor azt a csillagzatot feltámadni látja az égen, mintha minden emberi bánatnak enyhítője, minden kétkedésnek eloszlatója volna.

Mikor Szilamér ezt az ezüstcsónakot ott látta maga előtt, eszébe jutott egy kép.

Az a kép, amit a torjai szentegyházban egy mellékolttáron látott. Egy felséges asszonynak az alakja, aki egy mosolygó gyermeket tart az ölében, lábaival a fogyó hold csónakjában állva; körös-körül arany sugaros diadalfény veszi körül.

Nézte, nézte soká azt az ezüst ívet ott az égen; ha nem jelennék-e meg öneki is abban amaz asszony képe, aki világosságot ad az emberek szívébe, hogy megértsék, mi különbség vagyon az egy igaz Isten, a minden népek atyja, az örökkön élő, és az őstenek között, akik az ő népükkel együtt elmúlnak?

Addig nézte, addig nézte, míg a szemei lezáródtak, rájuk nehezült az álom.

Csendes és jótékony álom. Nem verték fel a rossz rémek, még a hajnali tárogató kürtök rivallásai sem: csak az ébreszté föl, mikor egyszer a nevéen szólítá egy édes, ismerős hang. Arra fölpillantott, — s íme előtte állt az ég csónakából alászállt tünemény; egészen előtte: a szelíd jósággal mosolygó anyaalak, élében a repeső gyermekkel, körös-körül folyva aranyos dicsfényel, mint az oltárképen.

De ez nem az égi alak volt, hanem a saját asszonya, körülragyogva a pitymalló ég aranybíborától.

— Hajnal van, szép piros hajnal! — suttogá a nő szerető mosollyal. — Nézd, mi már felkeltünk. Készen vagyunk az útra.

— Micsoda útra? — kérdező Szilamér, álomkábultában.

— Nem hallod a hívogató kürtszókat Bálványos várában?

Szilamér nem hallotta, mert a gyermeke mondott valami szót.

Azt a szót kitalálni nagyobb kérdés, mint valamennyi papok égi homályokba rejtett bölcsessége.

— Add ide ölembe!

Azzal a karjára véve a kisfiát, összecsókolgatá annak két piros orcáját, s minden csókja után mondott neki az égtől szakadt emberke valami olyan szót, amit megérteni fölér a próféták látásaival. És ő megértette.

— Hát nem indulnánk Bálványosvárba? Kész minden az útra — sürgölé Imola.

— Ma nem! — kiálta indulatos daccal Szilamér, s úgy szorítá magához gyermekét, hogy Imola megijedt tőle: azt hitte, agyon akarja szorítani. — „Ma nem!”

S mikor a székely azt mondja, hogy „ma nem!”, akkor ég föld összeszakadjon is, az a nap nem olyan nap, amely őt engedelmesnek lássa. Megölhetik, négybe vágthatják; de helyé-

ből egy darabban meg nem mozdíthatják. Opour Szilamér
nem viszi a fiát tűzön fölavatni!

— — — — —
— — — — —
Ez az egy szó pedig nagy végzet lett Bálványos várára és
az egész őshit vallására nézve.

Szilamér nem ment el a bálványosvári tűzáldozathoz.
Imola kandallójában sem lett kioltva a tűz.

Az pedig régi hit, hogy ha a „hívek” közül csak egynek
a tűzhelyén maradt is a régi tűzből, az új tüzet nem bírják
lángra lobbantani a hét fából faragott kerékkel a szűz legények.

A horkázok kürtjei egyre riadtak Bálványosvár ormairól.
Szilamér csak leste, hogy mikor gomolyodik majd fel a nagy
füst a tűzhalomról, aminek a Tiburc várhoz jól meg kellett
látszani; de csak nem támadt az elő. A nap is delelőn volt már;
pedig akkorra égni kell már az új tűznek: de még mindig se
füsti, se lángja.

Szilamér ott állt a vár ormán, a távol ködeiben elburkolt
várra bámulva, amely olyan messze látszott mostan esni.
Nehéz nyári köd ülte el a tájat, amin keresztül Bálványosvár
úgy tűnt fel, akárcsak egy kék felhő, a sápatag ég alján elpi-
henve.

Imola kitalálta, Szilamér min töprenkedik, azt súgá neki:
„A tűz mind kialudt már a kandallóban is!”, ő maga oltotta ki.
Látta, hogy Szilamér nagyon búsul, megszánta az ő tuhudun
hitét. Hisz ennek éppen olyan szívnyomás az, mint őneki volt
az, hogy nem gyónhatott meg.

Szilamér beszélő szemei úgy meg tudták ezt neki köszönni.

Hanem késő volt már. Az új tűz csak nem lobbant fel
Bálványosvár falain belől.

A délután is elmúlt; s az örömtüzek, miket ilyenkor a
legények raknak, csak nem gyulladtak ki; a tűzkerekek, miket
a hegyoldalón aláeregetni szoktak: nem kergették egymást.
Olyan volt az egész Bálványosvár, mintha már ki volna halva.

S még mielőtt leszállt volna a nap, meghozta a kora éjszákát a zimankós vihar. Délről és nyugatról jöttek, tolakodtak a gomolygó felhők; olyan az alakjuk, mintha égtaposó óriások nyomulnának egymással megütközni. Ni, annak ottan ezüst sisak van a fején, arany taréjzattal, gömbölyű pajzsát ni hogy tolja maga előtt. A másik ellenben haragos kék alak, tán Hunor vagy Magor: hosszú szürke szakálla úgy lobog utána, bakacsin palástjával fél eget beterít. Alatta arannyal versengő szép világosfehér alak repül uszályával, a sötétből kiválva, engesztelő tündér, tűzveres, vérpiros szörnyek útját állják, foszlányokká tépik. Villámnyilaikkal, lángpallosaikkal a szörnyű istenhősök egymásra sújtanak, felharsog az égbolt ádáz haragjuk szavától, s mikor összeölekeztek, egymásba omlottak, sűrű sötétség lesz, mintha éjjel volna, csak a villám fénye gyújt bele világot, s olyankor ez az egész világ sápadtfehér lesz a fényben, mintha csak halottak birodalma volna. Végigrecsegnék egyik hegylánctól a másikig az ég harsonái. Ezek itten Etele király kürtjei, amazok Hildebrand és a trónjei hős trombitái! — Egyszer-egyszer végighasad a nagy lobbanástól a sötét égboltozat, s messze mélyen belátni az égbe, egész fel a nap mezejére, ahol azok a ragyogó alakok ülnek mind csoportban: kürtfúvó Lehel, Botond a bárdjával, bosszúállásban rettentő Vérbulcsu, ősz Álmos, Nemere, Árpád a honszerző, Kupa és Gyula: az utolsó hősök, Thonuzóba hős feleségével, az őshit vértanúi, Zsombor is bizonynal: de csak egy pillanatig tart megjelenésük. Az égi csatacsillag lecsapott a földre, hogy megrendült belé az egész hegy várastul, s lángjával meggyújtotta a legmagasabb szálfát a tetőn: az mostan fellobog magasra, s fényt vet a tájra. Ni, hogy omlik alá a vér a felhőkből! A katalauni mezők harca foly odafenn, vagy a nibelungi dal égi folytatása.

Ekkor érkezett meg a hírnök Bálványos várából Szilamérhoz, égi tűzön, hegyi vízen keresztül. Régi jó hadnagya volt az, Koppánd.

— Mi hírt hozasz? — kérdezé Szilamér a lábairól lerokadótól.

— Mindent, ami csak rossz. Egy szót se hallj tőlem, ami a halálnál kedvesebb volna. Ma reggel az új tűz nem gyulladt meg: ez volt az első átok. Elfordult a tuhudunoktól az Isten. És azalatt, amíg tűzünk nem volt, megtámadták Bálványos várát a torjai keresztyének. Mike Andorás hozta ránk őket. A görögtűz koszorúit nem használhattuk ellenük, mert nem volt tűzünk, odatolhatták a vívótornyukat. A vashíd alatt nem gyújthattuk meg a kénköves aknát, hogy az ostromlók odafulladjanak, mert nem volt tűzünk. — Ránk törték a kaput. Hát hiszen fegyver volt kezünkben, négyen voltunk egy ellen; nagy erőnk volt velük szemben, és mégis elbuktunk; le lettünk gázolva, pocskéká téve: kivertek bennünket a külső várból, beszorítottak a belső várba, ahonnan csak a pokol tornáca felé szabad még az út.

— Kivertek benneteket Bálványosvárból! — ordítá fel, szégyentől lángoló arccal Szilamér. — Kőfal mögül hajtott ki negyedrészt ellenség! Valamennyi Opourt egy Mike Andorás! Hát a szíveteket asszonyoknál hagytátok-e?

— Rémm volt rajtunk — lihegé Koppánd. — Az Isten elfordulása is beteggé tette a szíveinket: rémület, félelem kísért mindnyájunkat a harcba. Előre éreztük, hogy veszedelmünkbe megyünk. S mikor a kaput betörték ránk a keresztyének, legelő az ostromló hadak közt kilenc fehér ruhás kísértet rohant ránk, halotti köntösében, azon elijesztőn, ahogy a sírből fölkelének: arcaik fehérek, sírok férgeitől szörnyen elrútítva.

— Az én bélpoklosaim!

— A pokol hősei lehetnek bizonynal, mert amint azokkal szembetalálkozunk, elveszett a fegyvernek az éle a kezünkben: ha a buzogányomat akartam feléjük emelni, az olyan nehéz volt, mintha hordót emelgetnék rúdra tűzve, s ha meg a kardommal csapkodtam feléjük, az meg olyan volt, mintha nyakla szalmaszállal ütögetnék kőcölöpöt. Futott ezek elől, aki

csak embernek született. Eleven embertől én sem ijedek meg, de ki küzd halottakkal?

— Az én bélpoklosaim! — hörgé keservesen Szilamér, öklével ütve koponyáját. — Megátkozott engem az a gonosz tündér. Ah, Miért nem voltam én ott?

— Hisz ez volt a legnagyobb átok rajtunk, hogy te nem voltál ott köztünk; hogy nem volt velünk egy fiatal vezér, aki a harci népet a zűrzavarban rendbe tudja szedni szavával, példájával fellelkesíteni.

— Hát az öcsém? Hát Zsombor? Hát Iszla?

— Öcséid? Jó Szilamér. Rég otthon vannak már az ő űkeiknél az örök napos mezőkön. Iszla öcséd még Torján elesett, mikor te feleséget hoztál, Zsombor pedig elhullt, Mike Andorással harcolva az átjáróvár lonkáján: el is temettük, szép tuhudun szokás szerint.

— Öcsém meghalva? — fuldoklá Szilamér, el-elakadozó szóval.

— Bizony halva ők már. S ki őket túlélte, aki megsiratta hét sebből omló vérkönnyeivel, hős apád Kevend, — az most ott fekszik a ravatalon!

— Harapd el nyelvedet, hogy ne mondjon több ilyen átkozott hírt!

— Pedig még nincs vége. Hátra a legrosszabb. Az, hogy tűz nélkül maradtunk (tűzhelyünk, szívünk is); az, hogy megverettünk, az, hogy ellenségünk bírja már a külvárunkat, az, hogy két testvéred el van már temetve, az, hogy ősz apád is ravatalon fekszik: még mind nem a legnagyobbik átok. Annak a betetőzője az, hogy te nem vagy köztünk. A kevély győzelmes Mike Andorás most trombitaszó mellett fölkéri a várat, s tudva, hogy te nem vagy benne, se a feleséged, azzal fenyegetőzik, hogy ha magunkat kegyelemre meg nem adjuk, fejünkre rontatja Bálványos várát az istenek tornyával együtt.

— No hát ott találjon engem is e várban! — rikácsolá Szilamér. — Felmegyek eléje, s viszem magammal az aszso-

nyom, gyermekek! S majd akit legelől maga előtt talál, abban
rám ismerhet, aranynappal melledző páncélingemről s kardom
csapásáról! Készülj hát az útra, asszony! Feleségem. Villámlik a
felhő, harsog az égdörgés! Így kel az utolsó tuhudun az útra.
Ottan ég a szálfá! Égi tűz gyújtá meg. Itten van az új tűz!
Fáklyákat gyújtsatok nála! Viszem magammal az ég lángját
Bálványos várába! Előre, aki tuhudun! Utánam, aki még
szeret!

Imola bámulva látta a rögtöni nagy átváltozást Szilamér
alakján. A bős harag, a vakbuzgó pogány hit egyszerre erőt
vett annak egész lelkén. Elkezdte a régi vérengző dalokat nagy
harsogással énekelni, amik mind az ő bálványistenek magasztalásáról
szólnak, előhívatta a kürtöseit, megfúvatta velök a
hosszú hársfa kéregből készült, messze elrivalló kürtöket, amik-
nek a szava elhallik egész Bálványosvárig, és azalatt felölté
magára napbálványos páncélját, feltette a ráró madaras sisakját,
előhozatta a harci ménjét; kardot, kelevézt, buzogányt szedett
a markába, s míg az ég villámait ontá, míg a zápor szakadt,
odavágtatott a villámgyújtotta szálfához, s maga gyújtogatta
meg az istenadta tűznél a szurokfáklyákat, amiket követőinek
szétosztott, és aközben folyvást hangzott a csatadala, amivel
népeit a végső, kétségbeesett harcra fellelkesíté.

Ez volt az utolsó fellobbanása az ősi tűznek.

Imola szótlanul és engedelmesen követte férjét e végső
halálos tusába, kisgyermekével együtt.

Nagy erő az Isten szeretete, de még nagyobb a nők
szerelme! . . .

— — — — —
— — — — —

AZ ELREJTŐZÖTT

Bálványos várának két része volt: egy külvár, ami tág körben foglalta körül a házakat, amikben a tuhudunok maradéakai laktak. Ez a külső vár az utolsó pogány vezér, Gyula támadása után épült; amikor a magyar király az őshit mellett fellázadt székelyeket behódította, a tuhudun hadnagyokat váraikból kizavarta, akkor mindazok, akik fel nem vették a keresztiséget, ide menekültek Bálványos várába, aminek megvívását nem tanácsolta a vajda a királynak. Ellenben a bálványosiaknak is szép hegedűszóban tudtul lett adva, hogy amit a váron belül cselekesznek, azért őket ugyan senki nem háborgatja; de a váron kívül mindentől őrizkedjenek, ami a keresztényeknek megháborítaná. Ekkor építették a külső várat, amiben valamennyi tuhudun menekült háza bőven elfért, valamint a tűzáldozat halma. A menekült előkelők idejöttek kincseikkel, marháikkal. Ezt a külső várat, a hegy meredeksége miatt, éppen csak a kapunak vezető útról lehetett megtámadni, ami előtt egy mély akna volt ásva, ami meg volt tömve kénkövel, ezen aztán vasrács-híd vezetett keresztül, úgyhogy ha az ostromló ellenség a hidat elfoglalja, a meggyújtott kénkönek a füstje úgy elbánik vele, mint a méhrajjal, akit kifüstölnek.

De még más titkos erővel is fel volt e kapu őrtornya ruházva. Mikor ezt építették, egymás után háromszor összedőlt a fal. Akadnak rosszlelkű emberek, akik azt állítják, hogy a torjai kereszténynek ásták alá éjszaka a falakat; olyan ostoba

beszéd is hallatszik, hogy a kőművesmester rosszul rakta le az alapköveket; de aki igazlelkű ember, az bizonytal tudni fogja, hogy ez az ördögök ravaszága volt, akik minden építkezésnél addig incselkednek, amíg az áldozatjukat meg nem kapják. Miért is a kőműves elvégre azt tette, hogy a saját feleségét falaztatta be a torony kőfalába, s attól fogva megállt a torony, mint a „Csala tornya”. Most is mutogatják azt a hosszú, magas márványkövet, mely azt a fülkét jelöli a falban, ahová az áldozatul hozott menyecske be lett falazva. S ennélfogva ez a tornyos kapu nemcsak hogy az ördögöknek ellenállott, de minden emberi ellenségre nézve is bevehetetlenné lett téve.

Annál nagyobb vala a bálványosváriaknak a megrettenésük, amikor ezt a kívül-belül erős tornyot egy *nekiveselkedéssel* elfoglalták a keresztyén atyafiak. A lehetetlenséggel volt az határos. Sokan azt állítják, hogy azért ment ez olyan könnyen, mivelhogy a székely a saját nemzetsége ellenében nem tud olyan jól verekedni, mint ha idegen nemzetbelivel akaszkodik össze; — akik közelebb találtak, azt mondták, hogy az előrohánók belpoklosokat halott vitézeknek nézték, ez a varázs rontotta meg karjaik erejét; a legigazságosabbak pedig tudták azt jól, hogy az új tűz ki nem gyulladása okozta az egész veszedelmet. Elég az, hogy megtörtént, s most már a tuhudunok egész népe fel volt szorítva a belső várba, egy szikra tűz nélkül, étel, ital, *szükség* nélkül, amit mind elfoglaltak a keresztyének a hirtelen kezű ostrom alkalmával.

De ahol a legnagyobb a kétségbeesés, ott van legközelebb a vigasztalás is. Még mielőtt a nap fáklyái jönnének, íme megérkeztek száguldozva a Szilamér fáklyavivői. — Soha még a hajnal sugárfényét sem üdvözlé ember annál nagyobb riadással, mint a bálványosváriak az első két hírmondót, akik az égből esett tüzzel megérkezének Tiburc vára felől. Erről az egy oldalról volt még csupán hozzájárulható a büszke Bálványosvár. Innen lehetett a megszállottak számára lábásjóságot felhajtani,

innen a szent forrás kútfejéhez sziklába vágott hosszú lépcsősoron alászállni.

Amint Szilamér maga is megérkezett, újra megszállta a lélek a tuhudunok szívét; a csüggedést felváltá a harci indulat, szörnyű riadással fogadták őt már a kapuban, s lováról egyenesen pajzsukra emelték, úgy vitték magukkal be a várudvarra.

Az ifjú vezér aztán egyszerre tudott rendet csinálni a hadinép közt, maga körül gyűjté a hadnagyokat, kinek-kinek kiosztá a maga hivatalát, parancsokat adott, a védelemre való szereket felhordatta, s a maguk helyeire cipelteté, a kovácsokat sürgölte hajtódárdák, nyilak *nádalsára*, üstökben szurkot forraltatott, malomkerekeket ácsoltatott össze, mik az ostromlókat eltaposni szánvák, gyerekhadat, ifjú leányokat lekergetett a pinceboltokba, hogy ne lábatlankodjanak ott. A külső várat elfoglalva tartó keresztyének nagy hamar megtudták, hogy belső várban nagy változás történt, a bástyafokon kigyulladó örömtüzekről; az okát is megértette velük a torony lonkájára felhágó *kádár*, aki hármas kürtszó után ezt az üzenetet rivallá le a magasból:

— Halljad meg szavamat, te Mike Andorás. Az én ifjú uram: bálványosi tuhudunok vezére, Opour Szilamér híva hív tégedet, hogy holnap hajnalban, napfeljövetelnél jelenj meg a két hárs között vele szemben, hozd el magaddal minden fegyveredet, s harcolj meg vele akár magad egyedül vitézi párbajban, akár egész hadinépoddal az ő népe ellen. Addig pedig vigasztald anyádat s mondd, hogy imádkozzék: mert „egy” fia holnap bizonyhal halott lesz!

Mike Andorás azt felelte rá a maga kádárjával:

— Ott leszek!

Imola nem is csodálkozott rajta, hogy Szilamér csak a harci készülétekre gondol, s ravatalon fekvő apját még csak megtekinteni sem siet. Amaz előbb való, várhat a halott! Van annak ideje!

Az első nap úgyis csak az asszonyok dolga a halottat elsiratni. Ő maga, amint lefekteté kisgyermekét, sietett fel a fegyveres házba, ahol a ravatal fel volt állítva; két alabárdos őrizte az ajtót, hegyével lefelé fordított dárdákkal.

De nagyon megütközött rajta, mikor a csarnokba belépett, hogy semmi asszonysírást sem hallott: ez pedig szokás mind a keresztyén, mind a tuhudun halottak virrasztásánál. De még fáklyák sem égtek a ravatal körül, csak egy nagy karos tartóban lobogott valami nagyfüstű szövétnek, táncoló lángjával egyik szögletből a másikba kergetve a sötétséget. De csak egy asszony sem volt ott, sem a hegedősök, hanem csupa férfiak, akik közül éppen Kájon horkáznak az arca volt előtte ismerős, a többiek mind olyan különös viseletekben, amik nem a rendes harcosoké.

A terem közepén volt felállítva a ravatal; de olyan magasan, hogy a rajta fekvő alakra alig lehetett rálátni; körülé összeboruló fenyőágak még jobban eltakarták arcát.

Valami nehéz illat terjengett, a nyitott ablakok dacára, ami Imolában valami emléket költögetett fel. Hol érezte ő azt? Miért borzong úgy teste-lelke, mikor újra megérzi?

Kájon horkáz, amint Imolát meglátta az ajtóban, eléje sietett, s palástját szétterjesztve előtte, mint két denevérszárnyat, azt susogá neki:

- Térj vissza!
- Mit csináltok itt?
- Áldozunk istennek.
- Nem áldozhatom én veletek?
- Halott van itt ma.
- Valóban halott?
- Mondám, hogy „ma” halott.
- És holnap?
- Holnap is halott lesz.
- És az örökkévalóságban?
- Talán.

— Bocsáss hozzá, én látni akarom őt!

Azzal félretolta maga elől Kájont és odasietett a ravatalhoz. Annak az aljánál hevert egy barna tömeg, azt hitte, valami párnazsák. Arra felhágott.

— Vigyázz, az oroszlánra lépsz!

Már akkor rálépett.

Az oroszlán felemelte a fejét, megnézte, ki gázolt rá, azzal megint csendesen visszatette a fejét a földre.

Imola meglátta rémülete tárgyát. A ravatalon fekvő Opour Kevend szájába a „világzár” csodavirága volt dugva.

Ki akarta azt onnan kapni, de a ravatal körül álló férfiak elrángatták a tetemtől.

— Ő nem halt meg, csak el van rejtőzve! — lihegő Imola iszonyattal.

— Te mondad! — felelt Kájon.

— Ti kényszerítettétek őt az áldozatra!

— Ez a sor! — monda Kájon. — Mikor a földön nincs tanács: az égbe kell érte menni. Ez az ősi szokás. A legvénebb vezért illeti ez az út. Hadúr elé csak ő mehet a nap mezejére. Damasek isten csak őrá bízhatja üzenetét.

De mármost igazán haragba jött Imola.

— Hallod-e, Kájon horkáz! Énhozzám ne beszélj úgy, mint egy szájtató gyermekhez, vagy egy kölyűfejű paraszthoz! Én a te tuhudun hitedbe bele nem szólok; nem bánom, hidd, amit akarsz! Áldozatok miattam fehér lóval, komondor kutyával, de én az apósomat, az én férjem atyját megáldoztatni nem engedem! Abba már beleszólok.

— Hiszen nem áldozzuk őt meg! Íme csak hét napig leszén halott, akkor ismét feltámad és életre kél.

— Ezt meséld a bolondoknak! Aki hét napig a sírban fekszik, az soha többet nem látja ezt a világot!

Kájon horkáz olyan csodálatosan vigyorgott erre a szóra.

— És hát olyan nagy baj lenne-e abból, ha Opour Kevend hét nap múlva nem látná ezt a világot? Beszéljünk egymással

okos emberek módjára, asszonyom. Neked legjobban meg kell azt értened. Az őshit világának vége van már. Az utolsó láng csak pislog, de nem világít, nem melegít többé. A mi fánknak a gyökerei elrothadtak, hiában támogatják, ki kell annak dűlni. Akik még velünk együtt áldoznak, csak a kevélység és a régiekre való visszaemlékezés tartja őket hozzánk. Mi magunk sem érezzük már, amit mondunk. Mi haszna rugódozunk az *osztön* ellen? A nagy népek között, akik mind felvették a kereszt vallását, nekünk el kell enyészniük. Fiaink, leányaink lopva úgylis a te egyházaitokat látogatják már, s a mi áldozatainknál egyre gyérül a nép. A világ nagy folyó, mi azt vissza nem fordíthatjuk. Íme láthatod: egy maroknyi keresztvény had, kilenc bélpoklos lázárral kiveri a tuhudunok ezreit a megerősített várukból; a tuhudun az *ős* istenek oltáraiért nem *tud*, nem *akar* harcolni többé.

Imola ámult és bámult. Hisz ezek olyan szavak, amik igen jók volnának a *maguk helyén és idején* elmondva. Szemre főre nézett a jelenvalók közt. Kájon horkáz észrevette a kétkedését.

— Hát látod, asszonyom, ezek a tisztos férfiak mind az én szájjammal beszélnek. Ez itt *Seremás* „táltos”, ez *Karakó* „gyula”, ez *Vetyegő* „kádár”, ez *Tihadár* „billogos”, ez *Csomok* „perestáldó”, ez *Sügetér* „garabonc”. Agg eb bánja dolgát! Nekünk kifelé áll mind a szekérrudunk. Idestova úgy kimaradunk, mint a káposztatorzsa a hóból.

— Hát mért nem lehetnék én olyan jó esperes, mint a torjai, vagy olyan prépost, mint az udvarhelyi? Nekem is van borotvált pilis a fejemen, mint neki; ha felveszem annak a palástját, egyszerebe az vagyok. A *kádár* lehetne „dulló”, a billogos, a perestáldó a keresztvényeknél is be van véve: csak csuhát kell változtatniok, s megtanulni az imádságokat; a garaboncok lehetnének egyháziak; a táltosnak is tudnék jó hivatalt, a királyok most hoztak egy törvényt a „macellumokról”: ahhoz ő nagyon jól értene. „Minden szentnek maga felé hajlik a karja.” Ezt te jobban tudod. Mink sem vagyunk jobbak.

„Adjátok meg nekünk a mi mindennapi kenyereinket!” s mi az „Úr imájának” a többi részét mind ráadásba vesszük. Szerezték meg magatoknak a mi emberségünket, horkázokét, táltosokét, s mi olyan szépen átvezetjük a tuhudun népet hozzátok, hogy észre sem veszi. Az ő ősi ünnepeit átváltoztatuk keresztyén ünnepekké; a tűzgyújtás áldozatából csinálunk szentivánéji tűzünnepet, a tündérékből csinálunk szenteket, Damasek istenből Jehovát, az ördögöket meghagyjuk ördögöknek, s minden rendben lesz.

Imola undorodva fordítá el az arcát ettől az istenekre alkudozó pogánytól, aki nem titkolja, hogy ő bizony kész volna a mennyei üdvösséget elfogadni, de nem a vértanúság árán; hanem hogy neki fizessenek érte. S azok a többiek mind rábólintottak.

— Ez mind igen józan beszéd — mondá az úrnő —, de ha én tinektek volnék, hát azt tenném, hogy ezt így elmondanám az én uramnak, a vezérnek magának szemtül szemébe, szájtul fülébe.

Hah milyen kacagás támadt erre egyszerre a *belső* emberek közt.

— No azzal jól járnánk, ha ezt Opour Kevend hallaná, amit most elmondtunk! — Engem karóba húzatna! — Engem ciheren égettetne meg. — Engem mozsárban törtetne össze! — Engem lófarkra köttetne! — Az kellene csak, hogy ezt Opour Kevend uram hallja!

... De hátha hallotta is már?

Imola eliszonyodva nézte az elrejtőzött rabonbán arcát.

Azalatt, amíg Kájon horkáz beszélt, a tetszhalott arcvonásai ugyan nem változtak, azokat kővé fagyottan tartá a gonosz vajákolás; hanem a haja meg a szakálla megöszült e néhány pillanat alatt! Neki hallania kellett mindazt a kínzó ármányt, amit ezek az emberek ellene elkövettek, legkedvesebb kegyencei, akiket ápolott, védelmezett, akikért vérét ontotta, akiknek köntösét csókolta. A pokol nyílt meg előtte ez áruló szavakra,

egész rettenetességében; az a tudat, hogy egész életének dicsősége, híre, imádata nem volt egyéb, mint bolondok játéka egy vak emberrel; hogy azok az istenek, akiket ő keres, maguk azok a fényes mezők, amiket azok laknak, nincsenek sehol; és ő nem fog odamenni, hanem fog lemenni a hideg földbe, az ürgék közé, akiknek bűneit annyiszor meggyóna, s ott fog, ha fölbred, a nagy sötétségben dörömbözni koporsója födelén és imádni a halált, aki lelkétől megszabadítsa. Egy egész végtelenséget érzett megnyílni maga alatt, amibe feltarthatatlanul alá kell hullania; egy végtelenséget, tele kiáltó sötétséggel. Mi a pokol, ha nem ez az? A rémület, az iszonyat, mely tagjainak merevencsét meg nem bírta törni, megfehéříté a haját. Aki elébb csak szürke volt, mint az acél, most fehér lett, mint az ezüst; haja és szakálla.

— Nézzetek oda! — kiálta Imola, a fekvő alakra mutatva.

A férfiak elszörnyedve riadoztak szét a ravatal mellől.

Csak Kájon horkáz tartá meg nyugalmát.

— Ő hallotta hát, amit mi beszélünk, s húsz évet vénült ennek hallásától. Annál inkább meg van érve a halálra. Senki sem áll útjában a végzetnek, egyedül ő. Térjen meg oda, ahova vágyott.

(Az elrejtőzöttnek a homlokán fehér gyöngyök törtek elő: hideg veríték.)

Imola elszörnyedve rebegé:

— Ti el akarjátok őt élve temetni!

— Újra fölássuk, s akkor támadjon föl, ha tud!

— Ti megöliket őt!

— Ő maga önként szánta el magát az áldozatra!

— Ti pogányok!

— Miért pogányok? Hát a nagy Megváltó nem önként vállalta-e el a halált? Nem feszítette-e magát a keresztfára? Nagyobb kár-e Opour Kevendért, mint volt a názáretbeli királyért?

Imolának az arcát a harag pírja futotta át.

— És én azt mondom, hogy Isten úgy legyen hozzám és gyermekemhez irgalmas, kegyelmes, ahogy én nem fogom azt megengedni, hogy férjem atyját élve eltemessék!

— Hát mit akarsz tenni?

— Én tudom, hogyan lehet életre hozni az elrejtőzöttet.

— S te azt megtennéd?

— Meg *fogom* tenni.

— Gondolj magadra asszony! De gondolj gyermekedre, akit Istennek ajánlottál az imént. Ha az egész világon minden mérget összegyűjtenének, ami kígyó fejében, *eskarap* farkában, varangyban, pókban, gyilkos gyökerekben lakik, s azt egy pohárba töltve odatennék eléd, hogy ürítsd ki, nagyobb halálkínt nem vennél magadnak, mint ha ezt az embert, aki itt előtted megdermedve fekszik, még egyszer életre visszahívod: mert nem rosszabb ellenség az ördög az angyalra nézve, mint az a tuhudun apa, akinek két derék fiát megölték a keresztyének, arra az asszonyra nézve, aki miatt ez történt. Gyilkosodat ébreszted fel benne! Hóhérját, kárhözatra vivőjét magzatodnak.

— Elhiszem, hogy úgy lesz — szolt Imola szilárdul. — De az én hitem, a Krisztus vallása, azt parancsolja, hogy annak, aki ellenem vétett és véteni fog, megbocsássak. És énnekem nem szabad megváltanom életemet, nem gyermekem életét annak az árán, hogy egy embert tudtommal, beleegyezéssel megöljenek: hogy megöljék előttem a férjemnek atyját, és én ne szóljak, ne tegyek semmit arra, hogy őt megmentsem. Én az én Jézus Krisztusomat követem.

Ezt mondván, még egyszer felszökött a fekvő oroszlán hátára, s odanyúlva Opour Kevend fejéhez, kiragadta annak a szájából a világzár virágot, s messze elhajította. (A tetszhalott azt érzi, hogy egy láthatlan kéz megragadja végtelen esésében, s emeli fölfelé, hol a csillagtalan semmiség határt ér, s ismét közeledik a véghetetlen magasságú ég!)

De a megrémült cinkosok mind odarohantak az asszony-

hoz, a tetten kapott gonosztevők kétségbeesett dühével, s elakarták őt ráncigálni a tetemtől.

— Hahó! — kiálta Imola, haragra bőszülten. — Ébredj fel oroszlán! Ne hagyd a gazdádat! Segíts megküzdenem a nyomorultakkal!

S az oktalan állat megérté a csodálatos asszony szavát. Ordítva ugrott fel fektéből, s megrázta rettentő sörényét, szörnyű tenyerével rácsapva a ravatal padjára, hogy az egész összedőlt egyszerre, s a tetem kigurult belőle.

Táltos, horkáz, garabonc most futott, iramodott ajtón ablakon át a felbőszült fenavad elől, amerre tágasabb a világ: egy pillanat múlva nem volt ott más, csak Imola és a tetszhalott.

Az oroszlán pedig nagy kevélyen odaült az ajtó küszöbére; királyi pofáját fennyen fölemelve, s ha valaki közeledni merészelt, elég volt egy mordulása, hogy fálnak fusson a fejével tőle.

Aztán egyszer-egyszer hátrafordítá a fejét megnézni, hogy mit mível amaz asszony.

A gazdáját költögeti; hideg vízzel locsolgatja, tenyerével dörzsölgeti. De nem bírja életre hozni. Nagyon mélyen elaltatták azt. A veríték fénylik a nő homlokán; de még az elrejtőzött arcára nem tért vissza a pír. A világzár virág nagyon jól bezárta a szívét.

Imola kifáradva tekintte az oroszlánra, mintha panaszkodnék neki a szemeivel.

— Nem bírsz te azzal egymagadban — mondá az oroszlán. — Várj, majd én segítek!

S odament ő is a gazdájához, hogy segítsen őt kis gazdasszonyának felkölteni.

Már hiszen, ha Opour Kevendnek fél lába még ezen a világon volt, hát mikor annak a lábának a talpát elkezdte az oroszlán ráspolnyelvével végignyalogatni, csakugyan nem állhatta tovább a halott ember dicsőségét, nagyot kellett vele rúgni, s ezzel az egy rúgással megint itthon termett ezen a világon.

Az első dolga az volt e földön, hogy reszketni kezdett, mint a lázbeteg, s nagy fogvacogással olyan szókat mondott, amiket maga sem értett meg. Imola sietett őt betakarni a palástjával, s ölébe vette a fejét; a bolond oroszlán meg azt tette, hogy meleget fújt neki a szíve tájára s úgy nyihogott, mint valami kutya.

Voltak abban az időben ilyen csodálatos hűségű oroszlánok, mint azé a keresztes lovagé, akinek még a tengeren is utána úszott a hű oroszlánja, míg odafulladt.*

Imola megsímogatta a kezével az ősz rabonbán homlokát, aki nagy nehezen felemelte pilláit, s csodálatos fényhagyta szemeivel feltekinte reá.

Csak suttogni tudott; erős hangja elmaradt valahol a hadak útján, a hideg égben.

— Felköltöttél. Visszahívtál. Messze jártam. Égből jövök. Istent láttam. Szavát hallám. Nem maradok itt sokáig. Jobb odafenn. Mondok egy szót. Azt hallják meg. Isten küldi. Most tudom már igaz nevét. Az Isten neve „irgalom”.

S azzal kezével megfogva hosszan lecsüngő ősz üstökét, odanyújtá az Imola kezébe: „Bontsd ki ezt!”

Annak pedig nagy jelentése volt! Befonatlan hajfürtöket csak a keresztyén székelyek viseltek.

* Ez a lovag Geofroi de La Tour volt; mint a *Magnum Chronicon Belgicum* bizonyítja.

A VÉRSZÖVETSÉG

A zivatar tovavonult. A sűrű égvillogások a Bucsesd hegyormai mögül, még egyre rémledeztek fel az éjszakában. A holdkaréj sápadt világa a várfokon *imette* álló örök alakjainak árnyékát odaveté a kastély falaira; a vihar után ittmaradt erős szél el-elnyomta a fáklyák lobogványát; a keleti ég alján pirkadni kezdett a hajnal. Négyféle világosság küzdött egymással. — S e káprázatban a bálványosvári tuhudunok nagy szer-tartásra készültek: új vezér választásra: *eskuüllőre*.

Az udvar közepére felállíták az esküétel koloncát: melléje felhordták a négy éltető bálványait az istenek tornyából, s a világ négy része irányában elhelyezték: a kolonc közepére letették a szerecsendió kelyhet, ami szakasztott mása volt a bondavári szövetségkehelynek, s azt megtölték borral félig.

Két vitéz előhozta a Zandirhám kőpajzsait, az alaptör-vényekkel, a harmadik a Csaba vezér hagyatékát az ökör-bőrön, s azok hárman a kolonc elé álltak.

Hátul félkaréjban voltak felállítva az igrecesek, hangicsáló szereikkel, azokon túl az éneklő leányok, tölgyfa koszorúkkal és sarlókkal a kezeikben.

A fegyveres sokaság pedig hét csapatban volt felállítva az udvarban; úgyhogy a nyolcszegletű udvarnak egy szakasza üresen maradt, minden csapatnak az elején ott állt a vezér; egy-egy őscsaládból való tuhudun, akinek az eredetét fel kellett vinni egész Tuhutum dédapáig. Nagy, kiterjesztett

kerecsenszárny a sisakja mellett különbözteté meg a vezéreket.

Mikor a toronyőr elkiáltá a magasból: „hajnal van, szép piros hajnal!”, akkor a kádár előjött a kastélyból a nagy áldozatdobbal, aminek üst alakú feneké volt, s három dobütéssel jelt adott a szertartásra. Csendesség lett a sokaságban szerte.

— Tuhudun székelyek! — kiálta a kádár. — Öreg rabonbánunk, jó Opour Kevend, elméne Hadúrhoz, Damasek istenhez, a nap mezejére. Ember nem tudhatja, visszabocsátják-e a dicsőült ősök, ha egyszer köztök lesz? Kapuinkon zörget halálos ellenség: oltárainkat vívja; bizony vezér nélkül mi el nem lehetünk. Válasszunk új vezért, fiatalt, erőset, aki a réginek nyomdokába hágjon: aki a vashídat e földi várunkhoz és az arany hidat a nap mezejéig bizony jól megvédje. Ha tudtok, ismertek mi közöttünk ilyet, kiáltátok nevét.

Nagy rivallás támadt erre a nép között; de valamennyien mind egy szívvel és szájjal csak egy nevet kiáltának:

„Opour Szilamér!”

— Menjetek vezérek! — szólott erre a kádár — vegyétek kádári pajzsom, s hozzátok ide rajta a megválasztottat, akit a nép kíván.

Nemsoká visszatért a hét vezér, erős vállaikon emelve a pajzst, amelyen az új vezér állt, miként egy bálvány. Kezében az aranycsákány, homlokán az aranyabroncs.

A pirkadó égtől veres volt az arany nap képe is mellén; de még az arca is, úgy állt ott a nép fejei fölé emelten, mint maga a Had isten.

Iszonyú ordítás fogadta megjelentét, a harci rend kardjával verte pajzsait, a kürtölők pofaszakadásig fújták az üdvözlőt.

És ugyanakkor ott künn a külső várban énekelték a keresztény székelyek a szent zsolozsmát: „Isten, szabadítsd meg a szent sírt!”

Mike Andorás még az éjjel gyors lovast futtatott Torjára, az anyjához és az espereshez. Az anyjához azzal az izenettel, hogy holnap a két fia közül az egyik bizony meghal a másik fegyvere által: imádkozzék a lelkéért; az esperest pedig arra kérte, hogy siessen hozzá, a gyóntatást, felmentést és az utolsó szentséget végezni.

De a hírmondó már feleúton találta Mike Sárát, a két pappal együtt; a rabonbánné sietett két tele kézzel, amint Andorás győzelmét meghallotta a bálványosváriak felett; az egyik keze tele volt fegyverrel: nagyszámú segélyhadakat hozott Andorás számára; a másik keze pedig tele volt malasztal. Erős hite volt benne, hogy Isten megsegíti őt, megakadályoztatja a testvérek szörnyű vérontását, ami pedig csodatétel nélkül el nem maradhat. A keresztyéneknek nem lehet már többé visszalépni; ami nagy munkát megkezdtek, azt tökéletességre is kell vinniök. A tuhudunoknak pedig végső küzdelmüket a kétségbeesés vad dühe segíti. Isten bölcs lelke talál itt világot, nem más.

Mike Sára asszony is megérkezék első pitymallatra a Bálványosvárba, s első dolga volt a papokkal misét tartatni, a harci népet áldozatra, áhítatos bűnbánatra serkenteni.

Odabenn pedig folyt a vezérválasztási szer.

A koloncra kitett serlegbe mindegyik vezér egy nyilat mártott be. A kádár hozzájuk beszélt:

— Íme, ez áldozatkehelybe fogjátok csorgatni saját nyilatokkal megnyitott ereitekből az áldozatvért. E vezéri vérrel összegyűlt bor áldomása legelőször is *száll* a választott vezérnek: utána a többi hét vezér a kelyhet kiüríti. S a vérszövetséggel lesz megkötve a szer, hogy senki közületek az ő törvényeket, az ő isteneket soha el nem hagyja: végső csepp véreig védelemzni fogja egymást és vezérét, míg nap és csillagok járnak az égen, el nem árulja. — Így tettek őseink, Etelétől kezdve, s a Hetumogerek, a székely vezérek. Így tegyetek ti is. Ez az ősmagyar vérszövetség szere!

Ha egyszer ez a szövetség meg lesz kötve, akkor többé Opour Szilamér számára nincs nyitva a szentek paradicsoma.

De nem köttetett meg; mert mielőtt az első a saját nyílával felszakította volna a karján az eret, egy erős női hang felcsattant a tornác lonkájáról: „Hagyjatok fel a szertartással!”

S mintha még nagyobb súlyt akarna adni a tiltakozásnak, mennydörgő böggéssel ordította utána az oroszlán a maga szózatát. Az elbámuló tuhudunok odatekintének, s dermesztő fagy állta el szíveiket attól a látványtól. — Az emelt tornácon egy délceg nőalak állt, kit ők sohse láttak: vagy nem így, ahogy most: hisz az egy istennő! Tán a Furuzsina tündér, vagy az alirumnák királynéja, s oly hatalmas, és mégis jóságos egész tekintete. S ennek a vállára támaszkodik egy ősz férfialak, aki úgy hasonlít Opour Kevendhez, csakhogy szakálla és haja tiszta galambfehér simára szétbontva; arca sem oly büszke, milyennek ismerték: nem oly parancsoló; alakja görnyeteg: az egyik karjával a nő vállaira, másik kezével az oroszlán fel-emelt fejére támaszkodva jó, mint egy kísértet.

Halotti csendesség támadt e látásra.

Az asszony szólt bátran:

— Ti nem választhattok új vezért e napon; mert az elrejtőzött agg vezér visszatért közéték. Íme él és itt marad veletek. Tőle halljátok meg Isten izenetét.

A szent elborzadás mormogása költ fel a tuhudun sokaságban szerte: túlvilági jelenésnek látta ezt mindenki. A papi szertnek borsózott a háta: horkáz, táltos, kádár, garabonc, billogos összedugta a fejét: „No most jaj lesz nekünk”.

De Szilamér, amint meglátta ősz apját, fáratag fejével Imola vállára hajoltan; leugrott nagy ordítással társai válláról, s eldobva kezéből a vezéri aranycsákányt, lekapva fejéről az aranyabroncsot, rohant fel zokogva oda a tornácra, s levette magát az apja lábaihoz, átölelé annak a térdeit, s csak azt fuldokolta: „Atyám, édes szülém!”

Opour Kevend fejére tette reszketeg kezét.

— Tedd vissza fejedre az aranyabroncsot, és vezesd a népet. Én már csak az utat mutatom, merre vidd. — Isten előtt jártam, Istentől jövök most. — Jöjjetek közelebb. — Halljátok mit izent?

A tuhudunok alázatos félelemmel gyülekeztek össze mind a tornác körül, s csendben lesték az ősz vezér szavait.

Valóban olyan volt a hangja, mintha nem emberi ajkról, de valahonnan végtelen magasból zengne bűgva alá.

— Magyarok Istene azt izeni nektek: nincsen harc, háború az istenek között. Azok ott odafenn se egymást nem sértik, se egymás népeit bosszúra nem küldik. A mi ős istenünk egy a Jehovával: angyalok, — tündérek, — hősök és vértanúk egymásra ismernek odafenn az égben; csak itt lenn a földön különbözik nevök. A Damasek isten ezt izeni nektek. Vitéz székely nemzet, békülj ki magaddal! Hagyd a testvérharcot; hagyd az oltárokat, amiknél vér folyik: keress olyan oltárt, hol bűnöd lemosás: — a földi tűz helyett fogadd az ég tüzét. Imádd istenedül azt, ki láthatatlan. És annak a fiát, aki testet öltött, hogy meggyőzze a halált. Én Damasek isten azért híved leszek. Leszek, aki voltam: magyarok Istene; veletek örvendő, veletek gyászoló, értetek harcoló, csodákat művelő, sírból feltámasztó, örökké megtartó magyarok Istene! — Boruljatok térdre!

S e szókkal szétterjeszté karjait az ősz rabonbán, mint egy élő kereszt, s már nem kellett őt támogatni sem a nőnek, sem az oroszlánnak.

A nép mind térdre omlott e csodára, s a férfisereg elkezdte azonnal a befonott haját kibontogatni, Szilamér példájára, aki maga indította ezt meg.

Isten izente ezt! Csodatétel által. Az „elrejtőzés” nagy csodája által.

Az ősz rabonbán tovább beszélt.

— Nyissátok meg a kapukat, s járuljatok a ti testvéreitek elé fegyvertelen kézzel és fedetlen fővel. Elöl bocsássátok, ki

legjobb köztetek: a hívő asszonyt; a legártatlanabbal, kicsiny gyermekével. Neki van adományozva Istentől a hatalom haragvó szíveknek a kibékítésére. Ő közbenjáró lesz az én népem és az ő anyjának a népe között. Ő meg fogja hajtani a hatalmasok szívét, hogy azokat, akik nekem híveim voltak, ne hagyja elpusztulni; az én horkázomat, táltosomat, gyulámat, kádáromat becsüljék meg az ő szokásaik szerint, s tartásák tisztességben.

A „*ludasok*” ugyan nagyot fohászkodtak erre a szóra. Mégiscsak igazán isten csodájának kellett itt történni. Anélkül bizonynal mind valamennyinek karó hegyében volna a helye.

— És aztán majd mondd el hatalmas anyádnak — rebegé az öreg, Imola fejét keblére vonva —, hogy amily igazán én neki megbocsátom két fiam halálát, ő is oly igazán bocsássa meg nekem, hogy egyetlen leányát, azt a jók közt is jót, egy ilyen gonosz, vad, minden bűnben jártas fiúhoz kötöttem, aki csak aláhúzná őt magával az égből; mert rossz, tudatlan és reá érdemetlen.

Úgy szidta az előtte térdepelő fiát: ez pedig csókolta a kezét.

— De te nem hagyod őt az égből leesni! — rebegé az öreg. — Teneked erőd van! Hallottam, mit mondtál, mikor én aludtam. Hosszú álom volt az: ni, hogy megöszültem! Azzal a szavaddal engem is felvettél. Pokol sötétjéből engem kiragadtál. Tudod-e, mi voltam? Megláncolt rág voltam: — néma fenevadba szorult emberlélek voltam; tenger fenekére süllyedt átok voltam; emberszívvvel érző, megrugdalt kő voltam; égből aláeső számkivetett voltam; — de te megváltottál. Nézd ezt a rossz fiút, tégy vele kegyelmet, váltsd meg majd őtet is.

Imola is odaroskadt az ősz apa lábaihoz. Kevend a fejére tette a reszkető jobbját.

— Minden áldásom a te fejed tetézzé. Egész nemzetséged

örök legyen és dicső. — De teneked, rossz fiú, egyetlen átkomat, ami még megmaradt rosszabbik kezemben, azt sújtom fejedhez: ha valaha éltedben ezt a drága asszonyt megkeserítenéd!

. . . Lám! Hisz itt még az átok is áldássá fogamzik.

Ilyen csodákat tesz — mikor jó kedve van — magyarok Istene?

A K Ö T É S

A felkelő nap első sugarai kivillantak a keleti havasok mögül, rózsaszínű fátyolt szőve a ködös erdőháta és völgyek fölé. Az első napsugárra egyszerre szólaltak meg a bálványosváriak és a torjaiak csatakürtjei. A felvonóhíd csattogva ereszkedett alá a várkapuból; de aki előjött rajta, az nem a bajvívó dalia volt, hanem a lefátyolozott nő, ölében a kisgyermekkel, akit palástjával betakart.

Keresztyén rend szerint még nem volt ő az urának megesküdött felesége, oltár előtt összekötve, áldással elbocsátva: azért illet, hogy fejét fátyollal borítsa és gyermekét palástja alá rejtse.

De aki a két hárs mögül eléje jött, az sem a másik bajvívó levente volt ám, hanem egy másik asszony, aki pedig szigorú arcával, kevély lépésekkel közeledett felé: egyik kezében zöld hársfaágot, másikban az aranycsákányt tartva, mint illik a nemzetség fejéhez és anyához, aki ura és bírása húszezreknek, s azonfölül az ő leányának, s amíg egyik kezével békét ajánlani, a másikkal ítéletet hozni az ő hivatala.

De amint szembejutottak egymással, s amint Imola a kisfia arcáról feltakarta a palástja szárnyát, amint ez nevető orcával öreganyja felé nyújtá két kis kláris kezét; de elfelejté Mike Sára a maga rabonbáni hivatalát egyszerre, s eldobva zöld ágat, aranycsákányt, mindent a kezéből, úgy kapta az ölébe azt a kis porontyot, mintha neki hozták volna. Imola

térdre esett az anyja lábaihoz, s aztán Mike Sára is odatérdelt le melléje, s úgy siratták el együtt ketten azt az örömmagzatot. Mind a kettő elfeledte azt a sok szép okos beszédet, amit a két ellenséges tábor előtt szükséges volna elmondani.

De hiszen többet értettek azok ebből az örömsírásból és ölelkezésből, mint minden ékesen szólásból, s nem kellett nekik ennél a példánál nagyobb buzdítás: Opour Szilamér elveté a pajsját, úgy rohant ki a várkapun, és szemközt eléje, éppen úgy, vért nélkül sietett Mike Andorás, s ahol egybe-találkoztak, átölelték egymást, de nem hogy megbirkózzanak, hanem hogy megcsókolják egymás szakállát.

— Én megbocsátom neked húgom elrablását.

— És én megbocsátom neked testvérem halálát.

Azzal egymás jobbába csaptak, s megköték a békét.

Az egész nép idekinn rákiáltá, ezt látva, háromszor a Jézus nevét; Bálványosvár falai háromszor adták vissza e kiáltást: talán nem is a falak, hanem a falakon álló nép.

A keresztyén táborból előjött az esperes, a barát, még Kőrös apó is előkullogott, amint látta, hogy itt nem lesz verekedés; aztán meg a bélpoklosok szerzete teljes számban: a Bálványosvárból pedig kivonultak a táltosok, a horkáz, a billogos, a kádár, a gyula, meg a garaboncok; s „áldás békességgel” üdvözlék a keresztyén papokat. Kájon horkáz jelenté az esperesnek, hogy a bálványosi tuhudun nép kész fölvenni a keresztséget, áttérni a Jézus hitére: az ősz rabonbán, Kevend óhajtja, hogy ő maga mártassék bele előljáróképpen a szent patakba.

— No, nem bánom — mondá Szilamér —, én is odahajtom a fejemet a víz alá. Elfogodom mennyei vezéremül a Jézus Krisztust, mert derék ember volt.

— Isten! Isten! édes fiam — igazíták őt helyre az esperes is, meg Sára asszony is.

— No hát annyival derekabb ember volt, hogy úgy vitte a földi életét, hogy istenné lett. Megismertem az útját, meg-

szerettem: követem. — Hanem azt az egyet engedjétek meg nekem, hogy az öreg Istent, akit ti Jehovának, Zebaothnak neveztek, hadd hívjam én azt ezután is *magyarok Istenének!*

Az esperes jó ember volt, egybe ráállt, hanem a barát nagyon szította a fogát: nem járja ez.

— Aztán még egyet hagyjatok meg a kedvemért. Le mondok mindenféle pogány áldozatokról; víz mellett, tűz mellett; nem tartok semmiféle bálványokat: amik voltak, azokat mind elrejtetem a föld alá, ahol senki rájuk nem talál többet; hanem azt az újtűzgyújtó ünnepet hagyjátok meg nekünk; úgy kívánja azt a mi szívünk! Senkit sem bántunk meg vele. Inkább adjatok neki valami szent nevet, teszem fel: „Pilátus égetés!” ’sz az is szent volt, benne van a crédóban.

Az esperes arra is kezet adott, s ekkor aztán szent volt a szövetség, s annak a megpecsételésére Szilamér lehúzta a csizmát a lábáról, s azt megtöltetve borral, ráköszönté a Szentháromságra, az „atya” helyett a „magyarok Istenét” tisztelve.

— De hiszen ez schisma! — szörnyülködék el Rhadamanthus barát.

— Persze, hogy *csizma* — mondá az esperes. — De azért csak igyunk belőle, ha ránk köszöntik.

— Sed hoc est magnum schisma!

— Hát iszunk belőle „magnum áldomás”.

S biz a Szilamér csizmája szépen körbejár az atyafiak közt, békepohár gyanánt, s egy sem ijedt meg attól, hogy ezt a nagy poharat egy hujjában kell kiüríteni.

Szilamér aztán úgy követte mezítláb, ahogy illett, a szent atyákat, a szent forráshoz, hogy a szent keresztséget elfogadja, s azután mindjárt a szent oltárnál a szent házasság szertartását is egész ünnepélyességgel végrehajtatta magán és Imoláján, mely után a kisfiát is megkeresztelték, apjával egy névre Istvánnak (a szent királynak a nevére), s egyúttal *törvényes szülöttnek* nyilvánították; — a kis „maga jött” emberkének nagy bámulatára.

Végül aztán össze-vissza kereszteltek minden lelket; nap-
estig eltartott az istenes szertartás: arra megint következett,
egy füst alatt a keresztelői radina, a lakodalom, meg a béke-
kötési áldomás. De már ez eltartott egy hétig. És bizonyára
mindczek Istennek tetsző dolgok valának.

BÁLVÁNYOSVÁR

Már ezek után, ha igazi mesemondó volnék, csak azon végezhetném a derék Opour Szilamér István meg az ő szép Imolája történetét, hogy „éltek haltak, tojás hajba kerekedtek”, de minekutána ez az egész olyan igaz történet, aminek tanulsága is van, el kell még mondanom, hogy mi történt továbbat Bálványos várában.

Ahogy a két ellenséges család kibékült egymással, úgy az ő népeik is bevették az egyezséget, s éltek volna aztán szép egyetértésben, ha nyugton hagyták volna őket. — Hanem hát örökösen bajoskodtak velük majd a püspökök, majd a vajdák, majd a primás, majd a nádorispán az ő régi székely szokásaik miatt, a székely pedig az igazait nem hagyja. Egyébként is fenekestül fel volt fordulva már az egész ország. A nemesek veszekedtek a főurakkal, a főurak a főpapokkal, a népség valamennyivel, s valamennyien a királlyal; a német lovagok dulakodtak a székelyekkel, mind a ketten a szászokkal, mind a hárman a magyarokkal, mind a négyen a kunokkal, s mind az öten az istentelen adószedő szaracénokkal, izmaelitákkal: római és görög keresztyének, ariánusok és patarenusok, zsidó hitű kazarokkal egyben, civakodtak a mennyország fölött, s amellet elfeledkeztek földi édes hazájukról, jó Magyarországról.

Egyszer aztán az Úristen megharagudott, fogott egy nagy szivacsot a kezébe, s letörölte valamennyi ákombákot a táblá-

ról. *Batu kánnak* hitták ezt a nagy szivacsot. A mongol csorda végigseperte az egész országot, népet vérbe fojtva, városokat hamuvá égetve. Ekkor veszett el Kuthen vezér is.

Hanem ez az egész vérözön nem volt képes Bálványos várát elpusztítani!

Minden erős bástya, minden sziklavár leomlott a tatárok előtt, de Bálványosvárt nem bírták megívni. A székely férfiak, a székely asszonyok, a két hős, Opour és Mike, meg a két vitéz őrpata asszony vezetése mellett véres fejjel verték őket vissza, s tetemhalmot raktak a leölt ellenség csontjából. Nemhiába izente azt nekik magyarok Istene: „Veletek harcolok!” A *pogányvár*, a *bálványok tornya* volt az utolsó bevehetetlen menetsvára az egész székelyföldi keresztyénségnek.

És még azután is sokáig az maradt.

Századok folytak le; Bálványosvár hatalma nem csökkent. Az Opour rabonbánok törzséből, az Apor család nagy terebély fája sarjadt elő. Az Árpád-fiág kihaltával olyan hatalmas lett Apor vajda, hogy a (maga jött) király, *Bajor Ottó* őt választotta ki, akinek támogatásával királyi székében megöröködjék, s nem sajnált Budáról lefáradni egész Bálványos váráig; még a szent koronát is magával vitte, s királyi kezét ajánlá fel Apor leányának. De Apor vajda, lakodalom helyett börtönre vetteté a királyi háztűznézőt, s addig ki nem bocsátá, míg alá nem írta, hogy a koronáról lemond: akkor hagyta futni, a koronát pedig ott tartotta magánál: ott állt az abban az ajtótlán, ablak-talan toronyban, nem is adta ki, csak igen szép kérésre, erős fogadásra az utána felemelt királynak.

S még azután sok századig fényeskedett Bálványosvár ősi pompájában. Csak a Rákóczi-korszakban tudták elpusztítani a labancok. Most már csendes tartomány lett belőle.

— — — — —
— — — — —

Itt ülök a kövön, ami onnan esett le az istenek tornyáról.

Szép zöld a mohától! S nézem a falakat; hallgatom a vércsék vijjogását; iharfák zúgását . . .

. . . Héj te öreg Isten! Magyarok Istene! Emlékezel-e még arra, amit Opour Kevendtől izentél a nap mezejéről?! — Vagy te is azt mondd: „Régen volt az: talán nem is igaz!”

JEGYZETEK

Érzem a szükségét, hogy e regényem bevégeztével az olvasónak valamit mondjak, arra a kérdésre, hogy „hát mi volt ez?”

Regény a magyar mitológia korszakából.

De hát *van* magyar mitológia?

Könnyű plasztikai alakot adni a római, görög, egyiptomi bálványimádás korszakából megleventített regéknek; lehetséges az még a teuton, skandináv pogány világ ábrázolásánál is: van azoknak egész irodalma. — De a magyar mitológia után csak tapogatózni lehet: annak a véghangjait csak a szájhagyomány őrzi. Két összetalálkozó rímből ki kell találni az egész verset.

És aztán maga a történetünk is az Árpád-kori első századokban, még inkább a vezérek korszakában, jobbadán szájhagyományok gyűjteménye: hitelességük fölött sohasem szűnnek meg vitatkozni a tudósok.

Az én történetem ugyan csak regény, s tehetném azt, hogy arra a nagy szabadalomra hivatkozzam, ami a költőknek mindent megenged.

Azonban ezúttal nem akarom magamat abba a gyanúba keverni, mintha én is nekiszabadítottam volna képzeletem hyppogryphjét, hogy kalandozzon be ismeretlen álmországokat, s aztán szaporítsam én is a meséket, hanem azt tettem, hogy összegyűjtöttem mindenünnen, ami csak e korszakra visszavezető mesét, adomát, hagyományt mások felfedeztek, s ezeknek a halmazába beleélve magamat, igyekeztem azokból egy hangulatot kitalálni, ami egy mesés korszakot reálissá, felfoghatóvá tesz. Erre az adatgyűjteményre visszatekinteni még abból a szempontból is kötelességem, hogy azon fróvársaim iránt elismerő legyek, akiknek fáradságos búvárkodása segélyemre szolgált.

Magát a történet alapmeséjét, az Apor és Mike család között előfordult leányrablást, a rákövetkezett várostromot Bálványos ellen, az Opourok keresztyén hitre térését, találtam Orbán Balázs, „A Székelyföld” című nagybecsű művében a III. kötet 88. lapján. De ugyanezen történetnek valódiságát mind háromszéki, mind csíki ismerőseim is bizonyítják. Orbán hivatkozik idézeteiben Kőváry László Erdély régi-

ségei című munkájára (189. l.), továbbá Okolicsányi: *Decreta et Vita Regum Hungariae* című munkájára, II. k. 160 lap. A két előbbi megegyezik abban, hogy a Mike leányt azért nem akarták a bálványosi Opourhoz adni, mert az pogány volt. Megerősítik azt a kimenetelt, hogy az összekocsnás véres bonyolulata a nőrabló kereszttyén hitre tértével lett megoldva.

A regényíró feladata volt az akkori magyar pogány és kereszttyén szokásokat, fogalmakat, erkölcsöket plasztice előállítani, hogy egy ilyen korszakidoníró megtérés, földfeletti csodák nélkül érthetővé legyen. Hogy ez mennyire sikerült, azt az olvasó ítéletére kell bíznom. Én csak a kútforrásokat nevezem meg, amik segítségemre álltak.

3. [5.] lap. *Fergettyűvár*. Orbán B. Székelyf. I. köt. U. o. Ikavára leírása.

4. [8.] lap. *Vízhajtotta: szövőszék, zengő kút*. Orbán B. Székelyf. I. k., előbbi Zsombori kertben, utóbbi Maros-Vásárhelyen. — Bodor.

6. [10.] lap. *Nyolcforintos tó*. Mikor az a tó magától kiárad s elönti a vidéket, olyan éhínség következik az országra, hogy a búza köble felmegy 8 forintra: (Mai világban túl is van rajta, s éhínség nélkül) *Orbán. B. Székelyföld*.

6. [10.] lap. *Magyar Csillagnevek*. Amiket Lugossy gyűjtött össze, teljes gazdag számban feltalálhatók Ipolyi M. myth. Adalékok rovatában 582—3. lapon.

7. [11.] lap. *Perestáldó. Bilochus*. Ipolyi Arnold. Magyar mythologia.

10. [14.] lap. *Szivárványon átmenni*. Ipolyi M. myth.

8. [23.] lap. *Amely székely asszony idegenhez megy nőül*, azt a birtokából a szomszédai kibecstülettik. Orbán B. Székelyföld. I. k. Előszó.

14. [18.] lap. *Tuhudunok*. A pogány magyarok székely elnevezése. Orbán B. Sz. f. I. k. 45. l.

7. [12.] lap. *Székelyek köre vésett alaptörvényei*. Szabó Károly (Új Magyar Múzeum 1854. 401—402. l.). Ezek voltak: 1. Egyedül Árpád fiágát illesse a főhatalom Pannóniában. 2. Amely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit közérővel, osztassék fel igazságosan. 3. Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek. 4. Aki a fejedelemnek tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszítse a főrabonbán áldozata előtt, ki a rabonbánok méltósága ellen vét, tűztől-víztől eltiltassék. 5. Ha valaki a rabonbánok vagy a horkázok közül a nemzet ellen törne, az Upolet nemzetségből választott rabonbán ítélete alá essék. 6. Ki a főrabonbán áldozatára meg nem jelenik, kettévágassék. — Ezen Zandirhám és Árpád közötti szövetség pontjai kőpajzsokra metszve, tétettek le Budavárban, Erdélyben.

8. [14.] lap. *Német lovagok*. Ezeket II. Endre király hozta be, a szentföldi hadjáratából Szíriából, s a Bárcaságon letelepíté. Azonban itt oly garázdálkodásokat követtek el, hogy IV. Béla már kénytelen volt őket az országból kikergetni, s váraikat lerombolni. — Bővebben minden magyar történetírónál.

11. [15.] lap. *Pogány kunok viselete, szokásai*. Hormayr. Goldene Chronik 3. Münchner h. bibl. ad. a. 1279. Ipolyi A. m. myth. LV. A IV. Béla idejében bejött kunok Kuthen vezér alatt, nemcsak konokul ragaszkodtak pogány vallásuk és szokásaikhoz, de általuk a pogány elem, a többi szomszéd magyar népség között is elharapózott. — (Hosszú haját és asszonyos szoknyafélét viseltek.)

12. [16.] lap. *Órpata, (Eurpata) magyar neve az „amazon”-nak* Herodot szerint.

12. [16.] lap. *Rapsonné, Venetúrné*. Rapsonnéról szól a monda, hogy a Dromó ördögnek azt ígérte, hogy ha neki egy utat épít a várától Kolozsvárig, ad neki egy hegy aranyat, s egy völgy ezüstöt; mikor készen volt a most is látható merész út hegyen-völgyön keresztül, akkor a tenyerébe tett egy ezüstpénzt, az ujjá hegyére egy aranyat; ezzel fizette ki az ördögöt. Venetúrnéről lásd Kőváry László Erdély régiségeit.

13. [17.] lap. *Alirumna*. Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája. A magyar pogány világ hadnemzői lehettek.

14. [18.] lap. *Eskü a kutyára*. Bajor püspökök levele János pápához (Ludwig script. II. 367.), a tótok panaszkodtak, hogy a magyarokkal kutya- vagy farkasáldozat mellett kötöttek szövetséget és esküt. Ipolyi A. u. o. áldozatok rovat alatt még bővebben.

15. [12.] lap. *Áldozókehely, szerccsendió*. Orbán B. Székelyföld II. 58.

14. [19.] lap. *Orsó alakú pénz*. Mintegy 8 év előtt Olasztelek mellett Tortománál pásztorfiúk két üstöt találtak a földben, tele orsó alakú aranyrudacskákkal, miket az akkori bezirker Sz. A. elvétellett tőlük, ő maga gazdag lett utána; a kolozsvári múzeum csak nagy bajjal kapott meg egyet e műkincsből. Az érmészek kezdetleges pénzeknek állítják ezeket, mik a barbár népeknél voltak forgalomban. — Orbán B. Székelyföld I. köt. 222. lap.

21. [27.] lap. *Maksai domb*. Benkő József szerint a régi székely gyűlések székhelye. Orbán B. szerint ezen gyűlések az Isten szabad ege alatt tartattak, hol ülőpadokul szolgáló lapos nagy kövek voltak elhelyezve.

Alig félszázada, hogy e kövek megvoltak, s a Maksán tartott presbiteri ülés még ezen klasszikus köveken ülésezett. A nép tisztesszenátorait a harciak kivont kardokkal vették körül.

22. [28.] lap. *Varázdob*. Orbán B. III. köt. 142. lap.

22. [28.] lap. *Aranycsákányok*. — Háromszék levéltárában. 1840-ben találtak Barátos közelében egész csoport arany csákányt, miket régészeink

hun emlékeknek tartanak; ezek 4000 arany súlyt vetettek. Belőlük csak egy lett megtartva a bécsi Ambrasi gyűjtemény számára, a többi elkallódott a hivatalnokok kezén.

(Több helyen.) *Ökörbőrré írt végrendelet.* Kéri Lajos a XIII. században kelt kéziratában leírja a budavári sziklaüregekben talált kővérték maradványait, az állatbőrökre tett íráskok, rajzolatok töredékeit. L. Felsőmagyarországi Minerva 1828. VI. füzet 1742. l. Orbán B. Székely f. I. köt. 62. lap.

(Több helyen.) *Hun írás, régi székely betűk.* Még most is láthatók az ardaki templomon. Orbán B. I. k. 124 l. Felirat a hátulsó kar feletti kockában régi székely betűkkel, miket keleti módra jobbról balra kell olvasni. E. ka. i. a. n. s. u. M. s. u. i. gy. r. o. e. G. n. e. t. s. I. z. a. gy. Georgyius Muzsnai, csak egy az Isten. Deus. VI. köt. Orbán művében az eredeti székely írásjegyek is közölvék. Ugyanazok megtalálhatók Kállaynál.

23. [27.] lap. *Székely nemzetségek.* L. Ipolyi Arnold M. myth. Kovachich. Script. I. 339. l.

25. [30.] lap. *Újszülöttek állát vassal sütögetik.* A hunoknál minden fiúgyermeknek arca vassal felmetszetett, Ammianus Marcellinus szerint, hogy a szakállnövés meggátoltassék; Callimach szerint tüzes vassal, hogy szokjék hozzá korán a fájdalmas sebekhez. Dussieux-nál ez már azt jelenti, hogy a gyermekek arcai szörmyeteggé torzítottassék. Ipolyi véleménye szerint leghelyesebben Istennek felajánlásul. — U. o. a tűz feletti felavatás szere. — A vándorcigányoknál ez most is dívik.

27. [32.] lap. *Druzilla és Burzon rabombán.* Orbán B. Székelyföld. I. 173. l.

30. [36.] lap. *Tűzbe tett kéz, tisztaság próbája.* Pogány korból származó ordaliali szertartás. 1550-ben Martinuzzi kiadatta ez ordaliali ítéletek egész sorozatát, mik egészen' székely szokásokról tanúskodnak. Ipolyi A. M. myth. 197. l.

32. [37.] lap. *Boszorkányok szokásai.* Ipolyi Arnold. M. myth. A szegedi boszorkánypör adatai nyomán.

32. [37.] lap. *Vegyegni, székely tájszó, ögyelegni:* péld. ködben.

33. [38.] lap. *Kiguvadni.* Mikor a fegyver magától kiugrik a tokjából.

33. [39.] lap. *A holdról való mese.* Ipolyi A. M. myth.

35. [40.] lap. *Madárének utánzás a templomban.* Ditrói templomban. Orbán B. Székelyföld. II. k. 117. l.

41. [47.] lap. *A Szent Anna taváról szóló néprege.* Orbán B. Székelyföld. III. k. 75. l.

44. [49.] lap. „*Jeddre ne!*” Ismert székely kihívó szó.

44. [49.] lap. *Fóta.* Egy hosszú szövet, melyet válltól csípőig rézsút viseltek a székely nők öltözetük felett. Orbán B. Székelyföld.

45. [50.] lap. *Almost megégették a magyarok bejövetelükkel.* Almus in patria Erdeel occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. (Budensis 37. stb.). Lásd Ipolyi A. M. m.

46. [51.] l. *Cifra asszony* = tündérnő.

47. [53.] lap. *Bálványosvár.* Orbán B., Ipolyi A. és saját jegyzeteim nyomán.

48. [54.] lap. *Félig hal, félig ember alakú bálvány.* A Kalandos patak áradásaikor csodás alakú köveket sodor magával, van egy Zeykné udvara körül, mely egy szíren alakját úgy utánozza, mintha szobrász idomított volna. — Orbán B. Székelyföld. IV. k. 30. l.

48. [54.] lap. *Özönfa.* Melyet az áradozó Feketeügy minduntalan felszínre hoz. Óriási 3—4 öl átmérőjű törzsek, ébenfeketék s a kövesülést első szakában oly kemények, hogy alig faraghatók: a nép özönfának nevezi.

49. [55.] lap. *Kőkutya.* Ipolyi A. M. myth. 550. l.

49. [55.] lap. *Balita.* Ezüst bálványka, mit a völgyény menyaszszonyának ád. Ipolyi A. M. myth. 502. l.

49. [55.] lap. *Furuzsina.* Csodaerőt kölcsönző székely tündérnő. Orbán B. Székelyföld.

51. [56.] lap. *Új tűz gyűjtés.* Tűzáldozat. Tűztisztelet. Ipolyi Arnoldnál. M. myth. 188. l. — Pozsonyi missale: „az új tűz megszentelése után az egész városban eloltatott a tűz, s helyette a megszentelt tüzet osztották ki. — Ha sokáig tűz nem gerjeszthető dörszölés által, gyanú támad, hogy valahol még el nem oltott tűz gátolja az elem előtűnését. Két szűz fiú idézi elő a tüzet; s ehhez kilencféle fa használtatik.” U. a. Tűzünnepek leírása. Szentivánéji tűz.

52. [59.] lap. *Tűzosztó kanál.* Orbán B. Székelyföld.

55. [62.] lap. *A Büdös kénbarlang.* Saját jegyz.

61. [68.] lap. *A Susogó.* Saját jegyz.

65. [72.] lap. *Kisebbik uram,* pogány szokás. Ipolyi szerint a nők közösségét jelenti a testvérek között, mely állapot a hadkalandor népeknél, a nőknek a férfiakénál kisebb száma miatt gyakran előjön. (Bartal. Com. I. 158.)

69. [76.] lap. *Igrec.* Ipolyi A. M. myth. Nyelvemlékeink a Bécsi Kódex szerint igrec = zene. „Igrec készség”. Fúvó szerszám. Koboz = lyra. Hegedű, fides. A „timbora” = hárfá. Orbán Baláznál jön elő.

70. [77.] lap. *Zerezis isten.* Ipolyi felemlíti e réz bálványalakokat, de kétségbe vonja, hogy hitelesek volnának.

70. [77.] lap. *Delü ördög.* Ráró madár. Ipolyi Arnold, Magyar mythológiája. Szerelem taplója. Csabafre, pilinkó, piritus. U. o.

71. [78.] lap. *Dali tánc.* Zajzoni leírása után.

73. [80.] lap. *Papbojtár* (népies). Káplán.

74. [81.] lap. *Assisi Szent Ferenc imája*. Th. de Celano olasz—latin szövege szerint Altissimo, omnipotente bon signore: tue son le laude, la Gloria e l'onore, et ogni benedictione. A te solo se confano; et nullo homo e degno de nominar te. Laudato sia Dio mio signore con tutte le creature, specialmente messer le *fratre sole*: il quale giorno et illumina nui per lui, et ello e bello et radiante con grando splendore: de te Signore porta significatione, Laudato sia mio Signore per la luna et per le stelle: in cello le hai formate clare et belle. Laudate sia mio Signore per *fratre vento*, et per l'aire et nuvolo et sereno et omne tempe: per le quale dai a le tue creature sustentamente. Laudate sia mio Signore per sorore aqua, la quale e multe utile et humile et pretiosa et casta. Laudato sia mio Signore per *fratre poso*, per lo quale tu illumini la nocte: et elle e belle et jugundo, et robustissimo et forte. Laudate sia mio Signore per nostra *madre terra*: la quale ne sustenta et governa et produce fructi et coloriti fiori et herbe.

75. [82.] lap. *Göncöl szekere, Konrád császár a kocsisa*. Ipolyi A. Magyar myth.

76. [85.] lap. *Bicebóca*. Két oldalra sántikáló.

78. [89.] lap. *A Torló*. Ipolyi Arnold. M. myth.

83. [91.] lap. *Birgej*. Saját jegyz.

90. [98.] lap. *Hazai*. Székelyek a menyasszonyt hazainak, vagy hazajinak híják. Ipolyi A. M. myth.

93. [102.] lap. *Pogány menyegzői szertartás*. Cantu Caesar; a középkor története. Galambtetés, kenyérmegtörés, fonáleresztés.

96. [105.] lap. *Beszélt csirke*. Ipolyi A. M. myth.

97. [108.] lap. *Keszkenős kígyó*. Orbán B. Sz. Föld.

101. [109.] lap. *Hétféle szűnő bab boszorkányok ellen hintve*. Ipolyi A. M. myth.

102. [111.] lap. *Vendégűző dal*. Saját jegyz.

103. [112.] lap. *Imette* = ébren virrasztva.

U. o. *Pogány harcosok szokása éjjel a vártán énekelni*. Cantu Caesar. Középkor tört.

105. [114.] lap. *Elindula Szent Péter Rómába*. Erdélyi J. Magyar népdalok gyűjteménye.

107. [116.] lap. *Deés Isten*. Székely István krónikája szerint, a magyarok bejövetelükkor háromszor „Deus” nevét kiálták, amit Heltai krónikája félig-meddig helyre igazít, Geleji Katona pedig „Deés”-nek mond ki, minthogy a magyarok Deus latin nevét nem ismerhették, s bejövetelük helyén van Deés városa is.

107. [116.] lap. *Furusvize, Ikafalva leírásánál*, a Furus vízének mesés eredete, csodatevő hatása. Orbán B.-nál Székelyföld III. k. 93. l.

107. [116.] lap. *A megölt ellen szolgál a más világon a legyőzöttének.* (Turóczy 2. 25. Bud. 56.)

107. [122.] lap. *Adósságát megfizetőd halott.* Ipolyi A. M. mythologia.

113. [125.] lap. *Nyíllövés a sírba.* Ipolyi A. M. Myth.

113. [125.] lap. *Nőnek férjével együttes eltemetése.* Tonuzoba példája szerint, akit pogány hitéért nejevel együtt élve síroltatott el István király. — Herodot szerint a szkítáknál a vezérrel együtt egyik neje is eltemettetik.

115. [125.] lap. *Vérrel siratás.* Jornandes (49. l.) szerint. L. Ipolyi A. M. M. 549. l. Jerneynél, Ammianus Marcellinus szerint.

115. [126.] lap. *Halott-tánc.* Ungarischer und dacischer Simplificissimus.

115. [125.] lap. *Pogány temetkezés.* Ipolyi A. Magyar Myth. Béli Mátyás Jovinville stb. kútforrások után.

117. [128.] lap. *Szent Anna tava.* Saját jegyzeteim.

121. [132.] lap. *Szent Gellért püspök.* Szabó Károly, Emlékiratok a magyar keresztyénség első századából.

122. [132.] lap. *Csaba királyfi regéje.* Holtak harca. (Lugossy.)

123. [133.] lap. *Imre királyfi legendája.* Szabó Károly, Emlékiratok.

125. [136.] lap. *Világzár virág.* Saját jegyz.

U. o. *Derendócia.* Nagy tor. Halotti tor. Hun szó, Vámbéry szerint.

127. [137.] lap. *Elrejtőzés.* Ipolyi A. M. Myth.

U. o. *Az elgyöngült vezér megáldoztatja magát.*

129. [139.] lap. *Ürgelyukba gyónás a pogányoknál.* Cantu Caesar, Középkor Tört. Ugyanannál a pogány papok az ürgelyukon keresztül hallgatják ki a Föld isten izeneteit.

135. [147.] lap. *A selyem Európában.* Cantu C. Középkor története.

138. [149.] lap. *Karácsonyi népszokások.* Saját jegyz.

140. [151.] lap. *A számárkiáltás karácsonyi mise alatt.* Cantu Caesar, Középkor tört. IX. k. 7. fej. — A franciáknál egész zsoldárokat énekelnek a számárhoz, tréfás szöveggel és egész ünnepélyesen. U. o.

145. [156.] lap. *Napvágás.* Leisser szerint háromszor vágott a magyar fejedelem a nap felé kardjával trónralépésekor. Bonfini szerint négyyszer. Wagner adomái között feljegyzí a budai nagyvezér tréfáját, ki a fejét bekötötte, s borbélyt hivatott, panaszolva, hogy a trónra lépő magyar király az ő fejét megvágta a minap, amint a levegőben vagdalkozott a kardjával. L. Ipolyi M. Myth. 258. l.

149. [160.] lap. *Meghatározva.* Népdalban. Úgy meg vagyok *határozva,* Mint a csikó kantározva, Szabadságom el van zárva.

151. [165.] lap. *Bélpoklosok világból kizárása.* Cantu C., Középkor tört.

157. [168.] lap. *Burdé = Leveles szén.*
158. [171.] lap. *Orbán mester és a kertii vetemények.* Orbán B., Székelyföld. IV. k. 44. l.
160. [173.] lap. *Futó kuvaszpósta.* Saját jegyz.
162. [175.] lap. *Újszülött körüli babonák.* Ipolyi A. M. Myth. és saját jegyz
166. [179.] lap. *Pogányok hat ördögei.* Ipolyi A. Magyar Mythologia.
170. [183.] lap. *Déli ifjú legény képében.* — Saját gyűjteményemből. Kézirat. Ördögidézési formula: „jelenj meg nekem *Déli ifjú legény képében* és hozz nekem harmincháromezer háromszázharminchárom aranyat!”
170. [184.] lap. *Koponyavár.* Egyértelmű a pokollal. L. Ipolyi A. M. M.
170. [184.] lap. *Tündelevény = Denevér.*
171. [187.] lap. *Szélanya.* L. Ipolyinál.
174. [187.] lap. *Milling = lidérc.* L. Bodor Lajos. Álmos hőskötemény.
175. [188.] lap. *Hetevény csillagzat = Fiastyúk.*
175. [188.] lap. *Égi ütközetek.* L. Szibenbürgerische Chronik. Georg Kraus. II. k. 226. l. „Kegen Sonne untergang zween brennende heere zusammen stossen und streiten.” Cserei Mihály (Hist. 225. l.) „A hegyeken nagy tüzes seregek szörnyű ropogással egymás ellen harcoltanak.” — Amit az okos száz úrnak s a kálvinista Csereinek szabad volt elhinni, talán megengedhető a pogány Opour fiúnak is?
180. [197.] lap. *Az ördög ellen befalazott nő.* Ipolyinál, 526. l.
193. [207.] lap. *Vérszövetség. Anonymus. V. 6.* More poganismo fuerit propriae sanguinis fusio in unum vas, ratum fecerunt iuramentum. *Székely krónika*, 277. l. profusus caeteri lachrymis quasi sanguineis potum prae gaudio celebrantes sumpserunt. Ugyanott *az áldozó kehelyről*: Supremus rabonban poculi calicis supremus conservator. Herodot szerint a kehelybe kardot, nyílakat mártanak (a szkfták).

A jegyzetknél megadott lapszámok az NK-ra vonatkoznak, míg [szögletes zárójelben] a JKK megfelelő lapszámait tüntettük fel.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BpSz	Budapesti Szemle
FL	Fővárosi Lapok
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Mikszáth KrK	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k. Bp. 1894—98.
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
PN	Pesti Napló
sh.	sajtóhiba

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A *Bálványosvár* kéziratáról nem tudunk.

A *Bálványosvár* a *Nemzetben* 1882. szept. 14. és dec. 5. között jelent meg a következő részletezésben:

1. szept. 14. 15. sz. A „Még csak a negyedik század járta . . .” kezdetű mondatból az „Ez neki az alvás ideje . . .” mondatból bezárólag.
2. szept. 15. 16. sz. Az eml. mondatból az „Olyan az, mint egy eleven folyam.” mond. bez.
3. szept. 16. 17. sz. Az eml. mondatból a „Mit kívánsz? — kiálta át erős, csattanó hangon az asszony-úr.” mond. bez.
4. szept. 21. 22. sz. Az eml. mondatból a „ . . . magam és egész nemzetségem fegyver miatt elpusztuljunk.” mond. bez.
5. szept. 22. 23. sz. Az eml. mondatból az „ . . . aki őket nézte, holdassá lett e látástól egész életére.” mond. bez.
6. szept. 23. 24. sz. Az eml. mondatból az „Az átellenben levő szélső kőpad pedig a Mike Sáríé.” mond. bez.
7. szept. 25. 26. sz. Az eml. mondatból az „A rabonbánok fokosaik nyelével dobogtak a földön, helyeselve.” mond. bez.
8. szept. 26. 27. sz. Az eml. mondatból a „Nem rontják-e meg az én nemzetségemet az ő szokásaik?” mond. bez.
9. szept. 27. 28. sz. Az eml. mondatból a „Még maig is fennmaradt ez a szokás a ditrói egyházban a karácsonyi szertartás alatt.” mond. bez.
10. szept. 28. 29. sz. Az eml. mondatból a „Hozzátok ide a Bábolnaiszent!” mond. bez.
11. szept. 30. 30. sz. (reggeli) Az eml. mondatból az „Az asszony csak asszony, a férfi csak férfi.” mond. bez.
12. szept. 30. 31. sz. (esti) Az eml. mondatból az „Opour Kevend és Rapsonné szóltak.” mond. bez.
13. okt. 2. 33. sz. Az eml. mondatból az „Az se soká lesz.” mond. bez.
14. okt. 4. 35. sz. Az eml. mondatból az „Odaviszi a kisfiát az izzó parázshalomhoz, s átnyújtja a billogosnak.” mond. bez.

15. okt. 6. 37. sz. Az eml. mondattól a „... s aztán többé nem mozdult.” mond. bez.
16. okt. 7. 38. sz. Az eml. mondattól a „... s szűzezüstből balitát olvasztani a Szilamér kedvese számára.” mond. bez.
17. okt. 9.40. sz. Az eml. mondattól a „Hanem az régen volt : most már más a világ.” mond. bez.
18. okt. 10.41 sz. Az eml. mondattól az „Az lesz a méreghusogó!” mond. bez.
19. okt. 11. 42. sz. Az eml. mondattól az „... elmondattván vele fennhangon előbb egy egész miatyánkot.” mond. bez.
20. okt. 12. 43. sz. Az eml. mondattól a „Mondták, akik látták, hogy a szentegyházba futott vissza.” mond. bez.
21. okt. 13. 44. sz. Az eml. mondattól az „Addig eltávozom.” mond. bez.
22. okt. 14. 45. sz. Az eml. mondattól az „Opour a fiaival, aki ellen harcra küldettek.” mond. bez.
23. okt. 16. 47. sz. Az eml. mondattól a „... dobbal, síppal, nádi hegedűvel.” mond. bez.
24. okt. 18. 49. sz. Az eml. mondattól a „... ha szóval nem mondom is neki.” mond. bez.
25. okt. 19. 50. sz. Az eml. mondattól az „Opour Kevend gondoskodott róla, hogy semmi rémhír meg ne háborítsa ezt a boldogsággal teljes éjszakát.” mond. bez.
26. okt. 20. 51. sz. Az eml. mondattól az „Ez az én vérboszúm.” mond. bez.
27. okt. 21. 52. sz. Az eml. mondattól az „... a fővezérük maga a rabonbán.” mond. bez.
28. okt. 25. 56. sz. Az eml. mondattól a „kitűzte a diadaljelt a torony ormára.” mond. bez.
29. okt. 26. 57. sz. Az eml. mondattól az „... áldozatokat is tesz még.” mond. bez.
30. okt. 27. 58. sz. Az eml. mondattól a „... hogy úr volt és vezér volt.” mond. bez.
31. okt. 28. 59. sz. Az eml. mondattól az „... a dicsőséges halotti gyásztor-tartást.” mond. bez.
32. okt. 30. 61. sz. Az eml. mondattól a „Különösen erre az ifjú párra nézve nem.” mond. bez.
33. okt. 31. 62. sz. Az eml. mondattól a „... hogy amikor mi aluszunk, — aludjál te is . . .” mond. bez.
34. nov. 2. 64. sz. Az eml. mondattól az „... a virágnak a neve »világzár«, angyalom.” mond. bez.
35. nov. 3. 65. sz. Az eml. mondattól az „Itt van a taplós ember!” mond. bez.

36. nov. 4. 66. sz. Az eml. mondattól a „... mint ez a szegény Szilamér!” mond. bez.
37. nov. 6. 68. sz. Az eml. mondattól az „... a felvonóhidat leeresztették eléje.” mond. bez.
38. nov. 9. 71. sz. Az eml. mondattól az „Azután minden keddi és pénteki napon böjtöt kell tartanom.” mond. bez.
39. nov. 10. 72. sz. Az eml. mondattól a „... nézem, hogy te mit csinálsz.” mond. bez.
40. nov. 11. 73. sz. Az eml. mondattól az „... el se háritotta onnan.” mond. bez.
41. nov. 13. 75. sz. Az eml. mondattól az „én bélpoklos vagyok!” mond. bez.
42. nov. 14. 76. sz. Az eml. mondattól az „... amit soha nem lopott meg az égető napsugár.” mond. bez.
43. nov. 16. 78. sz. Az eml. mondattól a „Szakasztott az apja!” mond. bez.
44. nov. 17. 79. sz. Az eml. mondattól a „Még ma akarja a kis porontyát látni.” mond. bez.
45. nov. 18. 80. sz. Az eml. mondattól a „... mintha a szent Vidatánc rohanta volna meg.” mond. bez.
46. nov. 20. 82. sz. Az eml. mondattól a „... halálmadár rólad soha el ne szálljon!” mond. bez.
47. nov. 21. 83. sz. Az eml. mondattól az „... a vadonban saját neszei vannak.” mond. bez.
48. nov. 22. 85. sz. Az eml. mondattól a „... Körülragyogva a pitymalló ég aranybíborától.” mond. bez.
49. nov. 24. 86. sz. Az eml. mondattól a „Mi hírt hozasz? — kérdezé Szilamér a lábairól leroskadótól.” mond. bez.
50. nov. 25. 87. sz. Az eml. mondattól a „... de még nagyobb a nők szerelme!” mond. bez.
51. nov. 27. 89. sz. Az eml. mondattól az „... amik nem a rendes harcosoké.” mond. bez.
52. nov. 28. 90. sz. Az eml. mondattól a „... s minden rendben lesz.” mond. bez.
53. nov. 29. 91. sz. Az eml. mondattól a „... csak a keresztyén székelek viseltek.” mond. bez.
54. dec. 1. 93. sz. Az eml. mondattól a »No most jaj lesz nekünk« mond. bez.
55. dec. 2. 94. sz. Az eml. mondattól a „... megbocsátom neked testvérem halálát.” mond. bez.
56. dec. 5. 97. sz. Az eml. mondattól a »régén volt az: talán nem is igaz!« záró mondatig.

A regény jegyzeteit a lap még nem közli. Jókai minden bizonnyal csak a kötetkiadáshoz készítette el a jegyzeteket.

KÖTETKIADÁSOK

A *Bálványosvár* a Nemzet folytatásos közlésén kívül tíz alkalommal jelent meg kötetben magyarul, és hat alkalommal idegen nyelven.

I. *Bálványos-vár*. Történeti regény 1—2. k. Bp. 1883. Athenaeum-kiadás I. k. 170 l.; II. k. 205 l.

II. a) Bp. 1896. Révai Testvérek 214 l. (Jókai Mór Összes Művei Nemzeti Kiadás 60.)

Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.

b) Bp. 1906.

Címlapkiadás.

c) Bp. 1908.

Címlapkiadás.

d) Bp. 1912.

Címlapkiadás.

III. 1—2. k. Bp. é. n. Révai Kiadás I. k. 140 l.; II. k. 146 l. (A Tolnai Világlapja ajándéka)

IV. Bp. é. n. Révai Kiadás 248 l. (Olcsó Jókai 17—20. számaként)

V. Egybekötve vele; Erdélyi képek. Bp. 1930 Franklin—Révai 294 l. (Centenárium kiadás 63. köt.)

VI. a) Második rész: A tengerszemű hölgy Bp. 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó 532. Sajtó alá rendezte Lengyel Dénes, Szántó Piroska rajzaival (Jókai Mór válogatott művei) A mű a 7—221. lapon található.

b) 1958.

Címlapkiadás. (Román—magyar közös kiadás)

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

Németül: I., *Die Götterburg*. Historischer Roman von Maurus Jókai 1—2. k., Berlin 1884. Otto Janke. I. k. 247; II. k. 192

II., New York. 1890. Deutsche Lib. Nr. 222. Munro.

**Észtül*: *Jumalate kants*. A. Grenzstein 1884. (folyóiratban: Olevik)

**Lengyelül*: a) *Bozygrod*. St. B. Wiczory. Warszawa 1885. Biesiady liter.

b) 1908.

Címlapkiadás.

c) 1918.

Címlapkiadás.

A *-gal jelzett idegen nyelvű kiadásokhoz hozzájutni nem tudunk, ezeket Ferenczi Zoltán: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. munkája (MBiblSze 1925. 177 és 265.), valamint önálló kiadványként is ugyanazon címmel, (Bp. 1926. Bibliofil könyvtár, 1. szám) Gál János (*Jókai élete és írói jelleme* Bp. 1925) bibliográfiai adatai és az OSzK anyaga alapján állítottuk össze.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

A *Bálványosvár* történetével kapcsolatos személyes élmények Jókai első, 1853-as erdélyi útjára nyúlnak vissza. Jókai előtte már írt regényt Erdélyről, de még nem látta e vidéket. A nagy várakozások, amelyekkel az útra készül és a sok kedves élmény örök nyomot hagytak az íróban. Az 1853-as út után több ízben jár Jókai Erdélyben. Ezek az utak új felfedezéseket és új regényeket teremtettek, köztük olyan jelentős műveket is, mint a *Szegény gazdagok* az 1858-as út után. Ezt az utat azért tette az író, hogy alaposan megismerje Erdély kulturált nagyvárosai mellett az egyszerű havasi pásztorok, a küzdelmes életű aranybányászok, a sötét gerendakunyhók lakóinak küzdelmes életét, lelkivilágát is. A későbbi utak adhattak ugyan újabb ismeretanyagot Jókainak, de az alapézés, az első út alatt kialakult rajongó szeretet, a csodás Erdély első nagy hatása, a múltat idéző hangulat élete végéig megmaradt benne. Erdély múltjáról 1882-ben, a *Bálványosvár* megalkotása idején is úgy beszél, ahogy azt Erdély történelmi emlékeivel való megismerkedésekor először megérezte. Jókai Erdélyben látta azt a tájat, amely leginkább megőrizte a régi pogány erőtlől duzzadó magyarságérzést.

„Mert nem a holt emlékek legdrágább nevezetességei Erdélynek, hanem azon élő ivadék, mely nemzeti és faji sajátosságát Árpád és Attila óta vegyítetlenül megtartotta, melyet sem gazdagság és műveltség, sem szerénység és elhagyottság nemes, tiszta ősi jelleméből ki nem vehetőzhetett, mely ahány lépéssel haladt a jövőbe, annyi lépéssel nem hagyta hátra múltját”, írja Jókai 1853-ban *Úti leveleiben*. Az író lelkében megelevenedett a táj múltja, „és midőn a gyönyörű kép a lelket elragadja, eszünkbe jut a múlt, hogy e hegytetők itt hajdan lármás várakat emeltek, miknek romjai máig is ott vázlanak felettünk, ott Firtos vár, Rapsónné vára, Kadics vára; és minden arc, ki velünk szembe jő, egy-egy hősnek sarjadéka”. (*Magyarhon szépségei*, Bp. 1956. 191.)

A *Bálványosvár*ban megelevenedő nagyszerű tájakat és a mondai anyag egy részét már az első út idején ismeri Jókai, hiszen úti leveleiben így ír. „Visszaemlékezünk mi is a história mondáira és kölcsönben elmondjuk vezetőnknek, hogy ama romok helyén állt az ősi tűzhalom,

melyen *Bálványosvár* lakói áldozatot hoztak a hadistennek, midőn az ősi vallást rejtegetve csak e völgy volt még övék és az a vár, melynek háza a fenyvesek mögött sötétlik; itt esküdtek véres harcot éjszakánként a székely rabonbánók vérvilágító fáklafénynél, s ősi híre van e helynek.

Most nem lakik ember a tájon és semmi állat a tóban. Egy órányira távolra innen van Erdély másik nevezetessége: a torjai kénés barlang, melynek üregéből halálos kén-gáz lobog ki, olyan fojtó, hogy a fölötté elrepülő madár holtan hull le az égből, a belső falai sárga kénvirággal vannak lepve.

Belépni nagy gyönyör, de nagy istenkísértés; a kénszesz csiklandó kéj idéz elő a test érzékeiben, de egy lehellet belőle és az élet ott végződött.

Átellenében a meredek Bálványos vár falai, hajdan az Aporcsalád őseinek megdönthetetlen sásfészke, — most még csak azt sem tudhatni, merre vezetett hozzá az út? Köröskörül minden oldalról uratlan rengeteg, melyben egynapi járatban, bármely irányban indulva, sem találni egy gúnyhót is.” (*Magyarhon szépségei.* 210—11.)

Ez az úttalan rengeteg a romok körül, szinte őrizte a múltat, az emlékeket, amelyek aztán Jókai regényének lapjain keltek életre évszázados álmukból.

Jókai lelkes vonzódása a pogány múlthoz azzal is magyarázható, hogy következetesen kitar a hun — magyar rokonság gondolata mellett, és Attilát ősapjának tekinti. (Vö: *Osztrák — Magyar Monarchia írásban és képekben* 3. k. 280.). Rajongással beszél arról, hogy meglátogatta azt „az ormot, melyen Attila legelső sásfészke, Budvár állott”. Vannak is komoly irodalmi tervei a pogány kort illetően egész élete végéig. 1895-ben írja az *Önéletrészomban*: „Most még egy munka áll előttem, amivel szeretném aztán írói pályámat befejezni. Egy magyar Niebelungen-éneket dolgozom már évek óta. Ha elkészülhetek vele úgy, ahogy képzeletemben látom, akkor aztán Isten kezébe hajtom le a fejemet.” (*A Jókai-Jubileum története*, 100. köt. 151.). Ehhez a nagy műhöz végzett előtanulmányt az olyan kisebb pogány tárgyú írásaiban, mint a *A varcho-niták*, a *Dalma*, a *Thonuzóba*, a *Jövő század regényének Mi az a Sabina* és a *Kin-Tseu* c. fejezeteiben, a *Bálványosvárban* és *AKiskirályok Thonuzóba írja* c. fejezetében, de feldolgozta a pogánykor emlékeit *A magyar nemzet története* c. munkájában éppúgy, mint *Az Osztrák — Magyar Monarchia írásban és képekben* 3. kötetében. Ezt a feladatot — úgy érezte — a *Leventében* oldotta meg a legméltóbban. A darab azonban a kívánt sikert nem érte el. Pintér Jenő szerint Jókai „úgy belemerült a pogány magyar élet jeleneinek festegetésébe, hogy darabja végül is alkalmatlanná vált színpadi előadásra”. (*Jókai emlékkönyv*, szerk: Kőrösi Henrik, Bp. 1925. 39.) Szívós kitarással gyűjtötte az anyagot, hogy föltámassza a honfoglaló magyar hitvilágot, őseink külső és belső életét.

A *Bálványosvár* a személyes élmények és feljegyzések ellenére is lényegében Ipolyi Arnold és Orbán Balázs művein alapszik. Ipolyi Arnoldnak (1823–1886), a későbbi katolikus püspököknek írásai közül kiemelkedik a *Magyar mythologia* (Pest 1854.). Nemcsak azért, mert hatalmas vihart kavart tudományos körökben, hanem azért is, mert írója átfogó áttekintésre törekedett a témán belül, és munkája lényegében tartalmazta a pogány magyar hitregére vonatkozó valamennyi adatot. A mű a Kistaludny Társaság 1846-os felhívására készült, és ha az elvi kérdéseket tekintjük, valóban nem alaptalanul hívta ki a kritikátlansággal vádolt Ipolyi ellen Csengery Antal éles hangú bírálatát a Budapesti Hírlapban.

Jókait viszont, aki már sokkai irreálisabb forrásokat is felhasznált, a legkevésbé sem zavarta ez a tény, és nyugodtan ültette át művébe Ipolyi mitológiáját.

Orbán Balázs hatkötetes nagy munkája: a *Székelyszőlő leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból* (Pest 1868.), bár jórészt néprajzi munka, mégis szinte minden sora a XIX. század sok helyütt bizarr, jókaias romantikáját követi, és nyomát sem találjuk benne a hasonló műfajtermékek szokásos értekező modorának. Egy nagy lírai vallomás az egész mű, amelybe szívet-lelkét beleadta a szerző, mikor a szülőföldjét rajzolta. Minden bizonytalansággal éppen romantikájánál és pátosánál fogva alkalmas arra, hogy jókai forrásnak használja. Ortutay Gyula Orbán Balásról frott megemlékezésében röviden végigtekint az érdekes egyéniség munkásságán és életén. Ennek alapján sok olyan életrajzi adatot és jellembeli tulajdonságot említhetünk, mely meglepően rokon jellemű embernek mutatja Orbán Balászt és Jókait.

Orbán Balázs erősen romantikus pátosza búvkörébe keríti Jókait is, és így az írói hangja mindvégig a meleg és egy kicsit büszke érzésektől áthatott. „Szent hely tehát az, melyet most meglátogatandók vagyunk” — írja Orbán Balázs Bálványosvárról. — „Szent tűzhely, hol őseinknek száműzött hite utólszor melegíté a hívők kebleit, szent hely, ahol a honszerző ősök legdicsebb múltjának emlékei vannak eltemetve: hol őseink hitének a kereszténység napja által elhomályosított vezércsillaga lenyugodott, azon vezércsillag, mely Ázsiából ide vezérlé, mely a honfoglalás és alapítás nagy munkájára az erkölcsi világosság fényözönét árasztaná.

Itt áldozott utoljára Hadúrnak, ki hont szerezni, s azt megtartani segíté párducos őseinket, itt szóltak utoljára a táltosok, s zengtek hálaldalt azon nemzeti istennek, ki bizalmas kitartást ada a honszerzőknek Európát megrendítő, újra alakító, s e hon birtoklását biztosító küzdelmeikben, Hadúrnak, kinek neve és védpajza alatt hőssé lett a magyarnak minden fia.” (I. m. 3. k. 84.)

Ez a szellem ragadja meg Jókai írói fantáziáját, és a közeledő millennium hangulatában, a politikai csalódások hatása alatt megírja a *Bálványosvárt*. Teljes odaadással rajzolja ő is ezt az Orbán által hősnak, szinte mitikusnak ábrázolt kort, úgy, hogy romantikája ellenére az olvasó arcába csap annak a pogány világnak a lehelete, amelyben a felkelő keresztény nap mellett is még sokáig verik vissza a Kárpátok a rabonbánok és horkázok utolsó pogány kiáltását.

Jókai a regény meséjét — amint a jegyzetekben ki is fejté — Orbán Balázs *Székelyföld leírásából* vette. Orbánnál találta a mondát arról, hogy Apor István beleszeretett Mike egyetlen leányába, aki viszontszerette, de a gyámok ellenezték a frigyet, mert az ifjú pogány volt. Bánatában a Büdös Barlangban akarta magát elemészteni, de a Hadúr papja (Jókainál Rapsónné) azt tanácsolta neki, hogy rabolja el a leányt. Az emiatt megindult családi harc végül fényes menyegzővel végződött. Jókai a legkomolyabban hisz a történet hitelességében. A regény jegyzete határozottan kiemeli, hogy története nemcsak Orbán munkájára épül, és valóságát mind a háromszéki, mind a csíki ismerősei is bizonyítják.

Orbán Balázs művének tanulmányozása sok mindent megvilágít a regény keletkezésének körülményeiről. Az Orbán Balázs és Ipolyi Arnold műveivel való pontos összevetés ismét azt bizonyítja, hogy Jókai 1875-től kezdve egyre inkább az írott források felé fordul, és a *Szép Mihály* után ismét erőteljesebben használja a forrásokat, mint előtte bármikor. Hiszen a tájrajz, az alapmese Orbán Balázs művéből fakad, a pogány hitvilág és babona mitologikus képe pedig Ipolyi Arnold könyve nyomán készült. Jókai azonban tovább színezt, és a forrásoknál feltételezett adatokat is történeti hitelű adattá változtatja. Sok helyütt érezhetően Orbán Balázs műve alapján járja be írói fantáziájával a mesés szépségű Székelyföld tájait, néhol meg Ipolyi Arnoldhoz hasonlóan etimologizál, és egész pogány hitvilágát életre kelti művében.

A regény cselekményét követve Orbán Balázs műve lépten-nyomon előmosolyog Jókai regényéből. Jókai maga is sok mindent felsorolt regénye jegyzetében a keletkezéstörténetet illetően, de ezek a jegyzetek részben hiányosak, részben pontatlanok.

A regény első fejezetében szereplő Fergettyúvár leírása, a környező táj képével együtt Orbántól kerül Jókai regényébe. Biztos tényként közli a szerző, hogy a „Fergettyúvár” elnevezés már a XV. században kelt határjáró levelekben is előfordul, s ekként nem új keletű. Azt azonban, hogy a vár valóban forgott-e, mint Jókai gondolja, nem tartja bizonyosnak. (3. k. 166–67.) (Zárójelben Orbán művének kötet- és lapszámát szerepeltetjük.) A Küküllő-parti Buda-vár rajzából, Zandirhám udvarának leírásából ugyancsak Orbán Balázs alapos ismerete derül ki, hiszen Orbán beszél arról, hogy „E vár volt az Attila hunjaitól elszakadt

és ide, a havasok közé vonult székelyek főrabonbánjainak is székhelye, politikai életük és vallási kegyeletük központja; itt a vár alatt gyűlt egybe a székely nép áldozni, törvényt hozni, a hon dolgai felett tanácskozni, jutalmazni és büntetni. Itten e várban székelt hős Zandirhám, itten tartattak a székelyeknek ősi törvényei, s az Árpáddal kötött szövetségnek kő-vertekre vésett szabályai.” (I. k. 61.)

A regény sok régi várnak mondja el a történetét, írja le környékét, kelti életre a már málladozó romokat, és mindezt Orbán Balázs műve alapján. A legrészletesebben a cselekmény színhelyeiül szolgáló várakról beszél. Itt vesz át Jókai legtöbbet Orbán Balázstól. Bálványosvár leírása (3. k. 84–91.), Torja várának leírása (3. k. 88–89.), Rapsonné vára (I. k. 136–138.), Tiburc vára (I. k. 215–16.), Csala tornya (I. k. 91.) Orbán műve nyomán készült. Orbán műve alapján Jókai biztos kézzel rajzolja meg a régi várak topográfiáját, történetét.

Bálványosvár történetéről Orbán a következőket mondja: „Bálványos várának építése történelmileg is igen messze, mintegy a tizedik század kezdetéig vihető fel. Vannak ugyan többen, azok közt Timon és Apor Péter is, kik meg nem elégedve a classicitásnak ily mérvivel, azt még távolibb időkre viszik fel, állítva, hogy Bálványos vára kezdetlegesen egy dák vagy gót erőd volt, s a székelyek már mint meglévő foglalták el és újították ki. Azonban Timon atyának ezen véleménye, mivel sem levén támogatva, mint pusztá feltevés meg nem állhat, annyival inkább nem, mert ezzel szemben igen is bebizonyítható, hogy Bálványos várát a székelyek, még pedig a hatalmas Apor (Opour) család építette, mint Kunits mondja fundamentumától tetejéig, és hogy e vár szent István korában nemcsak állott, hanem hatalmas erőd is volt, hol az őseinek vallásához rendületlenül ragaszkodó Apor Sándor királlyal és országgal dacolva, oltalmazta az ő hitet. Kiviláglik úgy a csiki székely krónikából, mint Zsigmond királynak 1402-ben kiadott azon adományleveléből, mely által az Apor családot Bálványos vára és tartozandóságainak birtokában megerősíti, mely vár, mint oklevelében mondja, „Arx Idololatriae”-nek azért neveztetett, mert azt az Aporok még akkor építették, mikor szent István az ő pogány vallást pártoló Gyulát legyőzvé, a vele szövetséges Opour ezen rengetegbe helyezett, megmászhatatlan sziklára épített várat, hogy ottan bátorságban áldozhasson bálványainak.

Szent István az Aporral szövetségbe lépett és hitvédőket egy véres harc után legyőzvé, a székelyeket a keresztyén vallás elfogadására szorítá; de Péter, Aba és András királyok trónfeletti viszálygásai alatt az őshithez ragaszkodók újból felemelvén fejeiket, Bálványosban újból füstölgött Hadúr tiltott oltára, mígnem I. Béla azt fegyveres erővel véglegesen le nem dönté.” (3. k. 87–88.)

Erdély híres természeti szépségeiből Jókai sokat személyesen is megtekintett, de a *Bálványosvár* gazdag tájraja Orbán Balázs művét is remekül használja fel. Így kerültek át a *Szekelyföld leírásából* a következő tájrajzok Jókai művébe: A Honárka (1. k. 68, 209.), a Nyolcforintos-tó (3. k. 167.), Isten tava (4. k. 206–207.), a híres és impozáns Körültáj leírása (3. k. 180–81.), a Szent Anna-tó leírása és meséje (3. k. 74–75.), részben a Jókainál fontos szerepet játszó Büdös-barlang rajza is (3. k. 78–80.), a Mohos leírása (3. k. 75.), a Bucsecs-tető (4. k. 201.), a bél-poklosokat gyógyító Sósmező képe (3. k. 77.), a Bálványos és Zsombor patak (3. k. 76.), a Hammas és a Fortyogó (3. k. 76.). A természeti érdekességek közül az özönvíz-fáról (2. k. 117.), az ember és hal alakú kövekről (4. k. 30.), Kupa kövéről (3. k. 181.), Úr kútjáról (3. k. 181.) szintén Orbán Balázs művéből értesült Jókai.

A személyek közül Rapsonné alakját (1. k. 136–138.) Upolet rabonbánét (2. k. 65.) szintén Orbán nyújtja Jókainak.

A szokások és törvények közül a kibecslés ősi törvénye (Előszó 8.), a fiúleányra vonatkozó törvények (Előszó, 8.) is Orbán adatai, míg az erdélyi érdekességek közül a tatorján nevű virághoz fűződő hiedelem (4. k. 207.), a *Jedre ne kifejezés* (4. k. 180.), a tuhudum szó magyarázata (1. k. 45.), Orbán mester veteményes kertjének története (4. k. 44.) is Orbán anyagából épült be a Jókai-regénybe. Joggal tartotta számon Révay Mór Orbán Balázst azok között, akik sok anyagot adtak Jókainak. (*Írók — Könyvek — Kiadók*. Bp. 1920. 190.)

A megfelelések teljes mérvű idézése nagyon nagy mértékben megnövelné fejezetünk anyagát, így csupán a felsorolás és a pontos helymegjelölés látszott tanácsosnak, míg a pontos összevetést a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben tettük közzé, ahol a források egyben magyarázatak és meg is világítják a regény egyes szereplőit, eseményeit. A történet alapmeséjét adó rész azonban álljon itt teljes egészében úgy, ahogy azt Orbán Balázs megírta: „Az ősvalláshoz annyi szívóssággal ragaszkodó Aporok keresztyénné lételét regényes színben adják elő. Ugyanis a Bálványos várban lakó Apor István, Sándornak fia beleszeretett a hatalmas Mikének egyetlen bájos és dúsgazdag leányába. A leány is osztá szerelmét, de a tatorok e viszonyt, s a szerelmek egyesülését ellenezték éppen azért, mert a levente pogány volt. István keblében a hit, a lelki meggyőződésnek a szerelemmel való küzdelme a legiszonyúbb harcot vívta, kétségbeesetten tépelődött sötét rengetegjeinél is sötétebb fájdalomában; már el is indult a Büdös barlangnak halálos üregébe, hogy véget vessen gyászos életének, midőn Hadúr papja, a nagy tiszteletben álló jó, azon tanácsával, hogy rabolja el a leányt, bátor lovagként visszatérté.

István követte a szíve szerinti tanácsot, két fitestvére, s néhány

hú fegyveresével átöltözködve, lement a torjai vásárra, hol midőn Mike bájos leánya anyja s több leánytársával az egyházból jönne ki, elragadta, s gyors paripájára emelve, kedves terhével sebesen robogott erős vára felé. Azonban a leányvesztett anyának jajveszékelésére a vásáros nép fegyvert ragadva rohant a merész nőrabló után, de ott állott Istvánnak legifjabb testvére feltartóztatni a bosszú népet. Elszánt harc fejlődött ki, melyben a győztes nép a fiatal Apor elejtésével folytatta üldözését. Már-már nyomában voltak a kettős terhével lassabban haladó ménnek, midőn az erdő végső kanyarulatánál a középső testvér tartá fel őket a vár csatlósaival. Az elszánt védelmezőket itt is legyőzte a nép, a második testvér is elbukott, de ezalatt István várába ért.

Nyugton azonban itt sem lehetett, mert a leányát vesztett anyától és a papoktól feltüzelt nép ostrom alá vette a várat, de nem volt, aki azt védje, mert István testvérei s a harcnokok elhulltak már, s az ellenállást, mit a várban maradt öregek kifejthetének, hamar megtörte a nép dühe. Már a kapu betörve s a nép az udvaron van, midőn István a vár zömtornyába vonulva, egymaga akarta védni azt.

A nő, kinek keblében a gyermeki érzet és a szerelem harca dúlt, esdve kérte, hogy legyen keresztyénné, akkor aztán anyja átok helyett áldást adand frigyökre, s mindketten mentve lesznek. De István őseinek hitét elhagyni nem volt hajlandó. Végre is alkudozásba bocsátkoztak, s a leány szívható kérelmének azon eredménye lett, hogy István beleegyezését adta arra, miszerint születendő gyermekei megkereszteltessenek. Az anya, papok és nép is megnyugodtak ebben, s az ostromló had nász-néppé változva, fényes menyegzőt tartott.” (3. k. 88.)

Ha ezt a történetet összevetjük a regény cselekményével, tanúi lehetünk annak, hogy az öregedő író milyen remek fantáziával színezi tovább az eseményeket, és hogyan teremt lényegében egy, a forrásánál is sokkal gazdagabb eseménysort.

Jókai, miután megtalálta az egyéniségének és koncepciójának egyaránt megfelelő mesét, már nem vette figyelembe azt a még Orbánnál felbukkanó ellenérvet, ami sokkal inkább történelmi alapon nyugszik, mint székegyházi ismerőseinek vallomásai. Orbán maga említi a családi regéhez kapcsolt jegyzetében, hogy az esemény Mátyás korában zajlott, nem biztos, hogy a leányrabló Apor pogány volt, az pedig éppen nem fedi a valóságot, hogy ez a leányrablás olyan véres következményekkel járt volna, mint ahogy Jókai leírja. Ezt azonban elnézhetjük Jókainak, hiszen célja, mint ahogy a regény utószava is bizonyítja, a keresztyén és pogány világ összeütközésének tükrözése. Túlnő itt az Apor és a Mike család ellentéte és harca a familiáris kereteken, mint ahogy a *Két szomszédvár* Sámsonjai és Káldorjai sem egyének csupán, hanem a nemesi osztály haláltáncának szimbólumai. Csak az indokolatlan a regényben,

hogy a nagy harc, a nap és a kereszt harca miért jut el a megbékéléshez. Szilamér, a nagy tuhadum miért jut Imola segítségével a kereszténységhez, és a pogány oltártüzek lobogását, amelyet látható együttérzéssel élesztget Jókai, miért oltják el a szelíd leány kérő pillantásai, a komoly témát miért kezeli idilli játékosággal.

Orbán művének alapos kiaknázása mellett sokat merít Jókai Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* című művéből is. Jókai nagyra becsülte Ipolyit, főleg saját szempontjából, és humoros írásában, mely *Kakas Márton arcképcsarnokában* jelent meg *Ipolyi Arnold* címen, az elismerő értékelés is megszólalt. „Íme kitűnő barátunk oly művel ajándékozta meg tudományos irodalmunkat, mely mindent összefoglal, ami nemzeti életünkben meséi.” (Életemből 2. k. 289. NK 97.) A *Szép Mihályban* jelentkezett először Jókai azokkal a mitologikus mozzanatokkal, amelyek Ipolyi műveiből váltak ismertté. A *Bálványosvár* esetében azonban sokkal nagyobb arányú az átvétel. A regény egész mitologikus világképe Ipolyi nyomán bontakozott ki.

Ipolyi művéből valók a boszorkánysággal, ördögűzéssel és manókkal kapcsolatos pogány elképzelések. [A felsorolásban zárójelbe téve a *Magyar Mythologia* kötet- és lapszáma szerepel.] Az öreg ördög, a Nemere emlegetése (1. k. 210–211.), mely szél formájában süvölt végig a pusztaságon, és eltemeti az embereket. Ipolyi mondja róla: „Nemere északi szél, mely még az embert is megöli.” A farkaskoldusok (2. k. 115.), tüzes emberek (1. k. 311.), veszett csikók (2. k. 115.), az éjszakai pusztá rémei szintén Ipolyitól származnak. De onnan való a vasorrú bába (1. k. 137.), aliorumna (1. k. 142, 160, 179.) szavak, a váltott gyerek körüli boszorkánypraktika leírása (1. k. 275.), a kokós (2. k. 70–71.), a deli ördög (1. k. 70.), a bába (1. k. 137, 2. k. 164, 167.), a cifra asszony (2. k. 203.) figurája, a beszélő csirke és lidérc, a piritus manóka (1. k. 185.), a tündelevény (1. k. 313.) népi fantázia szülte alakja éppúgy, ahogy azt Ipolyi *Magyar Mythologia* című műverögztette.

Ipolyi ismerteti meg Jókait a pogány szertartásokkal és szokásokkal. Így a vérszerződésnél használt szerezendőszerlegről (2. k. 297.) Orbánhoz hasonlóan tudósít. Jókai szó szerint átveszi a kutyára esküvés mozzanatát (2. k. 310.), az ótűz-oltása és újtűz-gyújtása körüli szertartások lefolyását (1. k. 268–69.) és a pogány temetés háthoronzogatóan romantikus, pogányul vad esemény sorát. (2. k. 314–37.)

Hogy Jókai milyen híven követi forrását, bizonyítani számtalan esetben lehetne, itt van pl. a *Gyásztor* című fejezete a regénynek, melyben elmondja Jókai a pogány Opour Zsombor temetésének történetét. A hajlevágás, testsebzés, hangoz siratás, díszes felravatalozás, halottkövetés, halottdícsérés, körülhordás mozzanatai, az állatok és a mennyasszony megölését, a halott értékeinek eltemetését, a tort, a bajvívást,

a halott-táncot, a vérbosszút, a vérrel siratás, és a földanya gyomrába való visszatérést, az elhantolást Ipolyi nyomán írja meg. Mit mond Ipolyi a temetés egyes mozzanatairól? Néhány kiragadott motívum idézése is megvilágítja Jókai alkotómódszerét: „Nevezetesen áll mindjárt elől a halotti gyászérzet és tisztelet kifejezéséül, a már előttünk is ismeretes feláldozó, devoveáló szertartás, a *haj levágás és test sebesítés, megvérezés által.*” (2. k. 315.). Majd „különösen még a fájdalom jeleül áll a szétbontott, szétszórt hajjali hangos sírás” (2. k. 316.); és „Népünknel ez majd nem maig, legalább az utóbbi időkg, majd nem általánosan így divatozott. A telhető dísszel kiterített halott felett, még temetése előtt, midőn a halottasházba a falu nagyobb része *nézőbe jár*, tart közbe-közbe a hangos sírással kísért dicsérete a halottnak, sokhelyütt erre még csakugyan különös asszonyok, kik e tekintetbeni kitűnő tehetségekről nagy hírben vannak, hivatnak meg; ezen szertartás *követésnek* mondatik.” (2. k. 317.) Ipolyi beszél arról is, hogy a halott „több helyütt még faluszerte legközelebb rokonai házához *körülhordatik*” (2. k. 318.). Részletesen leírja az áldozati motívumokat is. „Érdekesebben szólnak még tárgyunk tekintetében a további pogány kori szertartások, mikép a halott tiszteletére *emberek s állatok: nejei, szolgálái, hadifoglyai; harcménei, vadászzebei, sólymai leölve, más kedves s becses tárgyakkal fegyvereivel, öltönyökkel, ékszereivel és élelmiszerekkel sírjába adatnak vagy véle elégettetnek.*” (2. k. 318.) Majd később „Kiegészítő, sőt lényeges része ezen szertartásnak a nyelvünkön úgy nevezett *tor*, mely alatt, túl a mai nyelv szokásán, nemcsak a *halotti vendégség s lakoma* értendő, de sajátlag az ezt megelőző, s a temetést követő *bajvadás s lovagi játékok*, melyek mint ilyenek eredetileg ismét csak azon engesztelő, megtorló emberi áldozat értelmével bírnak, mely mintegy a halottat nem csak egyes szolgálái, stb. leölése által, de a közrészvétellel megillette.” (2. k. 323.)

De hasonló részletességgel találta meg Jókai Ipolyinál a temetés többi pogány eredetű mozzanatát, és át is ültette csekély szépfírói csinosítás után regényébe.

A pogány szertartásokhoz hasonlóan sok pogány méltóságnévről és méltóságról is értesült Jókai Ipolyi művéből. Így kelt életre a *Bálványosvár* lapjain Ipolyi könyve nyomán a garabonc (1. k. 213.), a horkáz (2. k. 236, 361.), a gyula (1. k. 164.), a billogos (2. k. 239.), a perestáldó (2. k. 241.) és a kádár (2. k. 227.) alakja és a mai ember számára oly nagymértékben furcsa hivatala.

Tömegesen élnek fel Jókai regényében a csodás lények és természeti jelenségek is. Így a Szélanya (1. k. 293.), a vasgyúró (1. k. 181, 255.), a kőmorzsoló és fanyövő (1. k. 181.) és a Zerezizis isten (2. k. 264.). Ipolyitól tanulja a holdba nézés veszélyéről szóló mesét (2. k. 10), értesül a kőkutyról és a balitáról (2. k. 262.).

A regény hősei körül ott leselkednek a mitikus eredetű, gonosztól jövő betegségek, Ipolyi gazdag gyűjteményéből a legérdekesebbek, a guta (I. k. 98, 184.), a fene (I. k. 98, 184., 2. k. 144.), a csoma (I. k. 100.), a dobroc és mirigy (I. k. 100.). De megtalálhatta Jókai Ipolyinál a csodás erejű és tulajdonságú növények és bájjalok neveit is: a pilinkó (I. k. 186.), a tisztessű pemét (I. k. 334–35.), a szerelemtapló (I. k. 334.) nevét. Megtudhatta Ipolyitól a családi élet furcsaságairól szóló adatokat is, ahol az asszonynak volt egy kisebbik ura is (2. k. 309.). És átvette a csillagnevek sorát is. A *Magyar Mythologia* nyomán beszél a bábabukráról (I. k. 134., 2. k. 25.), a hetevény csillagzatról (2. k. 21.) és a mai olvasó által is jól ismert, majd a mai fülnék idegenül hangzó csillagokról, mint a Göncöl, Fiastyúk, Álmatlan csillag, Bujdosók lámpása, Hadvezető, Kincslátó, Mennyország határa, Ostoros, Pásztorserkentő, Rónaőrző és Vérszemű csillagról (2. k. 351–52.).

Végezetül meg kell említeni, hogy néhány verset is szó szerint vesz át Ipolyitól. Így tesz említést forrása nyomán az ipszilángyi nótáról (I. k. 273.), majd szó szerint idézi a „Tüzét megrakoljuk, négy szöggre rakoljuk” kezdetű (I. k. 272.) és a „Meggyulandó Barta háza” kezdetű dal szövegét (I. k. 272.). A részletes összehasonlítást a regény és Ipolyi között — az Orbánnal való összevetéshez hasonlóan — a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* között találja meg az olvasó.

A *Csiki Székely Krónikának*, noha a szakirodalom nem beszél róla — egyetlen utalástól eltekintve (Ellenzék 1883. jan. 23., 18. sz. 3.) — szerepelnie kell Jókai történelmi regényeinek forrásművei között, hiszen a székely őstörténetek ez a koholmánya, részben közvetlenül, részben Ipolyi Arnold és Orbán Balázs művei útján bekerül Jókai pogány tárgyú írásaiba is. Így kap helyet Jókai műveiben Ipolyi Arnoldon keresztül a rabonbán szó és méltóság ismertetése, Orbán Balázs művéből pedig a szerecsendió pohár, mint a székelyek áldozó pohara, ami szintén a *Csiki Székely Krónika* történetileg hamis adata: „Ezt a közönséges renaissancekori kókuszdió-poharat, minő a magyar nemesi házaknál tucatszámra maradt fenn a XVI–XVII. századból, a hírhedt csiki székely krónika tette meg a székelyek áldozó poharának” — írja Tóth Béla (*Mendemoniák* Bp. 1907. 2.).

A *Krónika* szerint — és ennek Orbán Balázs is hitelt ad — az áldozó-kehelynek valóban fontos szerepe volt az ősvallás, az ősi erkölcsök és szokások rendszerében, „állítólag a székely rabonbának székhelyén Budvárában őrizték, s midőn nemzetgyűlést tartottak, ezt mindig megelőzte a pohárból való áldozat.” (Tóth B. i. m. 3.) Ez a hamis történelmi kuriózum bekerült a *Bálványosvár* történelmi kellektárába is. A motívum már előzőleg is szerepel *A varchonitákban*, mint a rabonbának fejedelmválasztó szertartásának fontos kelléke. *A varchoniták*,

mely később *Dalma* címen, színpadi feldolgozásban is napvilágot látott, a ködbe vesző történelmi múlt megrajzolásánál a költői fantázia mellett Gibbon népszerű művén alapult, és a hangulatos bevezető rész a *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1782–88) 17. fejezete nyomán készült. (Vértessy Jenő; *Gibbon, mint szépfőnök forrása*. It 1916. 16.) A *Dalmát* megírása időszakában óriási sikerrel játszották, és ebben nagy része volt Laborfalvi Róza színészi alakításának.

A krónika összegező bírálatát tízéves kutatómunka után Szádeczky Lajos végezte el (*Csiki Székely Krónika* Bp. 1905.) azzal a szándékkal, hogy ezáltal „a székely krónikával végleg leszámoljunk”. (5.) A munka egyben közölte a krónika latin nyelvű szövegét és az Aranka György-féle magyar fordítását is. Erdély történetének kutatói, Szabó Károly, Orbán Balázs, Ipolyi Arnold vagy az Udvarhely történetét író Jakab Elek – akit ugyan Jókai nem ismert – hittek a *Csiki Székely Krónika* hitelességében és védelmezték is. Szádeczky Lajos könyvének bevezetője beszél arról, hogy a köztudat is vallotta és terjesztette a krónika állításait. „Máig is vannak, kik vakon hisznek e krónikában, s az abban foglalt székely őstörténelmet mint történelmi valóságot hiszik, vallják és hirdetik, s eszökbe sem jut abban kételkedni.” (3.)

A rabonbánokról sok szó esett abban az időben, egyes családok a rabonbánok egyes ivadékainak tartották magukat, és pörösködtek is miatta. A krónika adatait a szépirodalom is népszerűsítette. „Dózsa Dániel hőskölteményt írt *Zandirhám*-ról. Jókai *Bálványosvár*ában szerepelteti a rabonbánokat stb.” – írja Szádeczky Lajos idézett munkája. (6.) Így érthető, hogy Jókai, aki különben sem lépett fel forrásaival szemben túlzott kritikai igényvel, mint történelmi tényeket építette be regényébe a *Csiki Székely Krónika* adatait.

A krónikát állítólag 1533-ban jegyezték le, s erről 1695-ben másolat készült. 1796-ban bukkan ismét elő, de a hamisítók az eredetit és az első másolatot elveszítettnek nyilvánították. Nyomtatásban 1818-ban jelent meg Székely Mihály: *A nemes nemzet constitutói* című műve függelékeként, nagyon óvatosan minden megjegyzés és jegyzet nélkül. A krónikát hamarosan több történelmi munka választotta alapjául. Sombori József ennek alapján írta 1819-ben értekezését *A hajdani nemes székely nemzet áldozó poharáról*, de használta Szigethi Gyula Mihály is. A regény keletkezése szempontjából Sombori József tanulmánya érdekes, mivel az a Tudományos Gyűjteményben (1835. 3. k.), majd kivonatossan az Életképekben (1847. júl. 82.) is megjelent, és így minden bizonnyal megfordult Jókai kezében. Tudjuk, hogy Jókai apja, Jókay József rendszeres előfizetője volt a Tudományos Gyűjteménynek, és annak történelmi tájékoztatói, cikkei sok olyan érdekes eseménnyel ismertették meg a fiatal Jókait, amelyek a későbbi történelmi regé-

nyekben keltek életre. Valószínű, hogy Jókai már akkor megismerkedett a tanulmánnyal, amelyet aztán később mint az Életképek szerkesztője vizionálhatott.

A krónika hiteletét már jóval a *Bálványosvár* megjelenése előtt többen is kétségbe vonták, így Jerney János, Bartal György és a nagy tekintélyű Szalay László is, a végső cáfolat azonban, csak a regény megjelenése után Szádeczky Lajos tollából született meg.

Arra a kérdésre, hogy Jókai ismerte-e a *Csiki Székely Krónikát*, vagy sem, tudta-e, hogy koholmány, mely a Sándor család ősi nemesi származását akarta bizonyítani, nem felelhetünk sem határozott igennel, sem határozott nemmel. A nagyobb egyezések, melyek a krónika és Jókai regénye között fennállnak, szerepelnek Orbánnál és Ipolyinál is. Az, hogy Jókai is említi a regény jegyzeteiben a krónikát, még nem zárja ki a másodkézből idézés lehetőségét, amellyel Jókai már élt másutt is. Egy-két név azonban, és néhány motívum — igaz nagyon halványan — arra enged következtetni, hogy Jókai, ha nem is közvetlen a regény megírása előtt, de olvashatta a krónikát, vagy latinul, vagy Aranka György fordításában. Mindenesetre számtalan olyan adatra találhatott, amely több ízben is felhívhatta az érdekeségeket szívesen gyűjtögető író figyelmét a *Csiki Székely Krónikára* és a körülötte zajló nem mindennapi eseményekre.

A Tudományos Gyűjtemény sok olyan cikket tartalmazott, amelyeket Jókai a *Bálványosvár* megírásához esetleg felhasználhatott. Így *A régi magyaroknak Vallásbéli s erkölcsi állapottyokról* (1817. II. 27–91), *A védelmezett Nemes Székely Nemzet* (1818. VIII. 3), az *Értekezés a Kunokról* (1821. X. 3), *A székely nemzet nyelvéről* (1834. X. 116.) című cikkeket. Mivel a regény forrásait gondosan feltüntetett Jókai a Tudományos Gyűjteményről említést nem tesz, az említett cikkek ismeretét és felhasználását nem tételezhetjük fel olyan alapossggal, mint Sombori József tanulmánya esetében.

Kapott adatokat Jókai az Erdély történeti múltját kitűnően ismerő Kőváry László műveiből is, aki Jókainak személyes barátja volt, kalauzolta Erdélyben, és segítette már az *Erdély aranykora* írása közben is. Így került a regénybe Veneturné alakja, akiről a következőt írja Kőváry: „Amint a várostól az Ojtoznak tartunk, két várhely tűnik fel: egyik az úttól balra, lapályon ez Veneturné vára . . . Itt élt egykoron e vidék leggazdagabb úrnője, Veneturné”. Elbizakodott asszony volt, és merészen állította, „a vár, mit építettem, oly erős, hogy maga az isten sem fogja bevenni.” Ezért a kijelentéséért meg is bűnhődött: „A vár egyszerre csak megrendült, dörgések és villámok közt lesüllyedt, összeomlott, úgy hogy a vár feneké fordult felül” (Kőváry László: *Erdély régiségei*. Pest 1852. 140–141.).

A *Bálványosvár* néhány motívuma világosan mutatja, hogy Jókai — legalábbis részleteiben — ismerte, és regényéhez fel is használta Cantu Caesar, olasz történetíró (1804—1895) *Storia Universale* (Világtörténelem) című munkáját. Ez a történelemszemléletében már a regény keletkezési idejében is elavult, terjedelmes munka, mely 1838—1848 között készült, nemcsak eredeti, hanem magyar, francia, angol és német nyelven is megjelent. Jókai Gurits Antal fordításában ismerte meg a művet, mely a Szent István Társulat kiadásában 1856 és 1860 között jelent meg, és néhány, inkább kurióznak számító részletet átültetett regényébe is. Cantu kötetei Jókai könyvtárában is megvoltak, és a többi Jókai-hagyatékkal együtt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzik.

Az *Esküvő a „napnál”* című fejezetben a kenyérmegtorés, a galambtetetés és fonáleresztés „ős-székely” szertartásának rajzát Cantu Caesar művéből merítette, és bizonyos átalakítás után művébe illesztette. Az olasz történelmszél a frankok menyegzői szertartásairól a következő adatok szerepelnek: „A pap, ki a házaspárt az oltárnál megáldá, mindkettőnek fejére virágot szórt; ők pedig kenyér- és boradományt tettek le az oltárra, aztán mindnyájan a Szűz-Anya kápolnájába mentek, ki Nealennia istennőnek helyét foglalta el, ki ott a pogány korban fátyolozott arccal, oldalánál kutyával, kezében gyümölcsös-kosárral személyítettet. A szü-lők ott az oltár előtt egy megszentelt guzsalyt vettek át s a menyasszonynak adták, ki is néhány szálát font annak jeléül, hogy munkásságra érzi magát rendeltetve. Ekkor visszatértek a lakásra, hol is a meghívottaknak egész seregét találták. Folyt a lakoma, melynek vége felé a leánykák a menyasszonynak egy virágbokkrétát s egy galambot nyújtottak át, s avval rákezdték a menyegzői dalt.” (8. könyv 359—60.)

A *Krózus apó* című fejezetben a selyem európai elterjedtségéről, eredetéről szóló részhez is szolgáltatott Cantu Caesar néhány adatot (13. könyv 425.), míg a karácsonyi misén felhangzó számárordítás epizódjánál csaknem szó szerint követi forrásának következő részét: „Az egyiptomi futás emlékére behozatott a számárünnepély, melly karácson napján a roueni székesegyházban a legfényesebben ment végbe. Egy szépen felcifrázott számár, ölében kisgyermeket tartó szép leány ültetették, s a papság kísérete mellett, szent menettel valamely templomba vitetett. A papok közül némelyek a prófétákat, Balaámot, Nabuchodonozort, kereszt. Jánost stb. képviselték. Midőn a kitűzött templom oltárához értek, elkezdődött a mise, melly alatt a chorus énekei számárordítással végződtek; az ite missa est helyett számárordítás hallatott, s ugyanaz volt a népnek felelete is; énekeltek a számár dicsértei s egy tréfás dal sokszorosán ismételtetett.” (11. könyv 138—39.)

A legtöbbet *A világ számárünnepélyei* című fejezetben vesz át forrásából Jókai. A bélpoklosokról szóló részeknél híven követi Cantu Caesart.

A *Bélpoklosok és Cogatok* című fejezet adja a következő adatokat, amelyek kiszínezve ugyan, de teljes egészében beépültek Jókai regényének említett fejezetébe. „Halottas mise mondatott a beteg jelenlétében, ki buzdított, hogy legyen jó keresztény, s bízzék embertársai szeretetében, kiktől csak testileg van elkülönítve. Megtiltattott neki emberi lakáshoz közeledni, magát patakban vagy forrásban mosni meg, valamely árucikkez hozzányúlni, keskeny utakon járni, a kutak köteléhez vagy gyermekekhez nyúlni vagy másnak csészéjéből inni; ezután megáldatván azon eszközök, miket magányában használandó vala, alamizsnát adott neki minden jelenlevő, s a pap és a Hivek elkísérték egész azon elkülönített kunyhóig, mellyben tartózkodnia kellett. Ágyára temetői földdarabot vetett a pap, mondván: Halj meg a világnak, hogy ismét az Istennek élj; aztán vigasztaló beszédet intézett a szerencsétlenhez, s keresztet tűzvé a kunyhó elé, reá egy tarsolyt akasztott az utasok alamizsnájának befogadására. A bélpoklosra megkülönböztető öltöny adatott, kezén keztyűt viselt, s beszéd helyett kelepelő eszközöket használt. Csak húsvétkor hagyhatta oda élősírfát, s mehetett be néhány napra a városba vagy a faluba, hogy részt vegyen a kereszténység általános örömében.” (9. könyv 206.)

Hasonló tényeket már előbb is említ Cantu Caesar. A longobardokról írja: „Talán tisztátalanságuk hozta közjéjük a betegséget, mely nem ismerve bár, bélpokolnak neveztetett. A ki ezt megkapta, kiűzetett nem csak házából, hanem a városból is; mely előgondosság semmivel sem volt tulságosb, mint a közegészségügynek annyi más rendszabálya; hanem az olyan szerencsétlenek sorsát az tette szörnyívé, hogy megholtakul tekintvén, nem csak a javaikkali rendelkezés, hanem önmaguknak azokbóli fenntartása is megtiltattott nekik.” (8. könyv 352–53.)

Cantu Caesar (az elsőnek idézett részben) arról is beszél, hogy a család követhette a kiűzötteket. Jókainál a szerencsétlent még a családjától is elszakítják. Az itt szereplő bélpoklos Cantu Caesar nyomán beszél arról, hogy betegségét a Szentföldről a keresztés háborúból hozta. Az a motívum, hogy Szilamér és Imola befogadja a szerencsétlen bélpoklost — aki még fontos szerephez jut a cselekmény során —, ugyancsak hasonlít az idézett világtörténelem egyik leírásához, ahol a duhaj, tékozló, de később megtérő Julián házába fogad, ágyába fektet és gondosan ápol egy bélpoklost. (11. könyv 208.)

A fentebb idézett forrásösszevetéseken túlmenőleg még kétszer — meglehetősen jelentéktelen esetben — hivatkozik Jókai Cantu Caesarra, de mivel a hivatkozás valamennyi esetben minden támpont nélkül történik, ennek a két adatnak nyomára bukkanni a 38 kötetes, több mint húszezer oldalas munkában nem sikerült.

Az *Ungarischer Simplicissimus*, mely a Szép Mihálynak sokszorosan kiaknázott forrása volt, és melyről ott részletesen szólunk — a *Bálványosvár*hoz is szolgáltatott adatot. A halott-tánc a Szép Mihály után ebben a regényben is megjelenik *A gyásztor* című fejezetben. „Mikor pedig a napváltástó csillag feljött az égre, jelezve az éjfélt, akkor következett a halottak tánca” — mondja Jókai (126.), majd röviden leírja a halott-táncot, és forrása nyomán ki is emeli: „Rémség volt azt nézni” (126.).

Erről a hátborzongató játékról így ír az *Ungarischer Simplicissimus*: „Sonsten habe ich auch in jeder ungarischen stadt bei einer leich einen sonderbaren tanz gesehen, da legte sich einer mitten in die stuben, streckte händ und füß von einander, das angesicht war ihm mit einem schnupftuch verdeckt, er lag da und regte sich gar nit, da hiess man den spielmann den toden-tanz mit dem bockpfeiffer machen, sobald dieser anhub, gingen etliche manns- und weibspersonen singend und halb weinend um diesen liegenden kerl, legten ihm die hände zusammen auf die brust, banden ihm die füß, legten ihn bald auf den bauch, bad auf den rucken, und trieben allerhand spiel mit ihme, richteten auch solchen nach und nach auf und tanzten mit ihm. welcher gar abscheulich zuzusehen, weil sich dieser kerl im geringsten nit regte, sondern eben wie sie ihme die glieder richteten, also gleichsam erstarrt dastund. und habe solches abscheuliche spiel auch auf den hochzeiten gleichsam als eine sicher berichtet worden, dass einsmal gott einen solchen spieler gestraft und der, so der todte sein sollen, wahrhaftig gestorben und todt liegen geblieben. („Más alkalommal egy magyar városban is láttam egy temetés alkalmából különös táncot. Egy ember lefeküdt a szoba közepére, kezét-lábát elnyújtva, arcát zsebkendővel betakarva, teljesen mozdulatlanul. Erre megrendelték a muzsikusnál, fújja csak a dudán a halottas táncot. Mihelyt rákezdték, körüljárta néhány férfi és nő énekelve, félig pedig siránkozva a fekvő fickót, összetették a kezét a mellén, összekötötték a lábát, hol a hasára, hol a hátára fordították, s mindenféle játékokat üttek vele. Végül lassan-lassan felállították és táncoltak vele. Nagyon utálatos látvány volt, mert a legény meg sem rezdült, hanem megmeredten állt, úgy, ahogy a többiek a tagjait igazították. Ezt a ronda játékot láttam lakodalmakon is és farsangkor. Hanem azt is hitelesen hallottam, hogy Isten egyszer egy ilyen színjászot megbüntetett, mert az, akinek a halott szerepét kellett adni, valósággal meghalt, s nem kelt fel többé.” [Az idézett részt Varjú Elemér fordításában közöltük, *Magyar Simplicissimus*. Bp. 1956. 248.]

Jókai maga tesz említést a regény forrásai között Szabó Károlyról a Gellért püspökkel és Imre királyfival kapcsolatos dolgoknál, Jókai azonban semmiben sem lép túl a közkeletű ismereteken. Igaz, hogy

forrása is — az *Emlékiratok a magyar kereszténység első századából* (Fordította Szabó Károly, Pest 1865) — csak ezeket tartalmazza.

A regényhez csatolt jegyzet még számtalan történelmi forrást jelöl meg. A felszínes vizsgálat után értetlenül kell kérdezni, hogyan tudott olyan munkatempó mellett ennyit kutatni Jókai. Ezek az adalékok azonban kivétel nélkül másodkézből kerültek a Jókai-regénybe, Ipolyi és Orbán műveiből. Így jutott Ipolyitól a következő szerzők és művek adataihoz. (Zárójelben az Ipolyi könyvére vonatkozó lapszámot közöltük.) Lugossy befejezetlenül maradt főműve a *Magyar csillagászat*, mely az ősmagyar csillagászati ismeretekről tartalmaz adatokat (2. k. 351.). Hormayr József: *Die Goldene Cronik* (1. k. 62.). Herodotos (1. k. 109.). *A bajor püspök levele János pápához* (Ludwig cript. 2. k. 367.) (2. k. 310.). Ammianus Marcellinus, Callimach és Dussieux művei (2. k. 307.). *Pozsonyi missale* (1. k. 270.). Bartal (2. k. 309.), Székely István és Heltai krónikája, valamint Geleji Katona (1. k. 110.), Jornandes és J. Jerney (2. k. 315—316.). Bél Mátyás és Joinville (2. k. 316.), Leissert, Bonfini, Vagner (2. k. 6.), Kraus és Cserey (2. k. 135.).

Orbán Balázs művéből ismerte meg a következőket: Okolicsányi: *Decreta et vita Regum Hungariae* (3. k. 88.) című művét és Benkő József (Maksai dombra vonatkozó adatoknál 3. k. 180—81) és Kéri Lajos történelmi adalékait.

Lényegében tehát az itt felsorolt művek is forrásai a *Bálványosvár*-nak, még akkor is, ha Jókai már másodkézből ültette át őket regényébe. Itt e forrásoknak csak a felsorolását adtuk. A legfontosabb filológiai megjegyzéseket és ismertetéseket a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* között szerepeltetjük.

★

Az író jegyzetei

A *Bálványosvár* keletkezését illetően pontos adatokat tartalmaznak Jókai jegyzetfüzetei is, amelyek minden bizonnyal az 1881 nyarán tett erdélyi utazás emlékeit őrzik. A 12. és 15. füzet egyaránt tartalmaz a regényre vonatkozó adatokat. A 12. sz. füzetben (Oct. Hung. 699. OSzK) szerepel a „Székelyföld” emlékeztető szó, mely Orbán művére utal, majd alatta a következő felsorolás: „Bálványos”, „Torjai barlang”, „Sz. Anna tó”, „Homoród Almás”, „népviselet”, „Kaláka”, „Székely népek”. (2. verso). Ez a felsorolás mutatja, hogy Jókai miket tart lényegesnek Orbán műveiből. Ez az anyag egyébként valóban be is épült a *Bálványosvár*-ba. Majd a „Bálványosvár” szóval találkozunk a jegyzetben (19. verso). Ez már arra utal, hogy Jókai megtalálta a regény címét.

Néhány lappal hátrább ismét a regényre vonatkozó adatok szerepelnek. „Székely krónika, Damasek isten Csaba utódainak hagyja a hun birodalmat” (22.), majd „Rapsonné hegy arany völgy ezüst a gonoszknak”, „A Szt. Anna tó regéje” (22. verso). A „Kovásznai sárvulkán” és a „Vén asszony a tüzével pöröl” (23.) szintén a *Bálványosvárban* is fellelhető gondolatokat rögzítenek, éppúgy, mint a „Lidérc, Tündelevény, Tátos” szavak is (23. verso). A 71. versón egy csomó regényt sorol fel, köztük szerepel a „Bálványos vár” is. Megtalálhatjuk a „Csörsz árka”, „Budvár” szavakat (68.). Utalás történik Ipolyira is „Ipolyi Az Egyházi régiségek Névbabonák Ősvallás, képzőművészet”. (65. verso). A „Szabó Károly Erdély” bejegyzés (65. verso) arra utal, hogy Jókai felírja forrásait, amelyet a regényhez használ. A jegyzetfüzetben szereplő adatok nyomán igazán nehéz lenne meghatározni, hogy a bejegyzések mikor készülhettek. Találunk benne adatokat az 1876-os *Szép Mikhátra*, az 1884-es *Lőcsei fehér asszonyra* és az 1892-es *Sárga rózsára* vonatkozólag is.

Sokkal több adat van a 15-ös számú füzetben. (Oct. Hung. 699. OSzK) Itt szerepel a „szerecsendió kelyhek” (22. verso) emlékeztető sor, a „Tuhudunok pogányok” (49. verso) bejegyzés, majd ilyenek: „Székelyek kövértre vésett alaptörvényei”, „Agathirsok vizigótokkal harcoltak”, „Attila útja, Rabsonné útja Hun árka”, „Vizierőre készült szövőgép”, „Székely lakadalom” (49.), „Kard kiguvad”, „Egy hegy arany, egy völgy ezüst”, „Kinskereső vén”, „Rabsonné várában”, „Harcias temetkezés, kopja sirok lobogókkal” (48. verso). Az itt egymás után következő emlékeztető szavak, mondattörödékek és mondatok arra utalnak, hogy Jókai erőteljesen hozzáfogott adatainak összegyűjtéséhez és rögzítéséhez. Így következik aztán a többi adat is, ami majd a regénybe is bekerül. A „Tivatulus” (48.), „orsópézn” (47. verso), „Áldozó kehely”, „Ditron templomban gyerekek csiripolnak” (47.), „Szent Anna tava a nyolc szüzes fogat”, „Mohos”, „Büdös barlang”, „Bálványosvár Apor és menyasszonyának története, pogány világban, Athlen tatár vezér, Furuzsina istennő Furus vize, Ördög név Kelevény (46.). „Veneturné vára” (46.). Ezek az adatok arra utalnak, hogy itt Jókai az Orbán Balázs művéből kiemelt érdekes adatokat gyűjtötte össze. De említést tesz a „varázsdobról” (46.). Itt jegyezte fel a „vegyegni” kifejezést (46.) eltéved a ködben’ jelentéssel. Felsorakoztatja a „Barátosi aranycsákányok”, „Fergettyűvár, száraz malom”, „Nyolcforintos tó éhség jósló”, „Özönfa”, „Hun árka”, „Német lovagok” (45. verso) emlékeztető bejegyzéseket. „Maksa tanácskozókat karddal veszik körül, lapos kövek ülőhelyekül”, „Úr kútja főfájás ellen bükkfa ágán bogot kötni”, „Bábolna név”, „Rétyi nyír”, „Vizmosta bálványkövek” (45.) szintén a *Bálványosvár* anyagát alkotják.

A továbbiakban pontos helymegjelöléssel felsoroljuk azokat az adatokat, melyek szintén szerepelnek a regényben, „Vízmosta bálványkövek”, „Orbán mester megtanítja a népet zöldséget teremteni”, „Óriási kanál” (44. verso), „Szilamér név”, „Kájon, Ropó, Libancs”, „Jeddre ne” (44.), „Zelemér név”, „Isten tava meteorhullás”, „Tatorján-gyökr eledel”, „Ividő név”, „Sándor Keresztyén rabonbán”, „16 hársfa körben összenöve”, „Kalandos név”, „Dindár” (43. verso), „Imola név”, „Kevend név” (43.), „A német lovagok” (42. verso), „Ismaeliták bolgárok Ipolyi”, „Pogányok hajukat felbontva hordják, hosszú kantusban járnak.” „Rabonbánok, Bilokus tüzes vassal próbál”, „Perestáldó, Nemere, Guta, Kelevény, Csoma, Dobronc, Szösz, Patvar, nőt befalznak ördögök ellen” (42.), „Dromo, Aliorumna, Hadmentő, Rapsonné, Firéne, Vízi hüvelény” (41. verso), „magyar faj, magyar, székely, palóc, uz, jász, kun, hajdu, besenyő, avar, Csaba testamentuma, A gyöngö öreg vezér megáldoztatja magát, Thonusoba, Tűzhalmok lármafa, Tüzek eloltatnak, kerék forgatással új tűz élesztetik két szűziú által, Tűzszertartás, Meztelen lábbal eltapodták a tüzet, Tüzes kerék eresztése karika forgatás leány nevére” (41.), „Gyerekágyas vasat ne érintsen”, „tűz mellé tenni gyereket, Ibolya, búza, szeder, cseresznye, dió, mogyoró, tisztessű, Föld édesanya, Száldokfa hárs, Háromszor vág karddal a nap felé esküvéskor a király, Székely asszonyok törvénye, Dávid hárfáján ha egy húr elszakad a holdban” (40. verso), „Kőkutya aranyat ont, Balita ezüst bálványka, vőlegény menyasszonynak, Kádári kard, Etele zászlója, Álmost megölték, hogy Pannóniába bejuthassanak” (39. verso), „Víz, fű, föld ég felé szórva, áldozat kehely fölött versengés, Koponya serlegek, Feláldozott hajfűrtök, Tüzzre tartják az újszülöttet, Újszülött arcát tüzes vassal metszik meg, Hazai-menyasszony” (39.), „A kisebbik uram, Ebet vágnak ketté szövetség jeléül”. „Vérrel sírnak nem könnyel, Bucsúztatás, Siratók, Szolgát eltemetik a halott ifjú ural együtt”. „Leül a guzsajhoz és fon. Papok lyukon át lebeszélnek a földbe s hallgatják a választ” (38. verso). „Éjjeli ének a falakon az ostromlott várban, Belpoklot hozták haza a keresztes háborúból. Cogats” (38.). „Erdélyi népdalok 2. köt. Derendócia halotti tor, hun név” (37. verso).

A rengeteg felsorolt adat között főleg Ipolyi és Orbán műveiből átvettek fordulnak elő, de itt szerepel Cantu Caesar néhány adaléka is. A két jegyzetfüzet anyaga mindenesetre azt bizonyítja, hogy Jókai a mű megírása előtt sok anyagot gyűjtött, és a lényegeseket jegyzetfüzeteibe is bevezette.

★

A századforduló pogány romantikája

Erősen csábító, hogy az 1882-es *Bálványosvár* és a századfordulón fellángoló nagy irodalmi pogánykultusz között valami összefüggést keressünk. „A magyarabb magyarság utáni vágy” szólal meg ezekben a kísértetiesen pogány képekben. Nem sokkal a *Bálványosvár* megjelentése után kezdi fordítani Vikár Béla a *Kalevalát*. 1902-ben jelenik meg Gárdonyi regénye, a *Láthatatlan ember* Attiláról és a *Pogányok* Herczeg Ferencről. Ezekben az években szólal meg az erőtől duzzadó pogánykodás, a „Szent pogányságot sóvárgó”, „Napkeletet sirató” Ady Endre korai költészetében. De él ez a szellem Juhász Gyulában, él a ma eléggé háttérbe szorított Bodor Aladárban, akinek költészetében

„Régen ledöntött pogány oltároknak
Régen kioltott, kigunyolt lángok
Visszfénye reszket” (*A váradi lótsuz*).

Nagy erővel zúg Thonuzóba kürtje Herczegnél és Juhász Gyulánál. Kosztolányi méltóságteljes öreg parasztja „Olykor kitarja karját, mint a táltos” (*A magyar paraszt*), és még a Dantén nevelkedett Babits is megfogalmaz egy magyar ízü „huj, huj, huj”-t a *Turáni indulóban*. (Vö. Komlós Aladár: *A nemzeti művészet nyomában*. Tegnap és ma, Bp. 1956. 232–37.). És két évtizeddel később Szabó Dezső szintén a pogánykor alkonyától érzi az általa sajátosan értelmezett nemzeti tisztaság megszűnésének kezdetét, mikor egyik 1922-es *Vádlók és vádlottak* című, mélységesen nacionalista cikkében, ahol az idegen terjeszkedés elleni féktelen gyűlölete magyarságot temető tragikus hanggal párosul, így ír: „A magyarságnak, mint fajnak nagy történelmi szimbóluma nem a germán asszony férjének, Szent Istvánnak a jobbja: tragikus, örökké vérző szimbóluma a négyfelé hasított Koppány”. (*Panasz*, 11.)

Természetesen szó sincs arról, hogy itt a polgári Magyarország Ady vezette tábora vagy Szabó Dezső nacionalista törekvései és az öregedő Jókai tiszakálmános politikai nézetei mögött azonos alapot keressünk, de a tendenciában sok a rokonság; a hősi múlt, és innen is a legszilajabb pogánykor emlékével rázni fel a kor társadalmát.

Magyarabb magyarság után vágyva nyúltak Adyék a pogány korhoz, és a kort lelkesen rajzoló Jókai is ennek a pogány erőnek bátorító melegét adja. Talán egyetlen különbség Jókai és a későbbiek pogányromantikájának tartalma között az, hogy Adyék pogánykodásában egy eléggé erős antikapitalizmus, polgári dezillúzió, nagyvárosi életsömör, egy irreális ködkép, a falusi idill és a pogány múlt kergetése

jelentkeznek, míg Jókainál a nemzeti öntudat és büszkeség múltba vetített képeinek megrajzolási szándékán túl egyéb tendenciát nem találhatunk.

A korabeli sajtó összefüggést keres a *Bálványosvár* keletkezését illetően a XIX. század végének német szellemisége, irodalmi irányzatai és a Jókai-regény között. „A Bálványosvár a magyar Ekkehart. Hogy a német író inspirálta-e Jókait, az mellékes dolog. A regény meséje, tárgya, irálya: Mind teljesen eredeti . . . közös vonásuk az, hogy mindkét regény utánozni akarja ama kor beszédmódját, melyben játszik, mindkét regény egész külső koloritját mesés idők krónikáiból vette, amelyekben saját történetüket lejátszatják” — írja a PN (1883. márc. 1. 58. sz.). Lényegében ezzel a gondolattal cseng össze Karlowitzky Endre véleménye is (Koszorú 1883. jan. 28., 4. sz.), mikor fejtegeti, hogy Jókai akkor nyúl a pogány témához, mikor a németeknél hatalmasan újul fel ismét a nemzetiségi érzület, s a figyelem elsősorban az ősgermán emlékek felé fordul, „a Nibelungok, az Edda becsé csak akkor ősmertett föl, a germán mythológiával foglalkozni csak akkor tartották érdemesnek.” A korabeli sajtónak ezeket a megállapításait, ismerve Jókai öregkori olvasmányanyagát, megkérdőjelezhetjük ugyan, de valószínűtlennek mégsem tűnik szemünkben. Nem valószínű, hogy az *Ekkehart*ot olvasta, de a germán szellemnek az Ausztrián keresztül érkező hatása érinthette a magyar irodalmat is, és ez a múltba néző germán törekvés, mely sokkal vadabb nacionalizmussal itatódott át, mint a mi szelíd nemzeti érzéseinket melengető pogány romantikánk, a magyar gondolkodók figyelmét is a múlt pogány szakaszának vizsgálata felé terelhette. Mintha ezt a gondolatot élesztené újjá néhány évtizeddel később Révay Mór, mikor mintegy a német Freytag Gusztáv ösztönző hatására keletkező műnek tekinti a *Bálványosvárt*: „Mikor in floribus volt Jules Verne és annak talán egy könyvét elolvasta Jókai, ennek hatása alatt írta meg az *Egészen az északi pólusig* című munkáját virtusból, hogy megmutassa, hogy tud ő ilyet is.

És mikor figyelmeztették a nagy német írónak, Freytag Gusztávnak archaizáló regényeire a német őstörténetből, fogta magát és megírta a *Bálványos vár-t*, mert tud ő ilyet is” (Révay Mór: *Írók — Könyvek — Kiadók*. 190.).

Miként az *Ekkehart* közvetlen hatását kétségbe vontuk, úgy kell tennünk Révay Mór megállapításával is, mely Freytagnak olyan nagy jelentőséget tulajdonít. Révay Mór megállapítása egyedülálló, és Freytagnak a *Bálványosvárral* kapcsolatos hatásáról ezenkívül semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre. Így ezt a megállapítást — mely ugyan lényegében érintené a regény keletkezéstörténetét — inkább pillanatnyi ötletnek, kevésbé megalapozott véleménynek kell tekintenünk, mint irodalomtörténeti igazságnak.

A korabeli Jókai-regényekhez viszonyítva, a *Bálványosvár* megjelenésére élénkebben és viszonylag széleskörűen figyelt fel a hírlap-irodalom. A cikkek általában a regény érdemeit hangsúlyozzák, de a behatóbb elemzést nyújtók gyengéire is felfigyelnek.

Még csak 19 folytatás látott napvilágot a Nemzetben, mikor már a Szana Tamással a történelmi regényről vitázó P. Szathmáry Károly utal a Bálványosvárra. „Hogy Jókai mennyiben tartja a regény feladatának a mulattatáson kívül a tanítást is, mutatja épen most folyó Bálványosvár című regénye, melynek, habár ma a Nemzet 19-ik közleményét hozza, alig van eddig valami cselekvénye; a helyett a székely-pogány hagyományok leírására fekteti a súlyt s azokat írja le igen részletesen . . .” (*A történelmi regény és a mi kritikánk.* Nemzet 1882. okt. 22. 52. sz.)

Az Ellenzék (1883. jan. 8. 5. sz. 3.) *Jókai a trónörökös párnál* című cikkében elmondja, hogy miután elkészült az író a *Bálványosvárral*, a nyomdából frissen kikerült kötetek egyikével felkereste Rezső főherceget, és a megjelenés előtt az érdeklődő főúr kezébe adta a regényt. Itt közölte Jókai, hogy a *Bálványosvár* a kétszázötvenedik kötet, és elmondta azt is, milyen szálak fűzik a Székelyföldre. A történetet Jókai is megírta *Bálványosvár a trónörökös főhercegi párnál* címen. (*Életemből.* I. k. 155.)

Az említett cikk után hamarosan részletesen is méltatja Jókai regényét az Ellenzék (1883. jan. 23. 18. sz.) Irodalom és művészet rovata. A cikk írója a regény legfőbb értékét abban látja, hogy a „páratlan” erejű Jókai-fantázia most az „emberi gyermekkor, a naiv hiedelem álmai között” született mitológiát elevenítette meg. „Ezt a hitet, ezt az őskori szokást és felfogást, ezt a régi világnézetet igyekszik visszaadni Jókai és pedig nem szárazon, rendszerrel és tudományosan, hanem költőileg, átalakítva az elhités művészetével.”

A regény forrásai közül Ipolyi, Orbán, Kőváry műveit és a *Székely krónikát* jelöli meg. A pogány és keresztény világ összeütközésének rajzában meglevenedő mítosz, ősi szokások, bálványozási szertartások

ábrázolásáról elismerően ír, mivel itt Jókai „a valót és hagyományt saját fantáziájával öltözteti színessé, költőivé, rajz szerűvé. Nem kerek compositió ez, hanem való költői képek és rajzok sorozata. Ebben rejlik a regény legendaszerű bája, mely kedves, tanulságos és gyönyörködtető”.

A legjobb korabeli kritikát *Bálványos vár* címen Karlovsky Endre írta a Koszorúban (1883. jan. 28. 4. sz. 65–67.). Megállapítja, hogy „Jókai nem akar kritikát gyakorolni a bájos legendákkal, regékkel és mondákkal szemben”, hanem „eminens költői lelkületével igaz hittel hisz bennük, s joggal tehetette munkája címéhez a történeti jelzőt. Előttünk pedig nem kisebb becsű azért, mert meséül olvassuk könyvét, hisz e mese gyönyörű”. Karlovsky is hangsúlyozza, hogy a két család harcában a pogány és keresztény világnézet küzdelmét akarta bemutatni az író. Örömmel üdvözlí a regény nyelvét, a „székelyes szójárás” alkalmazását „a rég feledésbe ment elnevezések” felelevenítését, mivel ezzel „speciális zamatot kölcsönöz” a regénynek.

Kisebb hibákat is említ a cikk, de mindjárt megállapítja „mindez csak másodsorban jöhet tekintetbe, s belőlük fegyvert faragni a *Bálványos vár* ellen ép oly félreértése volna Jókainak, mint az, ha a cselekvényt hordozó alakokat a multat, a legendák ködétől óriásokká, csodaszerűkké nagyított, a valószínűség szűk törvényeitől nem korlátozott e lényeket a józanság rőfjével mérné valaki”.

Egy helyütt azonban Karlovsky is határozottan kritizál, és hibáztatja Jókait azért, hogy néha „kiesik szerepéből”. Így „többek között Szilamér és Imola oly modern humorral s kicsinylő utilitarizmussal fejtegetik olykor illető hitük dogmáit és babonáit, hogy a könyv olvasóival egyivásu emberek sem tehetnék különben”.

A Magyar Korona (1833. febr. 1. 30. sz. 4.) rövid hirdetés jellegű cikke a tartalmi ismertetés mellett csak a regény nyelvééről ír, mely „ezúttal az ódontság sajátos zamatát vonultatja föl”.

Dengy János *Bálványosvár* című cikke az FL hasábjain (1883. márc. 6, 54. sz. 343.) lényegében Karlovsky Endre észrevételeit ismétli, majd megállapítja: „Opur konoksága megtörik a keresztényen vallás szelidségén. A vad erőn győz a szeretet gyöngédsége, a férfiakon a nők hatalma, a pogány durvaságon a keresztény művelődés. Ez az eszme hangzik ki a műből tanulságul”. Érdekes, amit a regény szerkezetéről mond: „a szerkezet azt mutatja, hogy Jókainak nem az volt a célja, hogy kifogástalan cselekvénnyel és jellemeikkel regényt alkosson, mint hogy egy történeti alapú mesét úgy szőjön, hogy annak keretében a letúnt pogány népeletet, szokásokat plasztikus rajzokban szemléltesse”. Helyesen látja meg, milyen szerencsés az, hogy „a tudum főemberek: a horkáz, táltos, gyula, kádár, billogos, perestáldó, garabonc, mind hivatalos foglalkozásaik közepett jelennek meg”.

Fülöp Adorján: *Jókai kiváló nőjellemei* című cikke a Koszoróban (1885. dec. 13, 50. sz. 791—95.) foglalozik Mike Sára alakjával. „Mike Sára az egész regény cselekvényének ha nem is fő, de nagyon fontos indító oka, s mint a *Köszlő ember fia* című regényben úgy van feltüntetve Baradlayné, mint a hazaszeretet leghatalmasabb támogatója, élesztője és képviselője e tekintetben nemének, úgy a *Bálványos vár*-ban Mike Sára leánya Imola, mint a még pogányul maradt székelyek egy nagy részének megtérítője szerepel.”

A Székely Nemzet (1886. júl. 10, 106. sz. 2.) *Szepsi-Szentgyörgy-Bálványosvár* című cikkében Gy. Gy. ugyan nem említi a regény címét, de mikor Erdély szépségei között a Büdös barlangról és Bálványos váráról ír, megemlékezik a regény szereplőiről. „Láttam már a fenséges romot a magas csucsról integetni. Elröpült előttem Szilamér és Imola alakja, az egész Bálványos mondakör, minden meséje és legendája . . . A szél süvölt, a víz szakad, ázunk. Rapsonné viharfelhőn ülve lovagol a várába és megbabonázott.”

A Debreceni Hírlap (1893. márc. 7, 56. sz. 3.) és a Pécsi Figyelő (1893. ápr. 1, 26. sz. 4.) Jókai regényeinek képes kiadását hirdeti, ahol a *Bálványosvár* is meg fog jelenni, míg a Kolozsvár (1894. jan. 5. 4. sz. 2.) *Jókai erdélyi tárgyú művei* című cikkében az *Erdély aranykora*, *Szegény gazdagok*, *Fráter György és A Damokosok* társaságában említi a *Bálványosvárat*, és kiemeli az erdélyi regények tájbrázolásának művészségét.

Versényi György cikke az Erdélyi Muzeumban (1904. 433—46. 21. k. 8. füzet) *Jókai emlékezete* címen jelent meg. Versényi is Jókainak Erdéllyel kapcsolatos műveit elemzi. Szerinte Jókai azért is szerette Erdélyt, mert felesége, Laborfalvi Róza ugyan Miskolcon született, de családja Erdélyből származik. Versényi felsorolja, hogy Erdély egyes természeti szépségeit mely regényeiben mutatja be, majd arról ír, hogy nemcsak a tájat, embereket, népviseletet ábrázolja színesen, hanem szokásaikat is. „Leírja a susogót, azaz a puhatolózó leánynézőt (*Bálványosvár*). A torockói mennyegzőt (*Egy az Isten*). A székely lakodalmat (*Minden poklokon keresztül*). A gainai leányvásárt (*Szegény gazdagok*). A régi erdélyi ruházatot, ételeket, táncot, temetést (*Petki Farkas leányai, Koronát szerelemért*).” Majd felsorolja, milyen adomákat, mondákat, regéket dolgoz fel erdélyi tárgyú regényeiben és novelláiban. A felsorolásoknál és utalásoknál valamennyi esetben említi a *Bálványosvárat* is.

Oláh Gábor: *Jókai és Debrecen* című írásának második, befejező közleménye (ItK 1906. 275.) arról beszél, hogy a Jókai regények alapján „el lehetne készíteni Magyarország költői földrajzát”, majd kiemeli, hogy a *Bálványosvár* milyen nagymértékben rajzolja meg „Erdély szépségeit és rejtelmait”.

Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* című könyvében a követ-

kezőket írja: „Az öregek tehát csak ketten maradtak és most már csendesen eldegléltek, akárcsak Philemon és Baucis, de nem minden változatosság nélkül. Jókainé az öregasszonyaival mulatozott, Jókai a műzsájával. Ez idő szerint a Székelyföldre vetette magát. Megírta a Nemzetben a *Bálványosvár* című regényt, egy kis pogánykori magyar mitológiát szedve össze, utána *A Damokosokat*. És képviselőnek is ott lépett fel a témái közt, az ilyefalvi kerületből hozván mandátumot. A mindenféle zsirokkal megkent furfangos Császár Bálint vezette roppant ügyességgel e választást.” (Mikszáth KrK 19. k. 130.)

Császár Elemér: *A magyar regény történetében* (Bp. 1922. 190.) csupán megemlíti, hogy Jókai a *Bálványosvárban* „az évezredes múltnak ködbevesző mondáit” eleveníti meg.

Zsigmond Ferenc véleménye a regényről elég elmarasztaló. „Néha nem is látszik sejteni Jókai, mily ingoványos talajon járkál; ha sejtené, el sem indulna rajta — s mi meg volnánk fosztva néhány sajtóságos érdekességű költői alkotástól. Ott van pl. a *Bálványos vár*. A címlap azt mondja róla: 'történeti regény'; a regény végéhez csatolt jegyzetek élén pedig az író maga fölvetvén azt a csakugyan alkalmoszerű kérdést, hogy, hát mi volt ez?', így határozza meg: 'regény a magyar mitológia korszakából'. A két meghatározás nem igen illhetik rá *egy* regényre, de ez nem nyugtalanítja Jókait. A kúnok bejövételéről is szó van e műben, minthogy pedig az történeti tény, hát a regény is 'történeti'; s minthogy az egész téma hitelességét Ipolyi *Magyar mythológiájából* és székely mesékből, mondákból, szólásokból, stb. vett adatokkal bizonyítgatja: bizony inkább mitológia, mint bármi egyéb. Kimondhatjuk: a *Bálványos vár* nem regény a szó mai értelmében, de igen érdekes rekonstrukciója a haldokló magyar pogányságra vonatkozó hagyományoknak. Ha szigorú kritika rostjára vetnők ezeket, az egész 'magyar mitológiá'-ból alig maradna valami, a hívő Jókai ellenben garmadával rakja elének a nemzeti hitrege kincseit. Ez a szent naivságú mesemondó sértetlen lábbal tudott volna áthaladni a középkori istenítéletek ízzó vastábláin . . .” (*Jókai*; Bp. 1924. 254—55.)

Rédey Tivadar: *Jókai és a történelem* című cikkében (Századok 1925. 113.) így ír: „Az Árpád-kori *Bálványosvár*-hoz fűzött kommentárjaiban azon erősködik, hogy történelmi tárgynál a valóság-adatok oly mértékben tiszteletet parancsolnak, hogy előttük a költő inkább lemond a maga jogairól. S ez önkéntes lemondásban némileg a nagylelkűséget is sejteti a szavaival: 'Az én történetem ugyan csak regény, s tehetném azt, hogy arra a nagy szabadalomra hivatkozzam, ami a költőnek mindent megenged' stb. Hanem magát a regényt elolvasva, arról is meggyőződhetünk, hogy a valóság oltárán feláldozott költői licenciával azért még mindig elég nagy mértékben él.”

A BpSz (1925. 573. sz. 116.) Takáts Sándor: *Jókai a jó kertész* című cikkében a következőket írja: „Amikor költőnk a tollát forgatta, még senki sem tudta, minő szerepet játszott a régi magyar életben a hársfa. Ma már tudjuk, hogy minden kastélyban, minden udvarházban ápolták a magyarok e kedves fáját, melyet a hódoltság népe nem egy helyen, mint szent fát imádozott is. Honnan tudta ezt Jókai, nem sejtjük, de a *Bálványosvár* című regényében nagyszerűen szerepelteti a nagy hársfákat, melyeknek árnyékában tartották a gyűléseket is. Még magának Jókainak is a hársfa volt a legkedvesebb fája.” Az idézett tanulmány az Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond szerkesztésében megjelenő *Jókai emlékkönyvben* is megjelent (Komárom, 1925. 49.). Hasonlóan ír a *Bálványosvár* hársfáiról Moesz Gusztáv is *Jókai növényismerete* című cikkében (Természettudományi Közlöny 1925. márc. 14.), a részletet még az It (1926. 49.) is közli.

Kristóf György: *Jókai Mór élete és művei* c. könyvében (Kolozsvár, 1925. 72–73.) a következőket írja: „Megállapítható, hogy Erdély népeit, különösen a Székelyföldet az ő természeti szépségeivel, történelmi hagyományaival, ősidőkig visszanyúló szokásaival, a villanó eszü, ezermester kezű székellyel; továbbá a festői viseletű, jószívű, pástorokodó vagy kincset áso románságot, mint etnográfiai egységet ő vitte bele az egyetemes magyar irodalomba, ő tette népszerűvé. A régi Erdély hagyományos közszellemét, népeinek kölcsönhatását intuitív módon felismerte és műveiben értékesítette.

Egyszóval Erdély, erdélyi utazásai gyarapították témakészletét, színesebbé és változatosabbá tették regény és novellaalakjait. Becses morzsákat kapott humorához, szaporodott nyelvének szókincse, kifejező ereje és változatossága. De mindjárt hozzá kell tennünk azt is, hogy az Erdélyben szerzett becses anyagot gyakran kritika nélkül adja elő, az irodalmi és történelmi szempont rovására. Pl. a *Bálványosvár* nyelve sokhelyütt alig érthető, annyira archaizál, annyira székely nyelvjárásban beszél. S ennél még hátrányosabb az, hogy a halott regéket, mondákat történeti hitelességként tünteti fel, s egy-egy művében (éppen a *Bálványos várba*) annyi székely regét, mitológiát, szóval annyira felhalmozott őskort szorit bele, hogy sokszor azt se tudjuk, regény-é az, vagy valami néprajzi, vagy őstörténeti szakmunka. Jókai kapva kap az erdélyi érdekes újdonságokon, de nincs elég műgondja, hogy azt művészileg átformálva s csak cum grano salis terjessze elő.”

Gál János (*Jókai élete és tróji jelleme*, Berlin 1925.) több vonatkozásban is beszél a regényről. Az életrajzi szakaszban megállapítja, hogy „az 1882-ik év ismét a nagy alkotások esztendeje. Ekkor készülnek a *Szeretve mind a vérpadig*, a *Bálványos vár*, *Egy játékos, aki nyer*, *Mire megvénülünk* és a *Ma* c. regényei” (79.).

Jókai történelmi regényeit vizsgálva a következőket állapítja meg a szerző: „Egyébként Jókai nem szokta eltitkolni, hogy milyen forrásokból merített történelmi regényeihez, sőt néha igyekszik minél több forrásra hivatkozni, hogy az Arany János-féle »epikai hitel« regényeiben is emelje. Egyes regényeihez, mint az *Egy az Isten-hez*, a *Szabadság a hó alatt*-hoz, *Bálványosvár*-hoz, stb. terjedelmes függelékeket csatol forrásgjegyzetekkel, vagy elő- és utószavakban mondja el, honnan vette a tárgyat” (105.).

A tanulmány egyik lényeges része, mely a történelmi tények és a költői lelemény harmóniáját vizsgálja. Ebből a szempontból csak a *Rab Ráby*-t tartja tökéletesnek, „mert a többi történelmi regényében éppen az a főbaj, hogy nem tudja a valóságot a képzelettel összebékíteni. Egyfelől jegyzetekben, elő- és utószavakban váltig bizonyítja, hogy a cselekmény historiai adatokon épül fel, hogy csak félig regény, félig igazság, hogy különös és hihetetlen dolgok, csak azért fordulnak elő benne, mert azok valósággal megtörténtek, s így nem mellőzheti őket, másfelől pedig a »száraz« történelmi adatok körül folyton ott legyeskedik a fantázia, mint valami szivárványszárnyú lepke és ellenállhatatlanul csábítja a költőt kétes és kalandos kirándulásokra, abba a világba, ahol úgy történnek a dolgok, miként az *érdekesség és szépség* azt megkívánja. Schol se tapasztalható jobban ez az önemésztő művészi belső harc, mint a *Bálványos vár*, *Névtelen vár* és a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényeiben. Innen van, hogy ezekben afféle *kettős arcú bonyodalom* fejlődik a vég felé: a háttérből egy történelmi realitásokra épített eseményláncolat tűnedezik fel, közvetlen előtűnik pedig egy fantasztikus, meglepetésekkel teli mese pereg le” (119–20.).

Gerő Ödön: *A dicsőség útján* című cikkében (Jókai Album, a Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás, Bp. é. n. 77.) Jókai nagy regényei között említi a *Bálványosvárat* is.

Kárpáti Aurél: *Kulcs Jókai regényeihez* című cikkében (Az Est Hármaskönyve, Bp. 1925. 277.) a *Bálványosvár* utószavából idéz egy részletet, melyben Jókai a történet hitelét igazolja.

Borbély István: *Jókai: Bálványosvár* c. tanulmányában (Kolozsvár, 1926.) részletesen foglalkozik a regénnyel. A forrásokat illetően Jókaira hivatkozik. Véleménye szerint a regény végének szózata, a megtérés motívuma adja a regény témáját. Az egész történetet — melyet a regényből vett idézetekkel izesítve ismertet — Jókai kitalálásának tartja. Az elemző értekező részek közül a következőket idézzük: „A mesészámban két jelentős mozzanat van: a két székely család haragja és kibékülése, ez az egyik, a pogány és keresztény székelyek gyűlölködése a másik. Minthogy e gyűlölködés sok harc és vérontás után olyan formán változott át békességgé, hogy a pogányok önkényt keresztényekké

lettek, nyilvánvaló, hogy ebben az első meseszálban a művészi probléma, a keresztény hit győzelmének költői motiválásában van. E győzelmet fel lehetett volna tüntetni csupán a hit győzelmétül is. Jókai azonban a hitet, mint életeszményt, egybekapcsolja a tiszta szerelemmel, mint szintén életeszménnyel, s a hit apostolává Imolát tette meg, ki előbb szerelmével kötötte le hívét, azután szerelmén keresztül megnyilatkozó hitével megtérítette azt" (12.).

Később kitér arra, hogy a megtérésben Imola mellett nagy szerepe volt az öreg rabonbánnak is, de „a keresztények győzelme a regényben másként is elő van készítve. Tudjuk, hogy a várostrom még nincs befejezve; s ha Szilamérnak újra való pogánysága lelket is öntött a csüggeteg harcolókba, Kájon horkáz beszédéből meg kell értenünk, hogy Bálványosvár kisszámú pogányai már nem bíznak régi isteneik törhetetlen erejében. Tehát a vár bukása, s az ostromlók diadala katonailag is bizonyos. Ha a pogány világ bukásához a vár megvétele elég volna, Jókai a regényt már itt befejezhetné volna. Igen ám, de a fegyveres győzelem itt sem keresztényileg, sem költőileg nem jelentett volna sokat. Az eszmények kellett, hogy győzedelmeskedjenek itt, nem a nyers erő" (13–14.).

Hajdu Lukács: *Jókai és a magyar történelem c. tanulmányában* (Komárom, 1926.) a következőket írja: „A magyar nemzet egész története visszatükröződik Jókai műveiben, de a lelkét mégis a tragikus események fogják meg, legszebb történelmi regényeiben a Rákóczi kort és a szabadságharcot rajzolja.” Jókainak a történelemhez való viszonyát vizsgálva, a következőket írja. „Jókai egész a magyar ősidőkhöz megy vissza a *Regéje a magyar előidőkből* és a *Varchoniták* című műveiben, meg az ezekből átdolgozott *Dalmában*. Énekel Csaba királyfőről, megihleti őt Salamon sorsa, Kálmán királyról ír színdarabot. A székelyek közt játszódik *Bálványosvár* regéje (Jókai magyar mithológiának nevezi). Kevés adata volt hozzá, maga mondja, két összetalálkozó ríméből ki kell találni az egész verset. II. Endre idejében játszódik. Akkor még Erdély egy részében élt a régi pogányság, az Opourok oltalma alatt. Opour Szilamér és Mike Imola szerelme köré fűzi az ősmagyarok életének minden megmaradt emlékét” (13–14.).

Hankiss János (*Jókai et la France, Revue de Littérature Comparée, Paris, Avril-Juin 1926. 273–74.*) francia nyelvű tanulmánya a következőket mondja a regényről. Chateaubriand és Jókai művészetének rokon vonásait vizsgálva a *Les Martyrs* (1809) és a *Bálványosvár* összevetése nyomán írja. „A regény megérdemli figyelmünket, márcsak azért is, mert valóságos prózai eposz, mely a *Mártírok* módján jeleníti meg előttünk a két felfogás elkeseredett küzdelmét, azt a küzdelmet, amely véres csaták és izgalmas tanácskozások után a kereszténység győzelmével végződik.

A törzsek és a családok küzdelmével párhuzamosan, éppenúgy, mint a *Mártírokban*, megvan az egyének küzdelme is: van benne szerelmi történet és leányszóktetés is, egy kézzel foghatóbb, emberibb mikrokozmosz a civilizációk versengésének sejtelmes, titokzatos makrokozmoszában. A két prózai eposzban a keresztény civilizáció győzelme értékesebbnek, véglegesebbnek van feltüntetve, noha Chateaubriand és Jókai tökéletesen megértik a legyőzött civilizáció nagy értékét, és így egyikük sem tulajdonítja ezt a győzelmet csupán az erőszaknak, a kardnak vagy a háborúnak: csak a szelídség és az erkölcsi példaadás útján jut el az egyéni példakép oda, hogy győzelemre vigye a kereszténység ügyét.”

Dézi Lajos: *A magyar történeti tárgyú szépirodalom* (Bp. 1927. 121–22.) c. könyvében a következőket írja a regényről. „A történeti regény művelői feladatul tűzték maguk elé annak a multnak felelevenítését is, melyből alig maradt fenn valami emlék. Ehhez sok tanulmány és még több fantázia szükséges. Az első túltengése művelődéstörténeté teszi a regényt, mint Dahn Félix vagy Freytag több nemzeti regénye, a második megmásítja a történetet. A magyar költészetnek is hagyománya volt az ősi mult feltámasztása, nemcsak az epikusok, de Dugonics óta a regényírók részéről is. Jókai beható tanulmányokat végzett *Bálványosvár* (1882) című regényében, melyben a székely pogánykort eleveníti föl II. Endre és IV. Béla idejéből. Egyik forrása Ipolyi „*Magyar Mythologia*”-ja, a magyar folklorisztikus adatoknak kritikátlan gyűjteménye, a Csiki székely krónika, mely hamisított volta dacára tovább él a költészetben, mint a történelemben.” Dézi a továbbiakban Orbán Balázs, Kőváry László, Okolicsányi, Cantu Caesar műveit sorolja fel a regény forrásaiként.

Az It (1932. 44–46.) Lám Frigyes tollából közölte a *Német könyv a történelmi regényről és Jókairól* című cikket. A cikk arról tudósít, hogy két német pedagógus ítélőszéke elé idézte a világ egész „regényprodukciónak”, hogy ítéletet mondjon a történelmi regényekről, mégpedig elsősorban a nemzetevelés szempontjából. Hermann Bock és Karl Weitzel könyve a *Der historische Roman als Begleiter der Weltgeschichte*, mely Lipcsében jelent meg az évszám megjelölése nélkül, Lám Frigyes szerint a következőket mondja a *Bálványosvárról*: „Nagyon értékes mint művelődéstörténeti korszak, amely gazdag részletezéssel adja vissza a vad korszak erkölceit és babonáit, a könyv azonban nem való az ifjúság kezébe (i. m. 84–85.)”

Hankiss János (*Jókai a nagy magyar regényíró*. Bp. 1938.) tanulmányának *Magyar tájak* c. fejezetében arról ír, hogy „egész csomó regény visz el bennünket Erdélybe, a tengerszemek partjára, hegyszakadékokba, őserdőkbe, ahol a székely nép tartja fenn furfangos ésszel, nemes szívvel

a magyar hagyományokat". Majd anélkül, hogy a regény címét említene, részleteket mutat be *A körültáj és A pokol tornáca* c. fejezetekből (50–54.).

Sőtér István (*Jókai Mór*. Bp. 1941. 161–62.) Jókai írói nyelvét elemelve a következőket írja: „Fokozottabb hangulati tartalmuk miatt különösen a régies szavakat kedveli; Tolnai Vilmos összefoglalja azokat a nyelvtudósok előtt annyira gyanús pogányhangzású szavakat, melyeket főként Ipolyi mitológiájának hatására alkalmazott: tududun, bokolábrás, horkász, bábolna-Isten, garabonc, hopcihér, alirumna, őrpata, mándruc, dobroc, kókás, füttyfene, zereziz, pilinkó, birgej, ramocsa, stb. Nyelvészetileg talán sok kifogást lehet emelni e szavak ellen, hangulatilag azonban csaknem tökéletesen fejezi ki azt az eszményt, amit Jókai „ősmagyar” regényei mellett — a Feszty-körkép is megtestesít. A *Varchoniták*, a *Dalma*, a *Bálványos vár* s a *Levente* mutatják azt az utat, melyen Jókai az Aranyéval rokon ősmagyar eposz megteremtése felé haladt.”

Móricz Virág: *Apám regénye* c. könyvében beszél arról, hogy az író első felesége, Janka nagyon szerette Jókait. Móricz már kritikusbban szemlélte, de azért bele-bele olvasott, noha Jókai műveit a gyermekkor olvasmányának tartotta. „Hangosan nevetett *A magyar nábob* első, pompás jelenetén, a *Bálványosvár* furcsaságain, — a humort, a kedveséget böngészte.” (Bp. 1952. 89.)

Hegedüs Géza: *Az élő Jókai* című cikkében (A könyvtáros 1954. 1. sz. 15.) Jókai politikai felfogását, polgári korlátait és haladó nézeteit vizsgálja. Világnézetének sokszínűségét illusztrálva írja: „az első pillantásra nem is olyan egyszerű, mert igen nagy a távolság mondjuk az *Aranyember* általában realistának mondható szemlélete és pl. a *Bálványosvár* ábrándos vad romantikája között”.

Lengyel Dénes a regény 1958-as kiadásához írott utószavában kiemeli az 1853-ban tett erdélyi utazás emlékeinek és Orbán Balázs művének ösztönző hatását. A bálványosvári romokhoz látogató író, „az ellentét ragadja meg, mely a vár múltja és jelene között mutatkozik. Ez az ellentét feszül a *Bálványosvárban* is: A múlt dicsőségéről szólva Jókai a jelen problémáiról beszél”. Majd később így ír a szerző: „Jókai az ősi, pogány világot lelkesen romantikus pátozzsal festi. Mennyi erő, bátorság és bölcsesség jellemezte őseinket! Ime itt van az író vigasza a kortársak, a kiegyezés nemzedéke számára: Gazdag és hatalmas volt a magyar egykor, s ősi dicsőségének ápolása talán segíthet minket az osztrák gyarmatosító szándékkal szemben.

Szilamér bátorsága, ereje és jósága a felvilágosodás természetes emberének tisztaságát juttatja eszünkbe; vele szemben a remete komikus és a főpap ellenszenves alak. Az egész pusztuló pogány világot Jókai részvéte kíséri sírjába, sőt az a kereszténység, amelyet Szilamér és népe

felvesz, mintha valamiféle egyháztól független vallás lenne, amely az előírt szertartások helyett a jóságot, az emberszeretetet hirdeti. A megtérők — s velük a szerző is — egyre azt hangoztatják, hogy őrizzük meg a régi világ értékeit, hadd legyen a magyarnak külön öreg istene, elfér az a nyugati keresztény istenvilágban.” (*Bálványosvár. A tengerszemű hölgy.* Bp. 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó 511—12.)

A szövegváltozatok megállapításánál a szerkesztői alapelvek értelmében a folyóirati közlést (Nemzet 1882. szept. 15-től dec. 6.), az első kötetkiadást (1883) és a Nemzeti Kiadást vettük figyelembe. Szövegünk híven ragaszkodik az első kiadás szövegéhez, eltekintve a kétségtelen sajtóhibáktól és egyes következetlenül írt nevek egységsítésétől. Így a főszöveg az 1883-as kiadás szövege, a Nemzetben és az NK-ban szereplő eltéréseket mint szövegváltozatokat közöljük.

A szövegváltozatok között nem sorolunk fel minden egyes eltérést előfordulási helyének feltüntetésével. Ez aránytalanul megnövelné a jegyzetanyagot. A gyakori variánsokat összefoglaló felsorolásokban adjuk.

A magánhangzó eltéréseknél csak az *o-ó*, *ö-ő* eltéréseket vettük figyelembe.

A Jókainál szereplő *o* helyett *ó*-val írtuk a következő szavakat: *lábito, oh, Pannonia, Roma, sohajtás*.

A Jókainál szereplő *ö* helyett *ő*-vel írtuk a *nöstény* szót.

Megjegyezzük, hogy az első kiadás időközönként használ hosszú magánhangzókat is, a mai szövegünkben közölt rövid alakokkal szemben, pl.: *billogós, böjtöt, elől, örrost, ördöngös, pöröly, zenebónázik, törjai*.

A JKK-t megelőző kiadások a tulajdonnevek írásánál néhol következetlenül jártak el. Kiadásunk egységesített, amennyiben a leggyakrabban előforduló alakot alkalmazta. Így az *Opóur, Opóúr* alakot *Opour* alakra egységesítettük. A *Kuthen—Kúthen* formákat is *Kuthenre* egységesítettük. A *tuhudún* alak helyett is jobbnak tartottuk a *tuhudun* alakot.

A *rhabombán* alak helyett — helyenkénti következetlen előfordulása miatt — a *rabombán* alakot választottuk.

A mai írásmódnak megfelelő alakot közöltük a következő földrajzi nevekénél: *Palaestina, Persia, Syria*.

Nagybetűvel írtuk a Jókainál kis kezdőbetűvel szereplő következő szavakat: *göncöl, göncölsekér, hadak* (útja), *magyar mythologia* (Ipolyié), *sósmező, szent Anna, szent Ferenc, szentföld, szentháromság, tejút, szűzanya, szűz Mária*.

Kisbetűvel írtuk a Jókainál nagy kezdőbetűvel szereplő következő szavakat: *Becirker, Csabafre, Csoma, Gyulák, Hozsánna, Istenigazában, Kádár* (méltóságnév), *Lázárok* (bélpoklosok), *Mirigy, Órpata, Páter, Rhetor, Susogó* (leánykérő), *Szentmihálynapi, Száldokéják, Tiburcvári, Tivatulus, Trónjei, Urnapján.*

Lap: Sor:

- 5 : cím fergettyűvár (N; 1883; NK: fergettyűvár)
 1 százada (NK: század)
 3 és fia (N: és a fia)
 Túros (NK: Tuross)
 4 Már akkor nagy volt (NK: Akkor is nagy volt)
 21 pajzs (N; 1883; NK: paizs)
- 6 : 13 ez annak (N: az annak)
- 7 : 3 bebecsalogatják (NK: becsalogatják)
 17 híják (NK: hívják)
 30 pontját (NK: pontját)
- 8 : 2 alól-fölül (NK: alul-fölül)
 11 némelyike (NK: némelyik)
 19 Bi harc (N: Bibarc)
- 9 : 15 gunnyasztanak (1883: gunnyasztanak — sh. —)
 18 erdejével (NK: erdeivel)
 24 erőködést (NK: erőlködést)
 30 a vidéken (NK: e vidéken)
- 10 : 13 kokojszáson (N: kokojszágon)
 14 éjszaka (1883: éjtszaka)
 20 Árvalán (NK: Árvalány)
- 11 : 16 perestáldók (N: peregsáldók — sh. —)
 34 talpalatnyi (1883; NK: talpalatnyi)
- 12 : 6 kókuszdíó serlegét (NK: szerezsendió serlegét)
 26 boglyos (N: buglyos)
 32 nyargaló (N: nyergelő)
- 13 : 13 hegyszorosokból (1883: hegyszorosokból — sh. —)
 25 gallyakkal (N; 1883; NK: galyakkal)
 28 a csikós kancákat (N: a kancákat csikókkal együtt)
- 14 : 11 másik (NK: a másik)
 14 tudja (N: udja — sh. —)
 25 Opour (N: Opóúr)
 27 Sándour (N: Sándó ur)
 28 turulos (N: torulos)

Lap: Sor:

- 15 : 23 fullánkjával (N: fulánkjával)
29 hogy viseletében (N: hogy a viseletében)
34 intés *volt*, hogy (NK: intés, hogy)
- 16 : 1 lóruul (NK: lóról)
22 őrpátával (N: őrpasával — sh. —)
- 17 : 11 állt a nő (NK: állt nő)
- 18 : 14 Ekképpen (N; 1883: Eképen)
18 jós és három fia, Osd (NK: jós, Osd)
- 19 : 1 rossz (N; 1883: rossz)
11 bosszú (N; 1883: boszu)
13 járó (N: járó *vert*)
31 csákánt (N: csákányt)
34 nevezték. (N: nevezték. *Feleséges ember volt.*)
- 20 : 2 voltak, *mint az oláhok beszerikái* az (NK: voltak az)
29 lelógó (N; 1883: lelóggó)
32 az esküt (NK: esküt)
- 21 : 5, 30 *Thatha* (N: *Thasha* — sh. —)
9 a fia (NK: fia)
15 a kezében (NK: kezében)
27 kinyújtott karjával (1883: kinyújtett karjával — sh. —)
33 mindenben (1883: mindenbenben — sh. —)
- 22 : 13 gallyakkal (N: galyakkal)
21 azokból *majd* (NK: azokból)
- 23 : 6 nászkérésre (NK: nászkérdésre)
28 mellé (1883: *melie* — sh. —)
- 24 : 17 háborogni (N: háborodni)
- 25 : 1 körültájt (N: korultájt)
8 izenetét (NK: üzenetét)
10 rétyi (N: réti)
11 száraztották (NK: szárasztották)
13 kecskebékát; összehányták (NK: kecskebékát *azt mind bog-rácsokba* összehányták)
15 abbul (NK: abból)
17 a láz törte ki (NK: a döbröc ütötte ki)
20 után (1883: ntán — sh. —)
23 holdassá lett e látástul (NK: ónossá lett e látástól)
- 26 : 14 szebb istenháza (N: szebb temploma)
15 kapu (1883: kápu — sh. —)
19 közle (N: körle — sh. —)
23 koloncra (N: colossusra)
egy még roppantabb (N; NK: *még egy roppantabb*)

Lip: Sor:

- 27 : 29 bükk *ágára* (NK: bükk *fiatal hajtására*)
28 : 4 hiányzik *neki* a százból (NK: hiányzik a százból)
10 horkáz (1883: *horház* — sh. —)
12 *ad* (N: *ád*)
17 Opolet (N: Oponles)
20 helyet *foglal* (1883: helyet *falalai* — sh. —)
29 : 17 babonákból (NK: babonából)
19 *el* (N: *is el*)
övé (N: *az övé*)
24 *Ó* csak (1883: *O* csak — sh. —)
30 kedve *ezért* lelekapcáskodni (NK: kedve belekapcáskodni)
31 *Ó* ül (1883: *O* ül — sh. —)
30 : 4 orozlányát (NK: orozlánát)
12 rátekingtőben (NK: reátekingtőben)
22 *a billogos* (*bilochus*) (NK: *a billogos*)
31 : 17 *ezt* (N: *aszt*)
32 : 26 annak *a* háromban (NK: annak háromban)
32 *kiáltá* (NK: *kiálta*)
33 : 2 orozlán (1883: orozán — sh. —)
7 *nöstényének* (NK: *nösténye*)
8 *az mégis* (NK: *mégis*)
27 *Imola* (1883: *mola* — sh. —)
28 egymásra *fekette* (1883: egymásra *ektette* — sh. —)
34 : 1 *dörmöge* (NK: *dörmöglé*)
13 *meglátva* (NK: *meglátván*)
14 *serényét* (NK: *sörényét*)
35 : 7 *riadták körös-körül* (N; NK: *riadtak köröskörül*)
22 *monda* (NK: *mondá*)
36 : 8 *ez volt a rendes bizonyítás* (N: *ez a rendes bizonyítás volt*)
13 *könnyű* (N; 1883; NK: *könyű*)
30 *Rapsonné* (NK: *Rhapsonné*)
rétyi nyírnek (N: *régi nyírnek*)
34 *békében* (NK: *békével*)
37 : 16 *nyergeltek* (N: *nyargaltak*)
18 *fából* (NK: *fából*)
24 *a szagáról* (N: *szagáról*)
38 : 28 *ez oktalan* (N; NK: *az oktalan*)
39 : 13 *tejet fejtek* (1883: *tejet fejték* — sh. —)
40 : 9 *csoportostul* (NK: *csoportostól*)
41 : 1 *aféle* (N; 1883: *aféle*)
7 *mindenféle hivatalosok* (NK: *mindenféle tivatulusok*)

Lap: Sor:

- 41 : 11 csengettyűkkel (N; 1883; NK: csengettyűkkel)
 19 hosszú (1883: hosszú — sh. —)
 24 viselnek (N: viseltek)
- 42 : 32 megbéelve (N; 1883; NK: megbéllelve)
 33 letakarva (NK: eltakarva)
- 44 : 15 kutyába sem (NK: kutyába se)
 16 aztán két (NK: aztán a két)
 27 megtiltották (NK: megtiltottak — sh. —)
- 45 : 11 litániájának (N; 1883; NK: litániájának)
- 48 : 4 lyány (NK: lány)
 7 alásülydedt (N; 1883; NK: alásülydedt)
 19 Csupa vers, amit (NK: Csupa sarokra megy amit)
- 49 : 5 elsülyed (N; 1883; NK: elsülyed)
 7 Székelyországotokon (NK: Székelyországtokon)
 10 csapatja (NK: csapata)
 15 keresztyénnél (NK: keresztyénnél)
- 50 : 1 a fia (NK: fia)
 10 bölcsesége (NK: bölcsesége)
 14 látni (N: láthatni)
- 51 : 9 nemzeteknek (NK: nemzetnek)
 27 merevültek (1883: merevenültek — sh. — N: merevenesültek — sh. —)
- 52 : 13 a maga várába (1883: a maga varába — sh. —)
 24 hársleveleket (NK: hársfaleveleket)
- 53 : 1 idololatriae (N: idolatriae)
 adománylevele (N: adománylevelele)
 12 fölséges egy alkotás ez (NK: fölséges ez)
- 54 : 32 Tűz isten (N: Szűz isten)
- 56 : 14 apáink (NK: apáik)
 20 hajnalhasadásra (NK: hajnalkacagásra)
 22 perestoldó (N: pereszoldó)
 33 parázsát (N; NK: parázsát)
- 57 : 8 kerék agyán (N; 1883: kerek agyán — sh. —)
 17 gyulától (N: táltostól)
- 59 : 26 két kezébe (N: kéz kezébe)
- 60 : 10 vége volt (NK: vége lett)
 18 egészen (NK: egész)
 29 s a kormával bajuszt (NK: s a szénnel bajuszt)
- 61 : 2 hegyoldalakon (N: hegyoldalokon)
- 62 : 3 meg lehetett látni (1883: meg ehetett látni — sh. —)
 7 Drómó (N; 1883: Dróznó — sh. —)

Lap: Sor:

- 62 : 11 megtapodta (N: megtapodja)
13 vadászt, *aki* (N: vadász)
15 fekünni (NK: felküdni — sh. —)
21 Büdös (1883: Büd ö — sh. —)
24 likacsok, súrlókövek (NK: likacsos, súrlókövek)
- 63 : 1 csenevész *a* hasadékok (NK: csenevész *s* hasadékok)
9 *reszketni* látszik (NK: *hullámszani* látszik)
13 Mi leheli fel (N; 1883: Mi leheli fel)
- 64 : 2 megveri a hátát (NK: megverik a hátát)
8 tanyáját felismerni (NK: tanyáját felismerhetni)
17 híres medvefajok (NK: híres medvefogók)
- 65 : 7 aztán megszűnik (NK: azután megszűnik)
15 zászló van tűzve (1883: zászló van tűzvü — sh. —)
21 lépjen *a* (N: lépjen *be a*)
27 fáklya fénye (1883: áklya fénye — sh. —)
- 66 : 5 ifjat (NK: ifjut)
16 *a* kezében (N: kezében)
29 búbánatomat (N: búbánatot)
- 67 : 2 Szilamér (N: Szilamár — sh. —)
3 fájdalmad (N: fájdalmed)
6 hegyoromról (NK: hegyoromról)
16 monda (N: monda)
31 én (N: en)
- 68 : 17 gyöngédebbhez (N: nyöngédebbhez — sh. —)
22 Ősszel (1883: Oszel — sh. —)
23 nyilalások (NK: nyilalások)
25 városostul (NK: városostól)
- 69 : 8 inséget magyaráz (NK: istenséget magyaráz)
23 lyánkád (NK: lánykád)
25 atya és két testvére (NK: atyja és két testvére)
- 71 : 19 mentecsatot (N; 1883: mentecsat/ot)
gombot (NK: *násfát*)
22 azután (N: ezután)
26 azt is *ád* (NK: azt is *ad*)
- 72 : 16 Ő maradhat (1883: O maradhat — sh. —)
34 hosszan (NK: hosszasan)
- 73 : 8 udvarr, életet (N: udvari életet)
16 amiket (NK: amit)
28 lányom (NK: lányom)
- 74 : 2 orcával (N: arcával)
5 őrpatak (N: őrpasák)

Lap: Sor:

- 74 : 8 termeted (N: a termeted)
26 kandallóból (N: kandallóbul)
32 kidugta (N: kikapta)
- 75 : 3 valami csúfság az (N: valami az)
8 szitkolódást (N: szitkozódást)
13 rángatódzott, hogy (N: rángatódzott)
14 zsöllyeszékébe (N: zselleszékébe)
18 seprüt (NK: söprüt)
- 76 : 3 jobb oldalán való része (N: baloldalán levő része; NK: jobb-
oldalán levő része)
4 a bal oldalán (N: a jobb oldalán)
- 77 : 7 szövöttet (N: szövöttet)
29 hívják (N: híják)
- 78 : 9 varázsló (NK: varázsló)
12 bajsebek (N: bájsebek)
20 cefre (N: cefra)
31 szerdek (NK: szerdék)
- 79 : 9 feleszeli, mint hogy (NK: feleszeli magát, mint hogy)
10 meg hagyja magát csalni (NK: meghagyja csalni)
30 az eszelője (N: a eszelője)
- 80 : 2 teveled (N: te véled)
7 diákul (NK: deákul)
16 Rhadamanthus (N: Rhadamanthus)
ragyabankós (NK: ragyabunkós)
19 csengettyű (N; 1883; NK: csengetyű)
28 a népnek (N: népnek)
31 nádszálon (N: a nádszálon)
szíttak (N: szittak)
megkeresztelt (N: keresztelt)
33 fennhangon (N: fenhangon)
- 81 : 31 kapom: odamegyek (NK: kapom magam: odamegyek)
32 ez a (N: ez e)
- 82 : 7 első (N: az első)
14 Hát az se (NK: Hogy az se)
15 ez a másvilágon (NK: az a másvilágon)
17 házámra (N: házamra)
26 keresztények (N; 1883: keresztények)
- 83 : 27 felocsulva (N: felocsudva)
- 84 : 3 az asszonyt (N: az urasszonyt)
- 85 : 8 az itten (N: ez itten)
- 87 : 15 azután (N: aztán)

Lap: Sor:

- 87 : 21 Opourék (N: Opurék)
88 : 25 bírája (N: bírója)
29 mikor (NK: miker — sh. —)
89 : 9 ezt a (N: azt a)
22 bölcsességgel (NK: bölcseséggel)
28 és így (NK: s így)
90 : 2 bátyja (N; 1883; NK: bátya)
12 keresztüllöttek (NK: általlóttek)
32 úgy lehetett (N: így lehetett)
91 : 26 hozzájuk (NK: hozzájuk)
34 sziklarepezstéshez (N: szila repezstéshez)
92 : 9 Andorás (N: András)
18 hétszer (N: kétszer)
20 Sára (NK: sára — sh. —)
93 : 22 Ámen! Amen (NK: Amen, amen)
94 : 11 dühvel (N; 1883; NK: dühhel)
16 két (N: e két)
18 jó anyámat (N: anyámat)
95 : 2 pogánynál (N: pogányoknál)
96 : 6 Ők csak (1883: Ok csak — sh. —)
13 Ő is (1883: O is — sh. —)
97 : 7 szorosabban (N: szorosabbra)
31 gádornyi nagyságú (NK: gádornyi vastagságú)
33 padmalytartó (N: padmolytartó)
98 : 7 számszeríjjakkal (NK: számszeríjjakkal)
16 tele a gyönyörűséges (NK: tele gyönyörűséges)
21 vadász; sávolyos (N; NK: vadász, a sávolyos)
27 hívnak (N: hinak)
99 : 3 Ez rád (NK: Ez terád)
5 a kivont kardom (NK: kivont kardom)
13 éppen mostan (NK: épp most)
27 elkomorodottan (N: elkomorodtan)
100 : 7 eddig ez országban (NK: eddig az országban)
101 : 3 mint az édesanyád (NK: mint édesanyád)
4 húzasz hozzá? (NK: húzasz őhozzá?)
10 talán még (N: tán még)
15 menyegzőt (N; 1883: menyekzőt)
18 az velem (NK: aki velem)
102 : 12 a tálról (N: a tábláról)
26 Kirie eleizon (NK: Kirie eleison)
34 furakodik (N: oda furakodik)

Lap: Sor:

- 103 : 5 Kájon (NK: Kajon)
24 a kudarc (N: e kudarc)
- 104 : 13 igreceseket (NK: igriceseket)
18 kakukkszót (N; 1883; NK: kakukkszót)
22 tele (NK: teli)
- 105 : 6 a vége (N: vége)
15 tette *magát*, mintha (NK: tette, mintha)
18 monda (NK: mondá)
22 menyegzői (1883: menyekzői)
- 106 : 1 lányt (NK: lányt)
2 anya (N: anyja)
4 megszerezni (NK: szerezni)
6 lányt (NK: lányt)
12 kitépte a fele (NK: kitépte fele)
- 107 : 7 akkor *nagyon* jó (NK: akkor jó)
9 Itt a váram (NK: Itt *van* a váram)
10 poggyászat (N; NK: podgyászat)
25 Iszlát (N: Iszdát — sh. —)
30 lányt (NK: lányt)
- 108 : 17 keszkenős (N: kezkenős)
hínak (NK: hívnak)
26 a lelkeért (N: lelkéért)
33 csak félreteszem (NK: csak *úgy* félreteszem)
- 109 : 21 No, no (NK: No, *ho*)
29 megmondom (N: megmondem — sh. —)
31 küzöbére *hét*féle (N: küzöbére *éht*féle — sh. —)
32 hintenek *el* végig (NK: hintenek végig)
- 110 : 23 Ó nem mert (1883: O nem mert — sh. —)
24 ezen (N: azon)
26 szájadban (NK: a szájadban)
- 111 : 2 ágytakarót (N: ágytakarókat)
danolta (N: dalolta)
4 tágasabb (N; 1883: tágassabb)
5 hangosabb (N; 1883: hangossabb)
26 kérdeztem *én* (NK: kérdeztem)
- 112 : 17 meg lesz (N: meg *nem* lesz)
- 113 : 8 Opourék (NK: Opourok)
10 dárdáiktól (N; 1883: dárdáikról [értelemzavaró forma])
21 szaracén (N: szaracán)
26 gerezdes (N: gerendes)
27 lógott (N; 1883: loggott)

Lap: Sor:

- 113 : 34 *csúfondárosan* dalolták (NK: dalolták)
114 : 5 Mikené (N: Mikéné)
25 A „Jézus segíts! *Hadúr* jövel” kiáltozás (NK: „Jézus segíts!
Damasek jövel!” kiáltás)
34 megjelentek (N: *meg*-megjelentek)
115 : 8 nincs *már* fegyverük (NK: nincs fegyverük)
10 torony *lankáján* (NK: torony *lonkáján*)
13 zsarátnokzárpor (NK: zsarátnokzárpor)
22 rabonbám (N: rabonbām)
116 : 3 felverni álmukból (NK: felverni *az* álmukból)
5 szétválnak (N: szétváltak)
117 : 11 pajzsaiikon (NK: paizsukon)
23 az idő (N: az *az* idő)
27 hadivást (NK: hadivast)
118 : 10 elmúlt *az ős* is, a tél is (NK: elmúlt *ősz* is, tél is)
15 mégis (N: még *ha*)
119 : 10 árvafenyőgallyakat (N; 1883; NK: árvafenyőgalyakat)
13 Ők mosdatják (1883: Ok mosdatják — sh. —)
120 : 6 délceg *derék* leventék (NK: délceg leventék)
13 öltözeteket (N: öltözeteiket)
121 : 12 sörivással (NK: serivással)
23 megfogva (NK: megfogja)
24 lelógó (N; 1883; NK: lelóggó)
29 fejtől *körmeig* (NK: fejtől *csülkéig*)
34 kőfalain (N: körfalain)
122 : 7 vadászebeit *és* kedvenc (NK: vadászebeit, kedvenc)
123 : 1 Kájon (NK: Kajon)
13 Ővele (1883: Ovele — sh. —)
32 lábához (NK: lábaihoz)
124 : 2 annak *a* hájára (NK: annak hájára)
8 lányt (N: lyánt NK: leányt)
11 menyegzői (N; NK: menyekzői)
17 Ezalatt két (NK: Ezalatt *a* két)
23 borral, *kutyáit*, solymait (N: borral; solymát)
125 : 7 azoknak (N: azok)
11 kiálta (NK: kiáltá)
20 rivalgott (N; 1883; NK: rivalgott)
29 lebegtet (NK: lobogtat)
33 nagy (N: négy)
126 : 9 igrecesek (NK: igricesek)
15 *napv*álasztó (N: *megv*álasztó)

Lap: Sor:

- 126 : 21 csatamezőn (N: csatamező)
29 vőlegénnyel együtt (NK: vőlegénnyel)
33 gyásztor tuhudunoknál (NK: gyásztor a tuhudunoknál)
34 Előbb (NK: Előbb)
- 127 : 5 maradt (N: marad)
10 megérkezni vezérükkel (NK: megérkezni a vezérükkel)
- 128 : 9 bércfal (NK: bérc)
20 Epipactis (N: Epipachis)
- 129 : 5 erdő (N: őserdő)
12 kígyón (N: még kígyón)
békán, vidrán (N: békán és)
kívül (N: kívül még)
19 mohából (N: mohától)
20 pöfeteggombák (1883: pöfeteggombák)
21 alul (NK: alól)
- 130 : 2 rajtuk (NK: rajtok)
27 legboldogabbnak (NK: legboldogabbnak)
33 csupán (N: csupa)
- 131 : 5 elhoztak (NK: elhozták)
11 háromszéki (N: szép háromszéki)
34 termett maga (NK: termett a maga)
- 132 : 14 abból a férjének (NK: abból férjének)
26 őzderekat a nyárson (NK: őzderekat nyárson)
27 addig a Szilamér (NK: addig Szilamér)
- 133 : 6 és a paripáik (NK: és paripáik)
8 doborgásuk (NK: dobogásuk)
16 vajdák (N: a vajdák)
28 magasztaltatik fel (NK: magasztaltatik föl)
29 úgy él (N: így él)
- 134 : 11 tuhudun vagy, az is (NK: tuhudun az is)
23 alunni (NK: aludni)
- 135 : 13 ami vadcseresnyefákból (NK: ami a vadcseresnyefákból)
17 Gidula nénő. Inkább magad is vesd neki palástul a gyomrodát,
ha megkérnél vele, s mondd, hogy jó volt! Természetes, hogy
(NK: Gidula nénő. Természetes, hogy)
- 136 : 10 afféle (N; 1883; NK: aféle)
16 fertelmes a búzi (NK: fertelmes a búze)
17 ilyen asszonynak (NK: olyan asszonynak)
- 137 : 21 miért (N: mért)
28 ki e szertartásra (NK: ki a szertartásra)
30 rendkívül (NK: rendkívül)

Lap: Sor:

- 137 : 30 bajokban (N: bájokban)
138 : 20 nehogy *Szilamér* (N: nehogy)
139 : 8 szívé (N: a szívé)
11 megtépázta (N: megtépázta)
29 dőlnek (N: dülnek)
140 : 18 nála ez (N: néha ez)
141 : 18 Karácsony (NK: Karácson)
31 makkok *meg* gubicsok (NK: makkok, gubicsok)
32 feltűzve (N: felfűzve)
142 : 7 makkokat, *gubicsokat* a (N: makkokat a)
12 Tiborc várába (N; 1883; NK: Tiborc várába)
15 mert *ez* (NK: mert *az*)
21 a *te* bűneidet (NK: a bűneidet)
31 állatot (N: *élő* állatot)
33 vadjaiban (NK: vadjaiból)
143 : 8 csiperkést (NK: csiperkét)
145 : 2 Ők (1883: Ok — sh. —)
16 hóbábát (NK: hóbábát)
146 : 9 pengettyű (N; 1883; NK: pengettyű)
25 gyapjából (N: gyapjújából)
27 ökörmálybul (NK: ökörmályból)
147 : 32 az Isten (N: az *az* Isten)
149 : 9 fenyőgallyakkal (N; 1883; NK: fenyőgallyakkal)
33 *cucurbita* melopepo (N: melopepo, NK: *curbita* melopepo)
150 : 4 danolták (N: daolták)
7 Jézuskát (N: a Jézuskát)
25 férjét (N: férjet)
151 : 10 *énnekem* (N: *ám* nekem)
szamárkialtás (NK: szamárkialt s — sh. —)
15 monda (N: monda)
152 : 10 megvonnod (N: megvonni NK: megvonnod)
15 lakolnak *meg* érte (NK: lakolnak érte)
153 : 3 mint *az* anyját (NK: mint anyját)
10 *dohogott* (N: *dadogott*)
25 erőtetni (NK: erőltetni)
154 : 7 hogy *az én* férjem (NK: hogy férjem)
24 *s* tüzes (N: tüzes)
155 : 12 megy *az* oly (NK: megy oly)
22 inni (N: innia)
24 gazdagságom (NK: gazdaságom)
156 : 23 megállni (NK: megállni)

Lap: Sor:

- 156 : 24 a négy szél irányából (NK: a négy szélirányból)
26 dolga is (N: dolga)
34 Apage Satanas (1883: Apage Satanas)
- 157 : 3 kiúvadt (NK: kiguvadt)
7 kibukkantál (N: kibokkantál)
kecskepásztoroknak (NK: kecskepásztornak)
- 158 : 10 oltár háta mögé (NK: oltár mögé)
12 olajas (NK: olajos)
- 160 : 9 szomorú (1883: azomorú — sh. —)
13 láncra kötöttem (NK: pórázra kötöttem)
20 amint egyre följebb (NK: amint följebb)
24 csengettyűvel (N; 1883; NK: csengetyűvel)
egy harmadik durván (NK: harmadik egy durván)
- 161 : 7 remegé Imola (N; NK: rebegé Imola)
23 egy (N: egyetlen egy)
32 fenntartja (N; 1883; NK: fentartja)
- 162 : 12 keves távolból (N; NK: kevés távolból)
- 163 : 3 kunyhóra (N: gunyhóra)
20 fennhangon (N; 1883; NK: fenhangon)
34 étellel, azokhoz (NK: étellel, itallal, azokhoz)
- 164 : 5 lépteim (N: léptem)
targallyban (N; 1883; NK: targalyban)
6 kereplőt (N: kereplő)
- 166 : 2 osztályoskodni (N: osztályoskodni)
11 a két karjával (NK: a kit karjával — sh. —)
- 167 : 17 a pest (N: a part)
24 elkezdte (NK: elkezdette)
29 pokolbeli mumust (NK: pokolbeli lárvát)
- 168 : 1 Kirie eleizon (N; NK: Kriste eleizon)
4 Vajon (N; 1883; NK: Vajjon)
6 azt a tájat (NK: a tájat)
22 pozsgár (N: pozsgás)
32 burdét (N: burdékot)
- 169 : 1 burdéban (N: burdékban)
- 170 : 16 burdét (N: burdékot)
- 171 : 1 Sósmezőhöz (NK: Sósmezőtől)
14 hogy egy új (NK: hogy új)
22 lankán (NK: lonkán)
31 számukra (N: számukra végszámra)
33 Ők (1883: Ok — sh. —)
- 172 : 1 kopotyúi (NK: kopoítuyí)

Lap: Sor:

- 172 : 2 megsokallta (N; 1883; NK: megsokalta)
9 profundis (N: profundis)
15 asszony (N: nagyasszony)
16 az öreg asszonyságnak (NK: az asszonyságnak)
23 elébbrevaló (N: elébbvaló)
25 akkor Rapsonné (NK: akkor a Rapsonné)
26 féltse *félük* a (NK: féltse a)
173 : 23 végsugára (NK: végsugarai)
175 : 5 tikmont (NK: tikmony)
7 a *bal* lábára (NK: a lábára)
10 felé asszony (NK: felé *az* asszony)
12 rá talál sütni, *mikor alszik*. (NK: rá talál sütni)
20 ezeraranyos (N: ezeraranyas)
24 majd *adok én* (NK: majd *én adok*)
30 naplemente (N: naplement)
176 : 6 példálózott (NK: példázott)
10 „Hej te (N: „*hch* te)
16 de rút *vagy!* (NK: de rút!)
25 Noh (NK: No)
177 : 1 egészséges (1883; egészséges)
2 kisgyermekét (NK: kisgyermeket)
féltette (N: félteite)
8 fülemilék (N: fülemülék)
19 ő megijedne (N: megijedne)
30 elkedvetlenítette (N: kedvetlenítette)
ilyen (N: ily)
33 lábadozó (N; 1883; NK: lábbadozó)
178 : 4 teljes igaza (NK: teljesen igaza)
10 hasogatnák. *Mintha tüzes harapófogóval csikorgatnák*. Jaj, mikor
(NK: hasogatnák. Jaj, mikor)
18 kiáltok (NK: kiálték)
29 közömbösnek (NK: közönbösnek)
180 : 5 amit a bélpoklosok (NK: amit *e* bélpoklosok)
8 utoljára *már* nevetett (NK: utoljára nevetett)
11 lábadozó (N; 1883; NK: lábbadozó)
13 fülemilék (NK: fülemilék)
181 : 3 karéjban (N: karélyban)
7 bélpoklosnak (NK: bélpoklosoknak)
14 oldalán (N: oldalon)
20 kesztyű (N; 1883; NK: keztyű)
21 maradt fel (NK: maradt fenn)

- Lap: Sor:
- 181 : 22 megtanítalak (NK: megtanítlak)
 keztyűben (N: keztyűben, 1883: keztyűben, NK: keztyűbe)
 24 hálálkodni kezdtek (NK: hálálkodtak)
- 182 : 27 késével (N: kezével)
 33 pogányokon (N: pogányokra)
- 183 : 7 érdemesek lenni (NK: érdemesnek lenni)
 16 amerre a legegyszerűsebb (NK: amerre legegyszerűsebb)
 32 leterítetett (NK: leterített)
- 185 : 8 legyünk vele a (NK: legyünk a)
 16 összességéből (N; 1883: összességéből)
 23 megtöltötte (N: megtöltötte)
 33 felelt meg Szilamér (NK: felelt Szilamér)
- 186 : 1 hogy ott égjen (NK: hogy égjen)
 14 megcsókolta (N: megcsókolva)
 15 aludjatok (N: aludjatok)
 27 ködös (N: közös)
- 187 : 10 talán (N: tán)
 végigfuvalt (N; 1883; NK: végigfuvalt)
 a bölény (N: bölény)
 18 hasonló panaszkodó hangok (NK: hasonló hangok)
 25 dőlt (N: dült)
 27 zuhatagainak (NK: zuhatagjainak)
 29 tüzes millingek (N: tüzes lidércek)
- 188 : 29 fenn (NK: fönn)
 31 támad jöttére (NK: támadt jöttére)
- 189 : 12 felpirkadna (N: felpirkadva)
 16 Bucsosd-hegy (NK: Bucsos-hegy)
 17 elébb (NK: előbb)
- 190 : 13 mi már felkeltünk (1883: mi már elkeltünk — sh. —)
 18 mert a gyermeke (NK: mert gyermeke)
 27 indulnánk (NK: indulhatnánk)
- 191 : 9 a hét fából (NK: a kilencfából)
- 192 : 2 nyugatról (N: nyugotról)
 11 villámnyilaikkal (NK: villámkorbácsaikkal)
 18 a trónjai hős (N; 1883: Tronjai NK: a Tronjai hős)
 24 Thonuzóba hős (NK: Thonuzoba a hős)
 28 fényt (N: vérfényt)
- 193 : 4 gyuladt (N; 1883; NK: gyuladt)
 12 kezünkben (NK: a kezünkben)
- 195 : 15 egész Bálványosvárig (NK: egész a Bálványosvárig)
 18 villámait (N: villamait)

- Lap: Sor:
- 197 : 19 találtak (N: találták)
 29 száguldozva (N: száguldva)
- 198 : 29 felelte (N: feleltette)
- 199 : 2 *Ó maga*, amint (1883: *O maga* amint — sh. — NK: *Imola*,
 amint)
 11 hegedősök (NK: hegedűsök)
- 200 : 4 párnaszák (N: párnaszék)
 13 *Ó* nem (1883: *O* nem — sh. —)
 24 *bele* nem szólok (NK: nem szólok)
 30 bolondoknak (NK: bolondnak)
 33 lenne-e abból (NK: lenne abból)
- 201 : 4 elrothadtak (NK: elrohadtak)
 10 a te egyházaitokat (NK: a ti egyházaitokat)
 28 egyszeribe (NK: egyszeriben)
- 202 : 2 Szereztétek (N: Szereztek)
 3 horkázokét, táltosokét (N: horkázokat, táltosokat)
 18 szájtul (NK: szájtól)
- 203 : 6 akiknek *bűneit annyiszor meggyónta* (NK: akiknek *annyiszor meggyónta bűneit*)
 12 merevenését (N: merevenyét)
 18 *Ó* hallotta (1883: *O* hallotta — sh. —)
- 204 : 5 hogyan lehet (NK: hogyan lehetne)
 11 gyilkos *gyökerekben* (NK: gyilkos *csomorikában*)
 28 oroslán (N: orszlán)
 32 határt *ér* (N: határt *ád*)
- 205 : 3 Hahó! (N: Hohó)
 9 összedőlt (N: összedült)
 29 Kevendnek (N: Keveendnek)
- 207 : 7 *S e* (N: *S a*)
 12 mása volt (mássa volt)
 20 sokaság (NK: sokáság — sh. —)
- 208 : 1 sisakja mellett (NK: sisak mellett)
 11 köztők (N: köztük)
 23 Nemsoká (NK: Nemsokára)
- 209 : 28 a többi *hét vezér* (NK: a többi vezér)
- 210 : 10 nőalak (NK: női alak)
 11 *az egy* (NK: *ez egy*)
 Furuzsina (N; 1883; NK: Furusina)
- 13 ennek *a vállára* (NK: ennek vállára)
- 211 : 8 végtelen magasból (1883: végtelen magasból — sh. —)
búgva alá (NK: *búgna* alá)

Lap: Sor:

- 211 : 14 nevek (N: nevük)
212 : 1 legártatlanabbal (N: legártatlanabbar)
3 a kibékítésére (NK: kibékítésére)
Ó közbenjáró (1883: O közbenjáró — sh. —)
4 Ó meg (1883: O meg — sh. —)
6 ne hagyja (NK: ne hagyják)
28 süllyedt (N; NK: süllyedt)
214 : 14 arcával (NK: orcával)
21 orcával (N: arcával)
216 : 29 a szent házasság (NK: a házasság)
218 : 11 a prímás (NK: az esztergomi prímás)
az ő régi (NK: az ős régi)
21 elfeledkeztek (N: elfelejtkeztek 1883: lefeledkeztek)
219 : 18 a (maga jött) király (NK: a király)
221 : 9 csak a szájhagyomány (NK: csak szájhagyomány)
222 : 12 Székelyf. I. k. (NK: Székelyföld I. köt.)
18 forintra: (*Mai világban túl is van rajta, s éhínség nélkül*) Orbán.
(NK: forintra: Orbán)
223 : 26 szerezsendió (1883: szerezsendió — sh. —)
Székelyföld (NK: Székelyf.)
224 : 2 Ambrasi (1883: Ambrosi)
42 Orbán B. (NK: Orbán Balázs)
225 : 12 hoz (1883: hozl — sh. —)
226 : 18 Bicebóca (1883: bicebőce)
42 93. l (NK: 93. lap)
227 : 3 Ipolyi A. (NK: Ipolyi Arnold)
10 49. l (NK: 49. lap)
12 und (NK: oder)
15 Jovinville (NK: Joinville)
18 keresztyénség (NK: kereszténység)
22 Hun (N; 1883: NK: Hunn)
31 IX. k. (NK: IX. köt.)
38 L. Ipolyi (NK: László Ipolyi)
42 tört. (NK: története)
228 : 5 Ipolyi A. (NK: Ipolyi Arnold)
13 Ipolyi A. (NK: Ipolyi Arnold)

Motívumrokonság

A pogánykor Jókait szinte egész írói működésének ideje alatt izgatta és foglalkoztatta. Előzményei időben messze a *Bálványosvár* elé nyúlnak, hiszen *A varchoniták* 1851-ben jelent meg a PN-ben, és a regény megszületése után is foglalkoztatta az írot a pogány téma, amint ezt a magyar Nibelung-ének tervével kapcsolatos nyilatkozata is igazolja.

Az említett művek közül most csak azokból idézünk, amelyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a *Bálványosvárral*.

A *Thonuzóba* c. ősmagyar regéje pogány elszántságról és fanatizmusról tanúskodik. Thonuzóba fenyegetést, csábítást egyaránt visszautasít, és a puztán élő harcos szép hasonlatával bizonyítja, hogy eltéphetetlen szálak fűzik pogány hitéhez. „Amilyen igaz, hogy ez a nyíl, bármilyen magasra löjjem is fel, soha nem marad az égben, hanem visszajő a földre, olyan igaz, hogy én sohasem vallhatom magamat királyod hívének, mert miként e nyilat a föld, úgy visszahúz engemet azoknak emléke, akik már a földben vannak.” (*Mesék és regék*, 260. NK 93. k.).

A *jövő század regényének Mi az a Sabina* c. fejezete csak röviden utal a kérdésre. A székelyek nagyszerű tulajdonságait dicsérve írja. „Az első királyok által kiirtott ősvallás, a rhabonbánok, a gyulák napimádó tisztelete is legtovább tartotta itt fenn magát; ennek eredeti betűit ma is tartogatja még a csikszeredai templom felirata. A rovásbotokra vágott ősmagyar dalok szövegét ők őrizgették legtovább” (I. k. 92.).

A *Kin-Tseu* c. fejezet már sokkal több adatot tartalmaz a pogány magyarságról. Az elzárt ázsiai fennsík, ahova csak Tatrangi Dávid repülőgépe juthat be, a múltat, a pogány magyarság egyik csoportját őrzi, ősi szokásaival, ősi pogány hitével együtt. A fejezet egyes részeiben már a későbbi *Bálványosvár* hangja és pogány mitológiája szólal meg.

„Ez az ősmagyar nemzet hazája és a kik ott körülállják a tetszalottat, azok az ifju ,alirumnák’, a tűzisten szolgálói, és a sellők, a Vizisten papnéi, és a ,firénék’, a ,Földisten fehér cselédei’ s azok a férfiak ott a ,táltosok’, ,gyulák’ és ,garaboncok’, az ősiszten papjai; s azok a tűzktutak, az az öröklángú naphtha-volcán az ő ol táraik, s az a szertartás

itt a ‚Zomotor’, a feltámadó tetszhalott tisztelőtének ünnepe az, a hogy az ősmagyar hagyományok fentarták emlékeiket, a hogy az dívott még a keresztyén királyok idejében is, a míg azok a pogány emlékeket tűzzel-vassal el nem irtották.

Itt a keresett ősmagyar nemzet!” (2. k. 136.).

A terület, ahová a nagy mongol invázió időszakában menekültek, lakatlan volt, de a magyarságban „megkapta ős települőit. Kétszázezer lélek, erőteljes, egészséges férfi, nő, gyermek, béke, szabadság és tiszta erkölcsök népe, kik közt nincs se rabszolga, se kiváltságos úr, csupán önválasztotta vezérek: ‚rhabonbánok’, és ‚kádárok’, kik a rendet fentartják, s a ‚perest oldók’, kik bíraskodnak, s a pereket elintézik ős szokás, nem írott törvény szerint, kiknél nincs papirend, nincs pozitív vallás; az Istent a nagy természet elemeiben tisztelik; a napban és az örök tűzekben, mik hegyeik közt égnek; a földben, mely szikláival védi, gyümölcszeivel táplálja az ő népét; a vízben, mely örök zugásával hirdeti az örökké való hatalmát, s a légben, mely mindennek életet ad. Alirumnáik a szüzek, kik az örök tüzeket őrzik; táltosaik, gyuláik a vének, kik a tűzáldozatot, a fehér ló áldozatot végzik. Mythológiájuk csak a természet jelenségeiből áll; tündérek vannak a ‚bábabukrában’ (mit mi szívárványnak hívunk), a ‚Nemerében’, mely a viharon nyargal; rossz szellemeket sejtének a betegségek alatt, s nevezik azokat mirigynek, gutának, csomának; de az ördögöt nem tartják nagy tiszteletben, annak a neve csak ‚hopcihér’, jót várnak a lidértcől, őrizkednek a megrontó ‚kiszétől’, s ‚vahortól’; ereklyéül tartogatják a ‚kádári kardot’, mely égből esett vasból készült; a szerződés kelyhét, melybe az esküvő vezérek vérüket csorgatják; tisztán tartják a forrásokat, megcsókolják a földre esett kenyeret; a csillagokat nevezik göncölnek, cséplőnek, kaszáznak, ökörhajtónak, arany tyúknak, szítás lyuknak; de vallást nem csinálnak belőle. A ki akarja hinni, hiszi, a ki nem hiszi, nem égetik meg érte. A ki áldozni kíván, oda mehet, a ki nem kíván, otthon maradhat. Az ősök, viselt dolgaikról, a csodaemberekről énekelnek a hegedősök; azoknak a dalait utána éneklük, s a hagyomány élő ajkakon száll fiúról-fiúra” (2. k. 42–43.).

A Kin-Tseu lakói a földet, a vizet imádják, hajnalonként pedig „áldozatokat tartottak a tűzkutaknál”. Vallásukat tehát épp olyannak mutatja be Jókai, mint a *Bálványosvárban* a pogányokét.

„Társadalmi rendjükben nem volt sem úr, sem rabszolga: egyenlő volt minden ember, s szabad ura tetteinek. Minden előjárójukat szabadon választották; a rabonbánokat, kik a székek rendjét fentarták, a perestoldókat, kik igazságot szolgáltatottak, a kádárokat, kik a belbékét fentartották, s a Horkászokat, kik a közadót beszédtek, s a közszükségletre feloszták; végre a hét vezért magát, s a hét vezér a Tana-családból

eredő fejedelmet, ki választása napján megtette a „napvágást”, az „égből esett karddal”. Vezérválasztáskor még divott a szokás, hogy a vezérek karjaikat megszurva, vérüket egy közös áldozó kehelybe csorgatták, s ez volt az eskü pecsétje.

Mikor egy fejedelem elvénült, elméjében meggyengült, s látta azt, hogy népének nem használhat többé: önkaratából leszállt a trónját képező paizsról, elbujdosott a Khokonoor hegy örökzöld erdejei közé, nem jött többé vissza; a táltosok hírül adák a népnek, hogy Damasek isten magához szólítja a fejedelmet, s a vezérek választottak a Tanatörzsből új, fiatal, életerős fejedelmet” (2. k. 153.).

A *Kiskirályok* pogány világa már másképpen bontakozik ki. Ott a gúny eszközüvé válik, mikor a Thonuzóba sírja körül zajló eseményeket, és Tanussy Decebál elámitását rajzolja Jókai. Arra azonban feltétlenül fel kell figyelniünk, hogy Opour Zsombor temetésének leírása szinte szóról szóra megszólalt a *Kiskirályok*ban is. (Lásd a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részt.)

Jókai úgy érzi, mintha századvégi regényeinek pogány tematikája kissé bombaszttá vált volna. *Utóhang A varchonitákhoz* c. írásának sorai-
ból is ez csendül ki. „Amiket most Te, boldog idők szülte olyasóm furcsa bombasztoknak fogadsz, abban az időben [amikor *A varchonitákat írta*] egy refraktárus magyar írónak jajkiáltásai voltak az alvó nemzethez, áthelyezve a khokonoorhegyi szakadékok közé, szájába adva soha nem élt királyoknak és királyleányoknak, de megértve, átgondolva egy élni akaró nemzettől” (*Hangok vihar után* 257. NK 21. k.).

Jókai regényein, novelláin és a *Levente* c. színművén kívül regényes tanulmányaiban is foglalkozott a pogány magyarok szokásaival, vallásával.

A magyar nemzet története regényes rajzokban c. munkája már 1854-ben elkészült 352 lap terjedelemben. Ebben összefoglalja a már előbb írt kisebb cikkeket, és lelkesítő, nevelő céllal teszi közzé az elnyomatás korában. Ezt a munkáját többször átdolgozza, kibővíti, és újra meg újra ki is adja. 1902-ben már a mű hatodik kiadásáról tudunk. Az átdolgozások és új kiadások folytán állandóan nőtt a terjedelem is, s legfeltűnőbbben a legrégebb időre vonatkozó adalékok duzzadtak fel. Az 1902-es kiadásban olvashatók Jókai utalásai is, amelyek egyes történelmi témák szépirodalmi feldolgozására vonatkoznak. Idézeteinket a legteljesebb kiadásból választottuk.

Az ősi vallás c. fejezetben rövid képet rajzol Jókai a pogány szokásokról. Itt is megtalálhatjuk dióhéjban azt az anyagot, amelyet a *Bálványosvárbán* az író mesélő kedve és fantáziája fejezetekké, sőt regényre duzzaszt. Jókai itt így ír: „Keresztyén hitalapítóink szent tértő gerjedelmükben oly hő buzgalommal irtának ki minden, a régi pogány

hitről tanúságot tehető emléket, hogy jelenleg alig találhatjuk azoknak nyomát másutt, mint idegen írók könyveiben, s saját nyelvünk és népszokásaink öntudatlanul megmaradt egy-egy foszlányában.

Ezek is csak arra valók, hogy örök kételyeket, megfejthetetlen feladatokat támasszanak elénk, miknek legköltőibb magyarázatait is lerontja a bizonytalanságról való meggyőződés.

Kik és mi nevűek voltak a magyar ősvallás istenei? A zend hit *Adurja* volt-e azon *Hadúr*, kinek képében *napot, tüzet*, vagy *háborút* imádtak? *Ahriman* volt-e azon gonosz isten, kinek neve maig is az *ármány* szóban rejlik? s az a hideg szél, melyet a székely *Nemerének* nevez, volt-e nálunk a Szélisten? . . . Annyit tudunk, hogy őseink források mellett *tűzhalmokon* áldoztak, papjaikat *gyulák*-nak, jósaikat *táltosok*-nak nevezték, *áldomásaikon* egy közös serlegbe csorgatták vérüket, mely szerencsió serleg sokáig meg volt a Sándor-család birtokában, a pogány isten képét *bálványnak* nevezték, a tetszhalált *elrejtőzés* csodájának hitték . . . Idegen historikusok emlékeznek nagy *négyszögű kövekről*, mik őseink sírhalmait fedezték, magas *tűzhalmokról*, mikén örök tűz égett, *rovásbotokról*, mikre titkos runákat írták, *nemzeti zsolozsmákról*, miket szittya szüzek énekeltek, *Manes vörös-zöld köpenyéről* s *ördöng*h című *rózsás* és *tulipános* könyvéről, a *rabonbánokról*, a *szerencsió-kehelyről*, *Hadúr* égből esett *kardjáról*."

Jókai a rövid fejezet végén csillag alatt meg is jegyzi „Az ősvallásról tanúskodó hagyományokat összegyűjtöttem *Bálványosvár* című regényemben. *Bálványosvárban*, melyet törvénykönyvünk *Arx idolatriae*-nek nevez, egész a tizenkettedik századig megmaradt a régi pogány szertartás, az *Opour rabonbánok oltalma* alatt.” (I. m. Bp. 1902. 6. képes kiadás, 44–46.)

Sokkal bővebben ír Jókai a pogány vallásról *Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képekben* című munka *Vallás, őshit, babonák* c. fejezetében (Bp. 1888. 3. k. 306–14.). Ezen a fejezeten már érződik, hogy a *Bálványosvár* megírása után keletkezett. A forrás természetesen itt is Orbán Balázs és Ipolyi Arnold munkája, de felhasználta saját regényét is.

A pogány tűzünnepe, az újszülött tűzön való felavatása és a pogány temetkezés leírásánál a *Bálványosvár* egyes fejezeteinek (*Bálványosvár, A gyásztor*) szövegét, főleg a szép poétikus részeket szinte szó szerint idézi Jókai ebben a munkájában. Igazolásul néhány példát közlünk. A regény egyik szép költői mondata „a bú-leányok éneke rázendül: „Hajnal van, piros hajnal, aranyos hajnal!”, az áldozatdobon hetet zubbantanak a készülőddőre” (121.). *Az Osztrák—Magyar Monarchiában* így hangzik „a bú-leányok éneke rázendül: „hajnal van, szép piros hajnal!, az áldozatdobon hetet zubbantottak”. (310.) De így van ez

terjedelmesebb részeknél is. „A kádárok itt hozzák már a tokos lovat. Az elhunyt hős kedvenc paripája, fejétől csülkéig fekete selyemmel betakarva, felnyergelve, felkantározva. A holt vitézt felemelik fegyvertársai a nyeregbe; hozzákötözik a kengyelhez lábainál fogva, kezét a terhelőre csatolt zászlós kopjához erősítik, s aztán megindul a menet búcsúztató járása” — írja Jókai a regényben. (121.) *Az Osztrák—Magyar Monarchiában* így hangzik „Ezalatt a kádárok előhozták a tokos lovat, az elhunyt hős kedvenc paripáját, fekete selyemmel letakarva, felnyergelve, felkantározva. A holt vitézt felemelik társai a nyeregbe, hozzákötözik a terhelőhöz lábainál fogva, kezét a nyeregbe tűzött zászlós kopjához erősítik, s azután megindul a menet a búcsúztató járásra.” (311—12.)

Hasonlóan követi a továbbiakban is regénye gondolatmenetét és szövegét. Ismerve az öregkor, a 80-as évek nagy munkatempóját, nem csodálkozhatunk azon, hogy Jókai a már megformált gondolatait több helyen is felhasználja.

★

Azokat a motívumrokonságokat, amelyek a regény egészére, szemléletére vonatkoznak, a fenti fejezetben mutattuk be, a kisebb egyezéseket pedig a tárgyi és nyelvi magyarázatok között a lap- és sorszám megjelölésével közöljük.

Azokat az idegen szavakat, amelyek — a regénybeli összefüggésbe beleillő jelentéssel — megtalálhatók az ilyen jellegű, közkézen forgó szótárakban, nem magyaráztuk.

Lap: Sor:

- 5 : 2 *Két király ült egyszerre a magyar trónon : II. Endre és fia IV. Béla.* — II. Endre mellett fia, IV. Béla 1225-től egyre nagyobb szerepet játszott az állam életében, a Barcaság és Erdély ura lett. 1233-tól mint az ifjabb királyt emlegetik a történelmi források.

Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* c. könyvében így ír erről: „Sőt magában a királyi családban is kész volt a szakadás. Egyszerre két törvényes király ült a trónon, Endre és a fia Béla, az ország válogathatott: hogy melyiknek hódoljon” (153—54.).

- 5 *Izsmél fiai* — Az adószedő izmaelitákról hasonlóan nyilatkozik Jókai *A magyar nemzet történetében* is. „Az ismaelita adószedők a nép vérverítéke után a templom kincsei s a nemesség szabadalmi után kezdtek nyulni, a nép lázongott” (153.).

Lap: Sor:

- 5 : 8 *Derék becsületes pápa volt* — A cselekmény időpontjából következtetve IX. Gergely pápára utalhat Jókai.
- 17 *Hetumoger* — Hétmagyar, a magyar törzsszövetség hét fejedelme, akik a vérszerződésben azzal a feltétellel esküdtek hűséget Álmosnak, hogy ők maguk és fiaik mindig benne lesznek a fejedelmi tanácsban. (Vö. *Magyar nemzet története* 47.)
- 18 *Jász* — A XIII–XIV. században a Zagyva két oldalára ketelepített alán eredetű nomád néptörzs. Történetük összefonódott a kunok történetével.
- 19 *palóc* — avar eredetű kóbor nép, mely a magyarságba olvadt. *avar* — népvándorlás kori, török–mongol eredetű nép. Magyarország területén is éltek, sok műemléket hagyva hátra. Mint népelem, Magyarországon visszamaradva az Árpád-kori magyarság kialakításában jutott fontos szerephez, és kimutatható a királyi családban is. Jókai 1851-ben született *A varchoniták* c. novellája és a novella alapján készült *Dalma* c. színdarab az avarokról szól.
úz — más néven fekete kun. A magyarokkal több ízben harcoltak, 1068-ban Salamon üzte ki őket az országból.
kun — török eredetű katonanép. Már 1070-ben megjelentek Magyarországon, László azonban megveri őket. A tatárjárás előtt mint IV. Béla szövetségesei jönnek az országra.
- 20 *besenyő* — török eredetű nép. Az ogurok elől menekülve támadták meg 889-ben a magyarokat és foglalták el Levédiát. A IX. sz.-ban nagyobb csoportjaik települtek Magyarországra.
kazár — török nyelvű és kultúrájú népvándorlás kori nép. Három törzs együtt vándorolt Levédiából a magyarokkal.
- 21 „*A szövetség két kópajzsra felvésve, ószékely betűkkel*” — A köre vésett törvényekkel kapcsolatosan I. Jókainak a regényhez csatolt jegyzeteit (222.), valamint Orbán művét (1. k. 61.). A két adat megegyezik.
- 22 *Buda vára* — Jókai forrása, Orbán a következőket mondja a régi várról: „Udvarhelytől alig negyedórányira a Küküllő jobb partján, sajátos alakú sziklahegyen emelkedik a székely múlt hagyományainak őrzője — Budavár... Te rejtélyes sziklahegy, te, ki a székely nemzet titkos multjának, hősiés mythosi korának vagy központi helye, hol a nemzet kővértekre irt ős törvényeit és történelmét nemtők által őrizteti a nép...” (1. k. 60.)
- 6 : 1 *Küküllő* — a Maros bal oldali mellékfolyója
2 *Zandirhám* — a *Csiki Székely Krónika* alapján a következőt

mondja róla Orbán. Mikor a magyarok Árpád alatt bejöttek, Zandirhám volt a székelyek főrabonbánja, aki követeivel üdvözölte az érkező népet. „... Árpáddal szövetségre lépett, s attól 6 kő-vértre metszett törvényt kapott, melyet Budvárában (in arce Bonda, hibásan Bouda helyett) áldozati szertartás mellett a nemzet előtt felolvastatván, nagy örömmel fogadtattak” (I. k. 61.). Zandirhám neve és a kőpajzsok a *Damokosok*ban is szerepelnek: „de hogyha mindjárt Zandirhám kőpajzsára volna is bevésve aranyozott betűkkel egy ilyen törvény.” (138.)

- 6 : 14 „Ha összeszedték magukat, százezer embert állítottak fegyverbe, s azoknak fele lovas volt.” — Erről az adatról Orbán a következőket írja: „az egész nemzetnek volt 360 századosa, s ha egy századot csak 100 harcosra számítottunk is, 36.000 harcost állított ki a székely, kiknek fele lovas, fele pedig gyalog volt” (I. k. 61.). Jókai az adatát tehát kissé eltúlozza. A székelyek kötelességéről a *Minden poklokon keresztül* c. regényében is ír: „a székelyeknek kemény törvényük volt arra, hogy mikor a király körülhordoztatja a véres kardot, akkor minden felnőtt férfiúnak lóra, fegyverre kell kapni, és menni az ellenség elé, s egy egész hónapra való eleséget vinni magával.” (100.)
- 16 *Upolet rabonbán* — Orbán szerint Zandirhám halála után, 888-ban fiát Apoltot (Upoletet) választották főrabonbánnak. (II. 65.) A rabonbán egyébként papi és bírói szerepet töltött be. (Ipolyi 2. k. 228.) Orbán és Ipolyi egyaránt a *Csiki Székely Krónika* alapján teszi megállapításait, így az minden alapot nélkülöz. A rabonbán szót Jókai már *A varchonitákban* is használja. (*Hangok vihar után* I. NK 21.) Upolet rabonbánt a *Leventében* is szerepelteti (NK 95.).
- Athlen Girai* — A történelem ismer egy Giraj vagy Girej tatár kán-dinasztiát, mely Krimben több mint 300 évig uralkodott. Az Athlen név azonban költött.
- 24 *vártömkeleg* — jól kiéptett várrendszer
- 27 *Várhely* — románul Grădistea. Egy kis román falu a Vaskapu alatt, Hátszeg vidékén. Kőváry leírása szerint egy egész város nyoma volt itt, mely az itt folyó két patak között foglalta el, „sáncolata még mindenütt látszik, melynek köze mintegy 1.200 lépés. A vár fala, mi négyszögű kövekből volt, még pár láb magasan kivehető. Déli oldalán még ott tátong a várkapu helye is.” (Kőváry László: *Erdély régiségei*. Pest 1852. 55.)

Lap: Sor:

- 6 : 32 *agathirsok* — helyesen agatirszek, Erdély legrégebb lakói a Maros mentén; Herodotosz görög történetíró is említi őket.
- 33 *Réty* — Orbán szerint régi helység (3. k. 169.), itt azonban minden bizonnyal a rétyi nyír leírásából merített adatról van szó, melyről azt mondja Orbán: „kietlen, az emberi igyekvést és szorgalmat visszautasító” táj „beteges nyír-bokraival, sötét mocsáraival . . . elhagyatott, baljóslatu e sivatag” (3. k. 196.).
- 7 : 3 *lidérc* — vérszívó gonosz szellem. Ipolyi részletesen beszél róla (1. k. 308.).
- 4 *dágvány* — ragadós sár
sívó homok — Ipolyi szerint a Sívó ördögnevével függ össze, és pusztulást rejtő homokos területet jelent. (1. k. 114.) Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára* szerint futóhomok. Az Értelmező Szótár szerint a sívó szó az üvölt, ordít jelentésű sí, sív tőből származik, a Szatmár megyei népnyelv „terméketlen homok” jelentéssel használja. Jókai hasonlóan írja le a jelenséget az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* c. regényében is *A sívó homok* c. fejezetben (239–40.).
- 7 *Nemere* — Rendkívül hideg, viharos, romboló, keleti szél. Ipolyi írja: „északi szél, mely még az embert is megöli.” (II. 115.) A *Damokosokban*: „Február végével, amikor még a Székelyföldön haragosan fújdogál az öreg Nemere, s rázza a havat a szakálláról” (44.).
- 11 *sokatevő* — a medve költött neve
- 14 *Honárka* — Orbán leírása szerint „. . . a salonkákon kívül még más nevezetessége is van a rétyi nyírnek, a Hom vagy Hon árka.” „Ezen titokteljes töltés a Réty és Bita közötti . . . berkek közül (a Feketeügy partjától) indul ki, s onnan a gondolható legegyszerűbb vonalban húzódik át a rétyi nyíron Magyarósnak. Ez azonban nem árok, mint neve után gondolni lehetne, hanem egy szabályszerű 3 öl széles, 2 öl magas domború tetejű töltés, mely mocsaras tavak és sűrű nyíreszek között vonul.” (3. k. 170.) Jókai állítása, mely szerint Attila építtette volna, Orbánnál csak lehetőségként merül fel.
- 16 *Kakasbarázda* — Egyes történészek szerint a Honárkát és a Csörsz árkat kötötte össze. Az állítást Orbán kétségbe vonja. (3. k. 170.) Tulajdonképpen a Honárka egyik elnevezése.
- 17 *Csőrsz árka* — Elég széles, de nem mély árok a Duna és a Tisza között, Jókai viszont az Erdélyben is ismert Csörsz árokra utal.

Lap: Sor:

Tündérek útja — a Hadak útja nevű csillagkép népi neve Ipolyinál és Lugossynál. Jókai fantáziája vagy figyelmetlensége földi vonulat nevévé alakította.

7 : 18 *Ördög szántása* — más néven Ördögárok. Az ősrégi időkből eredő nagy árkok és sáncok az ország különböző vidékein, melyet Óriások árka néven már az Árpád-kori oklevelek is említenek.

Óriás töltése — azonos az Ördög szántásával

29 *Borosnyó és Kurta* — Orbán szerint gyors hegyipatakok Fergettyűvár mellett (I 3. k. 166—67.)

27 *Fergettyűvár* — Leírásánál Jókai szinte nyomról nyomra követi forrását, Orbán Balázst. Mivel az átvétel itt szinte teljes, részletesebben közöljük Orbán szövegét: „Eger pataktól délkeletre lankás hegyláncolat emelkedik fel, a Bodza vidékét északról körítő hegységnek . . . egyik előfoka, . . . e hegyfoknak legmagasabb csúcsát Fergetyű várnak nevezik, mely elnevezés már a XV. században kelt határjáró levelekben is előfordul, . . . A Fergetyű vár elnevezés pedig nemcsak képzet vagy esetlegesség szüleménye, mert ezen ponkon . . . egy őrtorony állott, melynek 60 lépés kerülettel bíró kör-idomu kiemelkedése közepén levő bemélyedéssel most is tisztán kivehető. Hogy ezen most bepástosodott (hanntal benőtt) őrtorony kőépület volt-e? vagy valami forgó fatorony, mint azt neve feltételeznék, csak ásítás után lehetne biztosan meghatározni. — Hanem már felületes megtekintés után is annyi bizonyos, hogy ezen fekvésileg nevezetes és terjedelmes vidékre kilátást nyújtó ponkon egy őrtorony állott, melynek hasonmását feltalálhatjuk a szemben levő Eresztevény feletti óriások pincéjében, az Aldobolyon alól levő Veczel tetőn és a hasonszerkezetű Bikfalva feletti Csigavárnál is. És midőn egyfelől ezen őrtornyokkal ezt összefüggésbe hozzuk, összeköthetjük másfelől a közelében fekiüdt Bodz vára,—Szacsva vára és a Nagy Patak völgyében fekiüdt fővárral, . . . és Barabás várával is, melyek mindenikével . . . egybekötésben látszott lenni, sőt ezeknek egy előtolt figyelő őrszeme lehetett a róna felől közelgő ellenség megjelölésére.

A legközelebb fekvő Bodz vára ugyan nem látszott ide, de úgy tetszik, hogy mégis gondoskodva volt arról, miszerint ezen várral is a közelgő vést tudassa, vagy a kötelező önvédelemre fölhívja, mert Fergetyű várán túl a hegyhát egészen lelapul, helyet engedve a Szacsváról Kis-Borosnyóra

vonuló utnak, de azon túl Bibarcz nevű — a Fergetyü vár magasságának színvonaláig emelkedő — hegygé csúcsosul. Ennek tetején a Fergetyü várhoz hasonló, de kisebb halom van, melyet Oreditónak hívnak; ide a Kispatak völgyében fekvő Bodz vár oly közel van, hogy egy orditással vagy hangos kiáltással is jelt lehetett adni. Ugy látszik, hogy az e pontra csoportosított nagy számu és fekvésöknél fogva erős, bevehetetlen várak, a honvédelemnek hadtani ismereteken alapuló, s kellő építészeti fejlettséget feltételező hatalmas védvonalát alkoták, a Fergetyü vár pedig mindezen váraknak figyelő őrállomása volt.

Ki tudja, hogy a régi viharos századoknak nagy napjaiban, az e várakat lakott hősök, a Fergetyü vár jeladásaira hányszor csaptak le, mint bérci sasok megvédeni ellenségétől a bérces kis hazát?" (3. k. 166—67.)

- 8 : 6 *rézpléh* — itt rézlapok jelentéssel szerepel
 10 *csurgómák* — inákkféleség
 15 *Háromszék* — Régi vármegye, ma Romániai Magyar Autonóm Terület (Erdélyben), a Keleti-Kárpátok homokkőlláncai között fekvő medencében.
 16 *Szent-Lélek* — ma Bisericani, kisközség a régi Udvarhely vm.-ben
Kökös — (Chichiş) község a volt Háromszék vm.-ben
Zágon — nagyközség a volt Háromszék vm.-ben
 17 *Zalán* — Románul Zălan kisközség a volt Háromszék vm.-ben
Fekete-Úgy — az Olt bal oldali mellékvíze. Kökösön alul ömlik az Oltba.
 19 *Biharc-hegytető* — minden bizonnyal Bibarcról van szó (lásd a Fergetyüvár jegyzetét), ahol a hegytetőn Tiburc várának némi nyoma van
 20 *Szacsva-vár* — románul: Saciova. Kisközség a régi Háromszék vm.-ben
Barabás-vár — kisközség a régi Bereg vm.-ben. A regény színhelyén ismeretlen.
 21 *Bodza-vár* — lásd a Fergetyüvár jegyzetét
 22 *Várbérc* — költött név
 30 *Eresztevény, Óriások pincéje, Aldaboly, Vecel-tető, Bikfalva, Csigavár* nevekkal kapcsolatban l. a Fergetyüvár jegyzetét.
 10 : 2 *Délibáb(a)* — régen tündéri jelenségnek, illetve tündérnek tartották (Ipolyi i. k. 162.).
 4 *barcasági havasok* — Erdély egyik termékeny vidékén, a

Lap: Sor:

- Brassói medencében levő Barcaságban (ma Bírsa) emelkedő hegyek
- 10 : 6 *nyolcforintos tó* — Egerpatak mellett fekvő tó. Ha a tó kiárad — tartja a néphit —, nagy lesz a szárazság. „Midőn tó mellett vízben megyünk, nyolc forintos buzát eszünk” (Orbán 3. k. 167.).
- 11 *farkaskoldus* — a fogalom Ipolytól került Jókaihoz. Egyes farkassá változott emberekről beszélt a babona különböző népeknél. Ennek egyik válfaja a farkaskoldus, mely „honti s más palóc s magyar népség köréből jő elő”. A farkaskoldusok a népi hit szerint elnyomott és sauyargatott juhászokból váltak farkasokká, s „mint dühöngő farkasok szokták magokat megbosszulni uraik és gazdáik nyájain.” (2. k. 115.)
- 12 *veszett csikó* — Ipolyi szerint a veszett csikóról a farkaskoldushoz hasonlót tart a néphit. (2. k. 115.)
- 13 *kokojszás* — általában mocsaras, zsombékos hely. Jókai másutt is használja a kifejezést, „rőt kokojszász” helyről ír a *Leventében* (5), majd ugyanott magyarázza is. „Erdélyi tájszó, a Szent Anna tava közelében levő ingovány” (162). *tüzes emberek* — „Bolygó tüzben képzelt kísértetes lelkek és alakok” (Ipolyi 1. k. 311.)
- 19–22 *Göncöl szekere, Álmatlan csillag, Bujdosók lámpása, Árvalány szeme, Fiastyúk, Hadvezető, Kincslető, Mennyország határa, Ostoros, Pásztorserkentő, Rónaörző, Vérszemű csillag* — A felsorolt csillagnevek Lugossy gyűjteményéből Ipolyi közvetítésével kerültek Jókaihoz. A csillagnevek közül sok ma már nem használatos. (Vö. *Magyar Mythologia* 2. k. 351–353).
- 11 : 3 *Istentava* — a hagyomány szerint régen István tava volt. Gyönyörű tiszta vizű tó Erdélyben. (Orbán 4. k. 16.)
- 4 *tatorjányökér* — Orbán ír arról, hogy az Istentava körül, s másutt is nagy mennyiségben terem a *Brasila Tatarica*, melyet a nép tatorjányökérnek nevez. „Annak ritka szép, ölesnél magasabb példányait láttam ott szabadon és tisztelten tenyészni, mert a nép kegyelettel viseltetik e növény iránt, melynek gyökere a nagy éhségkor sokakat megmentett az éhhaláltól. Íze hasonlított a káposztatorzshoz.” (4. k. 207.).
- 7 *fecskéváló hó* — szeptember
- 9 *Ojtoz* — ma Oituz. Erdély egyik nevezetes hegyes szorososa, mely a Háromszéki-medencéből Moldovába vezet.
- 16 *perestáldó* — bírói hivatal viselő ember (Ipolyi 2. k. 241.) A szó a *Fráter György*ben is szerepel: „Fel is gyűltek a közeli

Lap: Sor:

- távoli rokonság, az ispánok, dullók, perestáldók és hadnagyok.” (1. k. 159.)
- Sepsi — járás a régi Háromszék megyében
- Csík — Régi vármegye, ma Ciuc. Romániában a Magyar Autonóm Tartományban levő terület.
- 11 : 20 főkirálybíró — a székely székek élén álló legfőbb tisztviselő. Állása megfelelt a megyei főispánokénak.
- 28 Eteleútja — a Honárka egyik elnevezése
- 12 : 4 ökörbőrre hun betűkkel írott véghagyomány — Orbán beszél arról, hogy fennmaradtak a „régii állatbőrökre tett irások és rajzolatok”. Csaba végrendeletét nem említi. (1. k. 62.) Jókai *A magyar nemzet történetében* utal a „hún betűkkel beírt rovásokra”, amelyek Attila palotája „faoszlopaire voltak vésvé” s „folytatták az avar írástudók, utána róva saját betűiket” (37). A rovásírásra utal Jókai *A keiskirályokban* is, és közli a tizenhat betűből álló ábécét (1. k. 108.).
- 6 kókuszdíó serleg — Orbán (2. k. 58–59.) és Ipolyi (2. k. 297.) egyaránt említi a *Csiki Székely Krónika* alapján. A székelyek áldozópohárnak tartották. Részletesen lásd a kötet *Keletkezése, forrásai* c. részében.
- 21 Vasorrú bába — Jókai szerint a gonoszság és rémség megtestesítője, palotája halálfejekből épült (*Osztrák-Magyar Monarchia* 3. k. 326.)
- 26 nederesek — féleszüiek, idióták. Csongrád megyei tájszóként szerepel, s jellemző Jókaira, hogy a különböző nyelvterületek tájszavainak felhasználásával igyekeznek megteremteni a regény nyelvi hangulatát.
- 13 : 19 Kuthen — a Dnyeper és a Don környékén élő kunok vezérc. A mongolok támadása elől Magyarországra menekült népével. Kuthenről *A magyar nemzet történetében* is ír Jókai (161–62.).
- 14 : 4 csikaszk — kiéhezett, sovány
- 11 Cenk — magas hegy Brassó felett
- 16 bábabukra — szívárvány (palóc tájszó). A szívárvány körüli babonákra Jókai Ipolyinál talált adatot, melyek szerint „nem is jó ujjal rá mutatni, mert sokszor magához húz egyet mászt.” A szerb néphit szerint: ha hímek mennek át a szívárvány alatt, úgy nőstényekké válnak, s viszont ezek hímekké változnak. (2. k. 25.) *Az Osztrák–Magyar Monarchiában* így ír Jókai: „A tündéresszony régi neve bába; innen a szívárvány neve bábabukra, tündérmő szalagja.” (3. k. 326.)

Lap: Sor:

- 14 : 21 *A három székely szék* — a cselekmény színhelyéből következően valószínűleg Háromszékre, Csíkszékre és Udvarhelyszékre utal itt Jókai.
- 27 *Sándour rabonbán* — *A magyar nemzet történetében* is említi Jókai: „Az áldozatoknál szerencsiékből faragott kehely forgott kézről-kézre, a legutolsó rabonbán, Sándour e kehellyel túl ment a hét erdőn a keresztyének terjedése elől” (74.).
- 30 „német lovagok”, kiket *Jeruzsálemi Endre* hozott ide Szíriából — Jókai itt arra utal, hogy II. Endre a sikertelen keresztesháborúból visszatérve német lovagokat hozott magával. A motívum a *Minden poklokon keresztül* c. regényben is szerepel: „Jó szerencséjére (de nem az országéra) az útban felszedte a király a Szíriában letelepült német lovagokat. Azok is megelégtéltek már az ittmulatást. Endre király úgy fölbiztatta őket, hogy milyen szép helyet tud a számukra Erdélyben a szászok mellett, hogy kedvet kaptak hozzá, fölkerekedtek” (172.).
- 15 : 3 *horkáz* — ősi pogány tiszttség, az áldozatot végző pap neve (Ipolyi I. k. 361.)
- 32 *kantus* — bő köpeny
- 16 : 15 *negéd* — fölény érzésen alapuló rátartóság
- 20 *Felcsfk* — az Olt völgyében húzódó medence
- 22 *örpata* — harcoló amazon
- 30 *Veneturné* — híres — ún. — asszonyúr. Részletesen lásd a kötet *Keletkezése, forrásai* c. részben.
- Rapsonné* — a székely népmesék híres, bűbájós asszonya. Jókai fontos szerepet szán neki, így forrásait alaposan kiaknázza. Ipolyi a légben járó tündérekéről írja: „Ily légbenjáró tündérek külön nevét tudja ismét az erdélyi tündérrege (Kőváry 178.) Rapsonné, Firene és még más két testvérét említve, kik az Illyésmezőni Rapsonné tündérvárában laktak (I. k. 165.). Orbán Balázs is részletesen ír Rapsonnéről. „... a rege azt mondja: hogy ördöngös mesterséggel építette e várat... , egy bűvös kakas és macska hordta fel az anyagot a hegyre...” Az ördög még utat is épített a várhoz, miután egy hegy aranyat és egy völgy ezüstöt ígért neki Rapsonné, de megcsalta. „Az ördög mind követelte az utért ígért bért; de Rabsonné mind húzta, halasztotta, csalogatta ördög uramat; több éven át szép szóval tartotta, s szekerezett bűvös utján. De végre ördög uram is elveszté türelmét, s vární többé nem akarván, Rabsonné össze hájtá kis kezének

Lap: Sor:

- szép ujjait, s arra egy aranyat, tenyerébe egy tallért tévc, mondá: Im itt van a hegy-arany és a völgy-ezüst. — A részegett ördög dühösen rohant el szétrombolva a bűvös útát; de romjai most is meg vannak.” (I. k. 137—38.) Rapsonné alakját a *Damokosok*ban is szerepelteti Jókai, ahol Czirjék Boldizsár a következőt mondja: „Nem is lett volna belőlem élő ember, ha ezt a gyűrűt az apám rám nem hagyta volna, akinek még a szépapja örökölte ezt a híres Rapsonnéól; aki nagy tündéraszony volt. Ennek a köve egy kígyókö” (98.).
- 17 : 4 *Damasek* — Ipolyi is említi (I. k. 87.). Valószínűleg Bencédi Székely István koholta ezt az ősmagyar istennevet.
- 7 *alirumna* — Ipolyi szerint aliorumna, jelentése varázslónő (I. k. 142., 160., 179.).
- 18 : 16 *főcsakán* — fővezér, a chagan szó egyik változata (vö. *Magyar nemzet története* 37.) A *varchomíták*ban így ír: „Chagánom örülni fog jó szándékodon” (37.). A *Dalmában* Oldamur avar chagán, míg a *Leventében* Marot csakán szerepel.
- 18 *garabonc* — a mondavilág segédpapja, varázslója (Ipolyi 2. k. 213—17.). Jókai *Az Osztrák—Magyar Monarchiában* is ír róluk. „Az őpogányvilágban a *garaboncok* lehettek a magyar nép írástudó varázsló papjai, a kereszténység megerősödtevel csavargó bohócokká aljasultak.” (3. k. 328.)
- 20 *tuhudunok* — a pogány magyarok székely elnevezése. Orbán szerint nevüket talán Tuhutum vezérről kapták (2. k. 45.).
- 19 : 2 *kaláka* — ajándék. A kifejezést Jókai elég szabadon használja. A tulajdonképpeni jelentése fonás vagy más ingyen szolgáltatott segítő munka, melynek befejeztével táncos vendégséget rendez a gazda (Ipolyi 2. k. 299.). A *magyar nemzet történetében* így ír Jókai: „A szegényebb atyafiak, kiknek nem volt önerejük gazdasági munkáikat végezni, *kalákát* hirdettek, . . . s ilyenkor mindenki sietett őket . . . munkájával fölségíteni” (75.).
- 12 *orsópénz* — Orbán szerint a XIX. század ötvenes éveiben „egy pásztor két üst kincset talált”, melyek „tele voltak orsóalakú, különböző cífrázatokkal ékitett arany rudacsakákkal”. (I. k. 222.) Jókai fantáziája nyilvánvalóan ebből teremtette az orsópénz meséjét.
- 20 : 3 *beszzerika* — eredeti román helyesírással: beserica, jelentése templom.
- 8 *szirony* — az irhabőr díszítésére alkalmas bőrfonál, bőrszalag.
- 8 *Latiatvc feleim zwmtwkhel mic wogmvc! Isa por es chomvv*

Lap: Sor:

- ivogmvc.* — Az 1200 körül készült *Halotti beszéd* első két mondata. Az eredeti olvasat a Jakubovich—Pais: *Ómagyar olvasókönyv.* (Pécs. 1929. 69—70.)
- 20 : 28 *esküdjél meg a kutyára* — A kutyára esküvés színes rajzához Ipolyi szolgáltatta az anyagot: „Az eb és farkas halála vérkiöntése által jelentetett, hogy az esküszegő hasonló halálnak veti magát alá . . . a szövetségettek körébe egy eb hozatott, mely mindkét részről kardjaik által sujtva, darabokra vágatott, jeleül, hogy így vesszenek mindazok, kik a szövetséget megszegnék” (2. k. 310.). Hasonlóan ír Jókai a *Minden poklokön keresztül* című munkájában is. „A kutya a kunoknál szent állat: erre esküsznek. A kutyák osztoznak a véráldozatoknál a Keremet istennel. Ezek a szép fehér, hatalmas, bátor komondorok, amik most a magyar alföldön a juhnyájukat őrzik, a kunok bálvány-ebeinek az utódai.” (213.) A leírás a *Kiskirályokban* is szerepel. Itt a *Thonuzóba sírja* c. fejezetben a nagyszájú Horkázi, a pogány horkázok utóda a következőt mondja: „Itt a szent sírban nem eskühdetünk római szertartás szerint. Az összittyák, mint Herodot írja, akképpen esküdtek, hogy egy kutyát kétfelé vágtak és azt megették. — Hol van egy eb? Vadászkutya volt biz ott elég, de a jámbor tudósok nem vállalkoztak arra, hogy egy csapással egy kutyát derékon ketté szeljenek.” (2. k. 10—11.) A pogány szertartás leírása itt már látható gúnnnyal és iróniával történik, ami az adott helyzetben érthető és természetes is.
- 32 *a négy éltető* — a föld, a víz, a levegő, a tűz
- 21 : 9 *a vén fejedelmet meg szokták ölni* — *A magyar nemzet történetében* erről így ír Jókai: „A hagyomány szerint a vándornépfajoknak szokásuk volt, midőn új hont akartak elfoglalni, az öreg fejedelmet az ország határán megáldozni, ki maga önkényt lépett a máglyára, melyen elhamvasztották, tetterős fiára bízva a hadverés munkáját: így tettek Álmossal is” (49.).
- 30 *„En Kuthen . . . esküszöm a négy éltetőre.”* — A vezér pogány esküvése nagymértékben hasonlít a *Szegény gazdagoknak* arra a jelenetére, amikor Fatia Negra a Lúcsia-barlangban hűséget esküszik Anicának. A rabló éppúgy szörnyű átkot kér fejére, ha esküjét megszegné. „Úgy verjen meg, aki verni szokott, föld alatt vagy föld felett lakó, úgy vesszek el tűzben, vízben, föld gyomrában elevenen temetve, ha ez ellen valaha cselekszem” (231—32.). Átokkal teli nagy esküt mond Jávorka is, mikor megfogadja, hogy elfogja az áruló Ocskay

Lap: Sor:

- Lászlót. (*Szeretve mind a vérpadig, Akik a holdra esküsznek c. fejezet*)
- 22 : 29 *száldokfa — hársfa*
- 23 : 18 *amely székely asszony idegenhez megy nőül, azt a birtokából a szomszédai kibecsülik — a kibecsülés ősi szokása Orbánnál is szerepel, de Orbán adatait Jókai kissé átalakítja. Orbán csak arról beszél, hogy az örökség a székelyeknél még házasság útján sem szállhatott jobbágyra, mert ha „fiu-leány (praefecta) jobbágyhoz ment férjhez” — mi ritka eset volt — „akkor a tiszték a jószágot megbecsülték, s ezen becsárt, a leánynak zászló alatt levő férfi rokonai lefizetvén, a jószágot azok nyerték el” (Előszó 8.). A kibecsülésről a *Minden poklokon keresztül* c. regényében is ír Jókai. Lebée László mondja Brüniszháldnak: „hja, édes játom, te idegen vagy, s székely leányt idegenhez nem adunk; mert a mi törvényünk az, hogy az idegennel nőült székely nő minden vagyonát elveszti” (98.).*
- 24 : 2 *„Az én népem se testében, se lelkében meg ne károsítsátok.” — Ezt követeli Mike Sára a kunoktól. Jókait Ipolyi figyelmeztette arra, hogy a kunok pogány szertartásaikkal zavarták a kereszténységet. (I. k. 62.)*
- 8 *tázhalom — a pogány papok áldozó helye (Ipolyi 2. k. 251.)*
- 25 : 12 *cíher — cserje, bokor*
- 26 : cím *körültáj — a székelyek ősi tanácskozó helye. A leírás színes részei Orbán nyomán készültek. „E falu volt régi székely gyűléseknek székhelye... itt a nemzet közérdekű dolgai felett tanácskoztak, melynek folyamata alatt a nép ezen tisztés senatorait a harciak tisztelet jeléül kivont kardokkal vették körül; egyszersmind határozataiknak s végzéseiknek tekintélyt és erőt kölcsönözvén... Ezeket a gyűléseket nem teremben, hanem a szabad ég alatt, a templom melletti téren tartották, ahol nagy, lapos kövek voltak sorban elhelyezve, amit ülőhelyként használtak.” (3. k. 180—181.) A szó országgyűlés jelentéssel szerepel a *Fráter György*-ben is: „egy évvel a lázongó rákosi országgyűlés után, s csak tíz hónappal a hatvani hatalmaskodó ős ‚korultai’ után összehoztak egy olyan szép engedelmes országgyűlést.” (I. k. 235.)*
- I *Belzázár (i. e. 555—538) — Babilónia utolsó királya. Babilon elfoglalása előestéjén lakomát adott, s ekkor — a Biblia szerint — egy titokzatos kéz írása megjósolta a birodalom pusztulását.*
- 14 *Salamon király (i. e. 955—915) — Izrael királya. Legfontosabb*

Lap: Sor:

- tette a jeruzsálemi templom felépítése. Építkezése és udvartartása rendkívül fényűző volt.
- 26 : 19 *közle* — folyosó, sikátor
- 27 : 4 (*A legrégebbi hagyományokban Moya, majd Moxa: mai nap Maksa a neve*) — Orbán (3. k. 180.) Benkő József nyomán írja: „hogy e falu volt a régi székely gyűléseknek székhelye”. és az 1332. évi első bejegyzés ideje előtt is létezett. (3. k. 180.) Így Jókai leírása még időben sem költött.
- 23 *csompó* — sziklaszirt
Kupa köve — „Az Úrkútja felett egy sziklás ponkot Kupa kövinek neveznek a hagyományok szerint azért, mert Kupa vezérnek ott volt régen lakása.” (Orbán 3. k. 181.)
- 24 *Úr kútja* — forrás Maksa közelében, melyről azt tartja a hagyomány, hogy őseink a kút mellett áldoztak Hadúrnak. Ezért a forrásnak főfájásokat gyógyító erőt tulajdonítottak. A forrás mellett óriási bükkfa állott, melynek ágaira — miután megmosakodtak a szent forrás vizében — bogot kötve, mondani szokták, hogy: „akkor fájjon fejem, mikor a bog kioldódik.” — írja Orbán. (3. k. 181.)
- 28 : 5 *aranycsákány* — lásd Jókai jegyzetét. A *Leventében* aranycsákányfejű botról ír (132.).
- 10 *varázsdob* — itt: hun jövendőmondó szerszám (Orbán 3. k. 142.).
- 29 : 27 *Bálványosvár* — A regényben sokat szereplő vár alapos leírását adja Orbán Balázs (3. k. 84–91.). A regény anyaga szempontjából lényeges adatok közül idézünk az alábbiakban: „Bálványos vára, egy hozzávetőleg 3500 láb magas cukorsüveg alakú sziklaszálnak csaknem ikesen végződő tetejét koronázza . . . e sziklavárban elszigetelten egy országosan száműzött vallásnak emelék fel tiltott oltárait, s évtizedeken át nyújtának e, most időbarnított falak menhelyet az ősök megtagadott hitének . . . Legtöbb régi várunknál meg kell elégednünk a rege útján nyert homályos sejtelmekkel. A Bálványosnál azonban e tekintetben szerencsésebbek vagyunk . . . Bálványos várának építése történelmileg is igen messze, mintegy a X. század kezdetéig vihető fel. Vannak ugyan többen, azok között Timon és Apor Péter is kik meg nem elégedve a classicitásnak ily mérvivel, azt még távolibb időkre viszik fel, állítva, hogy Bálványos vára kezdetlegesen egy dák vagy gót erőd volt, s a székelyek már mint meglevőt foglalták el, és nyitották ki. Azonban Timon atyának ezen véleménye,

mivel sem lévén támogatva, mint pusztá feltevés, meg nem állhat, annyival inkább nem, mert ezzel szemben igen is bebizonyítható, hogy Bálványos várát a székelyek, még pedig a hatalmas Apor (Opur) család építette fundamentumától tetejéig, és hogy e vár már szent István korában nemcsak állott, hanem hatalmas erőd is volt, hol őseink vallásához rendületlenül ragaszkodó Apor Sándor királlyal és országgal dacolva oltalmazta az őt hitet."

- 30 : 6 *mándruc* — Jókai itt párdúc jelentéssel használja a szót, pedig a magyar mondavilágban az oroszlán neve volt.
- 7 *haricska* — Fagopyrum Gaertn, lisztes ízű, ehető növény
- 22 *billogos* — bélyegző ember, a pogány szertartásoknál fontos személy. Ipolyi a következőket írja róla: „A név jelentése bélyeg . . . mivel a bilochus által bélyeg süttetett a bünösökre, tolvajokra. De a tüzes vassali jel sütés mint az ordaliai tűz-próba, a lángok s tűz általi tisztulás szinte ily megszentelő, igazoló tűszertartási, vallási jelentéssel birhatott.” (2. k. 239.)
- 31 : 32 *Imola* — az imola szó régen kápolna jelentéssel köznévként szerepelt (vö. Rómer Flóris: *Pozsony régészeti műemlékei*. (Pozsony 1865.) Valószínű, hogy Jókai — tekintettel a lány kereszténységére — tudatosan alkotott a dallamos köznévből tulajdonnevet.
- 32 : 5 *fiúleány*—erről a következőt mondja Orbán: „Ilyen sarkalatos és sajátos törvénye volt a székelyeknek az, hogy ahol fiú volt, ott a fekvősegeket az örökölte, a leány csak kiházásítást nyervén; de ahol csak leány volt, az mint fiú-leány örökölt mindent.” *Az Osztrák—Magyar Monarchiában* így: „A székelyeknél éppen fiúvá is lehetett a leányt nyilvánítani, ha a szülőknél fiúk nem volt. Az ilyen hajadont fiúleánynak nevezték.” Ilyen fiúleány Piroska is, Arany *Toldi szerelme* c. költeményében.
- 9 *Csferákos* — régen Csík megyei község, ma Racul néven szerepel Romániában.
- 18 *csiki rovatos* — a *Csiki székely krónika*
- 36 : 1 *hevér* — Selmec környéki tájszó, jelentése bányamunkás bányászlegény
- 5 *belemártotta kezét az olvadt ezüstbe* — Ipolyi több helyütt beszél a különböző tüzesvas-próbákról. Innen a motívum.
- 21 *bosszúval* — bosszúsan, mérgesen. Székely nyelvjárásban ismeretes szóalak.

Lap: Sor:

- 36 : 29 *Rapsonné útja* — a monda szerint az ördög egészen Kolozsvárig építette az utat Rapsonnénak. (Orbán I. k. 139.)
- 37 : 34 *vegyegni* — kószálni, kóborolni, ügyelegni. Hasonló hangalakkal, szóhangulattal és jelentéssel használja Jókai a szót a *Damokosok*ban is. „Csak nem vetyegtem ide magamtul, mint egy goromba.” (72.) *A Levente* c. drámában az „Idegen istenek nem vegyegnek nálunk” mondat szerepel (62.). A jegyzet Orbán Balázsra hivatkozva a kószálni jelentést közli (165.).
- 38 : 6 *váltott gyerek* — olyan, akit a boszorkány röviddel megszületése után a sajátjával cserélt ki (Ipolyi I. k. 275.).
- 8 *Furusina tündér* — Orbánnál Furuzsina istennő alakban szerepel, de e néven kívül más nyom nem található. (3. k. 93.)
- 9 *Drómó — ördög* — A drómó tulajdonképpen maga is az ördögöt jelenti egyes mondákban, de „a régi Brunsvik és Stiefriedrőlí krónikás népkönyvi példányokban a drómó ördög” kapcsolat is előfordul. (Ipolyi I. k. 114.)
- 10 *viheder* — Baranya megyei tájszó vihar, zivatar jelentéssel
- 16 *sing* — a rófnél valamivel rövidebb régi hossz mérték, 62,2 cm.
- 27 *kussodjanak el* — feküdjenek le
- 32 *nyelvpiritty* — nyelvparittya
- 33 *kiguvadni* — kidülni, itt: kiugrani
- 39 : 14 *szironták* — latinul *Ranunculus*, nedves réteket kedvelő, sárga virágú növény a boglárkafélék csoportjából
- 18 *nem jó a holdba nézni* — A babonás elképzelés rajza Ipolyitól származik. „Nem jó a holdba sokáig merően nézni, mert ha Dávid hegedűjén a húr éppen akkor eltalál szakadni, úgy az ember megvakul.” (2. k. 10.)
- 26 *Székely támad: székely bánja!* — Mikor Báthori István leverte a közszékelyek felkelését, hét erős várat épített a későbbi felkelések féken tartására. Kettő ezek közül még nevével is gúnyolta a székelyeket. Az 1562-ben épített várhegyi vár neve a Székelybánja, a Székelyudvarhelyen épült erőssége a Székelytámad. Ennek romjai Csonkavár néven ismeretesek. Ezekből a harcokból született a „székely támad, székely bánja” kesernyés szólás. A regény cselekményének idejében a szólás alkalmazása anakronisztikus.
- 34 *pászma* — fonalcsomó, matring
- 40 : 12 *a dítrói egyházban a karácsonyféji szertartás alatt* — az érdekes néprajzi adat Orbán művéből került Jókai regényébe. Orbán említi, hogy Ditrón érdekes szokás uralkodik, „mely...

- sehoh másutt nincsen; ez pedig abban áll, hogy a karácsonéji mise alkalmával az ének azon szavainál: „A madarak megszólaltak. A gyermekek cserép sípokkal madárhangot utánzólag kezdenek csiripolni, mely csiripolást aztán folytatják az egész szertartás alatt.” (2. k. 117.)
- 43 : 2 *hajusza két végét egy-egy nagy szem gyöngy húzta alá, a füle mögé csavarintva* — hasonlóan ír Jókai a *Szép Mihály*ban is: „A második vezér volt a Bajusz. Ez magával hordta a nevét, hosszú bajusza volt, s annak a végére egy-egy arany rozinoble akasztva. Mikor inni vagy beszélni akart, akkor fogta a bajuszát s a füle mögé kanyarította.” (91.)
- 29 *áldozár* — itt: áldozatot végző pogány pap
- 32 *akacir* — költött népnévnek tűnik, de lehet hogy Jókai az agatirszek nevét használja itt népies formában. (Vö. Kiskirályok 1. k. 289.)
- kuttigurok* — más néven kutugurok, a hunok nyugati ága, amelyet az avarok legyőztek, és a mai Magyarország területére telepítettek le
- 33 *várkun* — az avarok egyik neve
- pecsenyégek* — más néven pecsenyegek, a besenyők egyik neve. A *Levente* jegyzetében Jókai is magyarazza a szót. „Maga a bessenyő név is ujabbkori szerzemény, régi történeti műveink úgy nevezik őket, hogy pacinaciták, — a későbbiek pecsenyégeknek.” (156.)
- 34 *kabarok* — az ősmagyarokhoz csatlakozó kozár néptörzs *irákok* — árja eredetű nép, földjüket a rómaiak Moesia néven alakították gyarmattá
- 44 : 18 *Bábolna isten* — költött név. Orbán csak Bábolna árkát említi. (3. k. 183.)
- 45 : 3 *imbora* — régi húros hangszer, Jókai hárfá jelentéssel használja
- 19 *Astarte vagy Mylitta* — az első az ókori Föníciában a szerelem és termékenység istennője, míg az utóbbi Babilóniában töltött be azonos szerepet. Jókai több helyütt leírja kultuszukat, így az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* (130.) és a *Rákóczy fia* c. regényekben is. (49.)
- 47 : 13 *Szent Anna tava* — a Csomád kialudt vulkáni kráterében levő tó. A tó keletkezésének eredetmagyarázó mondáját Jókai Orbántól vette át, és teljesen beépítette regényébe. Orbántól a következő fontosabb részeket idézzük: „Volt a régi előidőkben két hatalmas testvér, mindkettő felfuvalkodott, alattvalóin, jobbágyain kegyetlenkedő, az egész vidéken zsarno-

koskodó ur, a hűbéri kornak átkos szörnyci... E két rozlelkű urnak — a kiket grófoknak mond a rege — hatalmas, messze ellátású bérctetőkre épült fényes váraik voltak... Több roz tulajdonuk között megvolt az is, hogy egymással folytonosan vetélkedtek... Egykor idegen ur utazott e vidéken, ember nem látta gyönyörű négyes fogattól vont, ezüsttől aranytól csillogó kocsijában, s utjaközben meglátogatta a Büdösön lakó fiatalabb grófot. Ez annyira megszerette vendégének gyönyörű lovait, hogy azt tőle minden áron meg akarta szerezni, de midőn a gazdag idegen azt semmi árért eladni nem akará, kockázni kezdettek, s a házigazda oly szerencsével vagy inkább mesterkedéssel játszott, hogy az idegennek minden pénzét elnyerte, s ez végre is kénytelen volt kedves fogatát két faluért eladni a büdösi grófnak.

Alig jutott ekként a gyönyörű fogat birtokába, hogy átrobogott idősebb testvéréhez. Ez irigyen bámulta öccse új szerzeményét... fennhájzva említé fel a fiatalabb testvér, hogy bátyja egész életében sem fog az övénél szebb és értéke-sebb fogatot előmutathatni. Ez dühbe jött, s sértett önérté-ben azt a fogadást ajánlá, hogy 24 óra alatt ő öccsénél sokkal szebb és többre becsült fogattal fog megjelenni amannak várában; a fogadás díja pedig az, hogy a veszto fél várát és összes birtokait veszítse. Midőn ezen fogadási feltétel el volt fogadva, az öregebb testvér istentelen fejében felvillant ördögi gondolata kiviteléhez látott, összerelentette vár jobbágyait, s azok a legszebb nyolc szüzet kiválasztván azokat vad poroszloi által emezeknek iszonyu jajveszékélése között vára udvarára vonszoltatta, hol meztelenre vetkeztetve felhá-moztatta és kocsija elébe fogatta...

Ő maga pattant a bakra, s midőn a siránkozó szemérmes szüzek nógatására indulni nem akarnának, ostorával sujtott az elől fogott legszebb szüze, kit Annának hívtak. Ez a vérét kiszökeltető csapásra összerázkodván térdre esett, s iszonyu átkot mondott a kegyetlen vár urára, annak várára és környé-kére. Az ártatlanokat védő Isten meghallgatá az átkot, s iszonyu dörgés és az elemek tombolása között elstülyedt a vár vad urával együtt..." (3. k. 74—75.)

A Szent Anna töröl Jókai *A tengerszem tündére* című novellában is ír. (1855.) Ebben a tó eredetének mondáját egészen másképpen adja elő, s ez érthető is, hiszen Orbán műve jóval a novella keletkezési ideje után jelent meg.

- A motívumrokonságra Versényi György: *Jókai emlékezete* című cikke is utal. (Erdélyi Múzeum 1904. 433–46.) Ezt a mondatát dolgozza fel Endrődi Sándor *A Szent-Anna tó regéje* c. elbeszélő költeménye is. A befejező versszak így hangzik: „Ott hol a szép Anna bős átka sirámlott S szűz vére kibugygyant, az oromzat alatt, körítve fenyűktől, hegyektől övezve Gyönyörű tengerszem, tündéri tó fakadt, Rózsák, nefelejcskek szegélyezik a partját, Tiszta, ragyogó ég nevet le vizébe Ezt a tavat híjják Szent-Anna tavának, S így végződik annak szomorú regéje.” (*Összegyűjtött költeményei*. Bp. 1898. 3. k. 7.)
- 47 : 20 *hopcihér* — ördögös, ördöggel cimboráló; néhol magának az ördögnek a neve (Ipolyi I. k. 113.)
- 48 : 2 *ostorhegyes* — a kocsiba fogott négy ló közül az, amelyik elől jobbra van befogva
- 49 : 1 *Etel* — a Volga régi neve
Kürteltő — a Tihanyi apátság alapítólevele, éppúgy mint Anonymus megemlíti Curtueltou formában
Ister — A Duna alsó szakaszának görög neve; egyes írók az egész Dunára alkalmazták
- 23 *jeddre ne* — Orbán a következő magyarázatát adja a kifejezésnek: „Maroszáéken megvan a »jeddre ne« szólásmód, mit a nép jog-típrás vagy más jogbitorlás esetében szokott alkalmazni; eredete pedig az, hogy 1809-ben az insurrectio szervezése korszakában gr. Teleki Mihály az összeirandó székelységet Jeddre hívta össze, de midőn sept. elején az összeiró biztosokkal oda kiszállt, a székelység nem akarta az összeirást megengedni mindaddig, míg régi szabadságai és kiváltságai vissza nem adatnak. Ebből aztán olyan zenebona támadt, hogy a főkirálybiró az összeiró biztosokkal alig menekülhetett be Vásárhelyre, sőt annyira féltek még a város megrohanásától is, hogy a polgárság közt fegyvert osztva ki, az utcák bejáratánál fegyveres őrköt tartottak. Ekkor származott a »Ne bántsd a magyart« mondattal igen egyértelmű »jeddre ne« kifejezés.” (4. k. 180.)
- Tehát a XIII. századi cselekménynél használt kifejezés történelmietlen.
- 50 : 24 *Deés* — vagy Dés, ma romániai város (Dej). A város nevét a Dees személynévből származtatják, és már 1214-ben említik a történelmi források.
- 25 *Órhalom* — az órhalmok, más néven kunhalmok mesterséges dombok. Az ő- és népvándorlaskori temetkezések emlékei;

Lap: Sor:

- bizonyítékok nincsenek arra, hogy a kunokkal kapcsolatba hozhatók. Jókai *A magyar nemzet történetében* így ír erről: „S hol egykor a nagy hun nemzet lakott, nem maradt más emlék, mint egy-egy nagy *halom* a síkon, mi ott tán a csatában elesettek összehordott testeiből támadt, melyet maig is *hunhalomnak* neveznek.” (35.).
- 51 : 40 *gepidák* — germán néptörzs, amely a hunok oldalán harcolt, Attila alattvalói lettek, majd Dáciában, a mai Erdélyben telepedtek le
- szarmaták* — ókori lovas nomád nép. Többségük beolvadt a hun népbe. Magyarországon néhány földsánc és apróbb ruhadíszekből álló sírlelet őrzi emléküket.
- massagéták* — szkíta jellegű ókori nép az Aral-tó vidékén
- 32 *kantérolás kenőcs* — fiatalító kenőcs. A kantérolás vagy kantérolás azonos az írással, ami gyógyítást, bűvölést, varázslást jelent. A kantérolás székely tájszó, szerelmitallal történő bájolást, megfiatalítást és gyógyítással kapcsolatos varázslatot jelent. A *Leventében* is szerepel a „Kantafrt itatnak elbűvölt legénnyel” mondat (101.).
- 52 : 3 *hopp hírével* — ördög hírével
- 52 : 18 *csivatag* — fiatal, gyenge
- 53 : 1 *Arx idololatriae* — helyesen *Arx idolatriae*, a bálványimádás vára
- ahogy Zsigmond királyunk adománylevele nevezte* — Orbán, Okolicsányi Sándor: *Decreta et vitae reg. Hung. qui Trans. possederunt* (Kolozsvár 1744. 129.) c. művére hivatkozva közli, hogy Zsigmond 1402-ben kiadott adománylevele valóban „*Arx Idolatriae*”-nek nevezte Bálványos várát. (3. k. 87.)
- 3 Bálványos várépitészeti leírásában Jókai Orbán adataira támaszkodik.
- 54 : 8 *Lőrinc napja* — aug. 10.
- 17 *félig ember, félig hal alakú kő* — Szent György mellett kis patak, a Kalandos siet a Küküllőbe — írja Orbán. Ez a patak áradásaikor érdekes alakú köveket sodor magával, „van egy Zeykné udvara előtt, mely egy syrén alakját oly szabatosan utánozza, mintha a szobrász vésője idomította volna.” (4. k. 30.) Az ilyen és ehhez hasonló átvételek bizonyítják, Jókai sok esetben milyen pontosan ültette át forrását a regénybe.
- 24 *özönfa* — „a Maros medréből még most is kimagasló óriási tölgyfa-csutkok, melyeket a nép özönvízfáknak nevez, ezen

Lap: Sor:

- ében színű, kökeménységű törzsek csontvázai egy letűnt erőteljes növényvilágnak" — írja Orbán (2. k. 117.).
- 54 : 28 *lebkő* — meteorokő
- 30 *napvágás* — a koronázás alkalmával az új király a világ négy része felé vág kardjával, és az országot „ezzel minden részéből ellenek ellen védeni késznek nyilatkozik.” (Ipolyi 2. k. 6.)
- 32 *kovásznai sárokéddő* — Orbán magyarázata a következő: „Kovászna a Kárpátok alatt oly hosszan nyúlik el, hogy hosszúsági kiterjedése fél mfdet teszen. Lakóinak száma meghaladja a 4.000-et . . . Számos ásványos forrásai között első helyen felemlítem piaca közepén felszökkenő azon csudás forrását, melyet *Pokolsárnak* neveznek . . . az egy tombolva felfakadó vulcanicus forrás, mely helyét változtatva gyakran az egész falut elborítással fenyegető kitolulással hánykodik.” (3. k. 149.)
- 55 : 6 *kőkutya* — Ipolyi a következő hagyomány említésével adta az anyagot Jókainak. A szorongatott pogány magyarok István idejében elmenekültek a szomszédos pogány népekhez, de előzően kincseiket, ereklyéiket elásták, majd igyekeztek pogány szövetségeseikkel együtt birtokaikat visszafoglalni. „Itt a hagyomány szerint kellene még talán lenni azon arannyá váló kutya képének; mi könnyen, hogy úgy hangzott, mikép talán az arany bálványok kővé váltak a keresztyéneknek, s mire a pogányok hozzájuk jutnak, ismét arannyá lesznek?” (2. k. 262.)
- 8 *balita* — kisebb bálványalak (Ipolyi 2. k. 262.) Jókai maga magyarázza *Az Osztrák—Magyar Monarchiában*. „Balitának nevezték a székelyeknél azt a kis ezüsbálványkát, amelyet a völgegyény küldött a mátkájának, mikor eljegyezte.” (3. k. 312.)
- 10 *mátkatál* — általában ennivalóval megrakott tál, amelyet a jegyesek küldenek egymásnak
- 25 *Tündér Ilona* — Az Ilona régi tündérnév. (Ipolyi 1. k. 162.)
- 26 *Herkó Páter* — a népies szólásmódban szereplő személy. Valószínűleg annak a Hirkó páternek a nevéből származik, aki a XVII. sz. második felében Jászon volt plébános, és mint erőszakos, labancpárti protestánsüldöző az egész vidéken hírhedt és rettegett személy volt.
- 32 *Anaitis* — a termékenység istennője görög neve, a perzsa Anahita szóból származik. Később buja szertartásokkal ünnepelték Mylittával és Aphroditével azonosítva.

56 : 7 *óttűzoltó, újtűzgyújtó ünnep* — A színes leírás szinte teljesen Ipolyi munkájára épül. A tűzhalmot azonban inkább olyan hírközlő eszköznek tekinti, ahova veszély esetén nagy tűzzel hívták a székelyeket. (1. k. 266.) Majd folytatja: „Régi marburgi szokás szerint hasonlóan kerékneg tengelye körüli forgatása által élesztik, és előbb a házakban a tűz elojatják, mire mindenki az újtűzből visz haza begyújtásul. Kuhn szerint, szinte mint nálunk ez különösen a sertéskór alkalmával dívik; máshol legelő a sertések, azután a tehenek s végre a ludak hajtatnak keresztül az ily módon gerjesztett (wild feuer = vad-tűzön), mire a barmok átmentek, a pajzan ifjak neki esnek, s ki közülük leginkább bekormozvák, azok győzteseknek tekintetnek . . . ha a tűz sokáig nem gerjeszthető, a gyanú támad, hogy a faluban valahol még el nem oltott tűz gátolja az elem dörzsölés általi előtűnését . . . E dörzsölés két szűzfiú által történt és szinte kilencféle fa használtatik.” (1. k. 269.) A „tűzét megrakoljuk” kezdetű verset Jókai teljes pontossággal idézi Ipolyitól (1. k. 272.), csupán „hajadon lány” helyett „hajadon lyány”-t ír. A „Meggyulandó Barta háza” kezdetű vers első sorát már módosítja. Ipolyinál „meggyulandó N. (férfi neve) kőháza” szerepel. A „búzavirág mondja” kezdetű vers Jókainál nagymértékben átalakul. Oka elsősorban az lehet, hogy Ipolyi szövege elég zavaros, nehezen érthető. A búzavirág, a szőlővirág és az ibolya versengése, és a „ne vetekedj velem, mert bizony énvelem széles e világ él” refrén megvan Ipolyinál is. (1. k. 272.) A tűzünnepi dalokat idézi Jókai *Az Osztrák–Magyar Monarchiában* is (3. k. 308.) A „Tűz-isten oltalmazzon” kezdetű versre nem sikerült ráakadni, ezt minden bizonnyal Jókai írta Ipolyi adatainak (guta, csoma, dobroc, mirigy) felhasználásával, és a tűzön felavatás ismerete alapján. Az ipsilángyi nóta emlegetése Jókai részéről nyilván Ipolyinak következő adata nyomán történt. Fiatalok tüzes bottal a Dunába sújtanak „a homályos értelmű régi dal töredékét ujjongva: yspiláng, yspiláng, yspilángi rózsza.” (1. k. 273.)

Az újszülöttnek tűzön felavatása szintén Ipolyi adata: „a tűz általi tisztulás és sajátlag megszentelés, egyiránt az élet minden nevezetes eseményei, fordulatai alkalmával helyt foglalt a pogány vallásokban . . . A született gyermekre nézve már babonás szokásaink úgy tartják, hogy míg megkeresztelik, gyertyát kell mellette égetni.” (1. k. 274.)

A billogos szerepét már az előzőkben magyaráztuk. Az Ipolytól átvett adatok azt is bizonyítják, hogy ezeket Jókai fantáziája, mesélőkedve színes eseménysorrá tudja kovácsolni.

- 56 : 13 *csapinós* — rézsútos, ferdén fekvő
- 57 : 1 *pestes* — kemence
- 59 : 7 *a tűzosztó kanalat nemrég megtalálták egy ókútban Harasztkerekén* — Jókai jegyzetében Orbánra hivatkozik. Orbán Harasztkerekéről írva megjegyzi: „még most is fennmaradt a szombatosságnak egy emléke, az erdőben levő Szombatosok kútjában, hol ők titokban összegyűltek üldözött vallásuknak gyakorlatára; nem rég egy nagy vaskanalat találtak ott, mely a harasztkerei református lelkész birtokában van.” (4. k. 55.) Itt tetten érhetjük Jókai forrásalakító módszerét. Egy nagy vaskanalat, mely valószínűleg a szombatosoké lehetett, pogány székely tűzosztó kanálként szerepeltet.
- 15 *Újszülött tűzön felavatása* — Ipolyi az ordáliai szertartások kapcsán említi az újszülöttnak tűzön történő felavatását, mely a „gonosz szellemek” ellen védi a gyermeket. Cigányoknál is szokásban volt. (2. k. 307.)
- 30 *guta* — gonosz szellem, mely az apoplexiát, a szélütést idézi elő. (Ipolyi I. k. 98.)
csoma — pestis
- 31 *dobroc* — égető pörsenés. Ipolyi adatai szerint a göcsejieknél tüzes kiütés vagy rühesség a jelentése. (1. k. 100.)
mirigy — kór- és betegségnév. A mítoszi fogalmakban azonos a pestissel és döghalállal. (Ipolyi I. k. 100.) A *Leventé*-ben így dalolnak a nők:
- „Hess messzire te hét ördög!
Guta, Mirigy, Csoma, Fene,
Döbröc, Patvar, Kék-kelevény!
Pusztuljatok a szomszédba,” (53.)
- 33 *Rossz bába ki ne cseréljen* — A néphit szerint a boszorkányok néha bábának vagy keresztanyának jelentkeznek, hogy az újszülötteket ellopassák, kicserélhessék.
- 60 : 1 *vahor* — szemmel verés, rosszindulatú vajjokolás (Ipolyi 2. k. 156.)
- 61 : 15 *derendócia* — Jókai magyarázata szerint nagy tor, halotti tor.
- 62 : 21 *Büdös* — Erdély egyik természeti ritkasága. Orbán részletesen leírja, és adatait teljes egészében viszontlájtjuk Jókai regényében

is. Idézzük Orbán idetartozó fejezetének fontosabb részeit: „Egyike áll előttünk a legcsudálatosabb természeti jelenségeknek, egy kénkő-telep, minő Európában csak egy van még Terra Lavoronál Nápoly tartományában; míg a másik a Székelyföldön a torjai Büdösnél mutatkozik.

A torjai Büdös egy 3580 lábnyira emelkedő hegy, melynek Sósmezőre néző déli oldalában csudás alakzatú sötét trachyt-sziklák félelmes halmaza tornyosul fel . . . egyik sziklafal oldalában baljóslatú üreg mélyül be. Ez a Büdös vészes barlangja . . . E barlang eredetileg 20 lépés hosszú volt, azonban fele részének fedősziklái leomladoztak . . . E barlang sötét öbléből rezgő kengőzfolyam száll fel, mely a barlang sziklafalait bizonyos magasságig kénsublimáttal borítja. . . . E sárga lepellel bevont barlang iszonyú környezetében úgy néz ki, mint valami rémállatnak félelmesen tátongó torka, vagy mint a halálnak sötét örvénye . . . A betegek, főként a szemfájások és köszvényesek seregesen jönnek ide . . . hol üdülést, felgyógyulást találnak . . .

Ekként a betegen idejöttek többnyire meggyógyulva, életvidoran távoznak. Eljönnek azonban e helyre az élet balsamát, az egészséget keresők mellett azok is, kik az élet terheit hordozni megunták, kiknek szívvirágait leforrázta a csalódások dere, úgy azok, kik önmagukkal és a világgal meghasonlottak, valamint azok is, kik üldözve vannak, a kik kétségbe estek. Az ilyen szerencsétlen reményvesztettek szintén ide jönnek a gyors, fájdalom nélküli halált keresni, mert a kénbarlangban csak pár lélegzetet kell venniök, s az elviselhetetlen élet megsemmisült. Mivel pedig ily szerencsétlenek és boldogtalanok mindenütt vannak, azért e barlang közelében, valamint a szomszédos hegyoldalban is sok sír domborodik; sírkövek vagy egyszerű fejfák emelkednek e sírhantokból, ezek mindenike egy-egy gyászos eseményt jelképez . . .” (3. k. 78—80.)

A torjai barlangot a *Minden poklokön keresztül* c. regényben is leírja Jókai: „Ha valakinek a szeme már félig megvakult, hogy hályog van rajta, még az is meggyógyulhat. De már ahhoz az írhoz, ami ezt elmulasztja, csak nagy veszedelemmel lehet hozzájutni. Mert az a torjai kénköves barlangban található. Annak is csak a mély kopolyaiban. Azokban gyűl össze valami nedvesség: a sziklák izzadságából, kilobogó halálos levegő csapadékából. Azt kanállal kimerít-

Lap: Sor:

- heti valaki, akinek van erős szive, sietve beszaladni a barlangba, orrát és száját bekötve ecetes kendővel, s addig ottmaradni, amíg a lélegzetvételt vissza tudja tartani, és ezután kirohanni: mert egy lehet odabén a bizonyos halál” (188–89.).
- 63 : 2 *pemétfü* — Marrubium vulgare vagy peregrinum néven ismert gyakori gyomnövény
3 *sárga szaka* — a tízhímesekek közé tartozó sárga növény
7 *barlangszáda* — barlang torkolata, előcsarnoka (Orbán: 3. k. 78.)
8 *padmaly* — üreg. Később mennyezet jelentéssel használja Jókai (89 : 15).
- 26 *vízi hüvelvények* — Jókai szerint elvarázsolt, vízben rút alakban élő gyönyörű nők (Az *Osztók—Magyar Monarchia* 3. k. 326.). Ipolyira hivatkozva a *Leventében* is szerepelteti a szót (55.), majd a jegyzetben vízi rémnek magyarázza (165.).
- 29 *Hammas* — magyarázatát lásd 168:19
- 31 *kígyókő* — Lapis serpentinus, víztartalmú magnéziumszilikát Ipolyinál is előfordul Bethlen Gábor kígyókővére utalva (2. k. 348.). A búvós kígyókő a *Leventében* is szerepel (67.).
- 32 *kígyófejedelem* — Ipolyi ír kígyóbőrű királyfiakról (1. k. 325.)
- 64 : 1 *menmeg* — ismét meg
2 *árvacsalán* — az ajakosok családjába tartozó *Lanium* népies neve. Dudvaféle fulánktalan levelekkel.
- 68 : 5 *Jehova* — más néven Jahve. Az isten neve a zsidóknál.
19 *susogó* — a leánykérést megelőző puhatolódzó beszélgetés. Hasonló jelentéssel szerepel a *Damokosokban* is. „Nincs most idő hosszadalmas turbékolásra, susogóra practice kell a dologhoz hozzáfogni” (163.).
- 70 : 7 *morotva* — holtmeder, a folyók levágott kanyarulata
- 71 : 2 *tündérvár* — olyan várak, melyet a néphit szerint tündérek építettek vagy laktak (Ipolyi 2. k. 255).
- 18 *csepez* — főköttő. Jókai a *Kiskirályokban* is említi (1. k. 288.).
- 21 *lizimakus arany* — Régi leltárakban pénznemként szerepel
- 72 : 13 *Szent Lőrinc napja* — aug. 10.
19 *kisebbik uram* — a férj öccse
- 74 : 13 *bodzslábú* — dagadt lábú jelentéssel használják a Dunántúlon *Ma is elmegyek veled szépségversenybe az aranyalmáért* — utalás a görög mitológiának arra a mozzanatára, mely szerint Peleus és Thetis lakodalmán Eris „a legszebbnek” feliratú aranyalmájáért Hera, Pallas Athene és Aphrodite végzetes vetélkedést kezdett

Lap: Sor:

- 74 : 19 *pirók* — vörhenyes, vöröses
24 *szélkelep* — locska beszédű, nagyhangú. Tulajdonképpeni jelentése forgó szélvitorla, mely kerepelő hangjával a madarak elriasztására szolgált.
- 76 : 2 *Torja* — régi jelentős község a Feketeügy partján. A város leírásánál Jókai híven, csaknem szó szerint követi Orbán ismertetését. Orbán írja: „mint bányászközség és taxális hely sok kiváltsággal és vásárjoggal is birt . . . Nevezetes és sajátos egy helység ám ez a Torja, mert ezen általános elnevezés alatt 5 teljesen egybeépült falu értetődik, melyek csaknem 1 mfd hosszan nyulnak el . . . mi a Torja patak jobb partján van, Háromszékhez, s mindaz, mi a balpartján van Felső-Fehérvármegyéhez tartozik” (3. k. 91.).
Kolozsvári püspök — Kolozsvárnak ekkor nem volt püspöke. Erdélynek volt püspöke, aki rendszerint Gyulafehérváron lakott.
Szent Miklós — jótékonyágáról híres szent igrec — itt nóta, dallam
Szent Mihály napja — máj. 8 és szept. 29.
jazad fa — tölgyfa, „s az istenség neve, mely benne képzel-tetett vagy lakozott Jazad.” (Ipolyi 1. k. 331.)
Zereziz isten — Ipolyi említi, hogy találtak egy buzogányt, rajta bálványszobor, s rohanó ló alakja, és Zeres Izisten felírás. (2. k. 264.) A közlés hiteléhez kétség férhet, de a forrás nyilván Ipolyi volt.
- 26 *gelencsérekek* — fazekasok
27 *deli ördög* — ördög nevű rém, Ipolyi szerint „rettegtető állat” (2. k. 70.) A kakasfejű deli ördög füttyülőnek használt gyerekjáték.
- 29 *kokós* — kisdedeket ijesztgető felfújtt pofájú ördög (Ipolyi 2. k. 70.)
- 30 *örömkalács* — olyan virág vagy madár alakúra formázott kalácsészta, amelyet áldozati célra sütöttek (Ipolyi 2. k. 291.),
33 *ráró* — *Falco haliaetus* néven ismert sólyomféle madár, a pogány világ nevezetes madara. (Ipolyi 1. k. 326.)
- 78 : 8 *bába* — rosszindulatú, boszorkánysággal vádolt nő. Ipolyi szerint: „Igy származtatott már azon időkbén a papnői hivatal mellett, a kiszolgált papnők, a családi életbe visszaléptést nem talált nők, az ekkép megkorosodott aggnők alattomosnak s máris ártalmas s kárhozatosnak tartott működése.” (2. k. 164.)

Lap: Sor:

- 78 : 10 *szerelemtaplója* — Ipolyi szerint a pogányság sok fűnek, növénynek tulajdonított bűvös erejű hatást. A szerelemtaplóból „bájoló szerelemital” készült. (I. k. 334.)
- 11 *holdfű* — Herba lunariae, csodaerejű fű. Tulajdonságát — minden erős zár kinyílik tőle — eltévesztette Jókai, ugyanis Ipolyi ezt a vassűrűl mondja. (I. k. 334–35.)
- 12 *csabafre* — Pimpinella germanica, gyógyfű (Ipolyi I. k. 334.)
bajsebek — harcban szerzett sebek
- 13 *békekő* — „A régibb kor valamint a kigyó — úgy a békekövet is különös óvószernek tartotta.” (Ipolyi I. k. 326.)
- 14 *pilinkó báb* — kicsi, kicsiny báb. A Hüvelyk Matyihoz, Bab szem Jankóhoz hasonló. (Ipolyi I. k. 186.)
piritus — segítő háziszellem (Ipolyi I. k. 184.)
- 18 *Büvellő, Szemőke, Illangó* — így hívják Marót csakán lányait is a *Leventében* (3.).
- 19 *cifra asszony* — csinos külsejű boszorkány (Ipolyi 2. k. 203.), Jókai magyarázata szerint tündérmű
- 26 *dali tánc* — díszes katonatánc
- 31 *szerdek* — helyesen szerdek: szerzemény, gyűjtemény
- 79 : 1 *gólyahír-hó* — április
ökörnyál-hó — szeptember
- 2 *Szent György hava* — április
Boldogasszony hava — január hónap. Ennek ellenére Boldogasszony napja február másodikán van.
- 9 *feleszel* — felingerel, felbízta valakit valami ellen. A szokásos jelentés nem nagyon illik a szövegbe. Jókai „jól kigondolt” jelentéssel használta.
- 25 *előbor-áldomás* — tájszó, jelentése áldomás. Az előbor szó magában is áldomás jelentésű.
- 30 *eszélője* — biztatója, ösztönzője
- 33 „*kalálkás*” *tánc* — összejöveteleken szokásos, társas népi tánc
- 80 : 2 *úr vagyon teveled* — Az Üdvözlégy Mária kezdetű katolikus imádság egyik sora.
- 6 *Kirie eleison!* — Uram irgalmazz!
- 9 *megkommantani* — megkólintani, megérinteni
- 81 : 13 *Szent Ferencnek az imája* — Jókai Assisi Szent Ferencre (1182–1226), a ferencrend megalapítójára utal. Ferenc nemcsak az egyházi életben töltött be fontos szerepet, hanem verseivel az olasz költészet korai remekeit alkotta meg. Amit Jókai Szent Ferenc imájaként közöl, az — mint ahogy Jókai által a jegyzetben csatolt olasz szöveg is bizonyítja — a

Lap: Sor:

Teremtmények himnusza vagy más címen a *Nap himnusza*. A jegyzetekben feltüntetett olasz szöveg csonka és hibás ugyan, de annyira mégsem töredékes, mint a magyar. A szöveg, amit Jókai Szent Ferenc imája címen közöl, az eredeti szövegnek hézagos, átköltött formája. A himnusz szövegét még a regénybeli közlésnél is hézagosabban idézi Jókai *Az Osztrák – Magyar Monarchiában* is. (3. k. 306.) A himnusz eredeti szövege és műfordítása a következőképpen hangzik. Az eredeti szöveg közlésével egyben a Jókai által közölt olasz szöveg javítását és kiegészítését is elvégeztük:

Cantico de le creature comunemente detto de lo frate sole

Altissimo onnipotente bon Signore,
Tue son le laude, la gloria et l'honore
Et ogni benedictione.
A te solo se confano
Et nullo homo è degno de nominar te.

Laudato sia Dio mio Signore
Con tutte le tue creature, specialmente
Messer lo frate Sole.
Lo quale giorno et illumina nui per lui
Et ello è bello et radiante cum grande splendore
De te Signore porta significatione.

Laudato sia mio Signore
Per sor Luna e per le stelle;
In celo le hai formate clare et belle.

Laudato sia mio Signore,
Per fonte vento et per l'aire et nuvolo,
Et sereno et omne tempo,
Per le quale dai a le tue creature sustentamento.

Laudato sia mio Signore
Per sor aqua, la quale è multo utile
Et humile et pretiosa et casta.

Laudato sia mia per frate foco
Per lo quale tu allumini la nocte,
Et ello è bello et jucundo et robustissimo et forte.

Lap: Sor:

Laudato sia mia Signore
Per nostra matre terra, la quale
Ne sostenta et guberna et produce
Diversi fructi et coloriti fiori et herbi.

(Jókainál eddig.)

Laudato sia mio Signore
Per quelli que perdonano per lo suo amore
Et sosteneno infirmitate et tribulatione.
Beati quelli que sostenerano in pace,
Che da ti altissimo sereno incoronati.

Laudato sia mio Signore
Per sor nostra morte corporale,
De la quale nullo homo vivente po scampare.
Quai a quelli que more in peccato mortale!
Beati quelli que se trovano
Ne le tue sanctissime voluntate;
Che la morte secunda non li farra male.

Laudate et benedicti mio Signore et regratiare,
Et servite a Lui sum grande humilitate!

(Szerb Antal: *Száz vers* Bp. 1943. 292–93.)

A magyar szöveg Sfik Sándor fordításában a következőképpen hangzik:

Mindenható, fölséges és jószágos Úr,
Tied a dicséret, dicsőség és imádás
És minden áldás,
Minden egyedül téged illet, Fölség
És nem méltó az ember, hogy nevedet kimondja.

Áldott légy, Uram, s minden alkotásod,
Legfőképpen urunk-bátyánk a nap,
Aki a nappalt adja és aki ránk deríti a te világosságod.
És szép ő és sugárzó, nagy ragyogással ékes:
A te képed, Fölséges.

Áldjon, Uram, téged hold nénénk és minden csillaga az égnek.
Őket az égen alkotta kezed, fényesnek, drága szépnek:
Áldjon, Uram, tégedet szél öcsénk,

Lap: Sor:

Levegő, felhő, jó és rút idő,
Kik által élteted minden alkotásod.

Áldjon, Uram, téged víz hűgünk,
Olyan nagyon hasznos ő,
Oly drága, tiszta és alázatos!
Áldjon, Uram, tűz bátyánk;
Vele gyújtasz világot éjszakán
És szép ő és erős, hatalmas és vidám.

Áldjon, Uram, téged Földanya nénénk,
Ki minket hord és enni ad,
És mindennemű gyümölcsöt terem, füveket és színes virágokat.

Áldjon, Uram, tégedet minden ember,
Ki szerelmedért másnak megbocsát
És aki tűr gyötrelmet, nyavalyát.
Boldogok, akik tűrnek békeességgel,
Mert tőled nyernek majd, Fölséges, koronát.

Áldjon, Uram, testvérünk, a testi halál,
Akitől élő ember el nem futhat.
Akik halálos bűnben halnak meg, jaj azoknak,
És boldogok, kik magukat megadták te szent akarotodnak.
A második halál nem fog fájni azoknak.

Dicsérjétek az Urat és áldjátok
És mondjátok hálát neki
És alázatosan szolgáljátok.

- 82 : 19 *Göncöl szekeren repüljek, aminek a kocsisa Konrád császár —
Jókai itt Ipolyit ülteti át, aki arról ír, hogy „mythosi értelmet
ad e csillagzatnak [a Göncölnek] a magyarázat, melyet
Jankovich egy Fülöpszállási vén pásztor után közöl, szerinte
a göncöl-szekér csillagzata azonos Göncöl német császár,
szaladó társzekerével, kit a magyarok kivégeztek. Jankovich
ehhezi véleménye már jól talál, midőn ezen Göncöl császárt
azonosnak tartja krónikánk azon mesés Konrád császárával,
kit Lehel kivégeztetése előtt kürtjével agyonütött, a kifejezett
hittel, hogy a más világon szolgálni fogja.” (2. k. 17.)*
- 34 *tisztesfűpemet — tisztesfűből készült söprű. Ipolyi szerint
„az igézéstül, szemtőljövéstől óv a tisztesfű.” (1. k. 334.)*

Lap: Sor:

- 86 : cím *torló* — bosszút álló személy
20 *Bara mezeje* — költött földrajzi névnek tűnik, noha ilyen nevű család volt Székelyföldön
- 87 : 2 *lármafa* — faluszélen magaslaton elhelyezett csóva, farakás, amelyet nagy veszedelem idején meggyújtottak, hogy a népet hadbakerésre vagy védekezésre szólítsák fel
- 90 : 23 *bodon* — itt mélyedés, üreg, eredetileg abroncsos hordó
- 92 : 10 *életes zsák* — gabonás zsák
- 93 : 16 *fanyövő, vasgyűrű, kőmorzsoló* — népmeséink óriási hegyi szellemei (Ipolyi i. k. 181.)
- 94 : 2 *ki fogjuk irtani, mint Benjámint törzsét kiirtották.* — Benjámint, Jákó és Ráchel legifjabb gyermeke, ősatya az egyik izraelita törzsnek. A bírák korában háborúba elegyedett a többi törzsekkel, ami által végső pusztuláshoz közeledett.
- 97 : 24 *tyúkverő* — a menyegző utáni nap
31 *gádornyai nagyságú* — ajtónyi nagyságú
- 98 : 11 *ejtel* — inni való folyadék különféle nagyságú mértéke: messzely, icce, kupa stb.
finak — eredetileg malombeli vámmérték; itt: ivóedény.
- 14 *osztovátás szövőszék* — Jókai itt nem használja helyesen a kifejezést. Az osztovátá szó maga is szövőszéket jelent, noha a vetéltőt magát is nevezik helyenként osztovátának.
- 17 *ramocsa virág* — költött virágnév
- 27 *hazai* — Ipolyi említi: „a menyasszony neve a székelyben hazai vagy hazaji” (2. k. 308.)
- 99 : 5 *Itt hálók a gádor előtt; kettőnk között a kivont kardom, s egy tekintettel is én meg nem sértelek.* — Hasonló motívum bukkan fel az *Egy hírhedett kalandorban* is: „Fekhelyünkön pedig, a míg a tilalom napjai tartanak, folyvást egy kivont kard fog fekdüdni kettőnk között, a mi annak a jelvénye, hogy férj és nő egymáshoz nem közelíthetnek.” (204.) A motívumhoz érdekes adalékokat szolgáltat Budai Dezső *Jókai lelke* c. cikke. „Egyébként a szerelmesek láncot fonnak virágfüzérből nem is egyszer, és aztán titkos és szemérmes boldogsággal készülnek az esküvőre. Addig is Seif Alumuluk kardja van közöttük, mint Baradlay Richárd és Edith között, mint Tanussy Manó és Lizandra között, mint Adorján Manasszé és Blanka között” (Nyugat 1925. I. k. 339.).
- 31 *Nemrég a helytartója, aki Rómában lakik, megparancsolta Endre királyunknak, hogy menjen el egész hadsereggel az Isten sírját felkeresni.* — Szilamérnak a keresztes háborút elítélő szavai

Lap: Sor:

- a *Minden poklokon keresztül* c. regényben is ismétlődnek, ahol az író szintén helyteleníti az okatlan és igazságtalan öldöklést. Brüniszkáld lovag, mikor Krisztus és a pápa nevében keresztshadjáratra szólítják, ezt mondja: „Én azt tanultam, hogy a Krisztus visszadugta Szent Péternek a kardját a hüvelyébe, azt mondta, hogy őmiatta ne verekedjenek.” (104.)
- 101 : 6 *Fürdik a kácsa, fekete tóba* — A dal másutt is előfordul Jókainál. *Szép Mikhál* (128.), *Dekameron* (I. k. 185.).
- 27 *Szilamér erre felnyitott egy kis faliszekrényt, s annak a rejtékéből elővett egy fejdíszet, aminőt az ősmagyar asszonyok viseltek . . . Nézd, ez volt a hitvesi fejéke tíz ősanynak, még az első dédanyám kapta azt . . . azóta mindig asszonyról-asszonyra szállt.* — Hasonló motívum szerepelt a *Szabadság a hó alatt* c. regényben is. Ghedimin Maximovics Ivánhoz így szól nagyanyja: „Látod én gondoltam rád. Egy diadém. Nekem is az volt a fejemen, mikor az öreggel megesküdtem. A te menyasszonyod is azt tegye fel.” (39.)
- 34 *Tuhutum vezér* — más néven Töhötöm vagy Tétény. Az Árpáddal érkező hét vezér egyike.
- 102 : 27 *goszpodí pomiluj* — uram irgalmazz! (A görögkeleti liturgia szövegéből).
- 29 *difinyós* — fényes, pompás
- 103 : 21 *örömfá* — lakodalomra feldíszített fa
- 22 *hoppogató lábbal* — dobantó lábbal
- 104 : 20 *pártamag* — más néven morzsika. Egész Európában elterjedt növény.
- 21 *boricatánc* — régi székely tánc, melyet a férfiak nagy álarcokban táncoltak. A csángók csürgöndölője.
- 23 *Opour Kevend gondoskodott róla, hogy semmi rémhír meg ne háborítsa azt a boldogsággal teljes éjszakát* — Hasonlóan titkolja el Tiszáné is az esküvőre készülő Ilonka és a násznép előtt Tisza Gábor halálának hírért, mely az esküvő napján érkezett. (*Szeretve mind a vérpadig* c. regény *A zomotor* c. fejezete)
- 105 : 11 *beszélő csirke* — Ipolyi szerint a lidérc sokszor csirke alakjában jelenik meg, és megszólal. (I. k. 308.)
- 12 *Szent György éjszakája* — ápr. 24.
- 106 : 19 *holdruta* — elég ritka páfrányfajta. Összehúzó hatása miatt sebekre tették.
- 24 *Tiburc vára* — Orbán mint teljesen elpusztult várról beszél, ahol a romok alig sejtetnek valamit a hajdan hatalmas várból. A történelem sem tud róla semmit sem. A néphagyomány

Lap: Sor:

- éppolyan pogány várnak tartja, mint Bálványosvárat. (I. k. 215–16.)
- 107 : 5 *tivatulus* — költött méltóságnév, nyilván a *titulus* szóból
22 *áldjon meg a Damasek isten, mint a csomági malmot* — Jókai hasonlóan ír híres novellájában *A debreceni lunátikusban* is. Dudásné így esküdjözik: „úgy áldjon meg az Isten, mint a suhai malmot”. Majd csillag alatt az író megjegyzése: „Nagy elátkozás! Hétszer ütött bele egy nyáron a mennykő.” (*Felfordult világ, Észak honából, A debreceni lunátikus* NK 209.)
- 108 : 4 *poszpász* — csemege
12 *borsos vetrece* — vagdalthús zsírban sütvé, borssal
29 *füstös mise* — pogány áldozat, pogány szertartás
- 109 : 7 *a Mike Sára asszonyom saját unokája megy az öreganyjád a ciherre dobálni, s az viszi a veres kakast a torjai kereszties torony tetejére.* — A „*ciherre dobní*” máglyán elégetni jelentéssel szerepel. Hasonlóan a *Hogyan lett Dul Mihály uramból Rácz János* (1857.) c. novellájában is. „Akkor pedig *ciherre* tesznek s megégetnek, elhiszed-e” (*Dekameron* 2. k. 13.).
16 *meggárgyul* — megbolondul
- 111 : 11 *Egész éjjel nem alhatott, mind azt főzte magában, hogyan fordíthatná ő valamennyinek hátra a fejét.* — A babona szerint a boszorkányok hátra tudták fordítani az emberek fejét. Hasonlóan szerepel a *Szép Mihálban* is, ahol a Babura Pirkával évődő Simplexnek mondja a kocsis: „Huh. Megcsípted a boszorkány állát! Bizony hátrafordítottja a fejedet az éjjel.” (50.)
- 112 : 31 *imette* — ébren virrasztva
- 113 : 17 *templomos lovagok* — más néven templáriusok, katolikus lovagrend, melynek tagjait a XII. század közepe táján Géza király telepítette le Székesfehérváron, s aztán az egész országban elterjedt rend volt. (Vö. Pesty Frigyes: *A templáriusok Magyarországon.*)
21 *szaracén* — az arabok neve a középkorban
33 *áldott István király* — a dalt valószínűleg Erdélyi János munkájából ismerte Jókai (*Népdalok és mondák*. 1846. I. k. 307.)
- 114 : 1 *elindula Szent Péter Rómába* — vö. *Népdalok és mondák*. (I. k. 171.)
- 115 : 34 *Iz isten* — rontó isten
Jezyd isten — költött istennévnek látszik, de lehet, hogy a Jazad isten elferdített alakja (Vö. Ipolyi I. k. 331.)
- 116 : 1 *Dézs isten* — A névben Ipolyi a régi pogány istenség nevét

Lap: Sor:

- sejti. (I. k. 109.)
- 8 *Furus vize* — a név a már említett és Orbánnál is fellelhető Furuzs vagy Furuzsina nevű istenséggel függ össze. Orbán azonban ilyen nevű vizet nem említett.
- 119 cím *A gyásztor* — Opour Zsombor temetésének leírása Ipolyi alapján készült. Jókai ismét híven követi forrását, és minden jelentős mozzanatot beépit a regénybe. „Mindjárt elől áll a halotti gyászérzet kifejezéséül a haj levágás és test sebesítés . . .” (2. k. 315.) Ipolyi leírja a holtkövetés, a körülhordás szokását, az ember- és állatáldozatokat, majd a tort, a viaskodást és a halotti táncot. (2. k. 314–330.)
A pogány temetés motívumai a *Kiskirályok Thonuzoba sírja* c. fejezetében is szinte szóról szóra megszólalnak a sír feltárásának leírásakor, természetesen sokkal kevesebb komolysággal. Az egyezések igazolására néhány mondatot idézünk: „Nem! Nem könnyekkel sírunk a zomotornál! — ordított fel Horkázi — kövessük őseinket, a kik hős vezéreik temetésénél késeik hegyével hasogatták fel arcaikat, vérhullatással siratták meg őket!” (II. 5.) . . . „Mind a három úgy keresztül-kasul volt tüzködve hosszú nyílveszőkkel, hogy ezeknek a tömege sem engedé őket egymástól szerteszt hullani. Így szoktak az őspogány magyarok valóban temetkezni. Száz meg száz nyilat löttek a sírba, melybe a hőst sülyesztették, hogy ne menjen a „nap mezejére” sebesítetlenül, s midőn a halottat lovára kötve, hű menyasszonyával együtt temették el, egyúttal a bucsúztató nyílzapor a hű társ és paripa életét is kioltá egyszerre.” (2. k. 7.)
- 119 : 10 *Árvafenyő* — költött növénynév
- 120 : 15 *Bucses* — hatalmas magasba szökő 8000 lábnyi sziklás hegy (Orbán: 6. k. 201.)
- 121 : 1 *tiszafa* — latin nevén *Taxus baccata*, örökzöld cserje
- 11 *akit az írások „dusnik”-nak neveznek.* — Ipolyi írja: „A pogány tori szokás emlékéül szolgálhatnak még az emlékeinkből kereszténységünk első századai korából ismert dusenikok. A megholt által végrendeletileg vagy még életében v. örökösei által felszabadított azon rabszolgák, kik az illetőnek lelki üdvéért a kolostorok szabad szolgálaiul ajándékoztattak vagy csak általában azon kötelességgel, hogy elhalt urok halála évnapiján érte tort tartsanak.” (2. k. 328.)
- 128 : 9 *Tusnád* — a régi Csík megye, csíkszentmártoni járásának falva az Olt völgyében

Lap: Sor:

- 128 : 10 *Csomág* — Nagyszerű kilátást nyújtó hegy a Szent Anna-tó mellett (Orbán 3. k. 75.).
- 18 *rigópohár* — *Cypripedium*, cipőhöz, papucsához hasonló virágot hoz. Ezért a nép boldogasszony cipőjének is nevezi.
- 129 : 9 *Mohos* — Orbán, akinek szövegét Jókai is felhasználta, így írja le: „A Sz.-Anna tó keleti hegykaraján meredek ösvényen kimászva, a *Mohoshoz* érünk. A Sz.-Anna tó fölött 800 lábnyira fekvő, s közel egy órányi kerülettel bíró mocsáros láp ez, melynek felületét a legszebb színvegyületű nyír, apró beteges fenyő, nyár és kőrisfa erdő nőtte be; szép nefelejtombokrok tarkázzák az élénk színű moha-telepeket, de a vidor zöld talaj, s az annyiszor meghazudtolt szerelmi hűségnek zálogul szolgáló azur virágocskáktól ékített pázsit csalékony, mint a syrenek éneke, s ha az utas ingoványos, hihetőleg víz felett lebegő virányira lép, könnyen elsüllyedhet, . . . az, ki bennebb hatolna, menthetetlenül veszve volna, mi nem egyszer történik meg odavetődött marhákkal és vadakkal is . . . Általános az a vélemény, hogy régen ez is tó volt, melynek bemohosodott felülete most is víz felett lebeg.” (3. k. 75.)
- 18 *boszorkányliszt* — a botanikában a boszorkányfű nevű növény (*Circaea*) ismeretes, a boszorkányliszt annak a termése
- 20 *pöfeteggomba* — *Lycoperdus bovista*, gömbölyded hatalmas gomba
- 24 *sömlyék* — ingovány
- 130 : 1 *vízi tők* — latin nevén *Castalia* v. *Nymphaea*, állóvizekben tenyészik, nagy fehér virágai vannak.
- 131 : 28 *kászu* — fahéjból, kéregből csinált edényke, melyben apró szemű gyümölcsöt vagy sajtot tartanak
- 32 *baraboly* — latinul *Chacrophillum*, ernyősvirágzatú növény. Egyes fajtájának répaszerű gyökere ehető. (Vö. *Levente* 158.)
- 34 *harmatkása* — latin nevén *Festuca fluitans*, pázsitfűféle. Magva lisztes, ehető, fogyasztották is. Jókai írja róla: „Jóízű eledel, vizes helyen magátul terem” (*Levente* 158.).
- 132 : 6 *Már Szent Gellért püspök is magasztalóban szólt a magyar gazdasszonyok darálómalmairól.* — Utalás a Gellért legendában fennmaradt, munkadalról szóló tudósításra, mely szerint Gellért egyik éjszaka kézi malmot hajtó leány énekét figyelte meg.
- 9 *dínka* — vörös cseréphajú tők, úritök tájnyelvi neve. Latinul *Cucurbita pepo*.
- 11 *tönköly* — latin nevén *Triticum spello*, a gabonafélék közé

Lap: Sor:

- tartozó növény. Magva főve ehető. Inkább csak takarmánynak használják.
- 132 : 11 *alakór* — a tönkölyhöz hasonló, gabonaféle magvakat adó növény (Vö. *Levente* 158.)
- 30 *Priscus rétor* — trák származású görög történetíró az V. sz.-ban. A hunokhoz küldött bizánci követséggel járt Attila udvarában, és tapasztalatairól becses beszámolót közölt.
- 133 : 28 *Chartuicius* — Hartvik, az István királyról és Imre királyfiról szóló legenda szerzője
- 135 : 32 *porhon fészek* — a virág porzóköre, ahol a hímpor képződik
- 136 : 4 *nenufár* — vízi tündérrózsa
- 8 *világzár* — költött növénynév, a Jókai szöveg szerint nenufár.
- 137 : 1 *császármadár* — tyúkszerű madár. A fogolynál nagyobb, bóbítás fejű állat, hegyeink között él.
- 138 : 31 *petyeg* — kedveskedő kifejezés a gyermek akadozó beszédére
- 139 : 6 *ürgelyukba gyónás* — Cantu Caesar szerint régi pogány szokás
- 140 : 26 *Bucesd* — Hunyad megyei község a Vulkán hegység tövében
- 31 *varasgyék* — sebes fene, kiütés. Az „érted a varasgyéket” kifejezés szidalom, esküdözésféle.
- 143 : 30 *Zebaoth isten* — mennyei seregek istene
- 144 : 3 *jövő holdújásig* — jövő hónapig
- 145 : 9 *bális* — olaszországi vándorkalmár vagy sajt készítő, aki nyáron bérbe veszi a pusztai birkák fejését
- olajkáros* — olajjal, gyógyszerrel kereskedő kalmár, aki kuruzsolt, hipnotizált is.
- 146 : 14 *összedbált* — összetákolt
- 26 *girgác kalmárok* — örmény kereskedők
- 149 : 5 *isa* — bizony, igen
- 35 *cucurbita melopepo* — úritök
- 150 : 6 *eszterhéj* — más néven eszterhaj; jelentése: eresz
- 151 : 1 *ite, missa est* — menjetek, el van bocsátva (ti. a gyülekezet). E szavakkal végzi a katolikus pap a misét.
- 17 *aztán . . . kiosztá az úrvacsoráját* — Jókainál gyakran előfordul, hogy a protestáns és katolikus egyházi szertartásokat, kifejezéseket összecseréli. Illetve a katolikus szertartások leírásakor gyakran beszél protestáns dolgokról. Így az úrvacsora esetében is.
- 35 *L. Cantu Caesar „Középkor története” IX. könyv 7. feje.* — Jókai helytelenül adja meg az adatokat. Az utalás a X. könyv 10. fejezetében szerepel. Bővebben lásd a keletkezéstörténeti fejezetben.

Lap: Sor:

- 153 : 13 *meggyököntöm* — cselesen, kerülővel, rászedéssel elintézem. A meggyökönt szóról Ballagi a következőt mondja: „növény-szárról mondatik, midőn az egyenes vonaltól hirtelen elhajlik, azonban ismét egyenes irányba halad tovább, mint a zab szára.” (2. k. 239.)
- 154 : 26 *mákos csfk* — mákos tészta
csfkos káposzta — az ország egyes területein hagyományos étel karácsony estéjén
- 155 : 13 *könnyebb egy tevének* — idézet a Bibliából (Márk. evang. X. rész 25. vers).
- 156 : 25 *napvágás* — Ipolyi a következőt írja: „a koronázás alkalmával... a világ négy részére a királyhegyről a király által történt vágásnak jelentése korunkban csupán azon értelemben maradt fenn: hogy az országot a világ minden részéből ellenek ellen védeni késznek nyilatkozik” (2. k. 6.).
- 160 : 32 *meghatározva* — bizonyos határok közé szorítva, megkötve. Népdalban: „Úgy meg vagyok határozva, mint a csikó kantározva.” (Ballagi 2. k. 241.)
- 162 : 16 *sziklaöbör* — sziklamélyedés. Hasonló jelentéssel a *Leventében* is (5.).
- 166 : 19 *Ha Isten velünk, ki ellenünk?* — Bocskai István erdélyi fejedelem jelmondatának tulajdonítják ezt a bibliai mondást. (Vö. Biblia, Pál levele a Rómabeliekhez 8. levél 31. vers.)
- 167 : 11 *Zsombor patakja, Bálványos patak* — az Oltba, illetve a Feketeügybe ömlő kis patakok a Szent Anna-tó környékén (Orbán 3. k. 76.)
- 168 : 12 *Fortyogó* — A Zsombor-patak völgyében „a patak medertől csekély távolra az éretlen színű tőzegtelepből felfakadó Hortyogó vagy Fortyogó egy igen bő forrás s nagy zúgással (mit a fortyog szó legjellegzőbben fejez ki) fellövelő gyógyforrás. Vízének színe sárgásbarna, deszkamedencébe foglalva fürdésre használják, köszvény, csontfájdalmak, zsugorodás és iz-meredtség ellen, valamint régi sebekre is igen nagy gyógyhatásu” (Orbán 3. k. 76.).
- 16 *Szemfortyogó* — szembetegségek kúrálására használt forrás a Fortyogó közelében (Orbán 3. k. 76.)
- 19 *Hammas* — sötétszürke színű gyógyforrás. Neve is innen ered. (Orbán 3. k. 76.) Szintén a Fortyogó közelében fekszik.
- 22 *tóvér, pozsgár* — dúsmedvű, kövér
- 23 *Sósmező* — A régi Háromszék vármegyében fekszik. Gyógy-

Lap: Sor:

- fürdőjéről Orbán is ír. (3. k. 76–77.) Román neve Poiana-Sărată.
- 168 : 32 *burdă* — „leveles ágakból készült és azzal fedett sövényházikó” (Orbán 3. k. 77.)
- 171 : 19 *Nikomédia* — ókori város Bitiniában a kisázsiai félsziget északnyugati részében, mai neve Izmid
- 24 *Még most is, annyi száz esztendő múlva, egész falvak élnek abból a Székelyföldön, hogy kerti veteményeket természetnek, aminek a magvát Orbán mester hozta el Ázsiából* — az adatok Orbán művéből kerültek a Jókai regénybe. Orbán írja „ugy Lukafalván, mint Ilencfalván a lakosok nagyban termelik a veteményeket . . . Ez az oka annak, hogy e két faluban nincsen szegény ember . . . A veteménytermelést pedig egy Orbán nevű mestertől — ki igen szenvedélyes kertész volt — tanulták meg, ki azt Berében, hol előbb mester volt, s itt is betanította, miért a nép nevét most is áldólag említi.” (4. k. 44.)
- 172 : 1 *kopotyú* — Valószínűleg Jókai kézírásának hibás olvasatából eredő sajtóhiba; jelentése: *kopolya* = vizes gödör, áradások után mélyedésekben megrekedt víz.
- 9 *de profundis* — a mélységből (ti. kiáltok hozzád Uram) a 130. zsoltár kezdete.
- 173 : 7 *minuskel betűk* — apró betűk. Orbán az Énlaka községben levő templomról ezt írja: „Eredeti boltozata 1661 tatárdulás-kor beomolván azt cífrán kifestett deszkafőlep helyettesíti, ennek kockáiba több (minuskel jegyekkel irt) felírás van.” (1. k. 124.)
- 12 *uszulni* — elkezdett rohanni, mintha uszítanák. Az „usz” felkiáltást ugyanis az állat ingerlésére használták. (Ballagi 2. k. 685.)
- 29 *pávaszem(es)-pillangók* — a legnagyobb európai lepkefajta. Szürkésbarna alapszínű szárnyát lilás, színesen bekerített pávaszem díszíti.
- 174 : 32 *Kamor tündér* — A név költöttnek tűnik. Az újszülött körüli babonák leírása azonban Ipolyi nyomán készült, bár Jókai fantáziája is erősen működött.
- téglázóvas* — ruha vasolására szolgáló vas, vasaló
- 175 : 5 *tikmon* — (tikmony) tojás, tyúktojás
- 20 *ezeraranyos fű* — valószínűleg az ezerjófűre gondolt Jókai, amit százforintos fű néven ismertek, gyógyító hatásáról a *Szép Mihályban* is beszélt Jókai

Lap: Sor:

- 175 : 21 *szívkinytó* — költött növénynev
22 *tetemtolódfű* — a bokorrózsafélékhez tartozó növény. Latin neve *cistus helianthemum*, csonttörés gyógyítására használták.
- 23 *boldogasszony tenyere* — széles levelű szükrés növény
30 *Az kell, hogy bejöjjön a büdi boszorkány, elcserélni a gyerekedet, elváltani a magáéval.* — L. a „váltott gyerek” magyarázatánál (Ipolyi 2. k. 196.)
- 176 : 30 *radina* — keresztelői lakoma; gyermekágyas asszony megajándékozása étellel, itallal. Jókai így ír erről *A magyar nemzet történetében*: „Esketés, tor, keresztelés alkalmával a rokonok az ünneplő házhoz tömérdek enni és inni valót küldöztek, s azt aztán együtt elköltötték. Az ily ünnepély lakomáit hitták *Rodiná-nak*” (76.).
- 177 : 12 *Lobogó forrás* — Orbán Erdély több helyén beszél úgynevezett lobogókról. Ezek rendszerint híres fürdőhelyek. Bálványosvár közelében azonban nem ír le ilyet.
- 178 : 1 *ortályoskodik* — veszekszik, viszálykodik
14 *tárkonyecet* — lándzsás levelű növény, az *Artemisia dracuncul* nedve, amelyet fűszernek használnak
- 179 : 11 *Guta, Fene, Mirigy, Csoma, Dobroc, Kékkelevény* — rontó betegségek; Ipolyi részletesen ír róluk (1. k. 96–100.). Szerpelnek a *Leventében* is (58.).
17 *Zsodoma-Gomora* — bibliai városok, melyeket Isten lakóinak erkölcstelensége és kicsapongó életmódja miatt elpusztított
20 *szent Vida-tánc* — a vitustáncnak nevezett ideges rángatózás
30 *gyehennabirodalom* — a szenvedések helye, a pokol
- 182 : 7 *szent Lázár* — Moselle-i püspök, ünnepe dec. 17.
10 *szent Márton* — Franciaország védőszentje. Egy alkalommal köpenyét megosztotta egy koldussal. Ünnepe nov. 11.
- 183 : 29 *büdöskővirág* — kénvirág. Finom porrá alakult kén, mely lepárolás alkalmával kengőzképpen az edény oldalához tapad.
- 184 : 4 *balkézi áldás* — átok
Koponyavár — a pokol, ahová a halottak jutnak (Ipolyi 2. k. 141)
- 184 : 19 *Lidércoktlás* — játékos szóalkotás
20 *Patvarkéze* — költött szó. A parvar veszekedőt jelent, a kiszéviszont savanyú korpalevest. A kapcsolat értelmetlen.
Tündelevény — lidérc (Ipolyi 1. k. 313.)
32 *Akit ő rontó szavakkal meghagyott, megérezte az azt.* — a „meghagy” szó itt elmarasztal, megátkozik értelemmel szerpel

Lap: Sor:

- 187 : 3 *járatos tartomány* — gyakran bejárt tartomány
7 *idrogatódal* — itt anakronizmus
11 *szélanya* — tündérnő (Ipolyi 1. k. 293.)
28 *bürü* — átjáró, árkon vagy patakon keresztül fektetett deszkapalló
29 *milling* — vakító fényű test, Jókai itt lidérc jelentéssel használja.
188 : 26 *hetevény csillagzat* — hét tagból álló csillagkép, a Fiastyúk, mely éjfél előtt kelet felől tűnik fel az égbolton. A hetevény elnevezés székely tájszó. (Ipolyi 2. k. 21.)
28 *egy tüzes sárkány az égbolt mennyezetén* — Az üstökös feltűnését Jókai a *Törökvilág Magyarországon* c. regényében is leírja. A két leírás sok hasonlóságot mutat. „A pompás tűzgolyó szikrákat hányva vonult végig a magasban lassudan, méltóságosan, mint egy kialvó nap, mely nem képes az eget bevilágítani többé; hosszú tűzfarka kígyózva vonult utána, s ezernyi szikrát hányva pattogott oly robajjal, mintha ércszekerek rohannának vashidakon keresztül ott a magasban.” (1. k. 6.)
34 *mintha az ég kárpítja hasadt volna ketté* — a kárpit itt mennyboltot, mennyezetet jelent. Bibliai eredetű (vö. Máté evang. XXVII. rész 51. vers).
192 : 18 *Hildebrand* — a Hildebrand-dal (Hildebrandslied) egyik szereplője. A német elbeszélő költészetnek ez a legrégebbi töredékes emléke 600 körül keletkezett, és a VIII. században került napvilágra a fuldai kolostorból. Tárnya, a számkivetésből hazatérő Hildebrand párharca fiával, Hadubranddal, a világirodalomban elterjedt motívum.
trónjei hős — Hágén, a *Nibelung-ének* egyik hőse, aki megölte Siegfriedet
29 *A katalauni mezők harca foly odafenn*, — a hagyomány szerint a katalauni (katalaunumi) mezőn, a mai Champagne területén folyt le 451-ben a hunok és a rómaiak csatája
30 *nielungi dal* — utalás a *Nibelung-ének* nagy csatajeleneteire
197 : 5 *a kőműves a feleségét befalazta* — Jókai itt a *Kőműves Kelemen* motívumot használja fel, Ipolyinál is szerepel hasonló motívum, mint ahogy néprajz- és történettudományunk is tud hasonló áldozatokról
7 *Csala tornya* — Almás közelében álló sziklaszál. A monda szerint egy Csala nevű bátor székely erről kémlelte a tatárokat, majd lezuhant és meghalt. (Orbán 1. k. 91.)
25 *szüleség* — élelem, takarmány

Lap: Sor:

- 198 : 12 *nádálás* — (nyilak) vas hegygel való ellátás(a), acélozás(a)
(vö. *Levente* 164.)
- 200 : 23 *kölyűfejű* — nehézfejű, tökfefű
- 201 : 28 *düllő* — a régi székely székekben a szolgabíró hatalmával felruházott tisztviselő. A *Csiki Székely Krónika* is említi (vö. Szádeczky i. m. 63. és 163.).
- 32 *macellum* — húspiac
- 202 : 7 *szentivánéji tűzűnnep* — A szentivánéji tüzelés mint hajdani pogány szokás maradványa még divatos volt a XIX. században (vö. Podhradczy József: *Szent Iván estén divatozó tüzelés eredetéről*. Tudományos Gyűjtemény 1835. VIII. 91.).
- 204 : 10 *eskarap* — fogas ínyű állatka
- 205 : 29 *Már hiszen, ha Opour Kevendnek fél lába még ezen a világon volt, hát mikor annak a lábna a talpát elkezdte az oroszlán ráspolnyelvvel végignyalogatni, csakugyan nem állhatta tovább a halott ember dicsőségét, nagyot kellett vele rúgni, s ezzel az egy rúgással megint itthon termett ezen a világon.* — Hasonló motívum szerepel az 1875-ben megjelenő *Egész az északi pólusig* c. regényében is, ahol a süjtőlégtől elkábult Pietro Galibát hasonlóan kelti életre Bábí, a megszelídült jegesmedve. „Aztán, hogy felnyitottam a szememet, akkor láttam, hogy ébren vagyok, s az, a ki a pofámat ráspollyal borotválja az én jó Bábim. Az ő nyelve az, mely engem életre serkent.” (40.)
- 207 : 8 *esküllő* — eskü. A szót több helységnév is őrzi.
- 216 : 18 *schisma* — itt: szentségtörés
- 23 *Sed hoc est magnum schisma!* — De ez nagy szentségtörés!
- 26 *egy hujjában* — egy huzamban
- 218 cím *Bálványosvár* — A fejezet, mely a vár további sorsát mondja el, Orbánt idézi. Orbán beszél arról, hogy a tatároknak ellenállt, hogy az Opourokból nőtt ki a nagy Apor család. (3. k. 88—89.)
- 19 *ariánusok* — vallási tan követői, akik szerint Krisztus nem egyfélényegű az Atyával, csak hasonlóhoz
- 221 : 6 *teuton* — ókori germán néptörzs
- 18 *hyppogryph* — mesebeli szárnyas ló
- 222 : 1 *Okolicsányi: Decreta et Vita Regum Hungariae* — A magyar királyok élete és rendeletei
- 20 *Lugossy József* — nyelvész, archeológus (1812—84) jelentős könyvet írt az ősmagyarok csillagászati ismereteiről, mely fontos része befejezetlenül maradt főművének, a *Magyar csillagászatnak*.

Lap: Sor:

- 223 : 6 *Hormayr József* — (1782—1848) osztrák politikus és történé-
író. Hazafias, haladó eszméiért üldözték. Művei 170 kötetre
tehetőek. A Jókai által említett mű 1842-ben jelent meg, és
pontos címe: *Die goldene Chronik von Hohenschwangau*.
- 13 *Herodot* — helyesebben Hérodotosz, görög történé-
író (490—427). Életműve a görög—perzsa háború története,
melyben Európa és Ázsia világraszóló küzdelmét mutatta be.
- 23 *Ludwig Alfred* — osztrák egyetemi tanár az összehasonlító
nyelvtudomány művelője
- 27 *Olasztelek* — Udvarhely megyei község
- 29 *bezirker* — kerületi főnök Magyarországon a Bach-korszakban
- 34 *Benkő József* — erdélyi polihisztor (1740—1814.), a székely-
udvarhelyi kollégium tanára. *Transilvania* (1777—78) c.
műve és kéziratok munkái rengeteg fontos dolgot mondanak
el Erdélyről.
- 224 : 2 *Ambrasi gyűjtemény* — Ambras tiroli falu Innsbruck mellett.
Hírneves kastélyában I. Ferdinánd császár fia régiséggyűj-
teményt alapított. A gyűjtemény Bécsbe került, és Ambrasi
gyűjtemény név alatt állították fel, mely kézírtaival, arc-
képeivel, régiségeivel hatalmas értéket képvisel.
- 4 *Kéri Lajos* — Orbán Kázi Lajost említ. Jókai nyilván elírta
a nevet. A Felsőmagyarországi Minerva idézett helyén azon-
ban az említett cikk nem szerepel.
- 9 *Hun írás, régi székely betűk. Még most is látható az ardaki
templomon. Orbán B. I. k. 124.* — A leírás valóban szerepel
Orbán művében, de a régi írás az énlaki templomban van,
és nem az ardaki templomban.
- 15 *Kállay Ferenc* (1790—1861) — bölcsészeti, történelemtudo-
mányi és nyelvtudományi művek szerzője, Kölcsey barátja.
Egy darabig Erdélyben élt, s Enyeden kiadta történeti érte-
kezését: *A nemes székely nemzet eredetéről, régi hadi s polgári
intézeteiről* címen.
- 17 *Kovachich Script* — Kovachich Márton György (1743—1821)
történéíró és kutató
- 19 *Ammianus Marcellinus* — római történéíró (330—390)
31 könyvre osztott történeti művének (*Rerum gestarum libri
XXXI*) becses része, mely a különböző népek szokásait és
erkölceit tárgyalja.
- 20 *Callimach* — családi nevén Buonaccorsi Filippo olasz huma-
nista író (1437—1496). Értekezést írt Attiláról is.
- 21 *Dussleux* — francia geográfus és történéíró (1815—1894);

Lap: Sor:

- számunkra legfontosabb műve, az *Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe* 1839-ben jelent meg.
- 225 : I *Almus in patria Erdeel occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire* — Álmost az erdélyi hazában megölték, ugyanis Pannóniába nem mehetett be
- 225 : 15 49. lap. *Köskutya. Ipolyi A.: Magyar Mythologia* 550. lap — A helymegjelölés helytelen. Az adat a 2. kötet 262. lapján található.
- 16 49. lap. *Balita... Ipolyi A. M. myth. 502. l.* — az adat lelőhelye 2. köt. 262.
- 226 : I *Th. de Celano* — Celano Tamás egyházi költő, szent Ferenc első tanítványainak egyike, aki megírta tanítója élettörténetét is.
- 33 *Erdélyi J. Magyar népdalok gyűjteménye* — A mű pontos címe, *Magyar népdalok és mondák*
- 35 *Székely István* — teljes nevén Bencédi Székely István a reformáció lelkes híve. Krakkóban tanult, majd több helyen rektor és Göncön lelkész volt. Művei közül a *Chronica ez világnak mindenféle jeles dolgairól* 1559 című az első magyar nyelvű világtörténet.
- 36 *Heltai krónikája* — Heltai Gáspár (1520 táján–1574) író, prédikátor és nyomdász, régi magyar irodalmunk jelentős alakja. Történeti műve, mely Székely István száraz krónikája után már irodalmi igénnyel készült, a *Chronica az magyaroknak dolgairól* csak halála, után, 1575-ben jelent meg.
- 38 *Geleji Katona István* (1589–1649) — az erdélyi református ortodoxia legjelentősebb képviselője. A református egyházat ő építette ki feudális államegyházzá Erdélyben. Legjelesebb alkotása a *Magyar grammatikátska* (1645.) c. nyelvtana.
- 127 : 2 *Thuróczy János* — krónikaíró (1435 táján–1489) a budai királyi kancellária jegyzője, ítélmester. *Chronica Hungarorum* c. műve a magyarok történetét adja latin nyelven a legrégebb időktől Mátyás koráig.
- 10 *Jornandes* — más néven Jordanis. VI. századi gót történetíró. *De regnorum et temporum successione* c. művében Florus nyomán adja elő a világ történetét a kezdetektől 552-ig.
- 11 *Jerney János* — tudós utazó (1800–55) az Azovi-tenger és a Don vidékén kutatott a magyarok őshazája után. Művei általában az ősmagyarok problémáival foglalkoznak.
- 14 *Bél Mátyás* — evangélikus pap és történetíró (1684–1749). A tudományos történetírás jelentős úttörője. Gyűjteményt

Lap: Sor:

- adott ki a magyar történelem kútfőiből. *Notitia Hungariae* (1735–42.)
- 227 : 15 *Jovinville János* — a franciák első jelentős történetírója (1224–1318). Részt vett IX. Lajos keresztes háborújában is.
- 22 *Vámbéry Ármin* — (1832–1913) kiváló orientalista. 1862–63 között Belső-Ázsiában kutatta az őshazát.
- 34 *Bonfini Antonio* (1427–1503) — Mátyás történetírója. A *Rerum Hungaricarum decades* nagyszabású történelmi munkája, mely a Heltai-féle *Chronica* alapját képezte.
- 35 *Vagner József* — nyitrai prépostkanonok és író
- 228 : 21 „*Kegen Sonne untergang zween brennende heere zusammen stossen und streiten.*” — Alkonyat tájban két tüzes sereg megütközött és harcolt egymással.
- 22 *Cserei Mihály* — történetíró (1667–1756) 1709-ben kezdte *Historiájának* megírását, ebben az 1661–1711 közötti időt dolgozta fel.
- 27 *More paganismu fuerit propriae sanguinis fusio in unum vas, ratum fecerunt iuramentum.* — Pogány szokás szerint vérüket egy edénybe csorgatták, ezzel tették esküjüket érvényessé.
- 29 *profusis caeteri lachrymis quasi sanguineis potum prae gaudio celebrantes sumpserunt.* — A többiek mintegy véres könnyeket ontva, örömben ünneplve az italt felhajtották.
- 31 *Supremus rabonban poculi calicis supremus conservator.* — A fő-rabonban a kehely és serleg fő őrzője.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. Az első kiadás címlapja (1883)
- II. Orbán Balázs művének címlapja (1868)
- III. „Gyermek-avatás az ősmagyaroknál”
(Kép az *Osztrák—Magyar Monarchia trásban és képekben* c. mű
3. k.-ból)
- IV. Pogány temetéséről készült rajz
(Kép az *Osztrák—Magyar Monarchia trásban és képekben* c. mű
3. k.-ból)

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel, magyar király 240
 Ady Endre 254
 Alapy Gyula 260
 Álmos, fejedelem 253, 297, 328
 Ammianus Marcellinus 251, 327
 I. András, magyar király 240
 Anonymus 304
 Apor István 239, 241
 Apor Péter 240, 299
 Apor Sándor 240, 241, 300
 Aranka György 246, 247
 Árpád, fejedelem 236, 240
 Attila, hun király 236, 237, 253,
 290, 321, 327
- Babits Mihály 254
 Ballagi Mór 290, 322, 323
 Bartal György 247, 251
 Báthori István 301
 Bencédi Székely István 251, 296,
 328
 Benkő József 251, 299, 327
 Bethlen Gábor 310
 Bél Mátyás 251, 328
 I. Béla, magyar király 240
 IV. Béla, magyar király 263, 287,
 288
 Bock, Hermann 263
 Bocskai István 322
 Bodor Aladár 254
 Bonfini, Antonio 251, 329
- Borbély István 261
 Budai Dezső 316
 Buonaccorsi, Filippo 327
- Callimach 251
 Cantu Caesar 248, 249, 253, 263,
 321
 Celano Tamás 328
 Chateaubriand, Francois-René
 262, 263
 Csaba, hun királyfi 252, 253
 Császár Bálint 259
 Császár Elemér 259
 Csengery Antal 238
 Cserei Mihály 251, 329
- Dahn, Félix 263
 Dante, Alighieri 254
 Dengy János 257
 Dézsi Lajos 263
 Dózsa Dániel 246
 Dugonics András 263
 Dussieux, Louis 251, 327
- II. Endre, magyar király 263, 287,
 290
 Endrődi Sándor 304
 Erdélyi János 318, 328

- I. Ferdinánd, császár 327
 Ferenczi Zoltán 235
 Florus, Julius 328
 Freytag, Gusztáv 255, 263
 Fülöp Adorján 258
 Fülöp Zsigmond 260
- Gál János 235, 260
 Gárdonyi Géza 254
 Geleji Katona István 251, 328
 Gellért, püspök 250, 320
 IX. Gergely, pápa 288
 Gerő Odön 261
 Géza, magyar király 318
 Gibbon, Edward 246
 Giraj, tatár kán 289
 Grenzstein, A. 234
 Gurits Antal 248
 Gyula, pogány főúr 240
- Hajdu Lukács 262
 Hankiss János 262, 263
 Hegedüs Géza 264
 Heltai Gáspár 251, 328, 329
 Herczeg Ferenc 254
 Herodotos 251, 290, 297, 327
 Hormayr József 251, 327
- Imre, herceg 250
 Ipolyi Arnold 238, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 252, 253, 256, 259, 263, 264, 286, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 304, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 324, 325, 328
 I. István, magyar király 240, 254
- Jakab Elek 246
 Jakubovich Emil 297
 Janke, Otto 234
 Jankovich Miklós 315
 Jerney János 247, 251, 328
 Joinville, Jean 251, 329
 Jornandes 251, 328
 Jókay József 246
 Juhász Gyula 254
- Karlowszky Endre 255, 257
 Kállay Ferenc 327
 Kárpáti Aurél 261
 Kázi Lajos 327
 Komlós Aladár 254
 Koppány, pogány főúr 254
 Kosztolányi Dezső 254
 Kovachich Márton György 327
 Kéri Lajos 251
 Kölcsey Ferenc 327
 Kőrösi Henrik 237
 Kőváry László 247, 256, 263, 289, 295
 Kraus Ferenc 251
 Kristóf György 260
 Kuhn, Adalberd 307
 Kunits 240
- Laborfalvi Róza 258
 IX. Lajos, francia király 329
 Lám Frigyes 263
 László, magyar király 288
 Leissert 251
 Lengyel Dénes 234, 264
 Ludwig, Alfréd 327
 Lugossy József 251, 291, 293, 326
- Mátyás, magyar király 242, 329
 Mike Sára 239, 241, 242
 Mikszáth Kálmán 258, 259

Moesz Gusztáv 260
Móricz Virág 264

Okolicsányi Sándor 251, 263, 305,
326

Oláh Gábor 258

Orbán Balázs 238, 239, 240, 241,
242, 243, 245, 246, 247, 251,
252, 253, 256, 263, 264, 286,
288, 289, 290, 291, 293, 294,
295, 296, 298, 299, 300, 301,
302, 304, 305, 306, 308, 309,
310, 311, 317, 319, 320, 322,
323, 324, 325, 326, 327, 330

Ortutay Gyula 238

Pais Dezső 297

Pesty Frigyes 318

Péter, magyar király 240

Pintér Jenő 237

Podhradczky József 326

Priscus rétor 321

Rezső, főherceg 256

Rédey Tivadar 259

Révay Mór 241, 255

Rómer Flóris 300

Salamon, magyar király 288

Sík Sándor 314

Sombori József 246, 247

Sötér István 264

Szabó Dezső 254

Szabó Károly 246, 250, 251, 252

Szalay László 247

Szana Tamás 256

Szathmáry Károly, P. 256

Szádeczky Lajos 246, 247, 326

Szántó Piroska 234

Szerb Antal 314

Székely Mihály 246

Szigethy Gyula Mihály 246

Takáts Sándor 260

Teleki Mihály 304

Timon Sámuel 240, 299

Thuróczi János 328

Tolnai Vilmos 264

Tóth Béla 245

Vagner József 329

Varjú Elemér 250

Vámbéry Ármin 329

Verne, Jules 255

Versényi György 258, 304

Vértesy Jenő 246

Vikár Béla 254

Weitzel, Karl 263

Wieczory, B. 234

Zsigmond, magyar király, 240,
305

Zsigmond Ferenc 259

TARTALOM

A Fergettyűvár	5
A vándorló nemzet	10
Esküdjél meg a kutyára!	18
A Körültáj	26
A Bábólna istenasszony	41
Bálványosvár	53
A pokol tornáca	62
A „Susogóban”	70
A leányrablás	76
A „torló”	86
Esküvő a „napnál”	96
A „nap” és a „kereszt” harca	105
A gyásztor	119
A Szent Anna tavánál	128
Croesus apó	145
A világ száműzöttei	158
Háládatlan veréb a fecskéfészekben	170
Az el nem oltott tűz a kandallóban	181
Az elrejtőzött	196
A vérszövetség	207
A kötés	214
Bálványosvár	218
Jegyzetek	221

Jegyzetek	229
Rövidítések	230
Kiadások, fordítások	231
Keletkezése, forrásai	236
Irodalom	256
Szövegváltozatok	266
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	283
A képmelléletekről	330
Névmutató	331

223/44

**A kiadásért felel:
az Akadémiai Kiadó igazgatója**

✱

**A szerkesztésért felelős:
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ**

**Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ**

**A kötésterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája**

✱

A kézirat beérkezett 1963. XI. 27.

Példányszám : 6,500

Terjedelem : 16,8 (A/5) fv + 4 old. melléklet

✱

**64.58087 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György**

